

WILLIAM AEGLETON

**Mehabad
Kürt
Cumhuriyeti
1946**

**Türkçesi:
M. E. Bozarslan**

**WILLIAM AEGLETON JR.
MEHABAD KÜRT CUMHURİYETİ 1946**

KOMKAR YAYINLARI

Orijinal adı: **The Kurdish Republic of 1946**
1946'daki Kürt Cumhuriyeti

Birinci baskı : İstanbul-Türkiye, 1976
İkinci baskı : Köln-F. Almanya, 1989

© M. Emin Bozarslan

KOMKAR YAYINLARI:33
Hansaring 28-30
5000 Köln 1/F. Almanya

WILLIAM AEGLETON JR.

**MEHABAD KÜRT
CUMHURİYETİ
1946**

Türkçesi
Mehmet Emin Bozarslan

KOMKAR YAYINLARI

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	7
YAZARIN ÖNSÖZÜ	9
I. TARİH	15
II. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI	46
III. MEHABAD	67
IV. «KOMEL» ÖRGÜTÜ	82
V. KÜRT LİDERLERİ BAKÜ'DA	108
VI. BARZANILER	115
VII. MEHABAD'DA BAĞIMSIZLIK HAZIRLIKLARI	137
VIII. MEHABAD KÜRT CUMHURİYETİNİN İLÂM	152
IX. MART	171
X. NİSAN	189
XI. SOVYET KUVVETLERİ ÇEKİLİYOR	204
XII. MAMEŞAH ÇARPIŞMASI	222
XIII. MEHABAD KÜRT CUMHURİYETİ'NDE DURUM	233
XIV. SONUN BAŞLANGICI	244
XV. SON	255
XVI. SONUÇ	272
XVII. BARZANI'NİN UZUN YÜRÜYÜŞÜ	287
ARAPÇA ÇEVİRMENİ TARAFINDAN KİTABA YAPILAN EK	293

ÖNSÖZ

İran'daki halklar sorunu çoğu kimselerce bilinmemektedir. Özellikle II. Dünya Savaşı sırasında yeniden alevlenerek savaştan hemen sonra hızlı gelişmeler gösteren, fakat Şahlık rejimi tarafından kanla bastırılan Kürt ve Azerî bağımsızlık hareketleri konusunda pek az bilgi vardır.

Mehabad Kürt Cumhuriyeti 1946, bu konuyu aydınlığa kavuşturan bir kitap olması bakımından önemli bir belgedir. İran'daki Kürt ve Azerî halklarının giriştikleri kurtuluş hareketleri, 1946'da yapılan bağımsızlık deneyleri, ilân edilen Kürt ve Azerî Cumhuriyetleri, Şahlık rejiminin bu cumhuriyetleri ortadan kaldırmak için giriştiği politik manevralar ve askerî harekât, büyük devletlerin bu olaylardaki rolleri, ve her iki cumhuriyetin de trajik bir biçimde ortadan kaldırılmaları kitapta ayrıntılarıyla anlatılmaktadır.

Kitabın bir diğer önemli yanı da, Irak'taki Kürt hareketinin I. Dünya Savaşından sonra gösterdiği gelişmelere, özellikle 1930'larda ve 1940'larda Barzanî'nin liderliğinde girilen silâhlı hareketlere de geniş yer vermiş olmasıdır.

William Aegleton Jr. tarafından 1962'de yazılan ve Irak Kürtlerinden Avukat Cercis Fethullah tarafından Arapçaya çevrilerek 1972 yılında Beyrut'ta yayınlanan bu belgesel eseri ülkemiz okuyucularına kazandırmak amacıyla Türkçeye çevirdik.

Kitaba gerek yazarı ve gerekse Arapça çevirmeni tarafından birçok önemli dipnotlar eklenmiştir. Biz de birkaç dipnot ekledik. Yazar tarafından eklenen dipnotların sonlarına parantez içinde (W.A.), Arapça çevirmenin dipnotlarının sonlarına (C.F.), kendi dipnotlarımızın sonlarına da (M.E.B.) işaretlerini koyduk.

17 Aralık 1975

Mehmet Emin Bozarslan

YAZARIN ÖNSÖZÜ

1946 yılında İran'da ilân edilen özerk Mehabad Kürt Cumhuriyeti tarihinin bölümlerini toplamanın ve yararlanılabilecek şekilde gözler önüne sermenin zamanı gelmiştir. Bu işi yapmak için belli bir zaman gerekli olduğu için değil, olayların unutulmasını önlemek için gereklidir bu. Belki de tarihin o karışık döneminde cereyan eden bütün olayları duygusallığa kaçmadan ve belli eğilimlerden uzak şekilde değerlendirebilmek için vakit henüz erkendir. Ya da belki olayların özünü inceden inceye öğrenmek için geç bile kalınmıştır. Çünkü bu olayların görünümleri eskiyip çürümeye, hatırlardan silinmeye başlamış ve unutulmak perdesinin arkasına düşmek tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır.

Mehabad Kürt Cumhuriyeti tarihinin tamamını, yazılı ya da basılı kaynaklardan yararlanarak toplamak çok zordur. Bu nedenle bilgileri, zayıflamaya başlamış hatıraları zorlayarak elde etmekten başka olanak yoktur. Çünkü Mehabad Cumhuriyeti yıkılınca kurulmasına katılmış olan Kürtler, katkılarına tanıklık edecek ve

oynadıkları rolleri ortaya koyacak yazılı belge ve kanıtların tümünü imha etmişlerdir. İran'ın resmî kaynakları ise, İran tarihinin esas gidişinden «sapma» olarak kabul ettikleri bu olayların «acı hatıralarını» korumaya hiç de eğilimli değillerdir.

Olayların cereyan ettiği tarihleri inceden inceye saptayıp, olaylar arasında ilişki kuracak şekilde ve kronolojik sıraya göre belirtmek, karşılaştığım en güç sorun oldu. Bu nedenle bazı yanlışlara düşmüş olabilirim. Ayrıca olaylar içinde yer alan bazı kişiler hakkında gereğinden fazla ilgi göstermiş ya da diğer bazı kişiler hakkında vardığım yargılarda gereğinden fazla katı davranmış olabilirim. Bir de bazı kişileri söz konusu etmekten kesinlikle vazgeçtim ve anlattığım olaylarda onlara hiç yer vermedim. Beni buna zorlayan etken ve nedenleri anlatmaya da kendimi zorunlu görmüyorum.

Mehabad Kürt Cumhuriyeti konusunda başvurduğum en önemli İngilizce kaynak, Archi Roosevelt Jr. tarafından Temmuz 1947'de **Ortadoğu Gazetesi**'nde yazılmış olan **Mehabad Cumhuriyeti** adlı yazıydı. Archi Roosevelt Jr., Cumhuriyet döneminde Mehabad'ı ziyaret etmiş olan pek az yabancıdan biriydi.

Bu yazıda görülen bazı belli tarihler konusundaki sakatlıklar, o dönemde Mehabad'da cereyan eden olayların gidişiyile ilgili yargıların önemini asla azaltmamaktadır.

Bugün Tebriz'deki Amerika Birleşik Devletleri

Konsolosluğunda memur olarak çalışan Mehabadlı Kureş Habibi'ye açıkça teşekkür etmeliyim. Çünkü kendisi İran taşrasına yaptığım bütün gezilere benimle birlikte katıldı ve ülkesinin olaylarını kapsayan tarihin bölümlerini toplayıp tamamlamak için yaptığım bütün konuşma ve görüşmelere dildeki parlak bilgisi ve olaylar konusundaki doğru ve ince yargılarıyla katkıda bulundu.

Bay Archi Roosevelt de⁽¹⁾ lütfedip, Mehabad'a yapmış olduğu ziyaretin bazı bölümlerini yanımda okudu ve bunlarla ilgili görüşlerini bana anlattı ve albümünden iki fotoğraf kullanmama izin verdi.

Ayrıca Bay C.J. Edmonds'a⁽²⁾ ve Irak Kürdistan'ını anlatan **Kürtler, Türkler, Araplar** adlı kitabına da borçlu olduğumu belirtmek isterim.

Bir de Bay Pierre Rondot'a bu inceleme için beni teşvik edip cesaret verdiğinden ve bana bu konuda güçlülere katlanma ve çalışmalarımı sürdürme azmi aşıladığından teşekkür borçluyum.

Bana verdikleri bilgileri ve malzemeyi tarafsız bir şekilde kullanacağım konusunda bana güvenen ve çağlarının bu bölümünün tarihini yazmak gücüne ve yeteneğine sahip bulunduğuma inanan İranlıların,

---

(1) Bu şahısın daha sonra metinde ve dipnotlarda yine adı geçecektir. (M.E.B.)

(2) 1935-1945 yılları arasındaki dönemde Irak İçişleri Bakanlığı Müsteşarı olan Edmonds, Kürt sorunu üzerine uzmanlaşmış az sayıdaki Batılılardan biridir. Kuzey Irak'ta yaptığı araştırma ve incelemelerini, gezi notlarını ve siyasal görüşlerini **Kürtler, Türkler, Araplar** adlı kitabında toplamıştır. Kitap, 1919-1925 yılları arasındaki dönemi kapsamaktadır. (C.F.)

Arapların, Türklerin ve Kürtlerin iyiliğini de hiç bir zaman unutamayacağım.

Bana yardımcı olan ordu subaylarından Emekli Tümen Komutanı Tümgeneral Fazlullah Hümayunî'yi, Tuğgeneral Ali Asgar Fuyuzî'yi ve Albay Mihran'ı anmak isterim.

Kürt kaynaklarının adlarına gelince, bunlar bu kitapta görünmektedirler. Fakat çoğu, adlarının gizli kalmasını tercih etti. Bunun için kendilerinden alıntı yaptığımda adlarını yazmadım. Yalnız Şemdinanlı Seyyid Taha'nın oğlu Seyyid Ahmed'in adını belirttim. Kendisi Mehabad Kürt Cumhuriyeti'ne hizmet etmek için girişmiş olduğu serüvenleri 1955 yılında bana anlattı. İkimiz bir cipe binmiştik ve Barzan bölgesinde, Mêrgesor'a doğru yol alıyorduk. O sırada anlattı olayları. Sonra 1958'de Erbil'de ansızın öldü. Onun ölümüyle çekici bir ruh sahneden kayboldu ve ben de 1959'da yeniden Kürdistan'a döndüğümde candan bir dost kaybetmiş olduğumu gördüm.

Öteki Kürt dostlarım ve bu tarihin yazılmasında katkıda bulunmuş olan diğer bilgi kaynaklarım ise, çoğu okuyucular tarafından karineyle anlaşılacaktır.

Ortadoğu dillerinden alınan adları ve sözleri kapsayan kitaplar için belli bazı harfler kullanılması âdet haline gelmiştir. Bazı yazarlar da, burada benim yaptığım gibi kusurlarını örtbas etmek için bu yola başvururlar. Benim adların yazılışı konusunda uyguladığım yöntem, belki de çoğu zaman kabul edilebilir olmasına rağmen, o adları tam karşılayamamaktadır. Ör-

neğin kişi adlarının çoğunu Arapça'dan aldım. Bu adlar Arapça yazıldığı zaman aslına uygun olurlar. Çünkü Farsça ve Kürtçe, Arap alfabesiyle yazılan dillerdir.(3)

Nisan 1962
William Aegleton

---

(3) Bu yargı Farsça için doğrudur ama Kürtçe için genel olarak doğru değildir. Çünkü sadece İran ve Irak Kürtleri, o ülkelerde resmen kullanılmakta olan Arap alfabesiyle yazmak zorunda bırakılmışlardır. Bu iki ülkenin dışında yaşayan Kürtler ise Latin alfabesi kullanmaktadırlar. Sovyetler Birliği'nde yaşayan Kürtler de birkaç yıl öncesine kadar Latin alfabesiyle yazarlardı. Son yıllarda Rusçanın ve diğer Slav dillerinin yazıldığı Kiril alfabesiyle yazmaya başladılar. (M.E.B.)

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİH

1.

1800 YILINDAN ÖNCEKİ DURUM

Mehabad kentinin güney ucunda, külrengi topraktan yapılmış evlerin «Çemê Sablax»⁽⁴⁾ diye adlandırılan küçük ırmağın üzerine eğildikleri yerde, daire biçiminde bir meydan vardır. Bu meydanın Kürtçe adı «Çuwarçıra»dır.⁽⁵⁾ Bu adı almasının nedeni ortasına dört tane lamba yerleştirilmiş olmasıdır.

Meydanın bir kesimine, günümüzde Şah Muhammed Rıza Pehlevî'nin bir heykeli dikilmiş bulunmak-

---

(4) «Sablâğ ırmağı» demektir. (M.E.B.)

(5) «Dört çıra» anlamına gelen «Çuwarçıra», «Çuwar» ve «Çıra» sözcüklerinden oluşmuş bileşik bir addir. Kürtçenin Kurmançça lehçesinde «Dört» anlamına gelen «Çar» sözcüğü, Soranca lehçesinde «Çuwar» şeklinde telâffuz edilir. (M.E.B.)

tadır. Heykelin kaidesinin dört köşesine de dört tane boyalı aslan heykeli yerleştirilmiştir.

İşte tam burada, Mehabadlı Kadı Muhammed, 22 Ocak günü sabahı bir kürsünün üzerine çıktı. Üzerinde bir Rus üniforması vardı. Başına da dinsel görevini belirten bir sarık sarmıştı.

Kürsüye çıkan Mehabadlı Kadı Muhammed, nüfusu 16.000'i geçmeyen bu küçük şehirdeki yurttaşlarına ve kimlikleri henüz tam ve iyice saptanmamış olan «Dağlılar Ülkesi»nin sadece küçük bir kesimini temsil eden bu bölgenin ilerigelen aşiret reislerine hitabediyordu. Bu «Dağlılar Ülkesi»nin haritalarında eskiden «Kürdistan» adı yazılıydı. Hatta bu ad günümüzde de bazen yazılmaktadır.

Ne var ki Kadı Muhammed'in mesajı sadece oradakilere değil, şehrin ötesine, sınırları bile henüz tam olarak kararlaştırılmamış o küçük devletin sınırlarının ötesine, hatta İran sınırlarının da ötesine, Kürdistan dağlarına ve vadilerine yöneliyordu. Zamanla yarışıyordu bu mesaj. Ve umudu da, umutsuzluğu da birlikte içinde taşıyan bir yıla, şimdi artık tarih olmuş olan bir yıla yöneliyordu.

Kadı Muhammed, halkının kökenine, dilinin köklerine, uygarlığının kaynağına ulaşmasını sağlayacak anahtar, kılavuzu arkadaşlarıyla birlikte arayıp duruyordu. Ve bu yolda, yine arkadaşlarıyla birlikte ayledir çalışıyor, uykusuz kalıyordu.

Bunlar, Kürt olarak kimliklerini arayıp bulmaya çalışıyorlardı. Ne var ki tarih kitaplarında karışıklıklardan ve çelişkili sözlerden başka bir şey bulamıyorlardı. Kaldı ki bu tarih kitaplarını da az kişi okuyordu.

Çağdaş anlayışa göre «Kürd»ü tanımlamak için, «Kürtlüğünü kabul eden kişi» demek yeterlidir. Fakat gerilere gittiğimiz takdirde, Kürd'ün kimliğini tam

fnandırıcı biçimde ortaya koymanın güç bir iş olduğunu görürüz.

Kürtler nereden gelmişler? Bir tek ırktan mı gelmişler, yoksa çeşitli ırklardan mı?

Romantik hayal gücü geniş olan bazı tarihçiler ve Kürt yiğitlik destanlarını anlatan topluluklar, adları «Kürt» kelimesine yakın olan ya da bazı harfleri değiştirilince bu yakınlığı ortaya çıkan ve soyları tükenmiş olan halklar ile, bilinmeyen ülkelerdeki beldeler arasında Kürtlerin kökenini araştırıp duruyorlar.

Bunların bir bölümü, Kürtlerin, İran'ın güneybatısındaki «Katyum» bölgesinin halkı olduklarını ve M.Ö. 3000 yılında ortaya çıktıklarını öne sürmektedirler.

Diğer bazıları, Asur kitabelerini incelemiş ve Asurluların Kürdistan dağlarına ve Mehabad'ın kuzeyindeki Rızaiye (Urmiye) gölü dolaylarına karşı giriştikleri askerî saldırıları bu kitabelerden izleyebileceklerini hayal etmişlerdir.

Bazılarına göre de Kassitlerin⁽⁶⁾ Babil'deki egemenlik dönemlerinde Kürtlerle olan akrabalıklarını gösteren işaretler vardır; ya da en azından, iki halkın kullandığı sözcüklerin kökenleri ve ilk heceleri aynıdır. Kimi tarihçiler de, Babil kitabelerinin, kuzeydeki halklara boyun eğdirdiklerinden söz ederken Kürtleri de açıkça anlattıklarını öne sürmektedirler.

Ayrıca denildiğine göre Kurus⁽⁷⁾ da, Babillilere karşı giriştiği savaşlarda zaman zaman Kürt süvarilerinden yardım istemiştir.

---

(6) Kassitler M.Ö. 1515 yılında Birinci Babil Devleti'ni ortadan kaldırdılar ve Babil'i işgal ettiler. Daha sonra M.Ö. 1158 yılında Elâmlar tarafından ortadan kaldırıldılar. (C.F.)

(7) Kurus, M.Ö. yaklaşık olarak 550 yılında Akamenidler Devleti'ni kurmuştur. Bu devlet, Dariyus (Dârâ) III.'nün M.Ö. 330 yılında ünlü Erbil Savaşında Makedonyalı İskender'e yenildikten sonra ölmesiyle ortadan kalkmıştır. (C.F.)

Herodotos⁽⁸⁾ da Baktuki halkının adını vermiştir. Ksenefon ise⁽⁹⁾, Karadeniz'e doğru yaptığı güç geri çekilme sırasında «Karduk» halkının dağ hareketleriyle kendisine yaptığı saldırıları büyük bir takdirle anlatmıştır. Ne var ki en azından bir araştırmacı⁽¹⁰⁾ «Karduk» sözcüğünün kökenine itiraz etmiş ve bunların «Gürcüler» olduklarını söylemiştir.

Kürtler ya da en azından İran Kürtleri ise, atalarının tarihte «Medler»⁽¹¹⁾ adıyla bilinen halkın bir bölümü

---

(8) M.Ö. 484 yılında doğmuş olan Herodotus Yunanlı bir ünlü tarihçi ve gezgindir. «Tarihin babası» diye adlandırılmıştır. **Tarih** adlı kitabı, eski halkları, efsanelerini ve sosyal durumlarını tanımak için başvurulabilecek en önemli kaynaklardan biridir. M.Ö. 420 yılında ölmüştür. (M.E.B.)

(9) M.Ö. yaklaşık olarak 400 yılında doğmuş olan Ksenefon Yunanlı bir ünlü tarihçi ve komutandır. Irak'ın ortalarından Karadeniz kıyılarına kadar girdiği çekilme hareketi sırasında Kürtlerle de zaman zaman çarpışmak zorunda kalmıştır. Kürtlere «Karduk» adını veren Ksenefon, bu çekilme hareketi sırasındaki anılarını «Onbinlerin Dönüşü» anlamına gelen **Anabasis** adlı ünlü kitabında toplamıştır. (M.E.B.)

(10) Basil Nikitin, 1958'de yayınlanan **Kürtler** adlı kitabında. (W.A.)

(11) M.Ö. Batı ve Kuzeybatı İran'a ve Doğu Anadolu'ya egemen olan Medler uzun süre Asurlular, Kimmerler ve İskitlerle çarpışmışlardır. Medlerin kurduğu Medya Devletinin kurucusu Keyahsar, M.Ö. 625 yılında İskitleri ülkesinden çıkarmış, M.Ö. 612 yılında da Asur Devletini ortadan kaldırarak Kuzey Mezopotamya'ya egemen olmuştur. Kızılırmak'a kadar ilerleyen Medler, Batı Anadolu'ya egemen olan Lidyalı'larla burada savaşmışlardır. M.Ö. 590-585 yıllarında yapılan ve beş yıl süren bu savaşın beşinci yılında güneş tutulmuş ve bu olay iki tarafça da «Tanrıların savaşa kızması» şeklinde yorumlanarak savaşın durdurulmasına neden olmuştur. Yapılan barış anlaşmasıyla Kızılırmak Medya ve Lidya devletleri arasında sınır kabul edilmiştir. Fars (Pers) Kralı Kurus II., M.Ö. 550'de Medya Devletini ortadan kaldırarak Medleri Farsların egemenliği altına almıştır. (M.E.B.)

olduklarına inanmaktadırlar. Ya da Kürtlerin, tarihin bilinmeyen bir döneminde kuzeyden İran'a giren Arî kabilelerinden bir topluluk olduklarına, M.Ö. VII. yüzyıl sonlarında güçlerinin ve görkemlerinin doruğuna ulaştıklarına, sonra da Kurus'un Büyük Ahamenid İmparatorluğuna karıştıklarına ve fakat İran'ın batısındaki dağlık bölgelerde yaşayıp, kimliklerini kökenlerine yakın şekilde koruduklarına, daha sonra batıya doğru nüfuzlarını genişleterek Hakkâri'ye ve öteki dağlık bölgelere kadar yayıldıklarına inanırlar.

Bütün bu bilimsel görüşler bir yana, ortada, XVI. yüzyılda yazılmış olan **Şerefname**'nin⁽¹²⁾ yazarının dediği bazı hikâyeler vardır. Tarihsel bir belge olan **Şerefname**'de mitolojik bir despot olan Zahak (Ezdhak ve Dahak da denir) ile ilgili olarak bir Fars efsanesi anlatılmıştır. Bu efsaneye göre Zahak'ın iki omuzunda birer yılan başı çıkmış. Ancak bunlara günde iki gencin beyni yedirilerek rahat durmaları sağlanabilmiş. Gençlerin grup grup bu yılan başlarına kurban edilmeleri uzun süre devam etmiş. Sonunda parlak bir hile bulunarak, yılan başlarına bir gencin beyni yerine bir koyun beyni yedirilmiş. Böylece her gün kurbanlardan birinin kurtulup dağlara kaçması olanağı doğmuş. İşte dağlara kaçan bu kişilerden meydana gelen topluluk Kürt halkını oluşturmuş.

Kim bilir, belki de buna benzer birçok hikâyenin birkaçında gerçek payı vardır. Ya da Kürtler, İran uygarlığı ile Med uygarlığının topladığı eski halklar karışmasından meydana gelmiş bir topluluktur ve o iki uygarlık, bu karmaşık topluluğa birlik ve homojenlik vermiştir.

---

(12) **Şerefname**, Yazan Şeref Han, Türkçeye çeviren M. Emin Bozarlan. Yöntem Yayınları - İstanbul, 1975.

Ne var ki yüzeysel bir bakışla bakıldığında, Kürtlerin fizyonomik olarak diğer ırklardan ayrı bir görünümde oldukları görülür. Örneğin Kürdistan'da ya da civarında yaşayan bir kimse, normal olarak, Kürd'ü Arap'tan, Azerî Türk'ünden, Ermeni'den ya da İranlı'dan ayırt edebilir; hatta Kürt kendi Kürt kıyafetinde olmasa bile. Bilimsel araştırmalar, Kürtlerin kafa biçimi, saç rengi, deri rengi ve benzer fizyonomik nitelikleriyle diğerlerinden ayrıldıklarını göstermektedir. Bazıları, belli bir bölgedeki Kürtlerde, Kürt kardeşlerine benzemelerinden çok, yakın komşularına benzemelerini sağlayan birtakım fizyonomik nitelikler bulunduğunu görmüşlerdir. Bu durum Ortadoğu halklarının çoğu için söz konusudur. Özellikle, Kürt bölgesinin kuzeybatıdan güneydoğu ucuna kadar uzanan 700 millik kavisli kesiminde görülür.

2.

KÜRT DİLİ

Kürt dili de Kürt tarihi kadar tartışma ve araştırma konusudur.

Kürt dili birkaç lehçesi olan bir tek dil midir? Ya da birkaç dil midir? Yoksa Farsçanın lehçelerinden biri midir ve dolayısıyla kendi başına bir varlık taşıyan bağımsız bir dil sayılmamakta mıdır?

Dilbilgisi konusundaki bilimsel tartışmalarda tarafsız davrandığımız zaman, Kürt dilinin Arî topluluğunun Hint-Avrupa grubundan gelen bağımsız bir dil olduğunu ve kelime yapısıyla, grameriyle, sözdizimiyle (sentaks) Farsçadan ayrıldığını söyleyebiliriz. Kürt dilinin lehçeleri arasındaki ayrılık kavramını da şöyle yakınlaştıracaktır:

Keremşah Kürtlerinin konuştukları lehçe (...) dağ bölgelerindeki Kürtler için muğlak (üstü kapalı) olmakla birlikte İranlılar için de anlaşılmaz bir lehçedir.

Bu çeşitli lehçeleri derinden incelediğimizde, dil açısından aralarındaki ayrımı en iyi şekilde belirleyecek ve Kuzey lehçelerinin başlıcalarını Güney'deki lehçelerin başlıcalarından ayıracak bir çizgi çizmemiz mümkün olacaktır. Bu çizgi, küçük Mehabad Kürt Cumhuriyeti'nin ortasından geçerek Rızaiye şehrinden güneybatıya doğru ilerler, Eşneviye yakınındaki dağa tırmanarak, Mehabad ve halkını, Irak'taki Süleymaniye halkının konuştuğu lehçeye benzer bir lehçe konuşanlarla birlikte güneyinde bırakır. Bu çizginin güneyinde kalanlar, diğer lehçelerden daha arı ve belirgin bir lehçe konuşurlar. Bu çizginin kuzeyinde kalanlar ise katı ve yırtıcı olmakla tanınmış olan Barzanîler, Şıkakan aşireti şeyhleri, İran'daki büyük Herkî aşireti ve daha kuzeyde (.....) yaşayan Kürtlerdir.

Lehçeler arasındaki bu ayrılık aynı zamanda uygarlık ve kültür ayrılığını da göstermektedir. Bu çizgi güneydeki ve kuzeydeki Kürt aşiretlerinin kıyafetlerini de birbirinden ayırır. Çizginin güneyinde yaşayan Kürtlerin giydikleri don, bel hizasında geniştir, ayak topuklarına doğru indikçe daralır. Kuzeyde yaşayanların donları ise bel hizasında dardır, aşağıda ise oldukça geniştir ve bacaya benzer.

3.

MÜSLÜMANLIĞIN DOĞUŞUNDAN SONRA KÜRTLER

Şimdi yine Kürt tarihine dönelim. Kadı Muham-

med'in de girdiği ve içinde kendine bir yer bulduğu Kürt tarihine.

1946 yılının Aralık ayının bir gününde Kürtlerin kimliği artık iyiden iyiye ortaya çıktı. Ama daha önce-leri durum neydi?

Milâdî tarihe göre VII. yüzyılda Müslümanlık doğmuş ve fetihlere başlamıştı. Kürtler de İran'ın diğer dağlı halklarıyla birlikte Islâm fetihlerine karşı koymaya çalışmışlardı. Ama boşuna.

X. yüzyıldan sonra ise bazı küçük Kürt devletleri varlıklarını göstermeye başladılar. Bu devletler kısa sürelerle parlak yüzlerini gösterip tarih sahnesinde rol alıyorlardı. Ama sonra unutulup gidiyorlardı.

Sonra Irak'ın Tekrit ve Erbil şehirlerinde oturan bir Kürt ailesinden, Büyük Salahaddin-i Eyyubî doğdu. Salahaddin en büyük Arap devletini ele geçirmeyi başardı.⁽¹³⁾ Ne var ki kendisi Kürt olduğu halde, dar sınırlı bir Kürt hareketine liderlik etmedi. Avrupalı düşmanlarına karşı giriştiği başarılı savaşlarda ve siyasal görüşmelerde Müslümanların liderliğini yaptı.

XIII. yüzyılda da kuzeyden ve doğudan Moğol akınları görülmeye başladı. Moğollar sınırları belirsiz bir geniş bölgede tam bir keşmekeş yarattılar. Bir yandan da birçok kabile ve halk onların boyunduruğundan kurtulup serbest yaşamaya çalışıyorlardı. O dönemde Türkler de Moğol istilâsı yüzünden Azerbaycan'a doğru akın ediyor ve Kürtlere komşu oluyorlardı. Daha sonra Türklerle Kürtler birlikte yaşamaya başladılar...

XVI. ve XVII. yüzyıllarda ise Kürtlerin memleketi, Şîî Safevî ailesinin dirilttiği yeni İran ile Sünnî Osmanlı ailesi liderliğindeki güçlü Osmanlı imparatorluğu

---

(13) Merkezî Mısır'da bulunan Eyyubî imparatorluğu. (M.E.B.)

arasında meydana gelen şiddetli rekabette merkezî bir yer işgal etmeye başladı. Kürt aşiretlerinin çoğu, Şif komşuları olan İranlılara ve Azerbaycanlılara karşı, mezhep kardeşleri olan Osmanlıların yanında yer aldılar ve bu amansız savaşlarda sürekli olarak cen-gâverlikleriyle şöhret kazandılar. Derken, 1639 yılında Osmanlı Sultanı Murat IV. ile İran Şahı Abbas II. arasında bir antlaşma yapıldı.⁽¹⁴⁾ Bu antlaşmayla kabul edilen iki devletin sınırı Kuzey Kürdistan'ın ortasından geçiyordu ve onu ikiye bölüyordu. Böylece bu antlaşma, Kürtlerin bölünmesi için verilmiş bir ölüm kararı oldu.

Kürtlerin buna karşı tepkisi ise, her iki imparatorluğu da içten çökertmeye ve çözmeye çalışmak oldu. Birçok yiğit kişileri, güçlü ve savaşkan olan birçok egemen aileleri, aşiretler üzerindeki egemenliklerini sürdürmek ve böylece her iki imparatorluğun da otoritesini parçalamak amacıyla harekete geçtiler. Adları hâlâ bilinen bu Kürt liderlerinin bir kısmı da tasavvuf ve tarikat şeyhleri, çevrelerinde birçok mutaassıp müritler toplayan seyyidlerdi. Bunlar her iki devletin de otoritesinden sıyrılarak, birçok geniş bölgeleri kendi maddî ve dinsel nüfuzları altına alıp oralarda kendi egemenliklerini kurdular.

4.

XIX. YÜZYIL

XIX. yüzyıla girilmesiyle birlikte, «barbar» diye adlandırılan Kürtler (The Wild Koords), Avrupa'dan çıkagelen misyonerlerin, arkeologların ve gezginlerin

---

(14) Kasr-ı Şirin Antlaşması. (M.E.B.)

anlattıkları «masallar dünyası»na girmeye başladılar. Bu batılıların çoğu aslında, çözülmekte olan Osmanlı imparatorluğu ile uyuklayan İran imparatorluğunun içişleriyle ilgilenmekle hükümetleri tarafından görevlendirilmişlerdi.

J. M. Kinneir⁽¹⁵⁾ ve James Baillie Frazer⁽¹⁶⁾ ile başlayan ve Arapları da kapsayan bu önemli «romantik dönem», I. Dünya Savaşından hemen önce misyoner okullarının yaygınlaşmasıyla doruğuna ulaştı. Misyoner okullarının bu yaygınlaşması sırasında Bayan G.M.L. Bell,⁽¹⁷⁾ Sir Mark Syks,⁽¹⁸⁾ Kont De Sholey ve Bayan Biscob, kar fırtınalarında ya da kavurucu sıcaklarda, yaya ya da at sırtında uzun mesafeler alarak, gece gündüz demeden Doğu ülkelerini dolaşım duruyorlardı. Bunların çoğu topluca geziyorlardı ve «İranlı» kimlikleri taşıyarak kendi gerçek kimliklerini gizliyorlardı.

---

(15) J.M. Kinneir'in İran imparatorluğunu anlatan kitabı 1813 yılında Londra'da yayınlanmıştır. Kitapta, Süleymaniye'de kurulmuş olan Baban Devleti konusunda da önemli bir bölüm vardır. (C.F.)

(16) James Baillie Frazer'in yazdığı **Travels in Kurdistan, Mesopotamia** (Mezopotamya, Kürdistan Seyahatleri) adlı kitabı 1840 yılında Londra'da yayınlanmıştır. Yazar bu kitabını İran'a yaptığı bir diplomatik görevden döndükten sonra yazmıştır. (C.F.)

(17) İngiliz gezgini, arkeoloğu ve politikacısı olan Bayan Bell, 1868 yılında doğmuştur. I. Dünya Savaşından önce Irak, İran ve Kürdistan'a birkaç gezi yapmış ve İngiliz işgali sırasında Irak politikasında önemli rol oynamıştır. 1926 yılında ölmüştür. (C.F.)

(18) İngiliz gezgin ve siyaset adamı olan Sir Mark Syks 1879'da doğmuştur. Yakındoğu, Osmanlı İmparatorluğu ve İran'ın İngiltere ile Fransa arasında bölüşülmesini öngören ve «Syks-Bico Antlaşması» adıyla bilinen 1916 İngiliz-Fransız antlaşmasını İngiliz Temsilcisi olarak imzalayan Syks'in **The Calliph's Last Heritage** (Halifelüğün Son Mirası) adlı kitabı 1915 yılında Londra'da yayınlanmıştır. Syks, 1919 yılında ölmüştür. (C.F.)

Bunlardan biri de Soan'dı. Soan İstanbul üzerinden Beyrut'a gitti ve oradan doğuya yöneldi. Dicle'yi geçip, Kürdistan'ın «Şehrezor ovası» diye tanınan bereketli ovasına girdi ve sonunda, Süleymaniye yakınındaki Halepçe'ye vardı.⁽¹⁹⁾ Orada, Büyük Caf aşireti üzerinde mutlak otorite sahibi olan Adile Han,⁽²⁰⁾ zarif ipekli ve pamuklu giysileriyle, kendisini huzuruna kabul etti. Adile Han daha sonra, bu bilinmeyen, sessiz adamı kendine Farsça kâtibî olarak tayin etti ve çalıştırdı. Sonraları Irak'ı ele geçirecek olan İngiliz işgal ordusunun, Süleymaniye bölgesini de egemenliği altına alınca, Soan'ı «siyasî subay» olarak görevlendirip Süleymaniye'ye göndermesi hiç de garip değildi.

Ama biz, Kürt tarihi içinde Mehabad'a bakabilmek için, XIX. yüzyılda cereyan eden olayların sadece bu kadarını sıralamakla yetinemeyiz ve XIX. yüzyıla öyle çabucak geçemeyiz.

1826 yılında, Yeniçeri askerî cuntasının yarattığı çıbanbaşının kökünden sökülüp atılmasıyla sonuçlanan kanlı operasyondan sonra⁽²¹⁾ çağdaş ve modern Osmanlı ordusu, dağlı Kürtleri dize getirmek ve Sultan'ın nüfuzunu o bölgede sağlamlaştırmak amacıyla gerekli tedbirleri aldı.

Bu tedbirleri izleyen en önemli ayaklanma, Be-

---

(19) Soan, kimliğini belirtmeden 1909 yılında yaptığı bu gezi ile ilgili anılarını *Through Mesopotamia and Kurdistan in Disguise* (Mezopotamya ve Kürdistan'a Gizli Seyahat) adlı kitabında toplamıştır. Kitap 1912 yılında Londra'da yayınlanmıştır. (C.F.)

(20) Caf aşireti lideri Osman Bey Caf'ın eşi (C.F.)

(21) Sultan Mahmut II.'nin Yeniçeri Ocağı'nı ortadan kaldırmak için yaptığı operasyonu kast ediyor. (M.E.B.)

dirhan'ın giriştiği ayaklanmadır. Bedirhan, öne atılarak, aşiret düzeni içinde bulunan Botan bölgesini egemenliği altına aldı. Bugün Güney Türkiye'de bulunan bu bölgenin merkezi, Dicle havzasının kuzey kesiminde yer alan Cezire-i ibni Ömer'di.(22)

Aynı sıralarda Revandûz Beyi Kör Mehmed Paşa da Revandûz ve Erbil'i mutlak egemenliği altına aldı ve kısa bir süre için Musul'u da ele geçirdi.(23)

Osmanlı hükümeti, o sıralarda başka bölgelerle ve genel olarak Mısır'la uğraşmakta olduğundan,(24) bazı geniş Kürt bölgelerinin özerk olmalarına göz yumdu ve Kürt aşiretlerinin giriştikleri yasa dışı davranışları müsamahayla karşıladı. Bu davranışların bir örneği Bedirhan'ın 1843 ve 1846 yıllarında, güçlerinin artmasından ve kendi kendilerini yönetebilecek duruma gelip başlarına buyruk olmalarından korktuğu Hristiyan Asurlulara karşı giriştiği kıyım ve yağma hareketiydi. Bedirhan için, kendi memleketinin içinde yaşayan Asurluların böylesine güçlenmelerine ta-

---

(22) Mardin'e bağlı Cizre ilçesi. (M.E.B.)

(23) Kör Mehmed Paşa 1810 yılından itibaren Revandûz'a egemen olmaya başlamıştır. Son derece zeki, ileri görüşlü ve sertti. Kendisine komşu olan Şirvan ve Biradost beyliklerine boyun eğdirdi. 1830 yılında Osmanlı imparatorluğundan ayrılıp bağımsızlığını ilân etti ve bu uzun süre kuşattığı Erbil'i, sonra da Altunköprü'yü ele geçirdi. Beyliğini Aşağı Zap ırmağına kadar genişletti. Bunun üzerine Bağdat Valisi, yönetimini resmen tanımak zorunda kaldı. Kör Mehmed Paşa daha sonra Akra, İmadiye ve Musul'u ele geçirdi. Osmanlı Hükümeti üzerine bir ordu göndererek kendisine boyun eğdirdi. Esir alınıp İstanbul'a götürülen Kör Mehmed Paşa, 1836 yılında orada öldü. Ölüm nedeni konusunda çeşitli söylentiler yayıldı. (C.F.)

(24) Kavalalı Mehmed Ali Paşa hareketini kastediyor. (M.E.B.)

hammül etmek olanaksızdı. Bu yüzden on bin Asurlu öldürüldü.

Bedirhan, bir feodal aşiretçi lider olduğu halde Kürt milliyetçiliğinin özlemlerini dile getiriyordu. Ne var ki amaçlarını elyordamıyla ve tahminle belirlemeye çalışıyordu.⁽²⁵⁾

Osmanlı Hükümeti, orduları için 1846-1847 yıllarında, Batı'dan aldığı üstün askerî teknikle ve, çoğu zaman kuvvetten daha etkili olan rüşvet, aşiretlere-rası komplolar gibi Doğu'ya özgü oyun ve entrika sanatıyla kendisini ezebilecek ve bütün dikkatini bu yönde toplayabilecek duruma gelince, Bedirhan, 1847 yılının Ağustos ayında dağlardaki barınaklarını terk edip Osmanlı Askerî Komutanına teslim olmak zorunda kaldı.

Bu manzaranın bir benzeri de, yaklaşık olarak yüz yıl sonra İran tarafında görülecektir.⁽²⁶⁾

---

(25) Cizre Beyi olan Botanlı Bedirhan, 1843 yılında Osmanlı imparatorluğundan ayrılıp bağımsızlığını ilân etmek için girişimlerde bulunmaya başladı. Hareketi başlangıçta olumlu şekilde gelişti. Egemenlik alanı Mukriyan'a kadar genişledi. Bedirhan bir çeşit hükümet yönetimi kurdu. Hıristiyan Kürtlere ve Asurlulara karşı giriştiği kıyım hâlâ aydınlığa kavuşmamıştır. Bazı söylentilere göre Bedirhan, Hıristiyanların artan gücünü ortadan kaldırmak isteyen ve fakat Avrupa ülkelerinden korktuğu için bunu başka bir silâhla gerçekleştirmeye çalışan, bunu sağladıktan sonra da Bedirhan'dan kurtulmayı planlayan Osmanlı Hükümetinin planları üzerine bu kıyım için emir vermiştir. Basil Nikitin ise Bedirhan için şöyle yazmıştır: «Ermeni belgeleri, Bedirhan'ın adaletli bir Bey olduğunu ve örnek olabilecek bir dinsel politika uyguladığını, kendini, Osmanlı egemenliğinden ayırdığı bölgenin ruhanî lideri saydığını göstermektedir.» (C.F.)

(26) Mehabad Kürt Cumhuriyeti'nin düşüşünü kastediyor. (M.E.B.)

Bedirhan teslim olduktan sonra ailesinin bazı fertleri ve müttefiki olan aşiret liderleriyle birlikte Girit adasına sürüldü. Daha sonra Şam'a yerleşmesine izin verildi ve 1868 yılında ölünceye kadar orada yaşadı.

1958 yılında meydana gelen Irak Devrimi'nden sonra Kürdistan Demokrat Partisi açık çalışmaya başlayınca, İran-Irak sınırının her iki tarafında da parti üyeliği kartları çıkarıldı. Bu kartlara, Kürt ulusal hareketinde etki bırakmış olan beş kişinin fotoğrafı basılmıştı. Bunlar Şeyh Abdülkadir, Seyyid Rıza, Süleymaniyeli Şeyh Mahmud, Kadı Muhammed ve Molla Mustafa Barzanî idi.

Bunlardan Şeyh Abdülkadir, büyük Nakşibendî tasavvufçusu Şeyh Ubeydullah'ın⁽²⁷⁾ oğluydu. Şeyh Ubeydullah da Seyyid Taha'nın oğlu olup, Irak'ta Büyük Zap ırmağı yakınlarında çukurluk bir yerde bulunan Küçük Barzan köyünde oturan dindar, yoksul ve fakat yükselmek özlemiyle dolu bir kişiye tarikat vermişti.

1880 yılında, Amerikalı ünlü misyoner ve tanınmış doktor Joseph P. Cochran, Rizaiye (eski Urmiye) şehrindeki hastanesinden çıkarak, Osmanlı devletinin Şemdinan bölgesinde bulunan ve bir kısmı da Şeyh Ubeydullah'ın nüfuzuna boyun eğen Asurluların bu uzak köylerini ziyaret etmek için dağlara doğru yol aldı. O ziyaret sırasında Amerikalı doktor ile bu Kürt lideri, yani yerli Hıristiyanları çokça öldürmüş, talan etmiş, onlara terör uygulamış olan, fakat buna rağmen misyonerlerin hayranlığını, hatta bazen say-

---

(27) «Şeyh Ubeydullahê Nêhrî» adıyla tanınmıştır. (M.E.B.)

gısını kazanan bir halkın lideri arasında sağlam bir dostluk doğdu. O zamanki dostluklardan biriydi bu dostluk.

Denildiğine göre Dr. Cochran Şeyh'in yakalanmış olduğu müzmin zatürree'yi tedavi edip şifa bulmasına çalışmış ve Şeyh kendisine, Kürtlerin, Osmanlı-İran egemenliğinden kurtulmak için Amerikan ve İngiliz hükümetlerinin yardımlarını sevinçle kabul edeceklerini söylemiştir. Gerçekten de Şeyh, 1878 yılında Amerikan Konsolosuna gönderdiği mektupta Kürt ulusunun kendi varlığına ve benliğine sahip bir halk olduğunu belirtmiş ve Osmanlı Hükümeti ile İran Hükümetinin baskılarını eleştirmiştir.

1880 yılının yaz aylarında İran hükümeti, kendi ülkesinin sınırları içinde bulunan Kürtlere karşı suç niteliği taşıyan birtakım girişimlerde bulundu. Bunun üzerine Şeyh, bu icraatın kurbanlarının intikamını almak için harekete geçti. İran tarafındaki Mingur aşireti lideri Hamza Ağa ile anlaşarak ve Osmanlı Kürdistan'ında yaşayan yoksul Kürtlerden de bazı suvariler toplayarak, 20.000 savaştının başına geçti ve dağ geçitlerinden geçip, Urmiye (Rızaiye)'nin güneyinden ve batısından İran'a girdi. Emrindeki kuvvetlerin bir bölümünü de oğlu Şeyh Abdülkadir'in komutasına verdi. Daha sonra Mehabad adıyla tanınacak olan Sablax şehrini hiç bir direnmeyle karşılaşmadan işgal eden Şeyh Ubeydullah, daha sonra Meyanduwab üzerine yürüdü ve orada yaşayan Azerbaycanlıların birçoğunu kılıçtan geçirdi. Arkasından da Kürt askerleriyle birlikte Meraxe'ye doğru ilerledi ve bir İran suvari birliğini yenilgiye uğrattı. Bu yenilgi Tebriz halkının yüreğine büyük korku saldı.

Kürtler daha sonra Urmiye yakınlarındaki dağlık bölgeye çekildiler ve, misyonerlerin deyimiyle «kurt-

ların koyun sürülerine saldırmasına benzer bir saldırıya geçmek üzere hazırlık yapmaya başladılar. Hükümet görevlileri, İran ordusu birliklerinin yardımlarına koşmak için yola çıktıklarını öğrenince, Dr. Cochran'dan, Séhnîr dağına çıkıp Şeyh'le teslim olması konusunda konuşmasını istediler. «İyi niyetli» doktor da, Kürt aşiretlerinin girişebilecekleri bir genel saldırıda ölüm ve talan edilme tehlikesiyle karşı karşıya olacak olan bölgedeki Hıristiyanları kurtarmak amacıyla, kendisinden istenen işi yaptı.

İşte, tezgâhlanan bu oyun ve engelleme yüzünden Şeyh, inisiyatif ve zamanlama unsurlarını kaybetti ve müttefiklerinin saflarında anlaşmazlıklar ve bölünmeler hızla yayılmaya başladı. Nitekim birkaç gün sonra İran ordusunun gönderdiği yardım birlikleri bölgeye ulaştınca, Şeyh Ubeydullah, kendisine bağlı olan en yakın adamlarıyla birlikte, Osmanlı tarafındaki dağlara çekilmek zorunda kaldı.

1881 yılında Şeyh Ubeydullah, önemli anlaşmazlıklar konusunda İran Şahı ile muhtemelen anlaşmış olan Osmanlı Sultanı'na boyun eğdiğini ilân etti. Bunun üzerine Osmanlılar kendisini Mekke'ye sürdüler ve 1838 yılında orada öldü.⁽²⁸⁾

Şeyh Ubeydullah'ın oğullarından Şeyh Muhammed Sadık, babasının uğradığı yenilginin suçunu Dr. Cochran'a yükledi ve kendisine sitem etti. Hatta, Şeyh Muhammed Sadık'ın Amerikalı misyonerlerden intikam almak için hazırlık yaptığı bile söylendi. Ne var ki davranışları bunun tersine oldu. Örneğin, Kürtle-

---

(28) Şeyh Ubeydullah, 1878 yılında ayaklanmaya başlamıştı. Ayaklanmasının başarısızlığa uğramasının başlıca nedeni Çarlık Rusya'sı ile İngiltere'nin duruma müdahale ederek Osmanlı imparatorluğu ile İran'ı desteklemeleriydi. Şeyh Ubeydullah, görüşmelerde bulunmak üzere gittiği İstanbul'da tutuklandı. (C.F.)

rin bilinen o duygusallıklarıyla ansızın dönüş yaptı ve hasta karısını Urmiye'de bulunan Misyonerler Heyeti Hastanesi'ne tedaviye gönderdi. Karısı orada büyük ilgi gördü. Dr. Corcran'a da karısına gösterdiği bu bilgiye karşılık olarak Şeyh'ten bir hediye gönderildi. Bu hediye bir katır yükü dağ balı ile en enfes cinsinden tütündü.

Şeyh Ubeydullah'ın İran Kürtlerinden olan müttefiklerinden ikisi ise Şeyh'in izlediği «iyi» yolu izlemediler ve akıbetleri de değişik oldu. Meyanduwab kıyımından sorumlu tutulan Celil ağa, bir topun namlusuna konularak top patlatıldı ve top mermisi kendisini paramparça etti. Mingurlu Hamza Ağa ise, Sablax şehrinde pusuya düşürülerek öldürüldü.

Şeyh Ubeydullah'ın Mekke'ye sürülmesi, merkezî bir yerde bulunan ve stratejik bir mevki olan Kürt dağlık bölgesinin askerî ve siyasal birliğini kaybetmesine yol açtı. Ne var ki sorunla ilgilenen devletlerin Kürtlerin savaş gücüne olan saygısını zayıflatmadı.

XIX. yüzyılın son yirmi yılında da Rusların gösterdiği yakınlık bazı Kürt liderlerini çekti. Şıkakan aşireti lideri Cafer Ağa, Abdurrazzak Bedirhan ve Şeyh Ubeydullah'ın torunu Seyyid Taha da bu liderler arasındaydı. Bu üçü, 1889 yılında, Çar Nikola II.'nin çağrısıyla Rusya'ya gittiler ve iyi karşılandılar, sonra da nefis hediyelerle ve özelemlerini tahrik eden, hayallerini alevlendiren cesaret verici mektuplarla geri döndüler.

Öte yandan, bu sırada Osmanlı devleti, «Kürt sularılarını askerleştirmek» esasına dayanan yeni bir

aşiret politikasına başvurdu. «Hamidiye Alayları» diye adlandırılan bu ünlü Kürt suvari birlikleri, Sultan için çarpışıyorlardı ama kendi aralarında da çatışmaktan geri kalmıyorlardı. 1897 yılında ise, ulusal özlemlerini gerçekleştirmek için Rus hükümetinden teşvik gören ve Osmanlı yönetimindeki diğer halklardan daha parlak başarılar gösteren Ermenilere saldırdılar.⁽²⁹⁾

5.

OSMANLI İMPARATORLUĞU İLE İRAN'DA GİRİŞİLEN REFORMLARIN KÜRTLER ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

I. Dünya Savaşından önce girilen ve Osmanlı imparatorluğu ile İran imparatorluğunu temelden sarsan reform dalgaları, bazı yerlerde Kürt aşiretçi unsurlarının direnişiyle karşılaştı. Bunlar arasında, Hamidiye eğitimi görmüş olan İbrahim Paşa liderliğindeki Güney Suriye⁽³⁰⁾ Millî Aşiretleri Birliği ile, İran Kürdistan'ının Güneydoğu ucunda yaşayan Büyük Kelhür aşireti de vardı. Kelhür aşireti, 1911 yılında, Sâ-

---

(29) Bu askerî güç, düzenli ordudan korkan Sultan Abdülhamid II. tarafından kuruldu. Sultan, gerektiği zaman emrinde olmalarını istediği Kürt aşiret liderleri ile Arap şeyhlerine askerî rütbelere, unvan ve paralar vererek bunların emrindeki Kürt ve Arap aşiretlerinden özel askerî güç kurdu. Bu askerî gücün kuruluşu 1885 yılına rastlar. Bazı tarihçilere göre ise bu gücün kurulması başka nedenlere dayanır. Bunlar, 1877-1878 yıllarında patlak veren Osmanlı-Rus Savaşından hemen sonra Çarlık Rusyasının kurduğu Kazak alaylarına karşılık olarak Hamidiye alaylarının kurulduğunu, savaştan ötürü Çarlık Rusya'sına karşı kin besleyen Kürtlerden yararlanılması amacına yönelik olduğunu savunmaktadırlar. (C.F.)

(30) Kuzey Suriye olması gerekir. (M.E.B.)

İlâhî devlet tarafından, Tahran'daki anayasal meşru hükümete karşı girişilen başarısız bir askeri hareketi destekledi.⁽³¹⁾

Bazı Kürt aşiretleri o dönemde gerici kampları desteklerken, Arap ve Ermenilerden geri kalmak istemeyen bazı Kürt aydınlarından oluşan küçük gruplar da, o sıralarda yaygınlaşan tipte gizli örgütler kurmaya çalışıyorlardı. Bu alanda öne atılan en belli başlı aydınlar, Bedirhan'ın sayıları çok olan çocukları ve torunlarıydı. Bunlar daha 1897 yılında harekete geçmiş ve **Kurdistan** adlı bir Kürtçe gazete yayınlamaya başlamışlardı.⁽³²⁾

1908 yılında Osmanlı Anayasası kabul edildikten sonra⁽³³⁾ da İstanbul'da «Kürt Teavün Cemiyeti» kuruldu.⁽³⁴⁾ Bu örgütün niteliği adından anlaşılmaktadır. Ayrıca «Hêvî» adında bir de öğrenci derneği kuruldu.⁽³⁵⁾ Bu derneğin kurulmasına, Bedirhan ailesinin bazı fertlerinden başka, Şeyh Ubeydullah'ın büyük öğ-

---

(31) Bu aşiret, 1905 yılında patlak veren İran Meşrutiyet Devrimini faal bir şekilde destekledi ve, Şah'ı kurtarıp devrimi bastırmak için kuzeyden saldıran Çarlık Rusya'sı ordusuna karşı da çarpıştı. (C.F.)

(32) Bu gazete 1898 yılında Mithat Bedirhan tarafından Kahire'de yayınlamaya başlandı. Mithat Bedirhan, gazeteyi yayınlamaktaki amacını «Kürt sorununu tanıtmak ve desteklenmesi için çağrıda bulunmak» şeklinde belirtmişti. (C.F.)

(33) İkinci Meşrutiyet'in ilânıyla birlikte yürürlüğe konulan ve «Kanun-u Esasî» diye adlandırılan Anayasa. (M.E.B.)

(34) 1908 yılında kurulan «Kürt Teali ve Terakki Cemiyeti»ni kastediyor. Bu cemiyette, yukarıda adı geçen Şemdinanlı Şeyh Ubeydullah'ın oğlu Şeyh Abdülkadir, Emin Ali Bedirhan, Şerif Paşa gibi o dönemde Kürt sorunu ile uğraşanların önde gelenleri de yer almışlardı. (C.F.)

(35) Bu dernek tarafından bir de **Roja Kurd** (Kürt Günü ya da Kürt Güneşi) adlı bir dergi de yayınlanıyordu. (C.F.)

lu Şeyh Abdülkadir ile bugünkü Irak-İran sınırına yakın olan Süleymaniye'den Baban beyleri ailesinden de iki kişi katkıda bulundular.

Öte yandan, Osmanlı imparatorluğunda kurulan ve «Hürriyet» diye adlandırılan bu anayasal düzen, gerek dinsel ve gerekse maddî nüfuz sahibi olan birçok Kürt lideri tarafından hoşnutlukla karşılanmamıştı. Bunlar «Jön Türkler» topluluğunu «dinsiz ihtilâlciler» olarak niteliyorlardı.⁽³⁶⁾ Bu nedenle Jön Türkler de, amaçladıkları özgürlüğün, Osmanlı imparatorluğundan ayrılmayı öngören ulusal hareketlere izin verileceği anlamına gelmeyeceğini açıklamaya çalıştılar. Kaldı ki Osmanlı Türkleri, İran Kürdistan'ında yaşayan ve mezhep kardeşleri olan Kürtlerden saygı görmekte devam ediyorlardı. 1907 ve 1909 yıllarında Sablax bölgesine kendi askerlerinden ve müttefikleri olan Kürtlerden birlikler gönderdiler.

İngiliz ve Rus nüfuzu, 1913 yılında Kürdistan'ı kuzeyden güneye ikiye ayıran uluslararası bir sınır çizmeyi başaran Osmanlı-İran Sınır Komisyonunun kurulmasında kesin rol oynadı.⁽³⁷⁾

İşte böylece, 1914 yılında, Kürt aşiret reislerinin, dinsel liderlerinin, aşiret kökenine bağlı olmayan şe-

---

(36) «Jön Türkler» diye de adlandırılan «Genç Türkler» topluluğu, 1889 yılında Selânik'teki gençler tarafından kurulmuş bir gizli örgüttür. Talat adında bir gencin (Talat Paşa) başkanlık ettiği bu örgütte Enver, Cemal Paşalar gibi ihtilâlciler subaylar da yer almıştı. Örgüt yaptıkları askerî darbeye Sultan Abdülhamid II.'yi tahttan indirip Osmanlı imparatorluğu sınırları içinde bulunan bütün halklar arasında eşitlik ilân etmişti. Fakat örgüte Turancılık eğilimi egemendi. (C.F.)

(37) 1848 Erzurum Antlaşmasından esinlenilerek imzalanan 11 Aralık 1913 tarihli Tahran Protokolü, söz konusu Komisyona İngiliz ve Rus temsilcilerinin katılmasını öngörüyordu. (C.F.)

hirlilerin ve aydınların dünya olayları karşısındaki tepkileri, kişisel ve yöresel çıkarılardan ya da bireysel ihtiraslardan esinlenilerek doğuyordu. Bu çıkarlar ya da ihtiraslar, liderlik kavgalarına, aşiret saldırılarına, uluslararası siyasi komplolara, dinsel çatışmalara ve bunlara benzer boğuşmalara sahne olabilecek geniş bir bölgeyi kapsayabilirdi. Örgütsel Kürt milliyetçiliği ise ancak bir azınlığın ilgisini çekiyordu.

Daha sonra 2 Kasım 1914'te Rusya, Osmanlı imparatorluğuna savaş açınca, Kürtler, sanki kader tarafından itilmişler gibi, Kuzeydeki büyük Hıristiyan devlete ve onun müttefikleri olup da kendi içlerinde yaşayan Ermenilere ve Asurlulara karşı başlayan çarpışmalarda Müslümanların safında yer aldılar. Bunun sadece bazı istisnaları vardı.

Dört yıl sonra savaş sona erdiği zaman, Kürdistan'ın ortasındaki dağlık bölgeler ıssız bir harabeye dönmüştü. Bu dönemde yeni liderler ortaya çıktı ve tarihlerinin baş sayfalarında yer alacak yeni yeni sorunlar doğdu.

6.

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI

22 Ocak 1946 günü Mehabad'da toplanan Kürtlerin çoğunun kendileri ya da babaları, I. Dünya Savaşı sırasında Azerbaycan'da ve Osmanlı imparatorluğunun Doğu bölgesinde cereyan eden ve Osmanlı-Iran anlaşmazlığının etkisiyle zehir gibi yayılan bağınaz dinsel çarpışmalara ve saldırılara katılmışlardı ya da bunlarla ilgili hikâyeleri dinlemişlerdi.

Bu çatışmaların esas nedeni, büyük miktarda Rus askerî birliklerinin İran'a yerleşmiş olmalarıydı. 1909

yılında Ruslar, gerici Şahı, anayasal yönetim isteyen İran meşrutiyetçilerini tasfiye etme hareketinde desteklemişlerdi. O tarihten beri de Kuzey İran'da ve özellikle Azerbaycan'da büyük askerî kuvvet bulunduyorlardı. Bu durumda Osmanlıların, İran Hükümetinin ilân etmiş olduğu tarafsızlığı bilmezlikten gelerek 29 Aralık 1914'te İran'a asker göndermeleri ve İran'ın tarafsızlığını bozduktan on gün sonra da Tebriz'i işgal etmeleri garipsenmemelidir. Osmanlılar, ancak Rusların 30 Ocak 1915'te saldırıya geçmeleri üzerine Tebriz'i boşaltmak zorunda kaldılar.

Ruslar daha sonra, Urmiye (Rızaiye) gölünün başka bir yanından ve Hoy şehrinin⁽³⁸⁾ yakınından Kürt bölgelerine karşı saldırıya geçtiler. Ne var ki Kürdistan kapılarında, «Sımıko» adıyla tanınmış olan İsmail Ağa ile Ömer Han komutasındaki üçbin Kürt suvarisini karşılarında buldular. Bu suvarilerin hepsi Şıkakan aşiretindendi. Patlak veren çarpışmalar Rusların galibiyetiyle sonuçlandı ve Kürt savaşçıları, gölün batısında bulunan ve Osmanlı devletinin sınırına paralel olarak uzanan dağlara çekildiler.

Bunun üzerine Ruslar Urmiye (Rızaiye) şehrine geri döndüler ve Osmanlı işgalinden beş ay sonra, 25 Mayıs 1915'te şehri işgal ettiler. Ruslar marşlar söyleyerek şehre girdiklerinde, Amerikalı misyonerler ve diğer Hıristiyanlar tarafından sevgiyle karşılandılar.

Mehabad bölgesinde de Mingur ve Mameş aşiretlerinden kurulmuş olan silâhlı gruplar, saldırganlarla bazı çarpışmalara girdikten sonra dağlara çekilmek zorunda kaldılar.⁽³⁹⁾

---

(38) Rızaiye (Urmiye) gölünün kuzeyindedir. (C.F.)

(39) Frederick G. Gaon: **Yesterdays in Persia and Kurdistan**, Claremont, Calif. 1939 (W.A.)

Daha sonra 1917 yılının Aralık ayında Osmanlı imparatorluğu ile Bolşevik Rusyası arasında ateşkes anlaşması yapıp da Azerbaycan'daki Rus cephesi çökünce, Urmiye gölünün batısında uzanan bölge, birbirleriyle kavgalı olan Kürt aşiretlerinin emellerine, Asur kuvvetlerine, Urmiye şehrindeki müttefik Hıristiyanlarla Azerî Türklerine ve Osmanlı ordusundan bazı birliklere bırakıldı.

7.

SİMİKO HAREKETİ VE KÜRT-ASURLU ÇATIŞMASI

Osmanlı devletinin güneydoğusundaki Hakkâri bölgesinde başlarına buyruk şekilde yaşayan Asurlu aşiretleri, 1915 yılının sonbaharında, patrikleri ve ulusal liderleri Mar Şem'un yönetiminde İran'a akın ettiler. Orada oturan ve kendi aşiretlerine bağlı olan Hıristiyan nüfus sayesinde Selmas ve Urmiye ovaları kendileri için geçici barınak sağlayabilirdi.

1917 yılının sonlarına doğru, Mar Şem'un artık silâhlı Asurluya komuta ediyordu. Bu silâhları Rus cephesinin çöküşünden önce ve hemen sonra ele geçirmişlerdi. Daha sonra Müttefik devletlerin⁽⁴⁰⁾ bölgedeki temsilcileri, Asurlularla Rus kalıntılarını, cephede Osmanlıların karşısında durabilmelerini sağlamak amacıyla yeniden örgütlemeye çalıştılar. Fakat Asurlulara katılan Rus gönüllülerinin sayısı azdı. Yine de Hıristiyan savaşçıların mevcudu altı bin'e yükseldi.

İşte Hıristiyanların bu büyük kuvveti, gerek Urmi-

---

(40) Fransız, İngiltere, İtalya ve 1917 Devriminden önceki Çarlık Rusya'sı. Bunlara «İtilâf Devletleri» de denir. (M.E.B.)

ye şehrindeki Müslümanlara ve gerekse bölgedeki Kürt aşiretleri liderlerine yöneltmiş bir tehdit teşkil ediyordu. Bu Kürt liderlerinin en belli başlıları Şıkakan aşireti lideri İsmail Ağa (Sımıko) idi.

Sımıko girişkenliğiyle tanınmış bir gençti. Eli silâh tuttuğu günden beri şiddet hareketleri içinde yaşamıştı. On yıl kadar önce de, Urmiye gölünün batısındaki Kürt bölgesinde vali olarak göreve başlamak üzere hükümetin çağrısı üzerine gittiği Tebriz'de bir resmî ziyafete katıldığı sırada düzenlenen bir suikast sonucunda öldürülen ağabeyi Cafer Ağanın intikamını almak fikri de o günden beri hep kafasını meşgul ediyordu.⁽⁴¹⁾ İşte Rusların sahneden çekilmelerinden sonradır ki intikam alması için elverişli fırsat doğdu, bu intikam bizzat Cafer'in katillerinden alınmasa bile.

Sımıko, Mar Şem'un'u Selmas'taki Güneyşehir köyünde kendisiyle görüşmeye çağırdı. Görüşmede verilen yemek sırasında, Kürtlerle Asurlular arasında iyi niyetle bir ittifak kurulması fikri tartışıldı. Ne var ki bundan sonra ansızın kurşun yağmuru başladı. Patrik ile yanındaki adamların hepsi hemen öldüler, yalnız muhafızlarından biri kurtuldu.

Sımıko'nun bu işi yapmak için Osmanlı hükümetinden rüşvet aldığı yolunda bazı söylentiler de çıkmıştır.⁽⁴²⁾

Ne olursa olsun, intikam intikamı doğurur, kısas da kısası. Bu işi de Mar Şem'un kızkardeşi üzerine

---

(41) Cafer Ağa, aynı zamanda Azerbaycan valisi olan İran Veliâhtı Mohtî Şems tarafından düzenlenen bir suikasta kurban gitti. (C.F.)

(42) Mar Bünyamin Şem'un XIX.'a karşı düzenlenen bu suikast 3 Mart 1918 tarihinde yapıldı. (C.F.)

aldı. Bu kadın, Kürtleri Selmas ovasından atmak için Asurluların güçlerini birleştirdi.

Ne var ki Kürtler, Osmanlı ordusunun da yardımıyla hemen harekete geçtiler ve Urmiye'nin güneyinden Hıristiyan kuvvetlerine saldırıp onları baskı altına aldılar. Kanlı çarpışmalar oldu. Asurluların savunma hatları parçalandı ve moralları çöktü. Gerilemek zorunda kalan kalıntıları ise Hemedan'daki⁽⁴⁴⁾ İngiliz himayesinde bulunan şehirlere kadar gittiler. Bu gerileme Asurlular için tam bir felâket oldu. Çünkü onları kovalamaya devam eden Kürtler tarafından sürekli saldırılara uğruyorlar, ayrıca yollarının geçtiği aşiretlerin de akınlarına hedef oluyorlardı.

Böylece Asurlular tümüyle yıkıldılar. Ama o sırada bu yıkılışlarının farkında değillerdi.

1919 yılı geldiğinde, halkların kendi kaderlerini tayin hakkıyla ilgili «Wilson Prensipleri»ni de birlikte getirdi. Bu yıl, umutlarla dolu bir yıldır ve Osmanlı imparatorluğu sınırları içinde yaşayan, aralarında Arap, Ermeni, Kürt, hatta Asurlu gibi halkların da buldukları, Türk olmayan halklar bu umutlarla âdeta sarhoş oldular.

Bu arada İngilizler Süleymaniye bölgesinde Şeyh Mahmud'un yönetim kurmasına izin verdiler. Oysa, geniş özelemlere sahip bulunan Şeyh Mahmud, kendisine kararlaştırılanı da aşarak, Irak Kürdistan'ının

---

(43) Papas Wigram, *İnsanlığın Beşiği Doğu Kürdistan'da Hayat* adlı kitabında, Sımiko'nun Urmiye (Rızaiye) Valisinin kıskırtması sonucu olarak bu işe giriştiğini ve Asurluların, kalesine girdiklerinde bu konuda bir mektup bulduklarını bildirmiştir.(C.F.)

(44) Güney İran'da eski bir şehir. (M.E.B.)

çok geniş bir bölgesinde kendini kiral ilân etmek istedi.⁽⁴⁵⁾

Şeyh Mahmud'un egemen olduğu bölgelerin kuzeyinde de birbirlerinden kopuk bazı aşiretler ve topluluklar, Türkiye-Irak sınırlarının henüz anlaşmazlık konusu olduğu yıllarda, Türkiye'nin ya da Irak Araplarının ya da İngilizlerin, yani bölge hangi devlette kalırsa o devletin kendilerine birtakım haklar verme-

---

(45) Şeyh Mahmud, Kerkük'ü işgal eden İngiliz Komutanına 7 Nisan 1918 tarihinde, birçok Kürt liderleri tarafından imzalanmış bir yazı göndererek, İngilizlerin denetimi altında Kürtlere özerklik verilmesini istedi. Aynı yılın 1 Kasım tarihinde Binbaşı Noel Süleymaniye'ye gelerek bir toplantı yaptı ve bu toplantıda İngiliz Hükümeti adına, Şeyh Mahmud'un Güney Kürdistan Hükümdarlığına tayin edildiğini ilân etti. İngiltere'nin önce bu davranışta bulunmasının, daha sonra da Noel'in halefi olan Binbaşı Soan aracılığıyla bazı vicdanları satın alıp kendine bağımlı kılmaya ve Şeyh Mahmud'a karşı kışkırtmaya başlamasının nedenlerini burada araştırmaya olanak yoktur. 1919 yılının Mayıs ayında ise Şeyh Mahmud İngiliz görevlilerini tutuklayarak bağımsızlığını ilân etti. Fakat aynı yılın Haziran ayında direnişi kırıldı ve yaralı olarak tutuklanıp Bağdad'a götürüldü ve yargılandı. Ekim 1922'de sürgünden geri gönderildi ve aynı ayın 10'unda kendi başkanlığında 7 bakandan oluşan bir hükümet kurduğunu ilân etti. Fakat 30 Nisan 1923 tarihinde İngiltere ile Irak arasında protokol imzalanınca İngiliz Hükümeti Şeyh Mahmud'un kurduğu Hükümeti ortadan kaldırmaya ve Kürdistan'ı nihai olarak Irak'a ilhak etmeye karar verdi. Ordu birlikleri İngiliz Kraliyet Hava Kuvvetlerinin desteğiyle 19 Temmuz 1924 tarihinde Süleymaniye'ye girdiler. 1930 yılında ise İngiltere Irak'a zorla bir antlaşma kabul ettirdi. Aynı yılın Kasım ayı ortalarında Şeyh Mahmud üçüncü kez ihtilâl hareketini başlattı ve Süleymaniye'ye girdi. Fakat bu ihtilâl de Irak ordusu tarafından bastırıldı. Hükümete teslim olan Şeyh Mahmud, Güney Irak'ta mecburi ikamete tabi tutuldu ve 1941 yılına kadar orada kaldı. Sonra Bağdad'a yerleşti ve 9 Ekim 1956'da Bağdad'da öldü.(C.F.)

si için ayaklanmaya ya da görüşmeler yapmaya hazırlanmış, bekliyorlardı.

Bu sırada Sımiko da, kitabımızın konusu olan Kuzey İran'da Rusların, sonra Osmanlıların ve sonra da Asurluların bırakmış oldukları boşluğu doldurmuştu. Tebriz'deki Amerikan Konsolosu Gordon Paddock, Sımiko ile, Amerikan Misyonerleri Heyetini serbest bırakması ve mallarını, mülklerini geri vererek güvenlik içinde bölgeden çıkmasını sağlaması için kendisine beş bin Amerikan gümüş doları verilmesi konusunda görüşmeler yaptı.

Bundan başka İran Hükümeti de, oldu-bittiyi kabul ederek Sımiko'nun otoritesini tanıdı ve kendisini Urmiye gölünün batısında uzanan dağlık bölgeye vali tayin etti.

Gerçi Sımiko'nun bir kez, Kürtlerin bağımsızlığından ve bir Kürt devletinin kurulmasından söz ettiği işitilmişti ama, aşiret geleneklerinin egemen olduğu aşiret düzeninden başka bir yönetim biçimi aklından geçmemişti. Kendisini, Tahran Hükümetinin kendi bölgesine memur tayin etme girişimlerine karşı koymaya iten neden de aslında buydu.⁽⁴⁶⁾

Sımiko, 1921 yılında, emrindeki kuvvetlerle, «Sablax» diye anılan Mehabad'a saldırdı ve orada bulunan 600 kadar jandarmayı toptan imha etti; sonra da Amerika Misyonerler Heyeti üyelerini aynı akıbete uğrattı.

Ne var ki Rıza Han Pehlevi'nin⁽⁴⁷⁾ yıldızı o sıra-

---

(46) Yalnız Sımiko değil, o dönemde özellikle Ortadoğu bölgesindeki ulusal hareketlere öncülük edenlerin çoğu feodal kökenliydi. Bu durum Kürtlere ya da Sımiko'ya özgü bir şey değil, o toplumların sosyal yapısıyla sıkı sıkıya bağlıydı ve toplumların varmış olduğu aşamanın doğal bir ürünüdür. (M.E.B.)

(47) Şimdiki Şah'ın babası. (M.E.B.)

larda parlamaya başlamıştı. Rıza Han'ın tecrübeli Ordu Komutanı General Abdullah Tahmesb, göçmen Azerî Türkleri aşiretlerinin de yardımıyla, Sımıko'yu Batı bölgesindeki dağlık kesimlere doğru gerilettili, sonra da Türkiye sınırının ötesine attı.

Böylece Sımıko'nun yıldızı sönmeye başladı ve ikbal günleri sona erdi, otoritesi de düştü. Ama kişisel tarihi bir süre daha yaşadı. Sonunda, 1930 yılında İran'a boyun eğdiğini ve Hükümetin kendisi için çıkardığı affı kabul ettiğini ilân etmek amacıyla gittiği Eşneviye'de İran kuvvetleri tarafından pusuya düşürülerek öldürüldü.⁽⁴⁸⁾

8.

SEVR ANTLAŞMASI VE KÜRTLER

Osmanlı imparatorluğunun Müttefik Devletlerle 10 Ağustos 1920 tarihinde imzaladığı Sevr Antlaşması Kürtler için şunu getiriyordu:

«Madde 62 — İngiltere, Fransa ve İtalya hükümetlerinin tayin edecekleri birer üyeden oluşacak ve merkezi İstanbul'da olacak üç kişilik bir komisyon kurulacaktır. Bu komisyonun görevi, bu antlaşmanın imzalanmasından itibaren altı ay içinde, Fırat'ın doğusunda ve daha sonra kararlaştırılacak olan Ermenistan sınırının güneyinde ve Türkiye'nin Suriye ile olan sınırlarının kuzeyinde ve Mezopotamya'da yer alan ve halkının çoğunluğu Kürt olan bölgeler için bir mahallî özerklik planı hazırlamaktır.»

«Madde: 63 — Osmanlı hükümeti, 62. maddede

---

(48) Bazı kaynaklara göre de İran Hükümet yetkilileriyle görüşmelerde bulunmak üzere buraya gitmişti. (M.E.B.)

belirtilen komisyonun kararlarını, kendisine bildirildikten sonra üç ay içinde benimseyip uygulamayı kabul eder.»

«Madde: 64 — 62. maddede belirlenen bölgede yaşayan Kürt halkı, bu tarihten itibaren bir yıl içinde, bu bölge halkının çoğunluğunun Osmanlı devletinden ayrılıp bağımsız olmayı arzu ettiğini bildirirse, Milletler Cemiyeti de,⁽⁴⁹⁾ bunların bağımsızlık kazanma yeteneğine sahip olduklarını uygun görüp kendilerine bağımsızlık verilmesini tavsiye ederse, Osmanlı devletinin böyle bir tavsiyeyi uygulamayı kabul etmesi ve o bölgelerdeki bütün haklarından ve imtiyazlarından vazgeçmesi gerekir.»

Fakat söz konusu Sevr Antlaşması, daha imzalandığı saatte bile ölü bir belgeydi. Çünkü Mustafa Kemal'in elleri, tarihi, bu antlaşmadan değişik bir biçimde yazdı.

(.....)

Öte yandan, Irak'taki İngiliz manda yönetimi, Arap hükümetinin, aralarında ülkenin toplam nüfusunun yüzde yirmisini teşkil eden Kürtlerin de bulunduğu azınlıklara karşı giriştiği taahhütlerini yerine getirmesini istedi.⁽⁵⁰⁾ Fakat Süleymaniye bölgesinde bulunan Şeyh Mahmud'un ve daha Kuzey'de bulunan Barzan şeyhlerinin ve onlara bağlı olanların istekleri yüzünden bu sefer de yeni bazı güçlükler çıktı.

---

(49) Bugünkü Birleşmiş Milletler'in gördüğü görevi yapan ve merkezi Cenevre'de olan uluslararası örgüt. Bu örgüt, II. Dünya Savaşının başlamasıyla birlikte dağılmıştır. (M.E.B.)

(50) Buradaki Arap Hükümetinden maksat Irak'ta Araplardan kurulan Hükümettir. Bu Hükümetle İngiliz Hükümeti arasında 22 Ekim tarihinde, Kürdistan'a özerklik verilmesini kabul eden bir resmî deklarasyon imzalanmıştır. Fakat bu deklarasyonun uygulanması İngiltere'nin çabasıyla engellenmiştir. Ya da İngiliz

Bunun üzerine Asurlular, Kürtlere karşı girişilen bastırma hareketlerinde kullanıldılar.⁽⁵¹⁾ Ne var ki, daha sonra içişlerinde bağımsız olan Irak Hükümeti, değişik etkenlerin etkisiyle, 1933 yılında, bu sefer Asurlulara karşı ezme tedbirlerine girişti; bir kısmını öldürdü ve

---

tere, en azından, denetimi altında tuttuğu Irak Hükümetini bu vaadini yerine getirmeye zorlamamıştır. Bu deklarasyonun tam metnini yararlı olacağı için veriyoruz: «Majestelerinin İngiliz Hükümeti ile Irak Hükümeti, Irak sınırları içinde yaşayan Kürtlerin bu sınırlar içinde bir Kürt Hükümeti kurmak hakkına sahip olduklarını, kabul ederler. Her iki Hükümet de, Kürt unsurların, kurulacak olan bu Hükümetin şeklini ve sınırlarını saptamak konusunda kendi aralarında anlaşacaklarını umarlar. Ayrıca her iki Hükümet de, Kürtlerin, Majestelerinin İngiliz Hükümeti ve Irak Hükümeti ile ekonomik ilişkilerini tartışmak için sorumlu temsilci göndermelerini ummaktadırlar.» Bu konuda fazla bilgi için ayrıca, İngiltere'nin Irak üzerindeki manda yönetimi ile ilgili tasarının giriş bölümüne ve manda tasarısının özellikle 16. maddesine bakınız.(C.F.)

(51) İngiliz Hükümeti, gerek işgal döneminde ve gerekse Irak üzerinde manda yönetimi kurduğu dönemde, şehirler dışındaki bölgelerde polis görevi yapacak olan bir jandarma gücü kurmaya önem vermişti. Önce Güney bölgesindeki Arapları, bu iş için silâh altına alan İngiliz yönetimi, daha sonra dışardan Irak'a göç etmiş olan ve ayrıca aslen Iraklı olan Asurluları gönüllü olarak bu iş için seferber etmeye büyük önem verdi, hatta bu alanda tümüyle Asurlu gönüllülere güvenir oldu. Asurlulardan kurulan düzenli jandarma birlikleri İngiliz subaylarının denetim ve komutası altında en iyi eğitimden geçirildiler ve kendilerine özgü, Yenizelanda ordusununkine benzer bir de resmi kıyafet meydana getirildi. Daha sonra gittikçe güçlenen bu kuvvetler, içerdeki aşiret hareketlerinin ve ayaklanmaların bastırılmasında kullanılmaya başlandılar. İngiltere, manda yönetiminin sona ermesinden sonra bu kuvvetleri azalttı ve askerî tesislerinin, havalanlarının korunmasında kullandı. Daha sonra hava üslerinden de çekilince bu kuvvetleri bütünüyle dağıttı. II. Dünya Savaşında da yine Asurlulardan büyük kuvvetler oluşturdu İngiltere, bunların bir kısmını Kıbrıs'a gönderdi. (C.F.)

köylerini talan etti. Mar Şem'un da⁽⁵²⁾ sonradan Kıbrıs'a sürüldü, daha sonra da Birleşik Devletler'e yerleşti.⁽⁵³⁾

İran'daki duruma gelince; önceleri Rıza Han diye anılan, sonra da Rıza Şah olan Pehlevî Şahı, silâh gücüyle ve çeşitli tuzaklarla, oyunlarla aşiretlerin nüfuzunu peş peşe yok etti ve böylece yeni bir ulusal birlik sağladı. Sonra da nüfuz sahibi liderleri, aşiretlerinin vatanlarından uzak olan Tahran'da ve başka şehirlerde mecburî ikamet altına aldı. Ayrıca Kürdistan'da Fars dilini mecburî kılmak, Kürtlerin tanındıkları millî kıyafetlerini ortadan kaldırmak için bütün İran kıyafetini Avrupa kıyafetiyle değiştirmek için hayli çaba harcadı.

Daha sonra, 25 Ağustos 1941'de Rus ordusu ile İngiliz ordusu İran'ı kuzeyden ve güneyden işgal etmeye başladılar. Bundan birkaç gün sonra İran'ın direnişi sona erdi.

II. Dünya Savaşı ve yabancı işgali, İran'ın Rıza Şah'ın güçlü pençesinden kurtulmasını gerektirdi. Kendisi 16 Eylül 1941'de oğlu Muhammed Rıza Pehlevî⁽⁵⁴⁾ lehine tahttan vazgeçti. Muhammed Rıza Pehlevî, babasının tersine yumuşak mizaca sahip bir gençti.

---

(52) Anlaşıldığına göre «Mar Şem'un» Asurluların ruhanî liderlerinin resmî unvanıdır ve her ölenin yerine geçen ruhanî lider aynı unvanı alır. (M.E.B.)

(53) Günümüze kadar da orada yaşayan Mar Şem'un, daha sonra iki kez Irak'ı ziyaret etti ve krallığın yıkılmasından sonra kurulan cumhuriyet döneminde yeniden Irak vatandaşlığına alındı. Bu konuda fazla bilgi için Albay Straofrd'un **The Tragedy of The Assyrians** (Asurluların Trajecisi) adlı kitabına bakınız. (C.F.)

(54) Bugünkü Şah. (M.E.B.)

İKİNCİ BÖLÜM

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI

1.

RUSLAR, KÜRTLER VE SAVAŞ

Ruslarla İngilizlerin Ağustos 1941'de İran'ı işgal etmelerinin kuzeydoğu bölgesinde yaşayan Kürtler üzerinde derin etkileri oldu. Rus kuvvetleri önce güneye aktılar ve Senendec'e ulaşıncaya kadar durmadan ilerlediler. Fakat daha sonra Mehabad'ın kuzeyinde bulunan Eşneviye-Meyanduwab hattına çekildiler. Ne var ki nüfuzları Meyanduw'ın güneyine, Sakız, Bane ve Serdeşt'e kadar uzandı. Ama bu beldeler her şeye rağmen nüfuz bölgelerinin dışında kaldı.

Aynı sıralarda, Güney Kürdistan'ın en güney ucunda bulunan Kermaşah da İngiliz nüfuzunun merkezi durumuna getirilmişti. İngiliz kuvvetleri orada, Irak'a giden başlıca yolun üzerinde üslendiler. İngiliz nüfu-

zu ise kuzeye doğru uzanıyor ve Senendec eyaletini içine alıyordu. Tıpkı Mehabad bölgesinin Sovyet nüfuz bölgesine girmesi gibi. İki devletin nüfuz bölgeleri Sakız-Serdeşt hattı boyunca rastlaşıyordu.

Sovyetler Birliği'nin 1941 ve 1942 yıllarındaki en önemli amacı, Kafkasya'ya ve Azerbaycan'a doğru gerilemekte olan Sovyet ordularının geri hatlarını korumak ve Amerikan kamyonları ile tanklarının Basra körfezi yoluyla Kuzey'e ulaşmalarını sağlayan ikmal yollarını elde tutmaktı.⁽⁵⁵⁾ Bu nedenle Sovyet siyaseti, işgalin ilk 18 ayında, dikkatli ve yumuşak davranmayı, mümkün olduğu kadar belli başlı kişileri ve nüfuz sahiplerini gücendirmekten sakınmayı, Kürtlere karşı, Mihver Devletleri⁽⁵⁶⁾ uşaklarının etkisinde kalmalarına yolaçabilecek davranışlarda bulunmamayı öngörüyordu.

Bu siyasetle birlikte Kürtlerin durumu, savaştan öncekine oranla çok büyük ölçüde düzeldi ve iyiye gitti. Zira İran ordusu çözüldükçe ya da güneye doğru çekildikçe, tüfekleri ve cephaneleri Kürt aşiretlerinin eline geçiyordu. Ayrıca, Rıza Şah'ın sürgünde tuttuğu ve her an ayaklanmaya hazır bulunan liderlerin de memleketlerine dönmelerine izin verildi. Böylece onlar da çabucak çevrelerinde, eski otoritelerini yeniden kurdular. Hatta Rıza Şah tarafından sürülmüş olmaları bazen halkçılıklarının artmasına da etken oluyordu. Bu durumda, çoğunun, kendilerini eski yerlerine ve güçlerine kavuşturan yabancı kuvvetlere minnettar gözlerle bakmaları da doğaldı.

O sıralarda Kürtlerin özgürlük özelemleri, en saf

---

(55) U.S. Dept. of State, Nazi-Soviet Relations, 1939-1941 (1948) PR. 244-5 (W.A.)

(56) Almanya, İtalya ve Japonya. (M.E.B.)

ve en temiz şekliyle Rızaiye'nin batısında yer alan dağlık bölgelerde ortaya çıkıp biçimleniyordu. Ne var ki bu özgürlük özelemlerinin yanında bazı aşiretlerin giriştiği soygun, yol kesmek, ovadaki silâhsız köylere akın ve yolculardan baç almak gibi davranışlar da eksik olmuyordu. Herkî ve Şıkakan aşiretlerine bağlı olanlar bu işlerde diğerlerini geride bırakıyorlardı. Fakat bu işlere, liderlerinin emriyle ya da denetimi altında girişmiyorlardı.

Rızaiye gölünün güneyinde bulunan Mehabad, işgalin ilk günlerinde belirgin bir yere sahip değildi ve dikkatleri çekmiyordu. Yalnız Debugre aşiretine bağlı bazı küçük çete grupları bazen Mehabad-Meyanduwab yolu üzerinde baç alıyorlardı. Mehabad şehrinde ise, saygıdeğer sivil ve dinsel liderlerin bulunması sayesinde güvenlik ve istikrar sarsılmadan sürüyordu. Bu durum, şehrin aşiretlerin saldırılarından korunmasını da sağlıyordu.

Ne var ki orada da 25 Nisan 1942'de güvenlik bozuldu, hem de dramatik bir şekilde. O gün, Mehabad'dan Tebriz'e gitmekte olan Amerikalı gazeteci Winston Burdett'in karısı gazeteci bayan Lea Burdett'a ateş açıldı. Bayan Burdett, yolun, Rızaiye gölü dolaylarında bulunan ve Türkmenlerin yaşadığı düz ovoidan çıkıp Kürt dağlarına girdiği yerde bir kahve yakınında arabasını durdurduğu zaman üzerine açılan ateşten isabet aldı.

Bayan Burdett, öldürüldüğu gün, Mehabad'ın ileri gelen ve nüfuzlu bir kişinin sofrasında öğle yemeğine davetliydi. Bu kişi Kadı Muhammed'di.

Bayan Burdett'in barbarca öldürüldüğü haberi Kadı Muhammed'i büyük ölçüde sarstı.

Olayın nedeni gerçi aydınlığa kavuşmadı ama, daha sonra bu saldırının, oğlu Bayan Burdett'la yolculuk eden Meyanduwablı Mecid Han'ın düşmanları tarafından düzenlendiği anlaşıldı. Saldırganlar yakalanıp Tebriz'de yargılandılarsa da cezalandırılmadılar.

İşte bunlar güvenlik sorunlarıydı, ve Ruslar İran ordusunun bölgeye girmesini engelledikleri sürece İran makamları bu sorunları çözmekten âciz kalıyorlardı. Gerçekten de Tebriz, Rızaiye, Hoy ve diğer yerleşme merkezlerinde bulunan İranlı görevliler, o sıralarda, Sovyetlerin izni olmaksızın görevlerini yapmaktan âciz bulunuyorlardı. İranlı görevliler, Sovyetlerin kendi saf-larına kazandırmaya çalıştıkları aşiret liderlerine karşı önleyici tedbirler almak olanağına sahip değillerdi. Güvenliği korumak görevini de Sovyet görevlileri kendiliklerinden üzerlerine almışlardı. Bununla birlikte, Kürt aşiretlerinin güvenini kazanmayı amaçlayan bir politika izliyorlardı. Kürtlerin özlemlerini cesaretlendirmekle, düzene gelmeyen ve düzeni zorlayan sert karakterleri arasında denge kurmaya çalışıyorlardı.⁽⁵⁷⁾ Sonunda 25 Mayıs 1942'de İran ordusunun Azerbaycan'a girmesine izin verildi. İran ordusunun ilk görevi, Rızaiye'nin Kürt bölgesinde yaygın olan başıboşluğa son vermektir.

Sovyet siyasi komiserleri, Kürdistan'da nüfuzlarını pekiştirmek amacıyla, Kürtlerin, bütün bir yüzyıl boyunca Kafkasya'dan İslâm sınırlarını zorlamış ve Kürtlere, Türklere, Azerbaycanlılara karşı yönen Hıristiyanlarının koruyucusu durumunda görünmüş olan

---

(57) Kızıl Ordu'nun Kürt bölgesindeki Rızaiye, Şahbûr, Hoy ve Makû gibi şehirlerde garnizonları vardı. (C.F.)

bir devlete karşı duydukları tedirginlik ve güvensizliği ortadan kaldırmak zorundaydılar. Kürtlerin tedirgin olmalarına ve güvensizlik duymalarına yolaçan bir diğer etken de, Çarlık zamanında Rus askerlerinin I. Dünya Savaşı sırasında, Kürdistan'ın en güneyindeki Kermaşah'a kadar uzanan geniş bir alanda girişmiş oldukları barbarca ve iğrenççe davranışların hatırlarda kalmış anılarıyla idi. Bu davranışların anıları hâlâ birçok Kürd'ün zihninde tazeliğini koruyordu.

Oysa zaman değişmişti ve Sovyet siyasî komiserleri Kürtleri bu değişikliğe inandırmaya çalışıyorlardı. Bu nedenle, 1941 yılı sonlarında, Kürtlerin otuz kadar büyük liderine Sovyetler tarafından ziyaret çağrısı yapılıncaya bu çağrı tereddütsüz kabul edildi.

Sovyetler Birliği'ni ziyaret edecek olan heyet Rızaiye, Meyanduwab, Bûkan ve Mehabad'dan toplanarak Tebriz'e gittiler, oradan da General Selim Atakşiyof'un eşliğinde tren'e binerek Bakû'ya gittiler. General Atakşiyof'un adı bu kitapta daha sonra yine anılacaktır.

Heyet, gerçi tutumları çelişik ve eğilimleri birbirinden uzak kişilerden meydana gelmişti ama, onları toplayan bir çeşit birlik ve uyum da vardı. Fakat heyet üyelerinin çoğu feodal ve tutucu kişilerdi.

Heyet üyeleri arasında şu kişiler vardı: Mehabad'dan Kadı Muhammed seçilmişti, Meyanduwab'dan Meccid Han, Bûkan'dan Ali Ağa Mîr Esed, oğlu Ömer Ali Yar ve Şeyh Hacı Baba. Herkî aşiretinin çeşitli kollarını da Reşid Bey ve Taha Zêro Bey temsil ediyorlardı. Şemdinanlı Seyyid Taha'nın⁽⁵⁸⁾ oğlu «Şeyh

---

(58) Seyyid Taha, 1881 ihtilâli lideri Şeyh Ubeydullahê Nêhrî'nin oğludur. İngilizler 1925 yılında Seyyid Taha'yı ön plana çıkardılar, Şeyh Mahmud'un nüfuzuna karşı koymak için ondan

Pêşewa» adıyla bilinen Seyyid Muhammed Sıddık da onlarla birlikteydi. Büyük Şıkkakan aşireti reisi Ömer Han Şerifi bir hastalığa yakalandığı için heyete katılmaktan geri kaldı, fakat aşiretinden Hasan Hınare ve Hasan Têlo heyetle birlikte gittiler. Eşneviye yakınlarında yaşayan Zerza aşiretini de Musa Han temsil ediyordu. Hacı Karenî Ağa ile Kak Hamza Nalûs da Mehabad'ın batısında yaşayan Mameş aşiretinin iki hasım kolunu temsil ediyorlardı.⁽⁵⁹⁾

2.

İRAN'DAKİ KÜRT AŞİRETLERİ

Burada bu münasebetle, İranda yaşayan Kürt aşiretlerinden bazılarını tanıtmamız yararlı olabilir:

İran Kürdistan'ında, değişik büyüklükte olan 60'tan fazla Kürt aşireti yaşamaktadır. Bu aşiretler arasında, Kermansah'ın Güneydoğu bölgesi boyunca uzanan alanda yaşayan, 120.000'den fazla nüfusu olan ve birçok kol ve boyu içinde toplayan Büyük Kelhür aşireti de, Serdeşt yakınlarında yaşayan ve her birinin nüfusu birkaç bini geçmeyen küçük aşiretler de bulunmaktadır.

---

yararlanmaya çalıştılar ve kendisini Rewandûz (Revanduz) Kaymakamlığına tayin ettiler. Seyyid Taha 1930'lara kadar bu görevde kaldı. (C.F.)

(59) Yazar, Bakû'ya giden heyet üyelerinin sayılarını yazmamıştır. Birinci Ek'teki listede ise Musa Han'ın adı yoktur. Ayrıca aynı Ek'te adı geçenlerin bir kısmının da burada adlarını yazmamıştır. Biz şimdi burada, Birinci Ek'te belirtilen ve fakat burada yazılmayan adları belirtelim: Nuri Beyzade, Herko Beyzade, Ahmed Bey Feyzullahbegî, Bayezîd Ağa Kevork, Muhammed Hüseyin Seyfi Kadı. (C.F.)

İran'ın en Kuzeybatı ucunda ve Türkiye-Sovyetler Birliği sınırlarının meydana getirdiği köşede, sayıları 25.000'e ulaşan Celâlîler yaşamaktadırlar. Son olaylarda Celâlîlerin oynadıkları rol, bazılarının sandığı kadar büyük değildi.

Celâlîlerin çoğu 1920 yılında Türkiye'den sınırı aşarak İran'a iltica etmişlerdi. Fakat çok geçmeden belirli davranışlarda bulundular ve çeşitli faaliyetlere giriştiler. Bu davranışları da başlarına dert açtı ve İran ordusunun kendilerine karşı bastırma hareketine girişmesi sonucunu doğurdu. Liderleri de Tahran'a sürüldüler ve Sovyet işgaline kadar orada kaldılar, işgal üzerine yerlerine geri döndüler.

Celâlîler, savaş dönemi boyunca çoğunlukla Şıkakan aşireti lideri Ömer Han'ın emrinde bulunuyorlardı.

Celâlîlerin hemen güneyinde Mevlânî aşireti yaşamaktadır. Bunların nüfusu 10.000 kadardır ve başlarında birçok aşiret reisi vardır.

Celâlîler de, Mevlânîler de Rızaiye'deki Sovyet Konsolosunun etkisinde kalıyorlardı. Daha sonra Mehabad Kürt Cumhuriyeti'ni desteklemelerini salıkveren de Sovyet Konsolosu oldu.

Mevlânî aşiretinin biraz güneyinde de Şıkakan aşireti bulunuyor. Bu aşiret büyüklük bakımından Kelhür aşiretinden sonra geliyor. Nüfusu 40 000 kadardır. Liderliğini ise, 1930 yılında İran ordusunun pusuya düşürüp öldürdüğü Sımiko'dan sonra, dev bir kişiliğe sahip olan Ömer Han yapıyordu.

Ömer Han, parlak bir diplomat olmakla, ileri görüşlülüğüyle, ve zekâsıyla da tanınmıştı aynı zamanda. Belli başlı, büyük bir şahsiyetti. Kendisi aşiretin Guhdar kolundan geliyordu. Aşiretin «Abdoyî»

diye adlandırılan bir başka kolu daha vardı ve bu kol Guhdar kolunun rakibiydi. Bu kolun başında da Sımiko'nun oğlu Tahir Han ve ailesi vardı. Bunlar, Ömer Ağa'nın düşebileceği zaaf ya da dikkatsizlik anını yakalayıp tüm aşiretin liderliğini ele geçirmek için sürekli ve inatla fırsat kolluyorlar, hazır bekliyorlardı.

1942 yılında da Şıkakan aşiretine bağlı olanlar, hâlâ, mahrutî külâhlarının çevresine uzun, beyaz sarıklar sarıyorlardı. Bu manzaraları, tarihsel Persepolis şehrindeki⁽⁶⁰⁾ bazı belli motifleri andırıyordu.

Şıkakan aşiretinin başlıca komşuları Selmas ovalarındaki Hıristiyan topluluklarıdır ve iki taraf arasında düşmanlık vardır. Şıkakilerin diğer düşmanları ise büyük bir eyalet olan Hoy'da yaşayan Türkler ve Azerilerdir. Bu eyalet, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ile Mehabad Kürt Cumhuriyeti arasındaki sınır bölgesinin bir bölümünü teşkil etti.

Şıkakan aşiretinin hemen güneyinde büyük Herkî aşiretinin İran kolu yaşamaktadır. Bu aşiretin başka kollarına bağlı büyük bir kalabalık da Irak'tadır ve orada göçebe hayatı yaşıyorlar. Oysa göçebe hayatına Kürtler arasında pek nadir şekilde rastlanır.⁽⁶¹⁾ Irak'taki göçebe Herkî aşiretinin kışlığı, Erbil'in kuzeydoğusundaki ovalardır. Yazlıkları ise İran, Irak ve Türkiye sınırlarının rastlaştığı, Dilanbar dağı yakı-

---

(60) M.Ö. VI. yüzyılda hüküm süren Akamenitlerin başkenti olan Persepolis Şiraz'ın 50 kilometre kadar kuzeyindedir. O çağın çeşitli kıyafetlerini simgeleyen insan resimlerinin işlendiği kral sarayları ile ünlüdür. (C.F.)

(61) En büyük Kürt aşireti olan ve Süleymaniye'nin Güneyinden Kermansah'a kadar uzanan geniş bir alanda yayılmış olan Caf aşireti, 1930'lara kadar göçebe hayatı yaşıyordu. O sıralarda ise tümüyle yerleşik düzene geçti. (C.F.)

nındaki İran yaylasıdır. Herkî aşireti göçebeleri, göçleri sırasında yılda iki kez, birçok yerde söylendiği gibi, «akın eden çekirgeler gibi» Barzan aşiretinin topraklarından geçerler.

Herkî aşiretinin İran'daki kolunun nüfusu 20 000'dir. Bunlar, Rızaiye şehrinin batısında ve güneybatısında yer alan ve Türkiye sınırları boyunca uzanan Mergever ve Tergever ovalarını, geçen yüzyıl içinde ele geçirmeyi başarmışlardır.

Herkî aşiretinin İran kolunun en beli başlı liderlerinden biri Reşid Bey'dir. Çok nüfuzlu olan Reşid Bey kırk yaşlarındadır. Yumuşak huyludur, ama hesaba katılmayacak bir adam değildir. Herkî aşiretinin İran kolu liderlerinden biri de atılganlığıyla tanınmış olan Zéro Bey Bahadurî'dir. Kendisi Herkî aşiretinden, diğer Kürt aşiretlerinden, hatta bazı Türk ve Azerî aşiretlerinden toplanan karma bir topluluğun başında bulunmaktaydı.⁽⁶²⁾

Herkî'liler Rızaiye'yi güneybatıdan ve batıdan bir yay gibi sarmışlardır. I. Dünya Savaşı sırasında Tergever ovasındaki Asurlu harabelerini ele geçirmişlerdir.

Rızaiye şehrinin batısında, Herkî aşiretinin yaşadığı bölgenin ortasında, Türkiye sınırına yakın yerde

---

(62) Zéro Bey Bahadurî, Sımiko'nun yardımcılarından biri ve hatta sağkolu idi. Lideri suikasta öldürülüp ortadan kaldırılınca kendisi de Irak'a kaçtı. Sonra 1941 yılında İran'a döndü ve Berendüz vadisinde bir nüfuz bölgesi kurdu. Mehabad Kürt Cumhuriyeti'nin «Mareşal» rütbesi verdiği tek kişi Zéro Bey'dir. Diğer bazılarına ise «General» rütbesi verildi. (C.F.)

İlerde de anlatılacağı gibi Mehabad Kürt Cumhuriyeti'nde kimseye «Mareşal» rütbesi verilmemiştir. Sadece dört kişiye «General» rütbesi verilmiştir. Onlar arasında da Zéro Bey yoktur. (M.E.B.)

de Beyzade eşireti yaşamaktadır. Bu aşiretin nüfusu yaklaşık olarak 5000'dir. Liderleri ise bilgeliği ve ileri görüşlülüğüyle tanınmış olan Nuri Bey'dir. Nuri Bey, Ambi köyünde, aşiretinin ve ailesinin savaşkan adamları arasında yaşamaktadır.

Tarihleri Herkî aşiretinin tarihine karışan Beyzade' lilerin bir kısmı, Herkî aşiretinin bir kolu olduklarını zaman zaman iddia ederler. Oysa bu yanlıştır. Çoğunluğu ise böyle bir bağı inkâr ederler ve kendi soylarıyla övünürler, kendi soylarının komşularından daha köklü ve daha üstün olduklarını iddia ederler.

Rızaiye'nin güneybatısındaki Mergever ovasında Herkî aşireti ile nüfuz çatışması içinde bulunan bir başka aşiret de Nakşibendî olan Şemdinan ailesidir. Bu aile 1881 yılında İran'a saldırmış olan Şeyh Ubeydullah'ın ailesidir. 1911 yılında, Şeyh Ubeydullah'ın oğullarından Şeyh Muhammed Sıddık Şemdinan'da tutuklanınca, İstanbul'da bir milliyetçi harekete katılan kardeşlerinden Şeyh Abdülkadir, ailenin başına geçmek istedi ve bu alanda yeğeni Seyyid Taha ile rekabete girdi. Fakat Seyyid Taha, sonunda galip geldi ve I. Dünya Savaşı sırasında Ruslarla mektuplaşmaya başladı. 1923 yılında ise İngilizler Seyyid Taha'yı Irak'ın Revandûz bölgesi kaymakamlığına getirdiler. Daha sonra 1932 yılında Irak tam bağımsızlığına kavuşunca, Seyyid Taha İran'a dönmek zorunda kaldı. Fakat Tahran'da mecburî ikamet altına alındı. 1939 yılında, niteliği anlaşılamayan bir hastalık yüzünden Tahran'da öldü.(.....)

II. Dünya Savaşından önceki yıllarda, ve savaş yıllarında, nüfuzu en çok genişleyen ve yayılan Kürt liderlerinden biri de, İran Kürdistan'ında en çok saygı gören tarikat lideri Geylanlı Şeyh Abdullah Efendiy'-

di. Bu şeyhin nüfuzu o kadar genişledi ki Irak ve Türkiye sınırlarını da aştı.

Kürt tarikatçılarının bir kısmı gerçi, Şeyh Abdülkadir-i Geylanî'nin XII. yüzyılda Bağdad'da kurmuş olduğu Kadirî tarikatına bağlıdırlar, ama ezicî çoğunlukları, XIV. yüzyılda Türkistan'da kurulmuş olan Nakşibendî tarikatındandır. Şemdinan şeyhleri, kendilerinin Şeyh Abdülkadir-i Geylanî'nin soyundan geldiklerini söylerler ve onun adını ailelerine lakap yapmışlardır. Ama XIX. yüzyılın başlarında, Şemdinan Şeyhi, Mevlâna Halid'in⁽⁶³⁾ teşvikiyle Kadirî tarikatını bırakıp Nakşibendî tarikatına girdi.

Tarikat şeyhlerinin nüfuzu, ilke olarak dindarlığıyla, kendini Tanrı yoluna vermesiyle ve iyi bir siyaset uygulamasıyla ölçülür. Ayrıca haddi hesabı olmayan kerametler de aranır kendisinde. Şemdinan şeyhlerinden birkaçı, XIX. yüzyılda otoritelerini yaymak amacıyla böyle kerametler gösterdiklerini öne sürmüşlerdi. Böylece dinsel görevleriyle otoritelerini birleştirmişlerdi. Bunlar, müttetikleri olan Hakkâri ve Bıradost adlı iki dağ aşiretinin ve onlara bağlı Hıristiyanların destekleriyle, feodal beyler gibi mutlak otoritelerini kabul ettirdiler. Onlara bağlı olanların dinsel taassupla pekişen bağlılıkları ve boyun eğişleri, çoğu zaman, aşiret fertlerinin aşiret liderlerine olan bağlılıklarından daha sağlamdı.

İşte bu tarikatın liderlerinden biri olan yukarıda sözünü ettiğimiz Şeyh Abdullah, II. Dünya Savaşın-

---

(63) Aslen Süleymaniyeli olan Mevlâna Halid, en büyük Kürt tasavvufçularından biri olarak bilinmektedir. Kendisi Nakşibendî tarikatını Hindistan'ın Dehli (Delhi) şehrinde yaşayan Şah Abdullah-i Dehlevî'den alıp Irak, Suriye, Anadolu ve İran'da yayılmasını sağlamıştır. (M.E.B.)

dan önce Irak'ta kalıyordu. Oğlu Şeyh Abdülaziz'i Bağdad'daki Askerî okula kaydettirdi. Şeyh Abdülaziz bu fakülteden subay olarak mezun oldu ve Irak ordusunda görev aldı.⁽⁶⁴⁾

1941 yılında Şeyh sınırı aşarak İran'a geçti. Burada ailesi Mergever ovasında bir mülkte hak iddia ediyordu. Şeyh, Seyyid Taha'nın oğlu Seyyid Muhammed Sıddık'ı ve bir başka akrabasını Rızaiye bölgesinde buldu. Seyyid Muhammed Sıddık «Şeyh Benşu» lakabıyla tanınmıştı. Bu lakap, babasının hayranlık duyup adını lakap olarak oğluna verdiği Mareşal Foch'un adının bozulmuş şekliydi.⁽⁶⁵⁾

İşte bu Şeyh Benşu Sovyetlerin güvenini kazandı ve onlarla dostluk kurdu. Heyetle birlikte o da Bakû'ya gitti. Fakat daha sonra Irak'a dönmeyi tercih etti.

Sözünü ettiğimiz dönemde bu şeyhler, yaklaşık olarak 8 000 nüfuslu orta büyüklükte bir aşiret üze-

---

(64) Abdülaziz Şemdinî halen Rızaiye'de yaşamaktadır. Kendisi «Hêvî» örgütünün üyesiydi. 1945 yılında Irak'ta patlak veren Kürt ihtilâline Yüzbaşı rütbesinde bir subayken katılmıştı. 1958 devriminden hemen sonra Barzanîlerle birlikte Irak'a döndü ve Yarbay rütbesiyle yeniden orduya katıldı. 1961 yılında Irak'ta patlak veren Kürt ihtilâline, iki yıl geçtikten sonra katıldı. Abdülaziz Şemdinî, **Kürt Halkının Ulusal Kurtuluş Hareketi** adlı tezinden dolayı Leningrad'daki Sovyet Bilimler Akademisi'nde doktora aldı. Bu eserin Arapça çevirisinin bazı bölümleri tarafımdan özetlenerek 1959-1961 yılları arasında, Kürdistan Demokrat Partisi yayın organı **Xebat** (Habat) gazetesinde yayımlandı. (C.F.)

(65) 1851 yılında doğan Ferdinand Foch, Fransız Mareşalidir. I. Dünya Savaşında Almanlara karşı önemli başarılar göstermiştir. 1929 yılında ölen Mareşal Foch'un **Des principes de la guerre** (Savaş İlkeleri) ve **De la conduite de la guerre** (Savaş Yönetimi Üzerine) adlı iki kitabı vardır. (M.E.B.)

rinde doğrudan otorite sahibiydiler. Nüfuzları ise daha da geniş bir alana yayılmıştı.

Mergever ovasının güneyinde bulunan Zerdekûh dağlarının yüksek kesimlerinden «Geliyé Şîn» geçidinden geçip Irak'a ulaşan kervan yolunun çıktığı Eşneviye ovasına kadar uzanan bölgede de Zerza aşireti yaşamaktadır. Bu aşiretin yaşadığı bölge, yüzyıllardan beri Kürdistan'ın Güney bölgesini Kuzey bölgesinden ayıran sınır kesiminde yer almaktadır. Yaklaşık olarak 4 000 nüfuslu olan bu aşiretin lideri Hacı Musa'dır. Zeki, sağlam yapılı bir kişi olan Hacı Musa hâlâ yaşamaktadır ve yaklaşık olarak elli yaşındadır. Hacı Musa, Mehabad Kürt Cumhuriyeti'ne bağlılığını ilân etmişti. Fakat aynı zamanda, Irak'a gidip gelirken Eşneviye bölgesinden geçmeyi alışkanlık haline getirmiş olan Barzanîlerin ve diğer aşiretlerin saldırılarından bölgesini himaye etmek için de bütün zekâsını, dehasını ve kurnazlığını kullanmıştı.

Eşneviye'nin güneyinde, Rızaiye (Urmiye) gölünün güneybatı yakasında Soldoz ovası uzanmaktadır. En büyük köyü Naxede olan bu bölgede oturan aşiret Kürt değildir. Oturduğu bölgenin ticarî önem taşıması yüzünden kendini 1946 olaylarının ortasında bulan bu aşiretin adı «Karapapak»tır. Aşiret bu adını, Rusların 1828 yılındaki galibiyetlerinden ve Türkmençay Antlaşmasının imzalanmasından sonra, Aras ırmağını geçip şimdiki yerlerine geldikleri zaman başlarına giydikleri, koyun derisinden yapılmış, büyük siyah kalpaklarından almıştı. Şiî mezhebinden olan ve Türkçe konuşan bu aşiretin nüfusu yaklaşık olarak 15 000'dir. Aşiretin birçok kolları vardır. Bu kolların en büyüğünün başında Emîr Felah ve damadı Gulam Rıza Hüsrevî bulunmaktadır. Bölgelerini çev-

releyen yerlerde yaşayanların hepsi Kürt olduğu için, bu aşiret kendini âdeta bir Kürt deryasının ortasında hissediyordu. Bu yüzden de başlangıçta, aşiretlerinin bağımsızlığını, mezheplerini ve dillerini korumak, en büyük problem olarak karşılına çıkıyordu. Nitekim bir kısmı Kürtler arasında eriyip Kürtleşti. Ama çoğunluğu daha sonra, komşuları olan Kürtlerle dostluk ilişkiler kurdular. Ayrıca zarif sırmalı kürkler hediye ettikleri Azerî Türkleriyle ve bölgede bulunan Sovyet siyasî komiserleriyle de dost oldular.

Daha güneydeki dağlık bölgenin ortasında Büyük Mameş aşireti yaşamaktadır. Eskiden Bılbas aşiretiyle birlik olan Mameş aşireti daha sonra ayrıldı. Arkasından o da ikiye bölündü. 12 000 nüfuslu olan bir bölümünün lideri Basfi köyünde oturan Karenî Ağa'dır. Öbür bölümün nüfusu da aşağı yukarı 12 000'dir ve başında Kak Hamza ile oğlu Kak Abdullah Kadirî Celdiyan bulunmaktadır. Aşiretin iki kolu arasında her zaman anlaşmazlıklar vardır. 1830 yılında Bılbas aşiretiyle olan birliği Revandûz Beyi tarafından ortadan kaldırıldıktan sonra Mameş aşiretinin gücü gittikçe büyümüşü. Mameş'in bir kolunun lideri Hacı Karenî Ağa, aşiretinin temsilcisi olarak 1941 yılında Bakû'ya giden heyete katıldı. Dört yıl sonra yapılan ve değişik bir ortam ve koşullar içinde geçen ikinci Bakû ziyaretine ise Karenî Ağa'nın rakibi olan Kak Abdullah katıldı.

Mameş aşiretinin güneybatısında, Irak sınırına yakın bölgede Bîran aşireti yaşamaktadır. Muhammed Emin ve onun daha az önemli rakibi Giranî Ağa'nın liderliğinde bulunan bu küçük aşiret, Mameş aşiretinin birbirine hasım olan her iki koluna da komşudur. Zaten Mameş-Bılbas birliği sırasında da Mameş aşiretine bağlıydı.

Dağa güneyde Irak sınırlarından Mehabad varoşlarına kadar uzanan bölgede ise Mingur aşireti yaşamaktadır. Bilbus aşiretinin üçüncü kolu olan Mingur aşiretinin oturduğu bölge dağlardan ve dar vadilerden meydana gelmiştir. 1946 yılında, Mingur aşiretinin birbirine rakip kolları iki değişik siyasal yol izlediler. Bunlardan birinin öncüleri Ali Han ve İbrahim Salarî, diğlerinin öncüsü ise Abdullah Bayezidi'ydi.

Mehabad'ın doğusunda ve güneyinde de, Debugre aşireti yaşamaktadır. Güçlü liderlerinin Büyük Mukrî aşiretinden geldikleri bu aşiret birçok kollardan oluşmuştur. Onlarla Bilbas aşireti arasında XVIII. ve XIX. yüzyıllar boyunca birçok savaşlar olmuştur. Onlar arasında da bölünmeler başgöstermiştir. Fakat aşiret yapılarını değiştirebilecek bir gelişme meydana gelmemiştir. Ayrıca bölünmelere rağmen dışa karşı birliklerini korumasını bilmişlerdir. Başlarında ise birkaç kişi bulunmaktadır. Bunlar arasında Ali Ağa adıyla bilinen Hacı Ali Hanî Bûkan'ın üç oğlu da vardır. Bunlar, Mehabad kentinin 20 mil doğusunda bulunan verimli bir vadide arka arkaya sıralanmış olan üç köyde oturmaktadırlar. Bunların ikisi «İlhanîzade» lakabıyla anılmaktadır. Üçüncüsü ise babasının lakabını almayı tercih etmiş ve «Ali Ağa» adıyla tanınmıştır. 1942 yılında bunlardan Bakû'ya giden ise Ali Yar Ali Ağa'ydı.

Debugre aşiretinin bir başka kolu da vardır. Bunlar Mehabad kentinin kuzeyindeki Sablax ırmağı boyunca uzanan zengin köylerde oturmaktadırlar. Başlarındakiler ise Kerim Ağa'nın torunlarıdır. «Kerimî» diye bilinen bu aile Mehabad Kürt Cumhuriyeti'nin kurulmasında önemli rol oynadı. Cumhuriyet'in Genelkurmay Başkanı Cafer Kerimî de bu ailedendi.

Mehabad ve dolaylarında Debugre aşiretinin baş-

ka kolları da vardır. Azizî, Bêrtî, Marufî ve Fetahî aileleri bu kollar arasında sayılabilir.

Debugre Bûkan aşiretinin güneyinde, Mehabad Kürt Cumhuriyeti'nin sınırı üzerinde, Sakız bölgesi ve çevresinde de Feyzullah Begî aşireti yaşamaktadır. Bunların nüfusu ise 15 000'dir.

Daha batıya gidildikçe, küçük kabileler çoğalmakta ve bu yüzden de aşiret görünümü karmaşık bir durum almaktadır. En güçlüleri Mehabad, Serdeşt ve Sakız olan Kevork aşiretinin üç kolu da bunlar arasındadır. Irak sınırı yakınlarında, Serdeşt'i çevreleyen bölgede de birbirlerine karışmış aşiret ve kabileler vardır.

Sakız-Kevork bölgelerinde yaşayan belli başlı adamlardan biri de Ali Cıwanmêrî'dir. Ali, Hame Reşid Han'ın Bane'ye karşı giriştiği saldırıya katıldı ve 1944 yılında İran ordusunun Sakız'da kurduğu pusuya düştü.

Sakız ile Serdeşt arasında ise Bane kenti yer almaktadır. Mehabad Kürt Cumhuriyeti'nin kurulmasından üç yıl önce burada sade bir şekilde Hame Reşid Han Hükümeti kurulmuştu.⁽⁶⁶⁾ Bu hükümetin kurulmuş olması, Mehabad Cumhuriyeti'nde Hame Reşid Han'ın belli bir mevki işgal etmesini sağladı.

Sözünü ettiğimiz Hame Reşid Han, Kadir Han'ın oğludur. Yusufhanî aşiretinin küçük bir koluna bağlıken ön plana çıkmıştı. Yusufhanî aşireti, Irak sınırına yakın Bane şehrini çevreleyen sarp dağlık bölgeye

---

(66) Hame Reşid Han, Beyliğini 1941 yılında Hewreman'da kurdu. Bir ara İran Merkezî Hükümeti de bu beyliği tanıdı ve Hame Reşid Han'ı bölgeye Vali olarak tayin etti. (C.F.)

yerleşmiş olan dört aşiretten biridir. Bunların liderlerine de «Beyzade» denir.

1941 yılının Ağustos ayında Sovyet birlikleri Güneydeki Sennendec'i almak üzere Sakız'dan geçtikleri zaman, 50 yaşında bulunan, sağlam yapılı, güçlü Hame Reşid Han, sınırın hemen ötesinde, Irak topraklarında bulunan gözlerden uzak köyünden ayrıldı ve yandaşlarını da toplayarak girişimi eline aldı. Dayandığı güç ise, İran ordusunun karargâhlarında ve karakollarında depolanmış bulunan 10 bin tüfekten ibaretti. Daha sonra 1942 yılında İran ordusu yeniden Sakız'a döndüğünde, Hame Reşid Han ansızın saldırıya geçti. Bu saldırı sırasında İran birliklerinin komutanı Albay Eminî de öldürülenler arasındaydı.

«Bane'nin yeni kurucusu» diye adlandırılan Hame Reşid'in bu saldırısına karşı koymak üzere bölgedeki diğer liderler harekete geçmek istedilerse de, Hame Reşid hızla onların da üzerine yürüdü. Öldürülen aşiret liderleri arasında Telekuh aşireti lideri Ali Han da vardı. Böylece duruma egemen olan Hame Reşid Han, İran hükümetinin tayin ettiği göstermelik bir valinin arkasında Sakız-Bane bölgesini yönetmeye başladı. Buradaki yönetimi 1942 yılından 1944 yılına kadar sürdürdü.

Ne var ki Hame Reşid Han, emrindeki kuvvetlerini abartmalı bir şekilde değerlendirerek, ertesi yıl, daha güneyde Meriwan yakınlarındaki Kanê Sênan' da⁽⁶⁷⁾ yaşayan Mahmud Ağa'ya saldırdı. Ağa, İran ordusundan bir alay askerin desteğiyle Hame Reşid Han'ı yenilgiye uğratarak Irak dağlarına attı. Bir süre orada kalan Hame Reşid Han, 1945 yılında Meha-

---

(67) «Üç ekmek kaynağı» anlamına gelen bu adla bilinen bir ünlü Kürt efsanesi de vardır. (C.F.)

bad Kürt Cumhuriyeti'nin kuruluş saati çalmaya başlayınca yeniden ortaya çıktı.⁽⁶⁸⁾

Sakız ve Bane'nin güneyinde de birçok Kürt aşireti vardır. Merîwan, Ewreman (ya da Hewreman), Cıwanrûd, Selas-Caf bunlar arasında sayılabilir. Bu aşiretlerin yaşadığı bölge, Irak sınırında, Irak'ı Kermanşah bölgesindeki İran ovalarına bağlayan anayola kadar uzanmaktadır.

Kermanşah şehrinin batısında, cengâverlikleriyle tanınan Sencabî aşireti ile Goran aşireti yaşamaktadır. Goranlılar «Ehlê Haq» (Ehl-i Hak) diye adlandırdıkları bir mezhep benimsemişlerdir. Oysa bunlar Sünnî Müslümanlarca «dinsiz» olarak kabul edilmektedirler.⁽⁶⁹⁾ Sencabî aşireti de, Goran aşireti de eski devirlerde çok büyük olan Kelhür aşiretinin kuzeyinde yaşamaktadırlar.

Irak sınırından doğuya doğru gidildikçe birçok kü-

---

(68) Hame Reşid Han, Mehabad'daki yetkililerin kendisine karşı bir suikast hazırlamak niyetinde olduklarından kuşkulunarak 1945 yılının Ağustos ayında yine Irak'a kaçtı. Archi Roosevelt'e göre, Kürtler de, İranlılar da kendisinin İngilizlerin hesabına çalıştığından kuşkuya düşmüşlerdi. (C.F.)

(69) «Kakaîler» adıyla da bilinen bu topluluk, Batı İran'da da «Aliyullah» ya da «Aliyülillâhî» (Tanrı'nın Ali'si ya da Tanrısal Ali) adıyla tanınmışlardır. Kendileri ise «Ehlê Heq» (Ehl-i Hak) adını tercih etmektedirler. Bunların mezhepleri hem köken, hem de örgüt olarak bir tasavvuf yolu ve tarikat biçimidir. Kendileri, garip inanışları ve davranışlarıyla diğer tasavvufçulardan tamamen ayrılıyorlar. Örneğin Hz. Ali ve soyunu Tanrısal kabul ediyorlar. Davranışlarında da bazı gariplikler vardır. Tarikatlarının gereği olarak yaptıkları zikirlerde ve kurdukları zikir meclislerinde de genel ahlâk kurallarına ters düşen bazı davranışlarda bulunuyorlar. Bazı topluluklarında ise mal, mülk ve kadınlarda ortaklık vardır. Bu nedenle Irak Hükümeti, 1944 yılında bunların şeyhlerinden birine karşı kesin tedbir almaya karar verdi ve kendisini Güney Irak'a sürdü. (C.F.)

çok aşiretlere rastlanmaktadır. Bunlar diğerlerinden daha çok İran Merkezî Hükümetinin otoritesine bağlı kalmışlar ve şehirleşmenin getirdiği uygarlığa daha çabuk ayak uydurmuşlardır. Bu aşiretler İngiliz nüfuz bölgesinde kaldılar. Ayrıca bunların yaşadığı bölgelerle Kürdistan'ın Kuzey bölgeleri arasında yer alan birçok sıradağlar zinciri, Mehabad'a egemen olan ve olaylarla dolu bulunan sıcak ulusal havanın buralara kadar uzanmasına engel oluyordu. Bu nedenle bu aşiretlerin anlatılan olaylarda rolü olmadı.

3.

BAKÛ'YA YAPILAN BİRİNCİ ZİYARET

Bakû'yu ziyaret eden Kürt liderleri, birkaç gün vakitlerini, sanayi tesislerini ve kolhozları gezerek, sinema ve tiyatro oyunlarını seyrederek geçirdiler. Sonra bir gece saat 23'te, Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti Başbakanı Cafer Bakırof'la görüştüler.⁽⁷⁰⁾ Bakırof onlarla Azerî-Kürt kardeşliği ve Sovyetler Birliği'nin bu iki halka gösterdiği dostluk konusunda genel bir konuşma yaptı.

Kürt heyetinde yer alan değişik eğilimli üyeler, bu

---

(70) Cafer Bakırof, Sovyetler Birliği İçişleri Bakanı Beria ile işbirliği yaptığı için yargılandı ve ihanet etmekle suçlanarak Nisan 1956'da idam edildi. (W.A.)

Ana ve babası Şii olan ve Azerbaycanlı bir Türkmen olan Cafer Bakırof, Stalin döneminde Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi üyesiydi. Stalin tarafından izlenen politika'nın aşırı taraftarlarından biri olan Bakırof, Sovyet İçişleri Bakanı Beria'nın da en yakın yardımcılarından idi. Stalincilikten dönüş yapılmasından sonra çeşitli suçlamalara uğradı ve tasfiye edildi. (C.F.)

görüşmede Kürt ulusal özlemlerinin ciddi bir şekilde söz konusu edilip edilmediği konusunda günümüze kadar aynı görüşü paylaşmış değillerdir. Ancak hepsi, görüşmede Kürt isteklerinin ortaya konmuş olduğunu belirtmişlerdir. Bu istekler arasında, Kürt aşiretlerinin Sovyet işgalinden beri ele geçirmiş oldukları silâhları ellerinde tutmalarına izin verilmesi isteği de vardı. Sovyet tarafının bu isteğe verdiği karşılık ise bilinmemektedir.

Bazıları, Kadı Muhammed'in bu ziyaret sırasında özel bir ilgi gördüğünü ve sekiz yaşında bulunan «Ali Kureş» adındaki oğluna bir tabanca hediye edildiğini öne sürmektedirler. Bu tabanca, belki ileride Kürtlere verilecek malzeme ve eşyanın bir başlangıcıydı. Oysa o sıralarda, Sovyet siyasî komiserleri, Rızaiye'nin batısındaki Kürt aşiretlerinin elindeki silâhları kısmaya çalışıyorlardı. Ziyarete katılan Kürt liderlerinin her birine bir deri eyer ve altı metre pamuklu işlemeli kumaş hediye edildi. Bazıları da kendi paralarıyla av tüfekleri satın aldılar.

Sovyetler, Kürt isteklerini incelemek konusunda gerçi dikkatli davrandılar ama, misafirleri, Sovyet Azerbaycan'ında geçirdikleri iki haftalık ziyaretlerinden sonra, Sovyetler Birliğinin kendilerini desteklediği açık izlenimiyle İrana döndüler.

İranda ise Kürt aşiretleri, özellikle Rızaiye bölgesinde şiddet hareketlerine devam ediyorlardı. 22 Mayıs günü Rızaiye gölünün batı tarafında birkaç Sovyet memuru ile Herkî aşireti liderlerinden Reşid Bey ve Kemal Bey, Beyzadelerden Nuri Bey ve Şıkan aşireti liderlerinden birkaçı arasında bir görüşme yapıldı. Aralarında Tebriz'deki Sovyet Başkonsolosunun da bulunduğu Sovyet görevlileri güvenliğin korunması, İran Hükümetinin ve memurlarının emirleri-

ne saygı gösterilmesi, Kürtler tarafından İran ordusundan alınmış olan tüfeklerin geri verilmesi gerektiğini söylediler.

Kürtler de kendi isteklerini bildirdiler. Bu istekler arasında silâh taşımalarına izin verilmesi, Rızaiye'yi çevreleyen ovalardaki köylerden belli bir kısmının silâhtan arındırılarak Kızıl Ordu'ya teslim edilmesi de vardı. Kürtler, bu isteklerine ek olarak Kürtçenin eğitim dili kabul edilmesini ve kendilerine özerklik verilmesini de istiyorlardı. Şöyle diyorlardı:

«Kürtlerin kendi ulusal işlerini çekip çevirmekte bağımsız olmaları gerekir.»

Bu cüretkârca istekler o günkü koşullara uymaktan uzaktı. Bu nedenle görüşmeler hiç bir sonuç vermedi. Ancak Sovyet temsilcileri, kendi güvenlikleri ile ilgili sorunların yavaş yavaş Kürt milliyetçiliği niteliğine girmeye başladığını iyiden iyiye anlamışlardı. Buna rağmen Sovyetler düzen ve güvenliği sağlayıp yaygınlaştırmaya çalıştılar. Aynı zamanda İran egemenliğinin belirtilerini de korumaya önem vermeye çalışıyorlardı. Oysa bu iki girişim de, Kürt ulusal özlemlerine ters düşüyordu.

Kızıl Ordu subayları ve siyasî komiserleri bu politikayı sürdürdüler yine de. Fakat bir süre sonra, kendilerini, Kürt liderleriyle kişisel dostluk ilişkilerini geliştirmek zorunda hissettiler.⁽⁷¹⁾

---

(71) Celâlliler, Herkîller ve Şıkakîllerle iyi ilişkiler kuran Sovyet görevlileri, bu aşiretlerden Kızıl Ordu için buğday alıyorlardı. (C.F.)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MEHABAD

1.

POLIS MERKEZİ

O sıralarda Mehabad ve dolaylarında Sovyet nüfuzu hemen hemen hiç yoktu. Çünkü Kadı Muhammed ile samimî dostları olan bazı aşiret liderleri, aşiretlerin serkeş unsurlarının şehre girmelerini, şehri ve komşu köyleri talan etmelerini engellemişlerdi. Kadı Muhammed'in bu dostları arasında Mingur aşireti lideri Abdullah Bayezidî ile Mameş aşiretinin liderlerinden Hacı Karenî Ağa da vardı.

Sovyetler Birliği'nin işgal bölgesi resmî olarak Meyanduwab şehrinin güneyine kadar uzanıyor ve orayı geçmiyordu. Meyanduwab şehri Mehabad'ın kuzeyinde yer alır ve arabayla Mehabada bir saat kadar uzaklıktadır.

İşgalin ilk günlerinde Mehabad'da oturan tek Sovyet görevlisi, Kızıl Ordu için at satın almakla görevlendirilmiş olan Abdullahof'tu. Anlaşıldığına göre kendisine verilen tek siyasal görev de, bölgedeki Kürtlerle Tebriz'deki Sovyet siyasî subayları arasında pek nadir olarak temas sağlanmasını kolaylaştırmaktı.

Iran hükümeti ise bir idarî yönetici tayin etmiş olmakla ve çay, şeker gibi tahsis edilen gıda maddelerinin dağıtım işlerini kendi denetimi altında tutmuş olmakla birlikte, bölge üzerinde gerçek anlamda bir otoriteye sahip değildi.

Daha sonra, şeker dağıtımıyla ilgili bir olay, Mayıs 1943'te Mehabad'da bulunan ve bir polis karakolundan ibaret olan Iran devletinin sembolik varlığının da ortadan kaldırılmasına yolaçtı. Şehrin kuzey kesiminde yer alan ve mütevazî bir görünümü bulunan bu polis karakolunun ortadan kaldırılması olayı şöyle cereyan etti:

O günlerde halk ve memurlar, yer yüzünde mevcut olmayan birtakım kişiler adına dağıtım karneleri almayı alışkanlık haline getirmişlerdi. Hatta, daha fazla şeker elde etmek için daha büyük bir hileye başvuruluyor ve kâğıt üzerinde bazı köyler mevcut gösteriliyordu. Oysa aslında böyle köyler yoktu. Köy ve diğer yerleşme merkezlerinin adlarının birbirine benzediği, haritalarda görünmediği, aşiret bölgelerinde bu gibi hilelere başvurmak sanıldığından da pek kolaydır. Özellikle savaş günlerinin yarattığı karışık ortam içinde istatistik merkezleri ve büroları da bu gibi yerlerin varlığını saptayamazlar.

Ne var ki raslantı olarak Iran merkezî Hükümeti, birden bire nüfusta başdöndürücü bir artışla karşılaşınca şaşkına döndü ve şeker dağıtımını konusundaki bir soruşturma açılmasına karar verdi. İlk adım

olarak da, kendilerine şeker tahsis edilmiş olan köy-lerin bir listesini çıkarıp güvenilir ellere teslim ettiler. Mehabad'da da bu güvenilir eller Mehabad Polisi'ydi.

Bu durum karşısında bazı kişiler, sorunun gelişmesinden endişe ettiler ve listeyi ele geçirmeye karar verdiler.

Derken, bir gün öğlen sıcağının azalmasından ve şehrin yeniden canlılığını kazanmasından sonra, halkın bir kısmı «Çuvarçıra» Meydanında toplanıp, Aziz Han adlı bir kişinin Kürt kültürü ve Kürtlerin ulusal kimliği konusunda yaptığı konuşmayı dinlemeye başladılar. Şeker dağıtımı konusundaki listeye ilgilenen birkaç kişi, listeyi ele geçirmek üzere Minaî Halendî adında bir kişinin Polis Merkezine gönderilmesi konusunda karar alınmasını sağlamak için konuşmacıyı kışkırtmakta fazla güçlük çekmediler. Halendî de, kendisine verilen görevi ciddiyetle yerine getirmek için hemen öne atılmakla tanınan bir kişiydi. Fakat Polis Merkezine giderken polis tüfeklerinin namlularından çıkan serseri kurşunlara hedef oldu.

İşte bunun üzerine, meydandakilerin kanları beyinlerine sıçradı ve ayaklanmaya hazır kalabalık birden galeyana gelerek Polis Merkezine saldırmaya başladı. Saldırıya geçenler Polis Merkezindeki yedi Türk ve Azerî Polisi öldürdüler, kendileri ise bir tek kayıp vermediler. O sırada görevde bulunmadıkları için mutlu sayılan diğer polis memurları hemen şehri terk ettiler. Bu olaydan sonra Mehabad Polis Merkezinin kapısı bir daha da açılmadı.

Bu olayın siyasal bir kışkırtma sonucu olarak patlak verdiği konusunda bir delil yoktur. Fakat gizli bir Kürt partisinin bölgede sekiz aydan beri faaliyette bulunduğu biliniyordu. Nedeni ne olursa ol-

sun, Mehabad halkı, Tahran'da oturan yöneticilerin Mehabad tarafından artık istenmeyen adamlar olduklarını kesin bir açıklıkla ilân etmişti.

2.

MEHABAD ŞEHİRİ

Mehabad şehri Reqreq (Rakrak) suyu havzasının güney kesiminde yer almaktadır. Normal olarak duru olan Rakrak suyu, güneydeki Mingur dağlık arazisinden akan kollar tarafından beslenmektedir. Mehabad kentinin binaları çok dolambaçlı olan bu ırmağın kıyıları üzerinde kurulmuştur. Bu küçük ırmağa yörede «Çemê Sablax», «Sawcblax» ya da hızlı konuşmada ««Sablax» adları verilmektedir. «Sablax», «Sawcblax» ya da «Sablax» adları eskiden şehir için de kullanılırdı. Fakat sonra bu ad kaldırılarak şehre «Mehabad» adı verildi.

Buna benzer bir durum da Urmiye şehri ve Urmiye gölünün adında görülmektedir. «Urmiye» adı Rıza Şah'ın saltanatı döneminde «Rızaiye» adıyla değiştirildi. «Urmiye» adı, şehir halkının hakkında bilgi sahibi olmadığı bir ermiş efsane adamının adından geliyormuş. Fakat halk arasında yine de «Urmiye» adı kullanılmaktadır. Çünkü Tahran tarafından kendilerine kabul ettirilmek istenen adlara pek itibar etmiyorlar.

Bugün «Mehabad» adıyla bilinen ve eski adı «Sablax» olan şehir XVI. yüzyılda, aynı ırmak üzerinde bulunan ve 10 mil uzak olan komşu «Deryaz»dan daha küçük ve daha az önemliydi. Deryaz'ın harabeleri yakınında kayaya oyulmuş büyük bir tapınak-türbe vardır. Bunun tarihi Med devletinin ilk çağlarına kadar uzanır.

Deryaz şehri daha sonra Safevilerin saldırıları sonucunda yıkıldı. Safeviler Şiiler adına bölgedeki Sünnî Kürtlere karşı saldırıya geçtiklerinde bu şehre de sık sık saldırıyorlardı.

Mehabad'a gelince; James Baillie Frazer, 1834 yılında burayı «güzel bir suyun kıyılarında kurulmuş güzel bir şehir» olarak gördüğünü yazmıştır. 1890 yılında burayı ziyaret eden Bayan Izabella Bard ise kentte 5 000 kişinin yaşadığını ve Kürtlerle Türkler arasında güvenliği korumak için 1000 askerin de görev yaptığını belirtmiştir. Şehir, günümüze kadar da küçüklüğünü ve yaşam düzeyinin düşüklüğünü korumuştur: 1945 yılında nüfusu 16 000'di. Bu sayı 1961 yılında 22 000'e ulaştı.

Bunların ancak yarısı iş gücü sahibiydi. Diğer yarısı ise işsiz güçsüzdü. Bununla birlikte Mehabad'lılar çekici insanlardır, onlarla güzel geçinilebilir. Kuzu etinden yapılan kebapları, gerçi Irak tarafındaki Süleymaniye kebabı ile rekabet edemez ama, büyük konukseverlikleri, iyi yüreklilikleri cana yakın oluşları bu eksikliklerini fazlasıyla gidermektedir. Süleymaniye ve Mehabad'daki çeşitli yemekler övgüye layık derecede nefistir.

3.

MEHABAD HALKI

Mehabad kentine iki yoldan gidilir. Her iki yol da kuzeyden gelir. Her biri ırmağın bir yakasındadır. Bu yollardan biri, Mehabad'ı Rızaiye gölünün doğusunda ki Tebriz ve Meyanduwab'a bağlar. İkincisi ise şehri gölün batısındaki Rızaiye ve Salduz kentlerine bağlar. Kentin güneyinde ve doğusunda ise dağ geçitleri var-

dır sadece. Bununla birlikte «Çemê Sablax»a paralel olarak giden ve Serdeşt ile Irak sınırına ulaşan dolambaçlı bir yol da vardır. Bu yol asfalt olmamakla birlikte arabalar tarafından kullanılabilir.

Mehabad şehrinin II. Dünya Savaşı sırasındaki sokakları bugün cadde haline getirilmişlerdir. Bu caddelerde çeşitli insanlar dolaşmaktadır günümüzde. Bir bakıyorsunuz ki külâhını kaşlarına kadar eğmiş, bol pantolonu eyerin üzerine yayılmış bir atlı, görkemli bir biçimde ve kendini beğenmiş bir halde atını sürerek geçip gidiyor. Bir aşiret liderinin oğlu olması muhtemel olan bu atlı ya berber dükkânına, ya çarşıya ya da şehir halkından ve aşiret adamlarından olan dostlarının çay içmek için toplandıkları kahveye gidiyordur.

Bir yanda da bakıyorsunuz ki Kürt kıyafeti içinde, manzaraları iç açıcı olmayan, doğaya yakın ve doğayla kucak kucağa oldukları yüz renklerinden belli olan köylüler gidiyor. Bunlar keçilerini, koyunlarını, ya da kireç, yiyecek, odun, çalı-çırpı yükledikleri eşeklerini önlerine katarak her taraftan şehri girip ilerliyorlar. Çok hızlı yürüyen bu köylüler, Mehabad cadde ve sokaklarının doğal bir manzarasını teşkil etmektedirler. Bunlar kentin bölünmez bir parçası haline gelmişlerdir. Mehabad onlarsız düşünülemez bile. Çok eskiden beri bu durum böyle devam edegelmiştir. Ekonomik durumları ise kılık kıyafetlerinden açıkça görülmektedir. Bazılarının kıyafetleri de estetik zevklerini belirtmektedir. Böylelikle daha çok zarif giyinmeye özen gösterirler. Kılık kıyafetleri ise genellikle Kürt kıyafetinin özünü teşkil etmektedir. Bazıları da Kürt kıyafeti ile Batı kıyafetinin karışımı bir kıyafet giymektedirler. Bu arada sadece Avrupa kıyafetiyle dolaşanlar da vardır.

Mehabad kadınları ise dikkati çekecek şekilde güzeldir. Kadınlara şehrin her tarafında rastlamak mümkündür. Büyük çoğunluğu yüzlerine peçe örtmezler. Bazıları da yarım peçe örterler. İşlerine gidip gelen kadınlar, erkeklerin köşe başlarında, kaldırımlarda meydana getirdikleri topluluklara aldırış bile etmeden geçip gitmektedirler. Üst tabakaların kadınları ise, uyumdan uzak biçimde yapılmış olan geniş konaklarından pek dışarı çıkmazlar. Çıktıkları zaman da yanlarında yakınlarından biri bulunur. Ayrıca bunlar, üst üste birkaç etek, entari ve şal giyerek çıkarlar, ziyaretlere de böyle giderler. Bu elbise bolluğu onların süsünü teşkil eder. Üst ve orta tabaka kadınları bu geleneksel kıyafetlerini korurlarken, erkekleri Rıza Şah'ın zorunlu kıldığı kıyafet kanunu gereğince ister istemez, Batı kıyafeti giymeye başlamışlardır. Daha sonra kıyafet kanununun uygulanmasındaki sertlik hafifleyince de şehirli erkekler sosyal durumlarının bir simgesi olarak ve yeni toplumdaki yerlerini belirlediği için bu kıyafeti korudular. Bazıları ise Avrupa kıyafetini korumakla birlikte Kürtlüklerinin bir simgesi olarak sarıklarını da korudular. Bu sarıklar kulağın etrafına sarılmış bir şaldan ibarettir.

4.

AZINLIKLAR VE MEZHEPLER

Mehabad'da bazı azınlıklar da vardır. Bunlarla özbek özbek olan şehir halkıyla birlikte yaşamışlar ve şehrin Kürtlüğünden hiç etkilenmemişler, varlıklarını aynen korumuşlardır.

Azınlıklar arasında 50 kadar Yahudi ailesi vardı. Bunlar eskiden ticaretle uğraşır, içki satar ya da ku-

yumculuk yaparlardı. Daha sonra çoğu Israile gitti.

Azerî Türklerinden de bir azınlık vardır. Sayıları çok az olan bu topluluğa yörede «Türkmen» denir. Bunlar daha çok elişleriyle uğraşırlar.

Daha önce Ermeniler de vardı. Fakat 1943 yılına kadar hepsi gitti, yalnız iki Ermeni kaldı. Bunlardan biri fotoğrafçılık yapar, diğeri de içki satardı.

I. Dünya Savaşının patlak vermesinden hemen önce, Mehabad'a L.C. Fossum adında bir Amerikalı misyoner gelmişti. Geniş hayal gücüne sahip olan bu adam, şehirdeki Hıristiyanlar ve az sayıdaki Yahudiler arasında verimli bir çalışma alanı bulabileceğine inanıyordu. Ama yaptığı en iyi çalışma İngilizce olarak yazdığı bir Kürtçe gramer kitabı oldu. Çok yararlı olan bu kitap günümüzde pek nadir olarak bulunabilir.

I. Dünya Savaşından sonra da Mehabad'a bir misyonerlik, eğitim ve tıp heyeti yerleşti. Fakat bu geliş uygun bir zamana rastlamıştı. Çünkü aynı sıralarda, 1920 yılında Sımıko Mehabad'a saldırdı. Bu saldırı sırasında Prof. Bacheman öldürüldü, heyetteki kadın görevliler de Tebriz'e kaçtılar. 1932 yılında ise Rıza Şah'ın milliyetçi girişimleri sonucunda yabancı eğitim ve misyonerlik faaliyetlerinin kökü kurtuldu. Bunun üzerine heyet de işlerini tasfiye etmek zorunda kaldı. Bu nedenle, sözü edilen misyonerlik heyeti, Mehabad toplumunda etki bırakmaya olanak bulamadı. Yalnız bu heyette görevli bulunan Bayan Dahı adlı aslen Norveçli olan bir Amerikalı kız, Mehabad'lı bir Kürtle evlendi. Köklü bir aileden gelen bu Kürdün adı Habîbîydi. Habîbî'yle evlenen Bayan Dahı, kendini ebelik görevine verdi.

Mehabad'a gelen Amerikalı misyonerlerin tersine, 1853 yılında Urmiye kentine yerleşmiş olan Pros-

taryo adlı misyoner heyeti, kurdukları okul ve hastaneler sayesinde, orada kaldığı yüz yıla yakın bir süre içinde Hıristiyanlık dininin etkisini bırakmıştı.

Mehabad'daki mezheplere gelince; şehir halkının hemen hemen tamamı Sunnî'dir. Bunları din eğitimi gören ve «feqî» denilen öğrencilerle «Melâ» diye adlandırılan din adamları tarafından temsil edilmektedirler. Bunlar, sırtlarına dokuma tezgâhlarından çıkmış geniş abalarını giyerek ya da sadece Kürt kıyafeti içinde, ikişer üçer kişilik gruplar halinde şehrin cadde ve sokaklarında dolaşırlar. Bunlara önem verilmesinin nedeni, yalnız Mehabad'ın dine çok bağlı olmasından değil, aynı zamanda komşu köylerin dinsel görevlerini yerine getirmelerinde yol gösterecek olan din adamları ihtiyaçlarının karşılanması için bol miktarda Sünnî din adamları yetişmesi zorunluluğundan da ileri gelmektedir.

Çoğu zaman birçok yabancılar, Kürtlerin dine önem vermediklerini ve Müslümanlıktan önceki ruhsal durumlarının ve eğilimlerinin gönüllerinde hâlâ köklü olarak yerini koruduğunu sanırlar. Oysa Müslümanlığın Kürt bölgesinde güçsüz ve etkisiz olduğunu sanmak yanlıştır. Gerçi Mehabad'daki tarikat şeyhlerine karşı genel bir yöneliş yoktur ama, hiç bir bölge halkı da Mehabad halkının buradaki şeyhlere gösterdiği saygı ve bağlılığı kendi bölgesinin şeyhlerine karşı göstermemiştir.

Savaş yıllarında, İran Kürdistan'ının kuzeyinde en nüfuzlu kişi Şeyh Abdullah Efendi'ydi. Şeyh Abdullah Efendi'nin kaldığı yer Rızaiye'nin güneybatısındaki dağlık bölgedeydi.

Mehabad'da da saygı gören dinsel şahsiyetler vardı. Bunları Şemsi Burhan ailesi ile Bûkan yakınlarında oturan Zenbil şeyhleri temsil ederler. Buradaki

din adamlarını temsil edenlerden biri de Kadı Muhammed'di. Kadı Muhammed, adından da anlaşılacağı gibi kadılık yapıyordu. Kendisi, bu bölgede kuşaktan kuşağa İslâm şeriatını uygulamış olan dindar bir kadı ailesinin en büyük üyesiydi. Bu ailenin taşıdığı «Kadı»lık unvanı boş ya da anlamsız bir unvan değildi. Bu unvanı taşıyanlar, İslâm şeriatına uygun olarak doğumları kaydetmek, nikâhları kıymak, ölüm olaylarını yazmak, miras ve vasiyet işlerini karara bağlamak, anlaşmazlıkları ve düşmanlıkları gidermek gibi işleri yaparlardı.

Mehabad şehri bir İslâm merkezi ve uygar bir toplum yeri sayılır. Şehirde oturanları, ailelerinin sosyal merdivende işgal ettikleri basamaklara göre yaklaşık olarak sınıflandırmak mümkündür. Şehirde oturan ailelerin bir kısmı yüksek sınıfı teşkil ederler. Onları ikinci derecedekiler izler. En alt sınıflara kadar böyle derece derece inerler aileler. Sosyal mevkileri, varlıkları, soyları ve nüfuzları bakımından birinci basamakta yer alan 20 kadar aile vardır. Gerçi kentteki toplum bir Kürt toplumdur ve Kürtler genellikle muhafazakâr bir toplumdur ama, herhangi bir tabakadan bir üst tabakaya çıkmak ya da alt tabakalara düşmek sanıldığından da kolaydır Mehabad'da.

Birinci tabakaya giren birçok Mehabad ailesi vardır ki bir tek evde büyük sayıda erkek, kadın ve çocuk bir arada yaşarlar. Bu ailelerin başında da en büyükleri vardır. Bu geniş ailelerin meslekleri, mülkleri ve nüfuz yolları çeşitli alanlara ve değişik faaliyet kollarına yayılmıştır. Bu alanların ve kolların hadi hesabı yoktur.

Birinci basamaktaki ailelerle ikinci basamaktaki aileler arasındaki sınır çizgisi üzerinde de bazı aileler vardır ki bunlar elde ettikleri yeni bir zenginlik

ya da ulaştıkları belli başlı bir mevki sayesinde kolaylıkla üst basamağa yükselip o basamaktaki ailelere karışırlar, ya da bir şey kaybetmekle alt basamağa düşerler.

Sosyal merdivenin ikinci basamağında bulunan ailelerin meşgul oldukları meslek ise eskiden beri ticarettir. Bu durum günümüzde de değişmiş değildir. Bu basamaktaki ailelerin üyelerinin bir kısmı ticarî mağazalarını işletirken, bir kısmı da öğretmenlik ya da devlet memurluğu yapmaktadır.

Zanaatkârlar ise sosyal merdivenin üçüncü basamağında bulunmaktadırlar. Bunların altındaki basamaklarda da işçiler, hizmetçiler, hayvan tacirleri, duvar ustaları, taşıyıcılar, hammallar, mekanik işlerde çalışanlar ve yarı işsizler bulunmaktadırlar.

5.

KADI MUHAMMED KIMDIR?

1943 yılında, Mehabad'ın birinci basamaktaki aileleri arasında, İran'ın öbür bölgelerindeki gibi aşırı ölçüde zengin adamlar ya da büyük feodaller yoktu. Bunun yerine nüfuz ve iktidar, daha çok, ailelerin köklü oluşlarına, genişliklerine, çevredeki aşiretlerle olan akrabalık bağlarına ve toplum için vazgeçilemeyecek bazı hizmet olanaklarını ellerinde bulundurmalarına bağlıydı. Nüfuzun temelini teşkil eden unsurlar bunlardı. Servet ise nüfuz elde etmek için bu alanda az rol oynardı.

Bu ölçülere göre de Kadı ailesiyle boy ölçüşebilecek birinci sınıf bir aile yoktu Mehabad'da. Bu arada büyük «Şifai» ailesinin de sözünü etmek gerekir. Bu ailenin lideri Hacı Rahmet, 60 kişinin başında bu-

lunmaktadır. Bunlar şehrin doğu kesiminde bulunan geniş, çok bölmeli ve çok avlulu bir evde yaşamaktadırlar. Bu ailenin serveti ise çarşıdaki bazı binalardan ve Meyanduwab yolu üzerinde bulunan bazı verimli tarlalardan meydana gelmiştir.

İşte Mehabad'da Kadı ailesiyle ve onurü nüfuzuyla rekabet eden bir tek aile vardı, o da Hacı Rahmet'in başında bulunduğu Şifaî ailesiydi. Ondan başka Kadı ailesiyle rekabet edebilecek bir tek aile yoktu. Ne var ki kent, Sovyetler Birliği'nin de desteğiyle ayrılıkçı bir yön alınca Şifaî ailesi susmak zorunda kaldı. Ancak bu, kin dolu bir suskunluktu.

Kadı Muhammed, hiç bir kadı'nın kendisi kadar saygı görmediği ve yüceltilmediği Kadı Ali'nin oğludur. Kadı Ali ise Kadı Kasım'ın oğludur. Böylece Kadı Muhammed baba tarafından kadı ailesindedir. Anası ise Sakız'da oturan Fadlullah Begî aşiretindedir. Kadı Muhammed'in bir tek kardeşi vardı. Adı Ebül-Kasım Sadrî Kadı olan bu kardeşi, Kadı Muhammed'den dört yaş küçüktü. Kadı Muhammedin dört tane de bacısı vardı.

Kadı Muhammed daha çocuk yaşta «Qutabxane» (Kutabhane) diye adlandırılan din okulunda okumaya başlamıştı. Din adamlarının yetiştiği bu okullar, o dönemde girilebilecek tek eğitim merkezleriydi, orada görülen din eğitimi de o dönemin tek eğitim şekliydi. Fakat Kadı Muhammed, asıl eğitimini babasının yanında ve evine girmiş çeşitli dillerdeki kitaplarla yaptı.⁽⁷²⁾

---

(72) Archi Roosevelt, Kadı Muhammed hakkında şunları yazmıştır: «Kısa boylu bir adamdı. 50 yaşındaydı. Askerî üniforma giyerdi. Seyrek sakallıydı. Midesindeki rahatsızlığından dolayı yüzü sararmıştı. Sigara ve içki içmezdi. Az yemek yerdı.

Muhammed, babasının yerine kadılık görevine atanmadan önce, Mehabad Vakıflar Dairesi Müdür-lüğü görevinde bulunmuştu. Kadı olur olmaz nüfuzu ve itibarı büyük ölçüde arttı. O kadar ki verdiği ka-rara muhalefet edilmez oldu. Adı her zaman saygıy-la anılırdı. Daha sonra bir dul kadınla evlendi. Bu kadın kendisine hem iyi bir hayat arkadaşı oldu, hem de onu bir mutlu yuvaya kavuşturdu. Ayrıca kendi-sine bir erkek ve yedi kız çocuğu verdi.

Kadı Muhammed, genel kültür ve bilgisinde bazı eksiklikler olmakla birlikte, Mehabad ölçülerine göre aydın sayılırdı. Dinsel görevi, ekonomik, siyasal ve sosyal alanlardaki ilişkilerde ilerici bir görüş açısını benimsemekten kendini alıkoyamamıştı.

İnatçı, otoriter ve güçlü bir kişiliğe sahip olan Kadı Muhammed ağır konuşan bir adamdı. Konuştuğu her üç-dört sözcükten sonra biraz duraklar, sonra yine devam ederdi. Konuştuğu adamlara, özel-likle çeşitli zamanlarda Mehabad'ı ziyaret eden ya-bancılara karşı her zaman saygılı davranırdı. Ameri-kalılarla dostluk kurmaya ve sohbet etmeye de önem verirdi. Bölgedeki Amerikalı misyonerler ve Alman doktor da kendisini dost sayarlardı. 1942 yılında aşi-retlerin saldırıları tehlikesi başgösterdiği zaman, Me-habad'da oturan tek Avrupalı kadın Bayan Dahl, tek oğlunu Kadı Muhammed'in yanına göndererek, ken-disini evinde himaye altına almasını istedi. Ne var ki, daha sonra kendisiyle dostluk kuran Ruslar onunla

---

Bütün halkların ve devletlerin çeşitli durumlarını çok büyük ilgiyle izlerdi. Rusça, az İngilizce ve Esperantoca olmak üzere birkaç dil bilirdi. Kitaplığında birçok yabancı dilin gramer kitap-ları vardı. İlimli bir mizaca sahip olan Kadı Muhammed çok geniş görüşlüydü.» Kendisini tanıyanlardan bazıları, onun Arap-ça da bildiğini bana söylediler. (C.F.)

ilişkilerini sıklaştırmaya başlayınca, Batı Avrupalı ve Amerikalı dostları ile olan ilişkilerinde daha çok mesafeli davranmaya başladı.

1941 yılında İran ve Sovyet ordularının bölgeden çekilmeleriyle Mehabad'da doğan boşluk, şehri idare etmeye ve aşiretlerin saldırılarına karşı korumaya muktedir olan, heybetli, saygıdeğer bir kişiliğe sahip bulunan Kadı Muhammed tarafından dolduruldu. Kadı Muhammed, bazı eksikliklerine rağmen bu güç işi başardı ve yönetilmesi zor olan Mehabad bölgesini iyi yönetti. Bu nedenle Mehabad şanslı sayılırdı.

Kadı Muhammed'in küçük kardeşi Ebül-Kasım Sadrı Kadı ise yalnız ilköğrenim görmüştü ve bu öğrenim, kendisinin kadılık ya da başka bir dinsel görev almasına yeterli değildi. Bununla birlikte ahlak ve davranışları bakımından ağabeyinden daha az nazik ve olgun değildi. Ayrıca, bölgede yüksek tabakadan gelen ailelerden birinin bir kızıyla, halkının diğer gençleri gibi daha genç yaşta evlenmişti. Sadrı Kadı da ağabeyi Kadı Muhammed gibi Mehabad halkı ve dostları tarafından çok sevilirdi.

Sadri Kadı 1943 yılında parlamento üyeliği için bölgenin tek adayıydı. Alışık olduğu kırsal Kürdistan'dan Tahrana gidince, Tudeh Partisi'nin⁽⁷³⁾ bazı üyeleri

---

(73) «Kitleler Partisi» anlamına gelen Tudeh Partisi 30 Ocak 1942 tarihinde İran'da kuruldu. Partinin yayın organı olan **Zafer** adlı bir gazete de yayınlanıyordu. Gazetenin Başyazarı Partinin kurucularından biri olan Ebülkasım Esedi'ydi. Tudeh Partisi'nin gücü çok kısa zamanda arttı. 1944 yılına girildiğinde Partinin Parlamentoda sekiz üyesi vardı. Ne var ki ülkedeki gelişmeler Partinin durumunda da değişiklikler meydana getirdi. 1948 yılından 1955 yılına kadar birçok darbe yiyen Tudeh Partisi, artık resmî niteliğine kavuşamadı ve gizli çalışmak zorunda kaldı. (C.F.)

kendisiyle ilişki kurdular ve o sırada Azerbaycan'ı denetimi altında tutan Sovyetler Birliği'nin görüşü paralelindeki kendi görüşlerini ona telkin etmeye başladılar. Böylece Sadrî Kadı da Tudeh Partisi ve Sovyet görüşlerini benimseyerek kendi siyasal yönünü tayin etti. Daha sonra görüleceği gibi, Parlamento'da yaptığı en büyük hata, Tudeh Partisi'ni destekleyen ve İran ordusunu sert bir dille eleştiren cür'etli konuşması oldu.

Kadı ailesinin üçüncü bir ünlü üyesi daha vardı ki o da Mehabad Kürt Cumhuriyetinin yükselmesiyle birlikte yükseldi ve onun düşüşüyle birlikte düştü. Bu, Kadı Muhammed'in amcasının oğlu Muhammed Hüseyin Seyfi Kadı'ydı. «Seyfi Kadı», babasına verilen bir unvandı. 1945 yılında yaklaşık olarak 42 yaşında olan Muhammed Hüseyin Seyfi Kadı uzun boylu, dolgun yapılı, görkemli bir adamdı. Meyanduwab yakınlarında altı köyü vardı ve hepsi de güzeldi. Muhammed Hüseyin Seyfi Kadı haddinden fazla içki içer ve her zaman hazımsızlıktan şikâyet ederdi. Şişmanlığı ve hazımsızlığı yüzünden bir doktordan öteki doktora giderdi. Bakû'ya yaptığı ikinci ziyareti sırasında da bu şikâyetleri vardı. Bu rahatsızlıklar, ölünceye kadar yakasını bırakmadı.

« K O M E L » ÖRGÜTÜ

1.

KURULUŞU

16 Eylül 1492 günü, Mehabad'ın orta halli ailelerinden küçük bir grup şehirden çıkıp Rızaiye'nin toprak yolunda ilerlediler. Sonra Çemê Sablax yakınında bulunan Hacı Davud Bahçesi'ndeki ağaçların altında toplandılar. Grubun en küçüğü Rahman Halevî Rızaiye Lisesi mezunuydu. Grubun en yaşlısı ise Molla Abdullah Davudîydi. Tütün bayii olan Molla Abdullah Davudî yaklaşık olarak elli yaşındaydı.

Bahçedeki ağaçların altında toplanan grupta onbeş kişi vardı.⁽⁷⁴⁾ Kürt halkının durumunu konuşmak

---

(74) Kitaba yapılan ikinci Ek'te, «Komel» örgütünü kurmak amacıyla toplanmış olanların adları şöyle sıralanmıştır: Abdurrahman Halevî, Muhammed Emin Şerefi, Abdurrahman Zebihî,

ve bir Kürt siyasal partisi kurmak için o gün orada toplanmışlardı. Amaçlarını, dışardan esinlenerek saptamış değillerdi. Çünkü bu konuyu yıllardan beri düşünmüşlerdi ve bu düşüncelerini özel konuşmalarında ve kendi aralarında uydukları geleneksel yöntemleriyle olgunlaştırmışlardı. Sonunda, ulusal davalarına hizmet etmek için yararlanacakları bir örgüt meydana getirmeye karar vermişlerdi.

Bu karara rağmen, siyasal olgunlaşma bakımından kendilerinden üstün olan Irak Kürtlerine de danışmak istemişlerdi. İşte bu danışmaları sonucunda, Irak Kürtlerinin bu konudaki cevaplarını kendilerine o günün ikinci vakti Yüzbaşı Mir Hac getirdi.⁽⁷⁵⁾

Yüzbaşı Mir Hac, Kuzey Irak'ta İngiliz yönetimi

Muhammed Nanewazade (Nanevazade), Hüseyin Ferewher (Fevher), Abdurrahman Eminî, Kasım Kadirî, Molla Abdullah Davudî, Kadir Müderrisî, Ahmed Alemî, Aziz Zındî, Muhammed Yaho. Bunlardan başka Irak'tan gelen Mir Hac da aynı toplantıya katılmıştı.

Kardeş Celâl Talabanî ise **Kürdistan ve'l-Hareke el-Kavmiyye el-Kurdiyye** (Kürdistan ve Kürt Ulusal Hareketi) adlı kitabında, «Komel» örgütünün kurucu üyeleri olarak toplananların adını, onlardan biri olan Abdurrahman Zebihî'den naklen bildirmiştir. Talabanî'nin verdiği adlar, Yazarın verdiği adlardan değişiklidir. Talabanî'nin adlarını verdiği kurucu üyeler şunlardır: Hasan Rezkırî, Rahman Zebihî, Abdurrahman İmamî, Abdülkadir Müderrisî, Necmeddin Tevhidî, Muhammed Nanewazade (Nanevazade), Ali Mahmudî, Muhammed Ashabî, Abdurrahman Keyanî, Sıddık Hayderî, Kasım Kadirî. Bunların sayısı, toplantılarına katılan Mir Hac'dan başka 11'dir. (C.F.)

(75) Zaxo (Zaho)dan olan Mir Hac, «Hévi» örgütünün kurucularından biridir. 1945 yılında patlak veren Kürt silâhlı ulusal hareketine katıldı. Mustafa Barzanî ile birlikte Sovyetler Birliği'ne iltica eden subaylardan biridir. 1958 yılında Irak'a döndü ve Yarbay rütbesiyle orduya alındı. Sonra Albay rütbesiyle emekliye sevk edildi ve Bağdad'a yerleşti. (C.F.)

sırasında kurulmuş «Hêvî»⁽⁷⁶⁾ adlı bir Kürt örgütünün temsilcisi olarak gelmişti.⁽⁷⁷⁾ Bu örgüt yalnız şehirlerde üye toplamıştı. Lider kadrosunu da sivil aydın unsurlar meydana getirmişlerdi. Programı ise katıksız bir Kürt milliyetçiliği programıydı.

Irak'ta gerek 1920 yılında başlayan İngiliz yönetimi sırasında ve gerekse onu izleyen bağımsızlık döneminde Irak Kürdistan'ında hemen hemen sürekli olarak patlak veren Kürt ayaklanmalarına rağmen, bir Kürt partisi ya da aşiretler topluluğu, Kürt halkının özelemlerini yönetmek ve aktif bir biçimde bir tek hedefe yöneltmek için değişik akımları toplamayı başaramadı.

---

(76) «Hêvî» örgütü 1939 yılında Süleymaniye'de, Şeyh Mahmud'un eski yardımcılarından ve Kürt sorunuyla uğraşanlardan biri olan Prof. Refik Hilmi'nin başkanlığı altında bir gizli siyasal örgüt olarak kuruldu. Özellikle II. Dünya Savaşı sırasında çok güçlenen örgüte «Hêwa» adı da verildi. Örgüte öğrenciler, subaylar, öğretmenler, zanaatçılar, tüccarlar ve diğer orta tabaka mensupları katıldılar. «Hêwî» örgütü, özünde yurtsever ve millî bir partiydi. Sola yer vermediği için Irak komünistleri tarafından saldırıya uğrar ve «Nazilerin görüşlerinden etkilenen sağcı, bir örgüt» olmakla suçlanırdı. Giderek çözülmeye başlayan «Hêvî» örgütü, 1945 yılına girildiğinde artık gözle görülemeyecek duruma geldi. Tabanı ise, onun çözülmeye başlaması üzerine kurulan «Rızgarî Partisi»ne katıldılar. Bu konu ilerde ayrıntılı biçimde anlatılacaktır. (C.F.)

(77) «Hêvî» sözcüğünün anlamı «Umut»tur. Yukarıdaki dipnotta geçen «Hêwa» sözcüğü, Kürtçenin Soranca lehçesinde «Hêvî» (Umut) anlamındadır. Aynı sözcük Kurmançça lehçesinde «Hêvî», Soranca lehçesinde de «Hêwa» şeklinde telaffuz edilmektedir. «Rızgarî» sözcüğü ise «Kurtuluş» demektir. (M.E.B.)

Bu dönemde «Xoybûn» (Hoybun) adı verilen bir Kürt örgütü liderleri Celâdet ve Kâmuran Bedirhan'ın⁽⁷⁸⁾ buldukları Beyrut, Şam ya da Paris'te kurduğu karargâhlardan, yabancı devletlerin ya da uluslararası çevrelerin dikkat ve ilgilerini Kürt özlemlerine çekmeye çalıştı.⁽⁷⁹⁾ Gerçi «Xoybûn» örgütü, yerine getirmeye çalıştığı misyonun aslında bütün Kürdistan'ı temsil ettiğini iddia ediyordu ama, sürgündeki küçük bir topluluğun Kürdistan'da yaşayanların hepsini temsil etmesi mümkün değildi. Çünkü diğer Kürtler görevleri ve amaçları konusunda pek az şey öğrenebilmişlerdi. O da üstü kapalı bir şekilde.

.....

Hacı Davud Bahçesine gelen Mir Hac, «Hêvî» örgütünün selâmlarını getirdiğini söyledi. Ama ondan daha önemli bir şey getirmişti aslında. O da, İran'da, hücre usulü ile çalışacak bir gizli örgüt kurulması yolundaki tavsiye idi.

Bahçede toplananlar bir örgüt kurmayı kararlaştırdılar ve örgüte «Komel» adını verdiler. Örgütün adının tamamı ise «Komelê Zîyaneweyê Kurdistan»

---

(78) Celâdet Bedirhan öldü, Kâmuran Bedirhan ise Sorbon Üniversitesinde yaptığı öğretim görevinden emekliye ayrıldı. Halen Paris'te yaşamaktadır. (C.F.)

(79) «Xoybûn» (Hoybun) sözcüğü Kürtçe olup, «Özü oluşturmak» ya da «Özerklik» anlamına gelir (...) 1927 yılında toplanan büyük bir Kürt Kongresinin verdiği kararlar arasında diğer bütün Kürt partilerinin feshedilmesine ve «Xoybûn» örgütünün kurulmasına ilişkin karar da vardı. (C.F.)

idi.⁽⁸⁰⁾ Örgüt kısa zamanda gelişti. Altı ay içinde yalnız Mehabad şehrinde 100 üyeye sahip oldu.⁽⁸¹⁾

Örgüte katılan üyelerin listesi örgüt merkezinde tutuluyordu. Ancak sıradan üyeler yalnız kendi hücrelerindeki beş ya da altı kişinin adlarını biliyorlardı. Bu nedenle örgütün gelişmesi konusunda ancak az kişiler, yani yöneticiler bilgi sahibiydi.

«Komel» örgütüne üye olma fırsatı her Kürde verilmişti. Hatta üyeleri çoğaltmak için Şii Kürtler, Asurlular ve Hıristiyanlar da Kürt azınlıkları olarak kabul edilmişlerdi ve örgüte girmelerine izin veriliyordu.⁽⁸²⁾ Azerbaycan Türkleri ve Karapapak aşiretinden olanlar ise örgüte alınmıyorlardı. Oysa Karapapaklılar iyi Kürtçe biliyorlardı ve Kürt kıyafeti giyiyorlardı.

Örgüte girme töreninin sonunda yeni üye üç kişinin huzurunda Kur'ana el basarak yemin ederdi. Gizli bir toplantıda yapılan bu törende yeni üye, «Kürt halkına ihanet etmeyeceğine, Kürtlerin özerk bir yönetime kavuşmaları için çalışacağına, hiç bir sırrı sözlü ya da yazılı olarak açığa vurmayacağına, ölünce-

---

(80) «Kürdistan Diriliş Topluluğu» demektir. (M.E.B.)

«Komel» örgütünden sözeden İngiliz kaynaklarının çoğu, örgütün adındaki «Ziyanewê» sözcüğünü «Gençler» diye çevirmişlerdir ki, bu durum, örgütün adının «Kürdistan Gençleri Topluluğu» şeklinde değişmesine yolaçmaktadır. Oysa Kürtçede «Genç» sözcüğünün karşılığı «Ziyan» değil, «Cıwan»dır. (W.A.)

(81) Örgütün kurulduğu ilk toplantıda bir gizli derginin yayınlanmasına da karar verildi. «Niştiman» (Vatan) adı verilen bu dergi, toplantıdan birkaç hafta sonra yayınlanmaya başladı. Örgüt, adındaki ilk iki sözcüğün baş harflerinden meydana gelen «KZ» kısa adıyla da anılıyordu. (C.F.)

(82) Archi Roosevelt'e göre, bu durumda olanlardan yalnız Asurlu anadan doğan ve babası Kürt olanlar örgüte alınmıyorlardı. Fakat Mehabad'daki durumu yakından bilenler, bunun doğru olmadığını belirterek Yazarı doğru lamaktadırlar. (C.F.)

ye kadar örgütte üye olarak kalacağına, bütün Kürt erkeklerini kardeş ve bütün Kürt kadınlarını bacı olarak kabul edeceğine, «Komel» örgütünün izni olmadan hiç bir partiye ya da gruba girmeyeceğine» yemin ederdi.

Bu yemini örgütün kurucuları, Yüzbaşı Mir Hac'la birlikte düzenlemişlerdi.

2.

MERKEZ KOMİTESİ

1943 yılının Nisan ayının son günlerinden birinde, 100 kadar «Komel» üyesinin toplanıp, Mehabad şehri yakınında bulunan ve «Xwedaperest» adıyla bilinen tepeye bir gezi yapmaları için emir verildi. Sonra bu gezi, bir siyasal parti toplantısına dönüştü ve bu toplantıda bir merkez komitesi seçildi.⁽⁸³⁾ Merkez Komitesi üyeleri, toplananların genel oylarıyla seçildiler. O sırada hiç kimse, örgütün Merkez Komitesine gireceklerin adlarının sol yöntemlerle saptandığının farkında değildi. Kurucu üyelerden bir kaçının Merkez Komitesi üyeliğine seçilmeleri, bu küçük kurucular gurubunun aktif bir örgüte dönüştüklerini kanıtladı.

Merkez Komitesinin daimî bir başkanı yoktu. Ancak Abdurrahman Zebihî, Muhammed Yahû, Hejar ve Herminî'nin Merkez Komitesinin en faal ve belli

---

(83) Daha sonra 1946 yılında kurulacak olan Kürdistan Demokrat Partisi Merkez Komitesine dönüşecek olan bu Merkez Komitesini oluşturan ve 1946'da kurulacak olan Mehabad Kürt Cumhuriyeti Hükümetini oluşturacak olan üyelerin adları ve kabinedeki görevleri şöyledir:

başlı üyeleri oldukları biliniyordu. Hejar ve Herminî ayrıca iki ünlü Kürt şairiydi.

«Xwedaperest» toplantısından sonra örgüt üyeleri arasında kullanılacak bir parola da saptandı. Örgüt üyelerinin birbirlerini tanımalarını sağlayan bu parola şöyleydi:

«Xwedaperestî ştekî çake».

-
- 1 — Hacı Baba Şeyh (Başbakan ve Yüksek Mahkeme Başkanı)
  - 2 — Muhammed Hüseyin Seyfi Kadı (Başbakan Yardımcısı ve Savaş Bakanı)
  - 3 — Menaf Kerimî (Başbakan Yardımcısı ve Eğitim Bakanı)
  - 4 — Seyyid Muhammed Eyübîyan (Genel Sağlık Bakanı)
  - 5 — Abdurrahman İhanzade (Yol İşleri Bakanı)
  - 6 — Ahmed İlâhî (Ekonomi Bakanı)
  - 7 — Halil Hüsrevî (Çalışma Bakanı)
  - 8 — Kerim Ahmedyan (PTT Bakanı)
  - 9 — Hacı Mustafa Darî (Ticaret Bakanı)
  - 10 — Muhammed Emin Muinî (İçişleri Bakanı)
  - 11 — Muhammed Velizade (Tarım Bakanı)
  - 12 — Molla Hüseyin Mecdi (Adalet Bakanı)
- Adalet Bakanı Molla Hüseyin Mecdi, Merkez Komitesi üyesi değildi.

Merkez Komitesi üyesi olup da Kabinede görev almayanlar da şunlardı:

- 13 — Muhammd Resul Dılışad (Merkez Komitesi Sekreteri)
- 14 — Muhammed Emin Şerefi (Levazım Yarbayı)
- 15 — Abdurrahman Zebihî. (C.F.)

Biraz aşağıda Muhammed Yaho, Hejar ve Herminî'nin de Merkez Komitesi üyeleri arasında yer aldıkları ve en faal üyeleri oldukları belirtilecektir. Oysa yukarıdaki listede bunların adları yoktur. Anlaşıldığına göre yukarıdaki listeye, Merkez Komitesine üye olup daha sonra da Kabinede görev alacak ya da önemli bir göreve getirilecek olanların adları alınmıştır. (M.E.B.)

«Tanrı'ya tapmak güzel bir şeydir».(84)
Bunun anlamı:

3.

GENİŞLEME

1944 yılına girilmesiyle birlikte «Komel» örgütünün propaganda faaliyetleri genişleyerek Kürdistan'ın Kuzey bölgesinde, Mehabad yakınlarında bulunan tarafsız bölgeye ve Sovyet denetimindeki bölgede de Sovyet sınırına kadar yayıldı. Sakız'ın güneyindeki bölgede ise hareket sınırlıydı ve yayılma alanı dardı. Bunun nedeni o bölgede İran ordusunun bazı birliklerinin bulunması, ayrıca Kermanşah ile Senendec'in Mehabad'ın siyasal ve sosyal doğrultusunun dışında olmalarıydı.

Aslında Senendec'de Şif mezhebine bağlı birçok belli başlı bağlılıkla hizmet etmişlerdi. Kürtlerin çoğunluğunun Şif mezhebine ya da «Ehl-i Hak» mezhebine bağlı oldukları Kermanşah'ta ise Kürt ulusal sorununu halk arasında geniş yankılar yapmıyordu. Zaten

---

(84) Burada ilginç bir kelime oyunu vardı. Zira «Tanrıya tapmak» anlamına gelen «Xwedaperestî» sözcüğü, aynı zamanda, Merkez Komitesinin oluşturulmasıyla sonuçlanan toplantının yapıldığı «Xwedaperest» tepesine çağrışım yapmakta ve «Xwedaperestlilik», «Xwedaperestle ilgili olmak» anlamına da gelmektedir. Böylece örgüt üyesi olanların bu ikinci anlamı, çıkarmaları, örgüt üyesi olmayanların birinci anlamı çıkarmaları sağlanmıştır. (M.E.B.)

buradaki Kürtlerin bir kısmı da Kürt-Fars kültürünün karışımı olan bir kültür benimsemişlerdi.⁽⁸⁵⁾

Sakız'ın kuzeyinde ise, «Komel» örgütünün genişlemesi ve bölgedeki aşiretler arasında yayılması çok hızlı oldu ve hemen hemen tam gerçekleşti. Bûkan bölgesinde İlhanîzade aşiretinin bazı ağaları hareket içinde faal görev almışlardı. Nexede'de ise partiye üye almakla görevlendirilmiş kişi Hacı Kadir Hariri'ydî. Eşneviye bölgesinde Zerza aşiretinin bütün şeyhleri örgüte girdiler. Türkiye'de idam edilmiş olan Şeyh Abdülkadir'in oğlu Şeyh Abdullah Efendi parti faaliyetlerinin üstünde sayılırdı, ancak örgütün manevî üyesi kabul edildi. Mameş aşiretinden Abdullah Kadiri ise örgütün en faal üyeleri arasında yer almıştı. Şıkakan aşiretinin bulunduğu bölgenin Kuzey kesiminde de aşiretin en büyük lideri Ömer Han Şerifi,⁽⁸⁶⁾ örgüte üye oldu.

1945 yılına girildiğinde, artık bütün aşiret liderleri ve sıradan yurttaşlardan da büyük bir sayı «Komel» örgütünün üyesi olmuştu.

Gerçi bunların bir kısmı, birtakım çıkarlar elde

---

(85) Burada, «Komel» örgütünün Irak'taki etkisini de belirtmekte yarar vardır. Irak'taki İngiliz Gizli Servisi, «Komel» örgütünün kurulduğunu, Avukat İbrahim Ahmed tarafından Süleymaniye'de bu örgütün bir şubesi açılmadan önce haber almıştı. Musul'daki İngiliz Siyasal Müsteşarı zaman zaman Mehabad'a kadar gider ve Rewandûz, Kerkük, Erbil, Süleymaniye şehirlerinden de gereken bilgileri elde ederdi. O sıralarda Irak Hükümeti ile bozuşmamak için Kürtlerin özelemlerini desteklemeyen İngilizler, olup bitenleri dikkatle izliyordular. Ayrıca, İran'daki Kürt hareketinin abluka altına alınması ve Irak'ın içine sızmasının önlenmesi için de sert tedbirler alınmıştı. Buna rağmen Irak'taki durum, 1945 Kürt ihtilâlinin patlak vermesi sonucunu doğurmak üzereydi. (M.E.B.)

(86) Ömer Han Şıkak'tır. (M.E.B.)

etmek için örgüte girmişti kuşkusuz ama, büyük çoğunluk samimi olarak üye olmuşlardı. Aşiret liderleri herkesten önce örgüt aidatlarını ödemekte acele ediyor ve bu konuda herkesten fazla titiz davranıyorlardı.

4.

IRAK VE SURIYE'DEN GELEN KÜRT HEYETLERİ

1944 yılının Mart ayında «Komel» örgütü, Irak Kürdistan'ındaki «Hêvî» örgütü ile karşılıklı yardımlaşma ve gelecekteki çalışma planlarının saptanması konusunda görüşmelerde bulunmak üzere, Muhammed Emin Şerefi'yi Irak'ın Kerkük şehrine gönderdi. Görüşmelerde «Hêvî» örgütünün temsilciliğinin Emin Rewandûzî⁽⁸⁷⁾, İzzet Abdülaziz, Mustafa Xoşnav (Hoşnav), Şeyh Kadir Süleymaniye⁽⁸⁸⁾, Seyyid Abdülaziz Geylanî ve Refik Hilmi yaptılar.

Bundan birkaç ay sonra da, «Hêvî» örgütünün Kerkük kolu, «Komel» örgütünün temsilcisi tarafından yapılan ziyarete karşılık olarak ve iki örgüt arasındaki işbirliğini pekiştirmek amacıyla Mehabad'a iki temsilci gönderdi. Bunlardan biri İsmail Hakkı Şaweys⁽⁸⁹⁾, diğeri de Osman Danişî'di.

Aynı yıl içinde ve bu ziyareti izleyen aylarda Irak

---

(87) Irak ordusunda Yarbay rütbesiyle görevli olan Emin Rewandûzî, 1945 Kürt ihtilâlinde hemen önce Rewandûz Kaymakamlığına atanmıştı. Devlet Bakanı Macid Mustafa'nın önerisi üzerine Kürt bölgesine atanmış olan subaylardan biri de kendisiydi. Daha sonra öldü. (C.F.)

(88) Şeyh Mahmud'un kardeşi. (C.F.)

(89) İsmail Hakkı Şaweys (Şaveys), daha Osmanlı ordu-

Kürtlerinden Hamza Abdullah⁽⁹⁰⁾ ve Werdî de Mehabad'ı ziyaret ettiler.

Aynı dönemde Suriye'den Diyarbakırlı Cemil Paşa'nın torunu Kadri Bey ile(.....) Kadı Molla Vahab⁽⁹¹⁾ da İran Kürtlerinin liderleriyle görüşmelerde bulunmak ve İran Kürdistan'ında meydana gelen gelişmeleri ve yapılan özerklik çalışmalarını yakından görmek amacıyla Mehabad'ı ziyaret ettiler.

Ağustos 1944'te Kürdistan'ın birleşmesini sembolize eden bir görüşme yapıldı. Irak-İran-Türkiye sınırlarının bittiği «Dilanbar» dağında gizli bir yerde yapılan bu görüşmede İran Kürtlerini «Komel» örgütünün üyesi Mehabadlı Kasım Kadiri, Irak Kürtlerini de sınır yakınında bulunan ve Hane'nin kuzeyinden İran'a ulaşan Rewandûz yolunun üzerinde yer alan bir köyden olan Şeyh Ubeydullah Zîno⁽⁹²⁾ ve (.....) Kadı Molla Vahab temsil ediyorlardı.

Görüşmeye katılanlar kendi arasında işbirliği ve dayanışmaya karar verdiler. Bunu öngören bir de antlaşma imzaladılar. Bu antlaşmaya «Üç Sınır Antlaşması» anlamına gelen «Peymana Sêsînor» adını verdiler.

---

sunda subay olduğu zamandan beri Kürt sorunu ile uğraşanlardan biridir. Şeyh Mahmud hareketine de katılmıştır. Hâlâ yaşamaktadır ve Süleymaniye'de kalmaktadır. (C.F.)

(90) Kürdistan Demokrat Partisi'nin kurucularından ve ilk sekreteri olan Hamza Abdullah avukattır. Halen Bağdat'da yaşamaktadır. (C.F.)

(91) Adı olmayan küçük bir ulusal gruba (...) İlderlik ederd. 1927 bildirisini imzalayanlardan biri de kendisidir. (C.F.)

(92) Şeyh Ubeydullah Zîno, iki yıl kadar önce öldü. (C.F.)

KÜRDİSTAN HARİTASI

Aynı sıralarda, Kürdistan'ın coğrafi durumunu da saptamak amacıyla hazırlık niteliğinde de olsa çalışmalar yapıldı.

Hazırlanan «Kürdistan haritası»nın İngiltere'den geldiği yolunda bazı söylentiler dolaşmaya başladıysa da, bu söylenti doğru değildi. Harita Beyrut'ta ve Bedirhan ailesinin faal olarak bulunduğu bir Kürt örgütü tarafından hazırlanıp yayınlanmıştı. Haritayı hazırlayanlar, Kürdistan'ı mümkün olduğu kadar büyük gösterebilmek için birçok kaynağa başvurmuşlardı. Bu harita, bir yazıyla Birleşmiş Milletler'e gönderildiği ve başka yerlerde de Kürt basınında çıktığı için, üzerinde bazı incelemeler yapmaya değer:

Aslında harita dikkatle gözden geçirilmelidir. Bir kez, kuzeybatı sınırları güneydoğu sınırları abartmalı bir şekilde gösterilmişti. Zaten haritayı hazırlayanlar da bu konuda tam emin olmadıklarını kabul ediyorlardı. Onlar tabii olarak Akdeniz'e ve Basra körfezine birer çıkış bulmaya eğilimliydi. Ne var ki İran'da Kürtlerle meskûn olan bölgeler, Kermansah'ın güneyinde pek fazla uzanmamaktadır. Ancak Bahtiyarilerle Loriler kendilerini Kürt kabul ederlerse o başka.⁽⁹³⁾ Akdeniz'e çıkış için gösterilen yerler

---

(93) Şerefname'de (c. 1 s. 22 ve 37-77) Lorilerin Kürt oldukları ve Kürtlerin dört büyük kısımlarından birini teşkil ettikleri (ötekiler Kürmançlar, Goriler ve Kelhurler) belirtilmiştir. İslâm Ansiklopedisi (c. 6 s. 1111) de Şerefname'den bu konuda alıntı yapmıştır. Bahtiyariler ise, Şerefname'de (c. 1, s. 41) ve İslâm Ansiklopedisi'nde (c. 7 s. 83) Lorilerin bir kolu olarak gösterilmişlerdir. (M.E.B.)

İçin de aynı şey söylenebilir. Çünkü Suriye'nin Halep kentinin kuzeyinde yer alan bölgede bulunan Kürt köyleri azdır. Bu Kürt köylerinin varlığı, oradan da Akdeniz'e bir çıkış yolu bulunması için yeterli bir gerekçe teşkil etmez.

Haritada, tartışma konusu olmaya elverişli bir başka bölge daha vardır. O da Irak'taki Kerkük şehridir. Çünkü Kerkük şehri Türkmenlerle Kürtler arasında hemen hemen eşit şekilde taksim edilmiş durumdadır. Şehrin batısında ve kuzeybatısında bulunan zengin petrol kuyularının yer aldığı bölgede ise Arap, Kürt ve Türkmen köyleri birbirlerine karışmışlardır.

Yukarıda belirttiğimiz noktalar dışında, ezici Kürt çoğunluğuyla meskûn olan Kürdistan'ın diğer bölgeleri konusunda haritada bir abartma yoktur. Kürtlerin nüfusu ise yaklaşık olarak 5-6 milyon arasındadır. Bunlardan (.....) 1 200 000'i Irak'ta, 1 500 000'i İran'da, 200 000'i Suriye'de, 100 000'i de Sovyetler Birliği'nde yaşamaktadır.⁽⁹⁴⁾

6.

KÜRT BAYRAĞI

1944 yılının Mayıs ayında «Komel» örgütü, Irak'taki müttefiklerinin de yardımı ve işbirliğiyle bir ulusal Kürt bayrağı hazırladı. Üç şeritten ibaret olan bu haritanın her şeridi ayrı bir renkteydi. En üstte kırmızı renk, ortada beyaz, en altta da yeşil renk yer alıyordu.

---

(94) Kürtlerin nüfusu, yaşadıkları tam ülkelerde etnolojik bir inceleme ve sayım yapılmadıkça kesin olarak ortaya çıkmayacak ve bu konuda yazılanlar birer tahmin olmaktan öteye gidemeyecektir. (C.F.)

du. Böylece İran bayrağındaki renklerin tersine dönmüş biçimiyle bayrak meydana getirildi. Bayrakta Kürt ulusunun sembolü olarak da bir güneş, iki yanında birer başak, arkasında da bir dağ ve kalem resmi yer almıştı.

7.

KÜRTLER ARASINDA KURULAN GENİŞ HALK CEPHESİ

II. Dünya Savaşı sırasında cereyan eden bu gelişmeler, Kürtler arasında yapılan bu görüşmeler ve imzalanan ittifaklar, çeşitli ülkelerde bulunan Kürt örgüt ve partilerinin, Kürt milliyetçi gruplarının bir geniş ulusal cephe biçiminde işbirliği yapmaya hazır olduklarını gösteriyordu. Bu cephe içinde birçok komünist de vardı ama, onları ayırt etmek her zaman kolay olmuyordu.

Irak'ta ise başgösteren anlaşmazlıklar, Irak Komünist Partisi'nin Kürt Komünist Partisi'nden ayrılmasına yolaçtı. Bunun nedeni Irak Komünist Partisi'nin Kürt Komünist Partisi'ni asimile edip kendi içinde eritmek istemesi, Kürt Komünist Partisi'nin de kendi bağımsızlığını ve ayrı kimliğini korumaya çalışmasıydı. Kürt Komünist Partisi'nin üyeleri, Irak Kürtleri için çalışan bir genel ittifak içinde de çalışıyorlardı. «Rizgarîyê Kurd»⁽⁹⁵⁾ diye adlandırılan bu ittifakın adı, çoğu zaman bir geniş halk cephesini nitelemek için kullanılıyordu. Bu geniş cephe 1944 yılının Nisan ayından sonra İran Kürdistan'ındaki «Komel» örgütünü

---

(95) «Kürt Kurtuluşu» demektir. (M.E.B.)

ve Irak Kürdistan'ındaki Kürt siyasal gruplarını içine alıyordu.⁽⁹⁶⁾

Kürt Geniş Halk Cephesi'ni oluşturanların çoğunluğunun gerçekleştirmek istedikleri baş amaç, Kürt haklarının elde edilmesi ve Kürt özerk yönetiminin uygulanacağı bölgenin belirlenmesiydi. Cephedeki solculara ve o arada komünistlere bir siyasal program hazırlamaları, ulusal hareketin liderliğine katılmalarını ve özellikle dış sorunlar konusunda sol çizgiyi belirleyen bazı sloganlar kullanmaları için de izin verildi.⁽⁹⁷⁾

---

(96) Bu cephenin adı daha sonra «Kürdistan Demokrat Partisi» olacak. (C.F.)

(97) Bu gelişmeleri ve bunlar sonucunda bugünkü Kürdistan Demokrat Partisi'nin nasıl kurulduğunu kısaca anlatmakta yarar vardır:

Ekim 1945'te Irak Kürdistan Komünist Partisi, çözülmüş ikiye bölünmüş olan Irak Komünist Partisi'nin enkazı üzerinde kuruldu. Parti, kendi yayın organı olarak da **Şoreş** (Devrim) adıyla bir gazete yayınlamaya başladı. Daha sonra Parti de aynı adla anılacak ve «Şoreş Partisi» diye tanınacaktı. Bu partinin liderleri, bölünmüş olan Irak Komünist Partisi ile yaptıkları görüşmelerden ve Kürdistan'da yaptıkları siyasal çalışmalardan kısa bir süre sonra, başarıya ulaşma şanslarının az olduğunu görünce, Kürdistan'a özgü ve Kürt kurtuluşu sloganı altında, bilinçli, ulusal, yurtsever unsurların çoğunu içine alacak bir siyasal partinin varlığının zorunlu olduğunu anladılar. Partinin liderleri, böyle bir parti kurmak konusunda komünist olmayan Ali Hamdi, Dr. Cafer Muhammed Kerim, Avukat Reşid Baclan gibi Kürt milliyetçileri ile anlaşmaya vardılar. Bu anlaşma sonucunda yeni parti kuruldu. Bu yeni partinin adı «Rızgarlyê Kurd» (Kürt Kurtuluşu) idi. Partinin programının tam metni, Avukat Zeyd Ahmed Osman tarafından yazılıp Kahire'de yayınlanan **Nıdal el-Ekrad** (Kürtlerin Mücadelesi) adlı kitapta yer almıştır. Yeni kurulan partiye demokrat üyeler ve yukarıda adı geçen Irak Kürdistan Komünist Partisi'nin üyeleri katıldılar. Irak Kürdistan Komünist Partisi'nden olup da yeni partiye katılanlar partiyi fiilen yö-

netmeye, ona yön vermeye ve Rızgarî (Kurtuluş) gazetesinde yer alan yazıları yazmaya başladılar. İşte bu nedenle parti, bir komünist görünüm kazandı ya da, o sıralarda ifade edildiği gibi, o aşamadaki zorunlukların gerektirdiği bir Kürt ulusal cephesi şeklini aldı.

Bu iki örgütün yanı sıra, Süleymaniye'de de Avukat İbrahim Ahmed'in liderliğinde «Komel» örgütünün bir kolu vardı. İsmail Hakkı Şaveys (Şaveys), şair Faik Bêkes (Bikes) ve Zekiye Baban'ın da lider kadrosunda yer aldıkları bu örgüt, yukarıda sözünü ettiğimiz iki örgütten de ayrıydı. 1943 yılında Barzan ihtilâli patlak verince, «Hêvî» örgütü, Kürt bölgesine atanan ve ihtilâle katılan irtibat subaylarının «Komel» örgütüne üye olmaları dolayısıyla bu örgüte yakınlık göstermek için girişimde bulundu. Bu subaylar, daha sonra 1945 yılında «Hêvî» örgütünün çözülmesi üzerine, Molla Mustafa Barzanî ve yardımcılılarıyla birlikte «Azadî Partisi» ya da «Azadî Komitesi» diye adlandırılan örgütü kurdular. Bu örgüt, ihtilâlin kapsamını genişletmek için aşiret liderleriyle ilişki kurmayı ve silâhlı hareketi yönetmeyi amaçlamıştı. Fakat ihtilâl başarısızlığa uğradıktan sonra Molla Mustafa ve sözü edilen subaylar Mehabad'a çekildiler.

Daha sonra, Irak'ta Kürdistan Demokrat Partisi'nin kurulması tasarlanınca, Molla Mustafa Barzanî'nin başkanlığında kurulan bir komite tarafından hazırlanan bir bildiri, Hamza Abdullah'la Irak Kürdistan'ına gönderildi. Bu bildiride, Kürt partilerinden ve gruplarından, hepsini içinde toplayacak bir tek parti kurmaları isteniyordu. Hamza Abdullah, sözünü ettiğimiz Örgütlerle görüşmelere başladı. Ağustos 1946'da «Rızgarîyê Kurd» Partisi, yeni kurulan Kürdistan Demokrat Partisine katılmaya oybirliğiyle karar verdi. Yine Ağustos ayı içinde «Şoreş Partisi» de yeni kurulan partiye katılma kararı aldı. Ancak bu partinin Sekreteri ile Avukat Nafi Yunus ve Hamid Osman, Barzanî'nin temsilcisi tarafından sağcı yöntemler ortaya atıldığını iddia ederek buna karşı çıktılar ve partilerinden çekildiler. «Şoreş Partisi», onlar çekildikten sonra katılma kararı aldı. Bu iddianın nedeni ise, Hamza Abdullah'ın, Köysancaklı Muhammed Ziyad Ağa ile Şeyh Mahmud'un oğlu Şeyh Latif'in de Kürdistan Demokrat Partisi Merkez Komitesine girmelerinde ısrar etmesiydi. Bunların ikisi, komünistler tarafından Kürt aristokrasisinin temsilcileri olarak kabul ediliyorlardı ve partinin yönetim

KADI MUHAMMED «KOMEL» ÖRGÜTÜNE GIRIYOR

Bu aşamaya gelinceye kadar «Komel» örgütü, Kürtçe ince anlamıyla demokratik bir topluluktan ve seçilmiş bir lideri yoktu. Ayrıca örgütün hiç bir üyesi örgütü ele geçirmek için bir girişimde bulunmadı ya da bir kanat meydana getirmeye çalışmadı. Üyeleri arasında tanınmış Marksistlerden ya da komünistlerden kimse bulunmadığı için, örgütü ele geçirmeyi amaçlayan bir sol kanat da yoktu ve sol da böyle bir girişimde bulunmadı.

Ne var ki, bir kişinin örgüt üyeliğine alınmasıyla ilgili bir sorun «Komel» örgütünün iki yıllık hayatı boyunca hep tartışma konusu olmuştu. Bu sorun, Mehabad'ın en belli başlı şahsiyeti olan Kadı Mu-

---

merkezine kabul edilmeleri ihtilâle ihanet olarak sayılıyordu. Bunu iddia eden yukarıda adını verdiğimiz üç kişi, partilerinden çekilip yeniden Irak Komünist Partisi'ne katıldılar.

16 Ağustos 1946 tarihinde, yukarıda sözünü ettiğimiz grupların, örgütlerin ve partilerin yaptıkları bir toplantı sonucunda, Irak Kürdistan Demokrat Partisi doğdu. Partinin başkanlığına Molla Mustafa Barzanî, sekreterliğine de Hamza Abdullah seçildiler. Parti, yayın organı olarak da **Rızgarî** (Kurtuluş) gazetesini yayınlamaya başladı. Partinin ilk adı «Partî Demokratî Kurd-Iraq» (Kürt Demokrat Partisi-Irak) idi. Fakat halk arasında sadece «Partî» adıyla anılırdı. Üçüncü Büyük Kongresinde ise adı, «Partî Demokratî Kürdistan-Iraq» (Kürdistan Demokrat Partisi-Irak) olarak değiştirildi. Daha sonra, 1960 yılında faaliyet göstermesine resmen izin verilince, adı, «Partî Demokratî Kürdistan» (Kürdistan Demokrat Partisi) olarak saptandı.

Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için Celâl Talabani'nin **Kürdistan ve'l-Hareke el-Kavmiyye el-Kurdiyye** (Kürdistan ve Kürt Ulusal Hareketi) adlı kitabına bakınız. (C.F.)

hammed'den örgüte üye olmasının istenip istenmemesi, istendiği takdirde Kadı'nın bunu kabul edip etmeyeceği konusuydu.

«Komel» Merkez Komitesinin bazı üyeleri Kadı Muhammed'in örgüt üyeliğine kabul edilmesine karşı çıkıyorlardı. Bunlar Kadı Muhammed'in, güçlü, emredici, otoriter kişiliğiyle örgütü ele geçireceğinden korkuyorlardı. Diğer bazı üyeler de kişisel nedenlerle Kadı'nın örgüte alınmasına karşıydılar. Ama bütün bunlara rağmen, örgütün tüzüğünde ya da talimatlarında Kadı Muhammed'in üyeliğini engelleyecek bir şey yoktu. Ayrıca örgüte girmesini isteyen üyelerin kendisine yemin vermelerinde ve yeminini kabul etmelerinde de herhangi bir sakınca söz konusu değildi.

İşte bu nedenle, 1944 yılının Ekim ayında bir gün Kadı Muhammed, Ahmed İlâhî'nin evine çağırıldı. Kendisinden önce eve, örgütün 24 üyesi de gelmişlerdi. Şaşkınlık ve sinir gerginliği hepsine ege- men olmuştu. Eve gelen bütün üyelerin kimliklerinin ortaya çıkmaması için sadece iki kişinin Kadı Muhammed'le ayrı bir odada görüşme yapmalarına ve «Komel»e üye olmasını istemelerine karar verildi. Bu iki üye Kasım Kadırf ve Kadir Müderrisî'ydi. Karara göre bu iki üyenin yapacakları teklifi Kadı Muhammed kabul etmediği takdirde öbür üyelerle görüştürülmeden evden ayrılacaktı. Kabul etmesi halinde ise öbür üyelerle görüştürülüp örgüt üyeliği için yemin ettirilecekti.

İki üye tarafından yapılan teklifi Kadı Muhammed hiç tereddüt etmeden kabul etti. Daha sonra kendisi «Komel» örgütünün önderi ve sözcüsü durumu-

na geldi. Buna rağmen Merkez Komitesi üyesi değildi.⁽⁹⁸⁾

9.

BİR KÜRT OPERASI

1945 yılı başlarından sonra zincirleme birtakım olaylar oldu ve bu olaylar Kürt hareketini, dönüşü olmayan bir aşamaya doğru adım adım götürdü.

Aynı yılın Mart ayında «Komel» örgütü üyelerinden bir topluluk bir opera düzenlediler. Bu öyle bir oyundu ki konu olarak da, etki olarak da o güne kadar bir benzeri görülmemişti. Bu operanın adı **Daykê Niştîman**'dı.⁽⁹⁹⁾ Kürtçenin Mehabad bölgesinde konuşulan şivesiyle yazılıp oynanan operanın ulusal misyonu ise Kürt milliyetçiliği idi: Anavatan tehlikede idi. Seyircilerin gözleri bu yüzden yaşla doluydu. Anavatan prangalara vurulmuştu. Seyirciler içerleyip öfkeli sesler çıkarıyorlardı. Sonunda Anavatanın yiğit çocukları onu kurtarmak için öne atılıyorlar ve kurtarıyorlardı. Seyirciler çılgınca alkışlıyorlardı onları.

---

(98) Archi Roosevelt bu konuda başka türlü yazmıştır. Roosevelt'e göre Kadı Muhammed kendisi «Komel» örgütüne girmek istemiş ve bu isteğini örgüte iletmek üzere bir temsilci göndermiştir. Örgüt, başlangıçta kendisini üyeliğine almak istememiştir. Bunun nedeni, çok güçlü ve otoriter bir kişiliğe sahip olması, ayrıca ailesine ve küçük yaşta beri kendisine duyulan saygı ve kendisi ile ailesinin örgüt üyeleri üzerinde bıraktıkları etki yüzünden örgüte egemen olmak ve onun demokratik niteliğine son vermek olanağı bulmasından endişe edilmesiydi. Fakat örgüt yetkilileri, Sovyetler Birliği'nin ısrarı üzerine yumuşamışlar ve sonunda örgüte girmesini kabul etmek zorunda kalmışlardır. (C.F.)

(99) «Ana vatan» demektir. (M.E.B.)

Başrolde pürüzsüz ve güçlü bir çocuk sesine ihtiyaç vardı. Bu rolde Bayan Dalh Hanım'ın oğlu Kureş Habibî'ye verilmişti.

Operanın sahneye konmasından sonra büyük bir ulusal potansiyel doğdu. Çünkü **Daykê Niştîman**, dertlerini ve acılarını ilk kez temsil edildiğini gören Kürtler üzerinde derin bir etki yapmıştı. O kadar ki opera salonu oyun sırasında dinsel törenlerin yapıldığı tapınakları andırıyordu. Seyircilerin hepsi o kadar etkileniyor ve o kadar coşuyorlardı. Dinsel törenleri görüp de etkilenen ve sonra dini benimseyenler gibi birçok kimseler de bu oyunun etkisiyle bilinçleniyorlardı. Böylelerinin sayısı günden güne artıyordu. Ay-larca süren temsil sırasında opera salonu sürekli olarak dolup taşıyordu.

1945 yılının Temmuz ayında opera, Sovyet denetimi altındaki bölgede de gösterilmeye başlandı. Eşneviye şehrinde yapılan bu gösteri sırasında da opera çok büyük ilgi gördü. Ancak ilgili Sovyet subayı, operanın İran'a düşmanlık niteliğindeki bölümünü protesto etti ve «İran'ın saldırgan şer kuvvetleri» sözlerinin yerine Nazileri yeren sözlerin konulmasını istedi. Kısa bir süre sonra da Ruslar, temsil metninde ilginç değişiklikler yapılması için çalıştılar ve Sovyetler Birliği'nin de, Anavatanlarını kurtaran Kürdistan çocuklarının yanında temsilî olarak gösterilmesini istediler.⁽¹⁰⁰⁾

---

(100) Operanın konusu şuydu: «Daykê Niştîman» (Ana Vatan) adlı bir kadın üç haydut tarafından kaçırlıyordu. Başına birçok korkunçluklar geldikten sonra yiğit çocukları tarafından kurtarılıyordu. Archi Roosevelt'e göre, Rızaiye'deki Sovyet Konsolosu ile Azerbaycan Dış Propaganda Bölümü Başkanının Mehabad'da Sovyet Kültür Merkezini açtıkları sırada, düzenlenen tören programının en önemli maddesi bu operanın gösterilmesiydi. (C.F.)

Opera, benzeri görülmemiş bir ilgi gördüğü ve büyük bir başarı ile oynandığı sırada geleneksel bir folklor gösterisi de yapılmaya başlandı. Fakat bu gösteri geleneksel biçiminden çıkarılarak yeni bir ulusal içeriğe ve biçime kavuşturulduktan sonra düzenlendi.

Bu folklor gösterisinin geleneksel biçimi şöyleydi: Sınırları son derece sağlam olan bir adam seçilir ve kendisine «Mîr» unvanı verilirdi. Halk bu adama paha biçilmez elbiseler giydirdi. Adam sonra şehrin sokaklarında dolaşırdı. Çevresini saran maiyetindeki adamlar da onunla birlikte yürürlerdi. En önde de komiklik yapıp «Mîr»i ve yanındakileri güldürmeye çalışan bir adam yürürdü. Halk ve çocuklar da «Mîr»i güldürmek için ellerinden geleni yaparlardı. Fakat «Mîr»in gülmemesi gerekirdi. Buna karşılık halka emirler verebilir ve onları birtakım yükümlülükler altına alabilirdi. Geleneğe göre daha çok yoksullar için halktan sadaka isterdi. Fakat önündeki adamın ya da halkın ve çocukların yaptıkları komikliklere güldüğü takdirde sopalarla kendisini öldüresiye döverlerdi.⁽¹⁰¹⁾

İşte bu gelenek 1945 yılında değiştirilerek, özel bir kavram ve ulusal bir nitelik kazandırıldı. Artık gösteriye katılan «Mîr», halka, Kürt ulusal hareketine hizmet etmeleri için emir veriyordu.

---

(101) Buna benzer bir oyun da Süleymaniye'de oynanırdı. İkkaharda oynanan komedilerden biri olan bu oyun 40 yıl kadar önce ortadan kaldırıldı. Şehir halkının «Serçınar» denilen pınarların bulunduğu yere pikniğe gittiği sırada oynanan bu oyunda, şenlikleri düzenleyecek bir adam seçilirdi. «Mîrê ewıl» (Birinci Bey) diye adlandırılan bu kişiye birtakım konularda kesin emir verme yetkisi verilirdi. Bu yetkileri alan adam vergi koyar ve uyulması zorunlu emirler verirdi. (C.F.)

AZERBAJCAN VE KÜRDİSTAN

Mehabad'da bu gelişmeler olurken, bir yandan da Mehabad'ın kuzeyinde yer alan Doğu Azerbaycan'da ve Rızaiye (Urmiye) gölünü çevreleyen ve Türklerle meskûn olan dar şerit biçimindeki bölgede de olaylar birbirini izliyor ve Azerbaycan'ın ayrılması doğrultusunda hızla gelişiyordu.

Bu bölgede 1941 yılından beri Sovyet kuvvetleri vardı. 1945 yılına girilince, bölge halkını Sovyetler adına yörenin lideri Cafer Peşvarî yönetmeye başladı.

Eski bir komünist olan Cafer Peşvarî, 1921 yılında İran'ın Hazar denizi kıyılarındaki Geylan bölgesinde yine Sovyetler tarafından kurulan özerk yönetimin oluşturduğu hükümetin içinde de ileri gelen bir şahsiyetti. Aynı yıl özerk yönetim İranlılar tarafından ortadan kaldırılınca Peşvarî de, bölgeden çekilen Sovyetlere katıldı.⁽¹⁰²⁾

{102} Cafer Peşvarî, 1920-1921 yılları arasında kurulan Bolşevik Geylan Cumhuriyeti'nde Dışişleri Komiseri idi. Bu cumhuriyet yıkıldıktan sonra kaçan Peşvarî, daha sonra Komintern üyesi oldu. Kendisi ile arkadaşları arasında anlaşmazlık çıktığı iddiası ile Rusya'dan kaçarak İran'a dönmesi için plan hazırlandı. Fakat 1936 yılında İran'da tutuklanarak hapse atıldı. Ancak 1941 yılında müttefik orduların İran'a girmelerinden sonra çıkarılan genel af üzerine hapisten kurtuldu. Bir süre Tahran'da kalarak Tudeh Partisi'nin yayın organı **Ecir** (İşçi) gazetesini çıkardı. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin yıkılmasından sonra ikinci kez Azerbaycan'dan Sovyetler Birliği'ne kaçan Cafer Peşvarî'nin daha sonra bir trafik kazasında öldüğü bildirildi. (C.F.)

II. Dünya Savaşı sırasında yine bölgeye dönen Cafer Peşvarî, artık Tudeh Partisi'nin Azerbaycan'daki lideriydi. Ne var ki Parlamento, 1943 yılında yapılan seçimlerde seçilen Peşvarî'nin üyeliğini, 1944 yılında toplandığında onaylamadı. Bu nedenle Peşvarî, siyasal faaliyetlerini Tebriz'de yoğunlaştırarak yürütüyordu. Orada kendisi ve arkadaşları, İran kuvvetlerini bölgeden çıkararak Sovyet birliklerinin hazırladıkları elverişli ortam ve atmosfer içinde komünist fikirlerini serbestçe savunma ve amaçları için hizmet etme özgürlüğüne sahiptiler.

Öte yandan İran Azerbaycan'ının kuzeyinde Aras ırmağına paralel olarak Sovyet Azerbaycan'ı toprakları uzanmaktadır. Sovyet Azerbaycan'ından da bazı göçmenler, Tebriz'de zayıf olan Tudeh Partisi'ni desteklemek ve yöresel militanlarını takviye etmek amacıyla İran Azerbaycan'ına gelmişlerdi. Bununla birlikte Cafer Peşvarî yönetimindeki komünist hareket, 1945 yazına kadar da Azerbaycan'da önemli bir güç oluşturmayı başaramadı. Bu tarihte ise iyice bozulan ekonomik ve sosyal durum, İran'ın Kuzeybatı bölgelerini ihmal eden ve egemenliğin verdiği gururla baskı altına alan Tahran hükümetine karşı yöresel bir şikâyetin doğmasına yolaçtı.

1945 yılının Ağustos ayında Tudeh Partisi bazı silâhlı birliklerini Tebriz'e göndererek oradaki hükümet binalarının bir kısmını işgal ettirdi. Ne var ki Sovyetler, bu ihtilâlcî adımın zamansız atılmış olduğunu kararlaştırdılar. Bunun üzerine Azerbaycanlılar işgal ettikleri binalardan geçici olarak çekildiler.

Bu arada Kürdistan'da da Sovyet siyaseti kararsızlık içindeydi. Örneğin «Komel» örgütü çevrelerinde ve Kürtlerin Sovyet siyasal subaylarıyla yap-

tıkları konuşmalarda özerklik sorunu konuşulurken, Sovyet tutumu onların tutumuyla bağdaşmıyordu.⁽¹⁰³⁾

1942 yılında Sovyet subaylarından General Selim Atakşiyof, Tebriz'de Geylanlı Şeyh Abdullah Efendi'yle görüştü. Birçok Kürt aşiret liderleri, Şeyh Abdullah'ın İran Kürdistan'ının tartışmasız lideri olduğunu Atakşiyof'a söyleyerek, bölgenin valiliği için kendisinin aday gösterilmesini istemişlerdi. Ne var ki Şeyh'in düşmanları, kendisinin İngilizlerin adamı olduğunu çabucak Ruslara söylediler, ona güvenmelerini tavsiye ettiler. Bu tavsiye, Sovyetlerin Şeyh Abdullah'tan vazgeçip başka taraflara dönmeleri için yeterli bir nedendi.

---

(103) Archi Roosevelt, Sovyet görevlilerinin «Komel» örgütü ile ilişki kurmalarının başlangıcı konusunda şunları yazmıştır:

«Sovyetler Birliği'nin Mehabad'daki faaliyetleri, Abdullahof ve Hacıyof adlı iki ticarî temsilcinin şehre gelmeleriyle başladı. Kızıl Ordu için at almak amacıyla Mehabad'a gelen bu iki temsilciden Abdullahof, rastlantı sonucu olarak «Komel»le ilişki kurdu. Bu ilişki, Abdullahof'un Mehabad'daki Ermeni meyhanesinde, Kürt kıyafeti giymiş bir adamla tanışmasıyla başladı. Abdullahof, karşılaştığı adamı, kendi ulusal kıyafetini giydiği için övmeye ve takdir etmeye başladı. Bu övgüler, «Komel» örgütünün kurucularından biri olan o Kürt yurttaşın dikkatini çekti. Böylece aralarında sohbet koyulaştı. Derken, Kürt yurttaş, Abdullahof'a, «Kürtler bir ulusal parti kurdukları takdirde Sovyetler Birliği onlara silâh yardımı yapacak mı?» diye sordu. Abdullahof, bu soruya karşılık vermedi, fakat «kimden korkuyorsunuz?» diye sordu. Kürt yurttaş da, «Hanlarımızdan korkuyoruz» diye karşılık verdi. Bunun üzerine Abdullahof, hanları küçümsedi ve onlarla alay etmeye başladı. Sonra Kürt yurttaş tarafından özel bir eve götürüldü ve «Komel» örgütünün başka üyeleriyle tanıştırıldı. Daha sonra ikinci bir görüşme yapıldı ve bu ikinci görüşmede, iki taraf arasındaki ilişkinin sürdürülmesini sağlamakta görevli olacak ve sürekli Mehabad'da kalacak bir Kürt irtibat subayı tayin edildi. (C.F.)

Şıkakan aşireti lideri Ömer Han Şerifi'den de bir ara sözedilmişti. Ama bu da, bir nabız yoklaması olmaktan öteye gidemedi.

Daha sonra, 1945 yazında Sovyetler, Kürtlerin beklenen liderinin çoktan seçilmiş olduğunu gördüler. Bu lider Kadı Muhammed'di.⁽¹⁰⁴⁾ Kürtlerin siyasal örgütü de vardı. O da «Komel»di.

Kürt milliyetçilerinin ve onlarla birlikte tutucu aşiret liderlerinin bile Sovyetlerle işbirliği yapmalarına gerekçe aramaya gerek yoktur. Çünkü Sovyetler Birliği, fiilen bölgeyi denetimi altında tutuyordu ve onun sayesinde İran ordusu Kürtlerden yeteri kadar uzak kalmıştı. Ayrıca Sovyetler, Kürtlere duydukları yakınlığı da her fırsatta gösteriyorlardı.

Bu nedenlerle Sovyetler birçok Kürt milliyetçilerinde ve bu arada Kadı Muhammed'de, savaştan sonra İran'da varılacak çözüm yolunun Kürtlerin ulusal özlmlerini ve isteklerini garanti altına alacağı izlenimini bıraktılar.

Bu izlenimi edinen Kadı Muhammed, Vahab Belur-

---

(104) Archi Roosevelt'e göre, Sovyet görevlileri Kadı Muhammed'den önce üç kişiyle konuşmuşlardı. Bunlardan biri Büyük Mameş aşireti lideri ve aşiretinin en büyük ortağını oluşturduğu aşiretler arasında kurulan birliğin başkanı Karenf Ağa Emir Aşairi'ydi. İkincisi de Kürdistan'ın büyük şeyhi ve Şıkakan aşireti lideri Ömer Han Şerifi'ydi. Üçüncüsü ise Debugre aşiretinin tutucu görüşler taşıyan lideri Emir Esed Debugri'ydi. Bu sonuncusu, İran Hükümetinin bölgedeki güvenlik işleriyle görevlendirdiği Jandarma kuvvetlerinin fahri komutanıydı. Sovyet yetkilileri, konuştukları bu üç Kürt liderinden de cesaret verici olmayan cevaplar aldılar. (C.F.)

yan, Menaf Kerimi ve Kerim Ahmedyan gibi bazı «Kömel» liderlerinin, Tebriz'i ziyaret etmeleri için General Atakşiyof'un yaptığı çağrışı kabul etmeleri normaldi. 3 Eylül 1945'te yapılan bu ziyaretin amacı, Kürt liderlerinin, Azerbaycan Tudeh Partisi'nin adının «Azerbaycan Demokrat Partisi» olarak değiştirilmesi dolayısıyla yapılacak törende hazır bulunmalarıydı.

O zamanki Sovyet siyaseti İranlı olan her şeyden uzak durmayı, komünizm için de açıkça çağrıda bulunmaktan sakınmayı ve yöresel bir halk cephesi kurulması için çalışmalar yapılmasını öngörüyordu.

BEŞİNCİ BÖLÜM

KÜRT LİDERLERİ BAKÜ'DA

1.

BAKÜ'YA YAPILAN İKİNCİ ZİYARET

1945 yılının Eylül ayı sonlarında Azerbaycan'daki Sovyet siyasal subaylarının başı General Selim Atakşiyof, Kadı Muhammed'e, Kürt liderlerinin önde gelen şahsiyetlerinden bir grubun Sovyetler Birliği'ni ziyaret etmeleri için vaktin gelmiş olduğunu söyledi. Kürt liderleri orada Sovyet yetkilileriyle görüşecekler ve onlarla Kürdistan'ın geleceği konusunu konuşabileceklerdi.

Kürt aşiret liderlerinin 1941 yılında Sovyet Azerbaycan'ının başkenti Bakû'ya yaptıkları ilk ziyaretten bu yana, Sovyetler Birliği'nin İran Kürdistan'ı konusundaki tutumunda tam bir değişiklik meydana gelmişti. 1942 yılında Sovyetler Birliği Nazi saldırısına uğramıştı ve hatlarının gerisinde bulunan Kürt böl-

gesinde Alman nüfuzunun, planlarının ve oyunlarının yer etmemesi için çalışıyordu. 1945 yılında ise Sovyetler Birliği zafer kazanmış bir devdi ve savaşın bıraktığı genel istikrarsız durumdan en olgun meyveyi elde etmeye hazırlanıyordu.

İşte bu amaçla ikinci bir Kürt heyetinin de Bakû'yu ziyaret etmesini istediler. Bu Kürt heyetinin görevi sadece Sovyet konukseverliğinden iyi izlenimler edinmek olmayacaktı, aynı zamanda Sovyet yanlısı bir Kürt hareketinin liderliğini yapması için kendisine layık olduğu ilgi gösterilecek ve Kürt hareketinin Azerbaycan'da harcanan komünist eğilimli ulusal çabalara katılması için de telkinlerde bulunulacaktı.⁽¹⁰⁵⁾

Bu sefer Kadı Muhammed, Kürt heyetine girecek üyeleri Sovyet görevlileriyle birlikte seçti. Kendisinden başka Menaf Kerimî, Ali Reyhanî Mehabad'ı temsil edeceklerdi. Bûkan'dan İlhanzade Kasım Ağa, Meyanduwab'dan da Seyfi Kadı seçildiler. Ayrıca Ab-

---

(105) Archi Roosevelt bu ziyaret konusunda şunları yazmıştır:

«Bu ziyaretin amacı, Kürtler için, Azerbaycan Demokrat Partisi'ne benzer bir yeni partinin kurulmasıydı. Ziyaretçiler başlangıçta Tebriz'i ziyaret edeceklerini sanıyorlar, Bakû'ya gideceklerini bilmiyorlardı. Bakû'ya gittiklerinde şehrin dışında kendilerine ayrılan bir villada üç gün kaldılar. Bu süre içinde turistik gezilere katıldılar, tiyatro ve operaya gittiler. Dördüncü gün ise Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti Başbakanı Cafer Bakırof'la görüştüler. Bakırof, kendilerine, Rıza Şah'tan gördükleri zulmü anlattı ve Tudeh Partisini, işe yaramayan, yıkıcı bir parti olmakla suçladı. «Komel» örgütünü de suçlayan Bakırof, bu partinin Irak'taki İngiliz Gizli Servisinin himayesi altında kurulduğunu ve İngiliz emperyalizminin elinde bir alet olmaktan başka bir şey olmadığını söyledi. Ayrıca Kürt heyetine, bu ziyaretin sırrını açığa vurmamalarını da tenbih etti. Heyet üyeleri bundan sonra ülkelerine döndüler.» (C.F.)

dullah Kadirî, Mameş aşiretinden Kak Hamza Nalûs, Beyzade'den de Nuri Bey katılacaklardı heyete.

Böylece Urmiye gölünün batı ve güney bölgelerinden katılan üyelerle heyet tamamlandıktan sonra Tebriz'e gittiler. Orada bazı üyelerin Sovyet Hastanesinde görevli bulunan Dr. Samedof'la ilişki kurmaları istendi Daha sonra bir dinlenme evinde bir süre dinlendiler ve oradan arabayla tren istasyonuna gittiler. Buradaki tren istasyonu, Sovyet demiryollarının son istasyonudur. Çünkü İran demiryolu 1945 yılında Tahran-Tebriz şehirlerinin arasındaki mesafenin yarısına kadar uzanıyor, daha ileriye gitmiyordu. Tebriz istasyonunda özel bir vagona binen Kürt heyeti üyelerinden yalnız Kadı Muhammed ziyaretin ayrıntılarını biliyordu. Diğerleri ise Bakû'ya yapılacak bu ziyaret konusunda bir şey bilmiyorlardı.

Tren Bakû'ya vardığında Kürt heyetini Alayof ve Eyüb Kerimî karşıladılar. Heyet üyelerine Bakû istasyonunda geleneğe uygun olarak çiçek buketleri sunuldu. Sonra arabalara binip şehrin birkaç kilometre kuzeyinde bulunan Merdegân oteline gittiler.

Ertesi sabah kendi arasında bir toplantı yapan Kürt heyeti, Alayof'a vermek üzere isteklerinin listesini hazırladılar. Alayof bu istekleri, Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti Başbakanı Cafer Bakırof'un temsil ettiği Sovyet Hükümetine sunacaktı. Kürt isteklerini kapsayan listeyi güzel yazı yazan Bûkan aşireti lideri İlhanzade Kasım kaleme aldı. Listede sıralanan Kürt istek ve özlemlerinin başında bağımsız bir devlet kurulması ve Sovyetler Birliği'nin ekonomik ve askerî yardım yapması geliyordu. Liste daha sonra, henüz kendileriyle görüşmemiş olan Bakırof'a gönderildi.

Aynı günün akşamı saat 19'da Kürt heyeti Ba-

kırof'la görüştü. Uzun boylu, soğuk yaradılışlı ve göstermemesine rağmen altmış yaşında olan Bakırof sık giyinmişti. Fizyonomisi ve konuştuğu dil Kürt ziyaretçiler için yabancı sayılmazdı. Çünkü Bakırof Azerî Türklerindendi ve konuştuğu Türkmençe İran Kürdistan'ının Kuzey bölgesinde yaşayan Kürtlerin bildiği Tebriz Azerî halkının lehçesinden çok farklı değildi.

Görüşmede söze Bakırof başladı. Sovyetler Birliği'nin azınlıklar konusundaki tutumunu anlatan Azerbaycan Başbakanı Cafer Bakırof şöyle dedi:

«Değişik dil konuşan ve değişik kültürlere sahip bulunan halkların kendi kendilerini yönetmeleri gerekir. İran ise bu durumda olan dört halktan meydana gelmiştir. Bunlar Farsça konuşan Farslar, Hazar denizinin güney kıyılarında yaşayan ve Gilakî dilini konuşan halk, Türkçe konuşan Azerîler, ve Kürtçe konuşan Kürtlerdir. Bu halklardan her birinin sonunda yöresel bir özerk yönetime sahip olması gerekir.»⁽¹⁰⁶⁾

Daha sonra bağımsız bir Kürt devletinin nasıl kurulması gerektiğine değinen Bakırof dedi ki:

«Kürtlerin kendi özerkliklerini kurmak için acele etmelerini gerektiren bir durum yoktur. Çünkü Kürtlerin özgürlüğünün sağlam temellere dayanması gerekir. Bu temel de ancak, halkçı güçlerin yalnız İran'da değil (...) Irak'ta da başarıya ulaşmalarıyla atılabilir. Bağımsız bir Kürt devletinin kurulması konusunun ise, ilerde tüm halkın birleşmesi için fırsat doğduktan sonra ele alınması daha uygun düşer. Şu sıralarda ise, Kürt özlemleri, Azerbaycan çerçevesi içinde bir özerk yönetimle yetinmelidir.»

---

(106) İran'ın Güney bölgesinde, Huzistan eyaletinde de Araplar yaşamaktadır .(M.E.B.)

Gallba bu, Kadı Muhammed'in duyduğu ilk Azerbaycan gerekçesi değildi. Başka vesilelerle de benzer gerekçeler duyduğu anlaşılıyordu. Zira Bakırof'a verdiği cevapta son derece açık ve hiç bir yoruma yer bırakmayacak biçimde net konuştu:

Kadı Muhammed şöyle dedi:

«Kürtler Azerbaycan çerçevesi dışında bir özerk yönetim kurmaya kesin karar vermişlerdir. Siz, Tebriz'deki meslektaşlarınızın tutumunu desteklemek için var gücünüzle çalıştınız. Şimdi de lütfedip Kürtlerin taleplerini de karşılayabilirsiniz.»

Bunun üzerine Cafer Bakırof elini yumruk yapıp vurdu ve şöyle haykırdı:

«Sovyetler Birliği var oldukça Kürtler mutlaka özgürlüklerine kavuşacaklardır.»

Kadı Muhammed de sesini Bakırof'un sesi kadar yükselterek şöyle dedi:

«Yardıma ihtiyacı olan halkımız kendisine uzanan eli sevinçle karşılayacak ve sıkacaktır.»

Daha sonra Bakırof'un Kürt heyeti onuruna verdiği çay partisinde Kürtlerin ihtiyaç duyup istedikleri maddî yardım konusu ele alındı. Kadı Muhammed, özerkliklerinin kabul edileceğine söz verilen Kürtlerin, bu özerkliği savunmakta, kalıcı olmasını garanti altına almakta ve gelişmesini sağlamakta zorunlu olan maddî araç ve gereçlere sahip olmaları gerektiğine de inandıklarını ve bunu beklediklerini söyledi.

Bakırof'un buna verdiği cevap, misafirlerinin isteğine uygun oldu. Azerbaycan Başbakanı Mehabad'a tank, top, makineli tüfek, tüfek ve gerekli savaş araçları göndereceğini açıkça vadetti. Bakırof ayrıca Kürtlere malî yardım yapılmasının mümkün olduğunu da söyledi. Bakû'daki askerî okula gönderilecek Kürt

öğrenciler için kontenjan ayrılacağını da söyleyen Azerbaycan Başbakanı şöyle dedi:

«Tebriz'de kurulacak üniversitede okuyacak Kürt öğrenciler için seksen kişilik bir kontenjan ayrılacaktır ve bu öğrencilerin üniversiteye alınmaları işini de Cafer Peşvarî ele alacaktır.»

Kürtçe kitapların basılmasını sağlamak amacıyla da Mehabad'a bir matbaa makinesi gönderileceğine söz veren Bakırof, daha sonra Kürt hareketinin niteliği konusuna geçti. «Komel» adlı Kürt örgütünün bugünkü durumuyla bir şey yapamayacağını bir başarı sağlamanın mümkün olamayacağını söyledi. Demokrasinin bütün dünya ülkelerinde ve özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nde, İngiltere'de ve Sovyetler Birliği'nde zafere ulaşmasından sonra, Kürt hareketinin ancak bir siyasal parti, örneğin «Kürdistan Demokrat Partisi» adını taşıyacak bir siyasal partinin öncülüğünde gelişme gösterebileceğini belirtti.

O tarihten birkaç ay önce Kuzey Irak'ta Molla Mustafa Barzanî'nin liderliğinde patlak vermiş olan ve «Rızgarîyê Kurd» örgütü aracılığıyla büyük Kürt ulusal hareketine bağlı olduğunu ilân eden Kürt Silâhlı İhtilâli konusuna da değinen Cafer Bakırof, Barzanî'yi «İngiliz ajanı» olmakla suçlayarak şöyle dedi:

«Molla Mustafa Barzanî İngilizlerin bir ajanıdır. Durum bu olunca da kendisine kuşku ile bakmak ve ona karşı dikkatli davranmak gerekir.»

Ertesi günün sabahı. Kerimî, Bakû'da bir geziye çıkan Kürt heyetine, Barzanî ile yanındaki silâhlı adamlarının İran-İrak sınırında, «Geliyê Şîn» geçidine yakın bir yerde bulduklarını ve sınırı aşıp İran topraklarına geçmeye hazırlandıklarını haber verdi. Aynı gün birkaç saat sonra, Tiflis'e yapmaları programlanmış olan ziyaretin iptal edildiğini ve gerekli ted-

birleri alarak duruma müdahale etmek üzere hemen Mehabad'a dönmeleri gerektiğini bildirdi.

Aynı gün öğleden sonra Kürt heyeti, Kirof heykelinin⁽¹⁰⁷⁾ yanında bulunan Azizof'un türbesine çelenk koydular.

O günün akşamı heyet onuruna verilen yemek pek hareketli geçmedi. Kaldıkları otelde verilen yemekten sonra bazı Azerî müzisyenleri getirildiler. Bunlardan birkaçı Kadı Muhammed'in ve arkadaşlarının oturdukları salona uzak bir odaya gidip Gürcü konyağı içerek kafalarını bulmaya çalıştılar. Bu uzakgörüşlü bir davranıştı ve de zorunluydu. Zira ev sahibi olan komünistler Kadı Muhammed'e, Müslümanlığın gereklerine saygılı olduklarını göstermek istiyorlardı. Hatta, Kürt heyeti için kesilen koyunların Müslümanlık usullerine göre kesildiklerini de özellikle belirttiler.

İyimserlikleri ve yükselmiş olan moralleri ile, Bakırof'un Mustafa Barzanî'nin niyetleri konusundaki sözlerinden endişeye düşmemişlerdi. Çünkü kendi kendilerine inandıkları kadar Barzanî'ye de inanıp güveniyorlardı. Onlar bir Kürdün sadece Kürt davası için çalışacağına, dış ilişkilerin ise, amacın gerçekleşmesiyle birlikte eriyip gideceğine inanıyorlardı.

---

(107) Sovyetler Birliği Komünist Partisi liderlerinden biri olan Kirof, Stalin döneminin ilk yıllarında Merkez Komitesi üyesi ve Leningrad'daki Parti Komitesi Sekreteriydi. Aynı zamanda, «Komsomol» diye adlandırılan Komünist Gençlik Örgütü'nün lideri de olan Kirof, 1935 yılında bir suikasta öldürüldü. (C.F.)

ALTINCI BÖLÜM

BARZANILER

1.

BARZANILER KİMDİR?

Irak'ın Kuzey bölgesindeki Erbil şehrinin kuzeydoğusunda yer alan dağlık bir bölge vardır. Bu bölgede akan Büyük Zap ırmağının sol yakasında da, yine sarp ve yüksek dağlar yer almıştır. İşte Barzan şeyhlerine bağlı aşiretler, Zap havzasına hakim olan bu dağlık bölgede yaşarlar.

Barzan köyünü diğer köylerden ayıran özellikleri yoktur.⁽¹⁰⁸⁾ Orada dikkat çekici bir manzaraya da raslanmaz, şehylerin taştan yapılmış evlerinden başka. O evler ki, sahipleri tarafından meskün oldukları

---

(108) Barzan, Akra şehrinin 25 kilometre kuzeydoğusunda ve Büyük Zap ırmağının yukarı havzasında yer almaktadır. Şirin sıradağlarının çevrelediği Barzan, son derece sarp ve yalçın bir dağlık bölgedir. (C.F.)

zamanlarda, çoğu kez faaliyet ve hareketlilikle dolup dolup taşmaktadır.

XIX. yüzyıl başlarında, Şemdinanlı Şeyh Ubeydullah-i Nehrî'nin babası Seyyid Taha, Barzan köyünde yaşayan dindar ve iyiliksever bir adama Nakşibendî tarikatının halifeliğini verdi. Böylece onu, İslâm dünyasındaki en büyük tasavvuf camiasından birine bağlamış oldu.

İlk Barzan şeyhi olan bu adamın adı Taceddin'di. Kendisi tarikatı aldığı büyük şeyhi gibi Peygamber soyundan geldiğini iddia etmiyordu. Bununla birlikte tarikatın gerektirdiği zikir meclislerini yönetiyordu.

Şeyh Taceddin Barzanî, kısa bir süre içinde bölgede büyük nüfuza sahip oldu. Bu nüfuz kendisinden sonra da devam etti. O kadar ki, Sir Mark Syks 1906 yılında bölgeyi ziyaret ettiği zaman, Barzan Şeyhi'nin,⁽¹⁰⁹⁾ Zap ırmağının karşı yakasında bulunan Zibar aşireti lideri Hasan Ağa'nın Şirvan aşiretine bağlı köylere karşı giriştiği saldırıdan dolayı iki taraf arasında çıkan gerginliği gidermek amacıyla arabulucuk yapmak ve bunun için kaymakamla görüşmek üzere Akra'ya gittiğini gördü. Bu kaymakam Zibarîlerden rüşvet alarak, tam o sırada, Herkî aşiretine bağlı göçebe kabileleri Şirvan aşiretine bağlı köyleri yakıp yıkmaya kıskırttı.

Ama bütün bunlar bölgenin şartlarına göre olağan sayılırdı.

---

(109) Şeyh Abdurrahim Barzanî'nin oğlu ve Şeyh Ahmed'le Molla Mustafa'nın kardeşleri Şeyh Abdüsselâm Barzanî'yi kastediyor. (C.F.)

Barzan şeyhlerine bağlı aşiretin XX. yüzyılın başlarına kadar komşu aşiretlerin egemenliğinde oldukları sanılırsa da bu yanlıştır. Durum hiç de öyle değildir. Sir Mark Syks, 1906 yılında Barzanîlerin «son derece savaştıcı ve vurucu bir aşiret» olduklarını yazmıştır.

O tarihlerde Barzanîlerin mevcudu 750 aileden ibaretti. Bu ufak topluluk, aralarının açık olduğu 1 000 ailelik Zibar aşiretine ve 3 000 ailelik Herkî aşiretine karşı duruyordu. Ayrıca, Barzan Şeyhini dinsel lider olarak kabul eden başka aşiretler de Barzanîlerden sayılmaya ve «Barzanî» adını taşımaya başladılar. Örneğin 1 800 aileden meydana gelen Şirvanîler, küçük bir kabile olan ve 200 aileden oluşan Mızûrîler, bundan daha küçük olan Brûşîler, aynı derecede küçük olan Dewletmırî kabilesi hep Barzanîlere bağlandılar.⁽¹¹⁰⁾

Barzanîler, bu güç sayesinde Zibarîler, Bıradostlar, Herkîler, hatta bazen de velinimetleri sayılan Şemdinan şeyhlerinin meydana getirdikleri birçok düşmanlarının karşısında durabiliyorlardı. Şemdinan şeyhleri, velinimetleri oldukları Barzanîlere karşı bazen müsamahakâr davranıyorlardı; bazen de onlara öfkeyle bakıyorlardı. Çünkü Barzanîler, zenginlikte olmasa bile silâhlı güç alanında onlara rakip olmuşlardı.

1945 yılına girildiğinde, artık Barzan şeyhleri 1 800 aileden ve yaklaşık olarak 9 000 kişiden meydana gelen bir güce dayanıyorlardı.

---

(110) Mark Syks, **Halifelğin Son Mirası**, s. 433 ve 560-561. Londra - 1915 (W.A.)

Fakat biz daha da eski tarihlere gidip olayları oradan başlayarak izleyelim:

1908 yılında Şeyh Abdüsselâm Barzanî, Osmanlı yönetimine meydan okuyarak Barzan'da ayaklandı. Şeyh Abdüsselâm da Şemdinan şeyhleri gibi Ruslarla işbirliği yapıyordu. Ruslar da Osmanlılara karşı Kürtlerin aşiretçi gücünden yararlanmak istiyorlardı. Sonra Osmanlılar 1914 yılında Şeyh Abdüsselâm Barzanî'yi yakalayarak Musul'da astılar. Onun yerine, ateşli bir genç olan Şeyh Ahmed Barzanî geçti.⁽¹¹¹⁾

1919 yılında ise, sınırlı olanaklarıyla zafer ka-

---

(111) Burada, Wigram'ın 1910 yılında yazdığı **İnsanlığın Beşiği Doğu Kürdistan'da Hayat** adlı kitabından şu alıntıyı yapmakta yarar vardır:

«Güvenlik ve düzeni içtenlikle uygulamaya çalışan Şeyh Abdüsselâm, en yararlı yolun kendisine bağlı adamları baskı altına almak değil, korumak olduğunu bilen bir şeyhti. Ayrıca kendisine bağlı Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında tam bir eşitlik kurmaya çalışıyordu. Ne var ki onun bu tutumu Osmanlı yöneticileri tarafından genellikle hoş karşılanmıyordu. Osmanlıların eski yöneticileri, kendilerine güçlü bir rakip olarak gördükleri Şeyh Abdüsselâm Barzanî'den bu nedenle nefret ediyorlardı. «Genç Türkler» diye adlandırılan Yeni Osmanlı yöneticileri ise, Şeyh Abdüsselâm Barzanî'den, «aristokrat» olduğu için hoşlanmıyorlardı. Şeyh, 1909 yılına kadar Osmanlı Hükümetiyle açık bir savaş içindeydi. Fakat bu savaştan ötürü kendisine kusur yüklenemez. Savaşın esas ve gerçek suçluları S. Paşa ile Musul vilayetinin yönetimini ellerinde tutan, çürümüş çetenin bazı adamlarıydı. Bunlar, Şeyh Abdüsselâm Barzanî'nin nüfuz bölgesinde bulunan bazı köylere göz dikmişlerdi. Şeyh de bu köyleri onlara bırakmayı reddetti. Bunun üzerine onlar da, Şeyh'in Hükümete karşı komplo kurduğu suçlamasını uydurdular. Bununla da yetinmeyerek kendisini en büyük ihaneti işlemekle, Rusya'dan yardım istemekle suçladılar. Oysa Ruslarla işbirliği yapan tanınmış kişiler, Şeyh Abdüsselâm'ın en çok nefret ettiği kişilerdi. Buna rağmen, bu suçlama hükümet tarafından da «iyi kabul» görüldü ve bunun sonucu olarak Şeyh'in bazı dostları tutuklanarak hapse atıldılar. Sonra da bölgesine bir ordu gönderildi.»

zanmış olan İngilizler, o zamana kadar hâlâ anlaşmazlık konusu olan Musul vilâyetinde hak iddia eden Türkiye'ye karşı güçlü bir sivil yönetim kurmaya çalıştılar. Şeyh Ahmed Barzanî de İngilizlere karşı direnmek için Türklerden yardım istedi. İngilizler o sıralarda merkezî bir otorite kurmak istiyorlar ve aşiretlerin özgürlüğünü kısımaya, başıboşluğu ortadan kaldırmaya çalışıyorlardı.

1927 yılının sonlarına doğru Şeyh Ahmed ilginç bir iddia attı ortaya. Din ilkelerine aldırış etmeden, Allah'ın varlığının kendi içine girdiğinin müritleri tarafından ilân edilmesini istedi. Bu iddiayı izleyen aşiret kavgası polis kuvvetlerinin müdahalesine yolaçtı. Şeyh Ahmed'in «Allah'la birlik» iddiası da ortadan kalktı. Fakat nüfuzunu kaybetmedi.⁽¹¹²⁾

2.

BİR GENÇ SAVAŞÇI: MUSTAFA BARZANÎ

1931 yılına girildiğinde, Irak Hükümeti, bir yıl sonra son bulacak olan İngiliz manda yönetiminin kalkmasını kollamaya ve ülkenin her tarafında kendi otoritesini kurup kendi egemenliğini yaymak için hazırlık yapmaya başladı. Irak Hükümetinin kendi egemenliği altına almak istediği bölgeler arasında tabii

---

Bu konuda fazla bilgi için, A.M. Hamilton'un **Kürdistan'da Bir Yol** adlı kitabına bakınız. (C.F.)

(112) «Allah'la birlik» konusu, Müslüman tasavvufçuların, hangi tarikattan olurlarsa olsunlar, amaçladıkları bir şeydir. Eğer Şeyh Ahmed Barzanî, gerçekten böyle bir iddiada bulunmuşsa, bunda bir gariplik yoktur. Çünkü kendisi de bir tarikat şeyhiydi ve tasavvufçuydu. Tasavvufçu olanlar, ya da İslâm tasavvufu konusunda bilgi sahibi olanlar buna hiç bir zaman şaşmazlar. (C.F.)

dağlık bölgeler ve çoğunlukla kendi işlerini kendilerinin gördükleri aşiret bölgeleri de vardı.

O sırada Şeyh Ahmed, gerektiğinde yeniden ayaklanmak üzere, müritlerinin kendisini destekleyip desteklemeyeceklerini öğrenmek için onları yeni bir imtihana tabi tuttu. Bu durum, düşmanlarının kendisini Hıristiyan dinini kabul etmekle suçlamalarına yolaçtı. İran sınırı yakınlarında bulunan Bıradost bölgesinin güneyinde oturan ve son derece hileci ve zeki olan Şeyh Reşid Lolan, din ve şeriat adına Barzanîlere karşı «cihad» ilân etti. Kendisi de Nakşibendî tarikatının bir şeyhiydi. Barzanîlere karşı böylesine düşmanca savaşmasının dış etkenler sonucu olup olmadığı konusu hâlâ aydınlığa kavuşmamıştır.

Sonunda Şeyh Reşid Lolan, Şeyh Ahmed'in bir genç kardeşi tarafından ağır bir yenilgiye uğratıldı. Şeyh Reşid Lolan'ı yenilgiye uğratan bu gencin adı Molla Mustafa Barzanî'ydi.⁽¹¹³⁾

Bunun üzerine «güvenliği yeniden sağlamak» gerekçesiyle Irak ordusundan bir tabur, Mustafa Barzanî'ye karşı gönderildi. Fakat o da ağır bir yenilgiye uğratıldı ve yok edildi. Bu sefer durumu kurtarmak üzere İngiliz Kraliyet Hava Kuvvetleri'ne bağlı savaş

---

(113) Kaderin hazırladığı bir ilginç rastlantı olarak, Reşid Lolan, 1959 ve 1962 yıllarında da Molla Mustafa Barzanî tarafından iki defa yine ağır yenilgiye uğratıldı. Birincisinde, 1958 Irak devriminden bir yıldan az bir süre sonra, Reşid Lolan'ın liderliğinde patlak veren Bıradost aşireti ayaklanması sırasında oldu. Irak ordu birliklerine ve kendi aşiretine bağlı adamlara komuta eden Molla Mustafa Barzanî, Reşid Lolan'ı ezici bir yenilgiye uğrattı. Fakat Reşid Lolan bu yenilgiye rağmen tam olarak ortadan kaldırılmadı. Ancak 1962 yılı başlarında, iki yıl kadar önce kendisine karşı ayaklandığı Irak Hükümeti tarafından Kürt ihtilâlini vurmakla kullanıldığı zaman, ikinci kez Barzanî tarafından yenildi ve tümüyle ortadan kaldırıldı. (C.F.)

uçakları yardıma çağrıldı. Şunu da belirtelim ki bu, savaş uçaklarının son yardıma çağrılışı olmayacaktı.⁽¹¹⁴⁾

1932 yılının ilkbaharıyla birlikte ayaklanmayı bastırmak üzere yeni bir tabur gönderildi Barzan bölgesine. Ancak bu tabur da bir önceki taburun akıbetine uğratıldı. Dağ savaşlarında ovalara alışmış piyade askerlerinden daha çok başarılı olan aşiret adamları onları pusuya düşürerek imha ettiler. Bunun üzerine İngiliz savaş uçakları yeniden bölge üzerinde uçmaya başladılar. Önce ihtar bildirileri atan uçaklar, sonra Barzan köylerini bombaladılar. Bu bombardımanın, sonunda işe yaradığı anlaşıldı ve Irak ordusu Barzan bölgesine girmeyi başardı. Şeyh Ahmed Türkiye'ye doğru çekilmek zorunda kaldı, ancak yakalandı ve 1935 yılında Irak'a teslim edildi. Irak hükümeti tarafın-

---

(114) 1943 yılında patlak veren Kürt hareketi sırasında da İngiliz ve Irak tarafından savaş uçakları kullanıldı. Fakat savaş uçaklarının Kürt hareketine karşı en korkunç biçimde kullanıldıkları dönem, 1961-1975 yılları arasındaki dönemdir. 1958 Temmuz devriminden sonra yönetimi ele alan General Abdülkerim Kasım, önceleri Kürtlerin meşru haklarını tanıyacağını vadedtiği halde ve Irak Anayasasına «Irak Cumhuriyeti'nin Kürt ve Arap halklarından oluştuğu» şeklinde bir madde konulmasına rağmen, iktidarını sağlamlaştırdıktan sonra Kürtlere baskı yapmaya başladı. Bunun üzerine 1961 yılında Kürtler direnişe geçtiler. General Kasım, direnişi kırmak için kara birliklerinden başka savaş uçaklarını da kullandı. Silâhsız köleleri bombalayan Irak uçakları yüzlerce sivilin, kadın ve çocuğun ölümüne, binlerce evin yıkılmasına yolaçtı. 1963'te Kasım'ı kanlı bir darbeyle devirerek yönetimi ele geçiren Baas Partisi'nin kurduğu baskıcı, totaliter rejim ise, Kürt halkına karşı açtığı katliamda kendisinden önceki bütün rejimlere taş çıkartacak ölçüde acımasız davrandı. Özellikle 1974 yılında meydana gelen çarpışmalarda Kürt gerilla birlikleri karşısında hiç bir başarı sağlayamayan totaliter ve şoven Baas rejimi, «MIG» ve «SOHOY» gibi

dan da önce Hille'ye⁽¹¹⁵⁾ sonra da Süleymaniye'ye sürüldü. Molla Mustafa Barzanî de aynı süre içinde Süleymaniye'de mecburî ikamete tabi tutulmuştu.⁽¹¹⁶⁾

Sovyet yapısı modern savaş uçaklarıyla binlerce Kürt köyünü bombalayarak viraneye çevirdi. «Devrimci», hatta «sosyalist» olduğunu iddia eden ve fakat aslında bir küçük burjuva dikta rejiminden, ırkçı Arap milliyetçisi olmaktan öteye gitmediğini Kürt halkına karşı giriştiği katliamla iyiden iyiye kanıtlayan Baas rejimi, bombaladığı Kürt köylerinde binlerce Kürt kadın ve çocuğunu, hasta ve yaşlısını katletmekten, bazı aileleri tümüyle yok etmekten çekinmedi. Arap ırkçılığını simgeleyen ve Kürdistan semalarında akbaba sürüleri gibi dolaşan Baas MIG'leri ve «SOHOY»ları, Kürt köylerindeki ve kasabalarındaki okulları, hastaneleri de bombalamaktan, uluslararası anlaşmalarla yasaklanan napalmı da kullanmaktan geri kalmadılar. Kaleduze'de bombalanan bir ilkokulda 130'dan fazla Kürt yavrusu kavruarak can verdiler. Kaleduze ise, İspanya iç savaşında Franko'nun faşist sürülerini destekleyen Hitler'in uçaklarının yer yüzünden sildikleri Guernika gibi Baas diktasının uçakları tarafından silindi. Bu durumda olan daha birçok köy vardı Kürdistan'da. İşin trajik yönü, Baas diktasının Kürt sivil halkına karşı bu cinayetleri «ilericilik» ve «devrimcilik» adına işlemesiydi. Oysa bunun devrimcilikle ilgili bulunmadığını ve esasen sivil ve asker bürokratlardan oluşan Baas dikta yönetiminin gerçek anlamda, bilimsel anlamda devrimci olamayacağını gerçek devrimciler biliyorlardı. Nitekim, tüm dünyanın lanetlediği faşist Franko rejimiyle çok sıkı-fıkı dostluk kuran ve 1973 Arap-İsrail Savaşından sonra uygulanan petrol ambargosu sırasında Franko'ya 50 bin ton petrol veren Baas diktası, Kürt hareketini ortadan kaldırmak için dünyanın en gerici rejiminin uygulayıcısı olan İran Şahı ile işbirliği ve anlaşma yaparak yüzündeki maskeyi attı ve gerçek kimliğini ortaya koydu. (M.E.B.)

(115) Güney Irak'ta bir şehir. (M.E.B.)

(116) Süleymaniye, Barzanîlerin son sürgün yeriydi. İlkın Divaniye'ye sonra Basra'ya, sonra Nâsiriye'ye ve en son da Süleymaniye'ye sürülmüşlerdi. (C.F.)

BARZAN AŞİRETİNİN DÜZENİ

Erbil-Rewandûz yolu üzerinde «Xelifan» (Halifan) denilen bir yol ayrımı vardır. Ciple ya da atla gidenler bu yol ayrımından kuzeye doğru uzanan bir patikadan ya da yaya geçidinden ilerlerler.⁽¹¹⁷⁾ Buradan itibaren Büyük Zap havzasının doğu yakasını oluşturan sert ve yüksekliği oldukça fazla bir bölge uzanır. Kimi zaman Zibar aşiretinin konakladığı, kimi zaman da Hükümet görevlilerinin oturduğu Bele kasabasına kadar ilerleyebilen yolcular, buradan itibaren ancak at ya da katır sırtında kısa bir mesafe ilerledikten ve bir dağı aştıktan sonra Barzan vadisine ulaşırlar. Yolun üst tarafında doğuya doğru uzanan bir dizi sıradağlar, Zap ırmağını ve Barzan'ı, Şirvan aşiretinin oturduğu topraklardan ve Şirvan aşiretinin merkezi olan «Mêrgesor» köyünden ayırmıştır.

Sert yaradılışlı aşiret adamları için Barzan bölgesinin bir ucundan öbür ucuna kadar gitmek olağan bir şeydir. Ama bir askerî birlik için bu çok güçtür. Çünkü dağlar büyük bir engel teşkil etmektedir.

Şehirlerden uzakta bulunan Barzan vadileri, kolay ulaşılabilen Şeqlawa, Rewandûz, Erbil ve Süleymaniye gibi şehirlerde yetişen kuşaklardan farklı bir Kürt kuşağının, daha doğrusu farklı bir Kürt topluluğunun yetişmesini sağlamıştır. Bir kez, sade bir hayat yaşayan, tarımla uğraşan ve son derece katı bir ya-

---

(117) Bu yol şimdi asfaltlanmış ve Barzan'a kadar arabaların gidip gelmesine elverişli duruma getirilmiş bulunmaktadır. (C.F.)

radılışa sahip olan Barzanîler, şehirlerdeki birçok aşağılık işlerden uzak bulunurlar. Barzanîlerdeki kişisel ahlak düzeyi çok yüksektir. Orada insan, aşiret düzeyi içinde yürürlükte bulunan sosyal ilişkileri düzenleyen «namus ve onur kuralları» üzerine yetiştir.

Yabancılarla ise bu kurallar çoğu zaman uygulanmaz.

Barzanîler intikamlarını kimsede bırakmazlar. Intikamlarını genellikle ansızın ve bir tüfeğin namlusundan çıkan bir kurşunla alırlar. Orada tüfek taşıyabilecek güçte olan herkes tüfek taşır. Tüfek, Barzanîlerin hayatta en çok değer verdikleri bir varlıktır.

İç anlaşmazlıklar aşiretin başında bulunan Şeyh tarafından çözülür. Şeyhin kararı kesindir ve geri çevrilemez. Aşiretin dış ilişkilerini de yine Şeyh yürütür. Tüm müritlerin şeyh olan liderlerini içten sevdiklerini farzetmek yanlıştır. Barzanîlerin yaradılışında bir kez öfke vardır. Kimi Barzanîler şeyhlerine karşı da öfkeli olurlar. Hatta liderlerini sevmeyen Barzanîler de vardır. Ama bunu açığa vurmazlar. Aşiret ilişkilerinin gerektirdiği saygıyı gösterirler. Zaten aşiret ilişkilerine egemen olan en önemli iki unsurdan biri saygı, öbürü de korkudur. Bu nedenle aşiret içinde herkes kendi gerçek yerini bilir ve her an liderine mutlak şekilde boyun eğer, onun emirlerine kayıtsız şartsız uyma ilkesine bağlıdır.

İşte bu sade hayat içinde bulunan ve böylesine katı feodal kurallar içinde şartlanmış olan Barzanîlerin günün birinde Kürt milliyetçiliğinin sol öncüleri olacaklarını düşünmek bile hafiflik olur. Bunun en önemli nedeni şehir halkından gelen yurtseverlerin aşiret hayatından nefret etmeleri, aşiret otoritesinden korkmaları ve feodal düzenin yıkılması için çalışmalarıdır.

Barzan bölgesinin yarı yarıya çıplak olan dağları koyun sürülerinin otlamasına çok elverişlidir. Sudan yana zengin sayılan vadileri ise bağ ve meyve ağaçlarının yetişmesine çok uygundur. Oysa Barzanîler, komşuları olan Zibarîlerin tersine, uzun vadeli tarım için gerekli olan sürekli çalışmaya yatkın değildirler. Meyve ağaçlarının ve bağların bakımı için gerekli sabırlılığı da gösteremiyorlar. Vücutça çok güçlü kuvvetli olmalarına rağmen, yaradılışları ve karakterleri buna uygun değildir.

Hem bu nedenle, hem de bölgedeki istikrarsızlık, karışıklıkların sürekliliği, elde edilen ürünlerin pazarlara ulaştırılmasındaki güçlükler ve satılabilecek ürünlerin sınırlı oluşu gibi nedenler yüzünden Barzanîlerin yaşantısı hep bu sadelik içinde kaldı. Kapalı bir ekonomi içinde kalan bölge halkı, kendine yetecek kadar üretim yapmaya ve bu düzeyde kalmaya devam etti. İhtiyaç duydukları her şeyi kendileri üretiyorlar, ama ürettiklerini de dışarıya satmıyorlar. Örneğin besledikleri koyun ve keçilerden, yiyecekler için gerekli olan süt ve süt ürünleri gibi temel maddeleri elde ediyorlar. Elbiselerini el dokuma tezgâhlarında kendileri dokurlar. Hayvan derilerinden yaptıkları ayakkabılarını ise sağlam bir şekilde örülerek yapılan çoraplarına dikerek giyerler. Ürettikleri buğday ve arpandan yufka ekmek yaparlar. Çoğunlukla bu ekmeğin yanında yoğurt, peynir, yumurta da katık olarak yenir. Pirinç, koyun, sığır ve tavuk eti ise ancak pek az kişinin yiyebileceği şeylerdir ve en nefis, en lüks yiyecekler sayılır.

Barzan bölgesinde meyve ve sebze de bol miktarda yetişir. Özellikle verimli olan yıllarda çok bol olan meyve ve sebzeler kurutulularak kışa da saklanır. Çay ve şeker ise herkesin kendi olanakları ölçüsünde tükettiği maddelerdir.

Halkın ihtiyaçlarından artan mallar ise aşiret Şeyhlerine götürülür. Şeyhler, geleneksel bir dev olarak bu malları muhtaç olanlara verirler ve hiç bir zaman eksik olmayan bir sel gibi gelip giden misafirlerini ağırlamakta kullanırlar.

AŞiretin tüfek ve cephanedepoları da Őeyhlerin denetimi altındadır. Çünkü tüfekler de, cephanede pahalı ve değerli iki maddedir.

Kısacası, Barzanilerin hayatı pek sade ve hatta güçlüklerle doludur. Barzanilerin hayatında lksten eser yoktur. Gerçi Őeyhlerin halk tarafından ücretsiz olarak taştan yapılan evleri sağlamdır ama, Őeyhlerin sosyal durumlarının birer sembolü sayılan bu evler, savaşlar sırasında üzerlerine atılan birkaç bombayla, göz açıp kapayincaya kadar nkaz haline gelir ve taş yığınına dönerler. Köylülerin yıkılmayacak taŐlardan ve topraktan yapılmış mütevazi evleri ise yapıliŐlarında harcanan emekle ve tavanlarında kullanılan tahtalarla ölçülür.

Savaşlar sırasındaki hava saldırılarından sonra Barzaniler yeniden taŐlarını st üste koyup evlerini yaparlar. Duvarlar tamamlanınca direkler ve tahtalarla üstünü kapatır, çalı ırpıyla örter ve üzerini çamurla sıvarlar. Böylece ev yapılmış olur. Bundan sonra yatak denklerini, kk tahta sandıklarını, maden kap kacaklarını, çanak mlleklerini, küp ve testilerini dağlarda sakladıkları yerlerden çıkarıp getirir yerleŐtirirler. Hayatları yeniden eski düzene girer.

4.

MUSTAFA BARZANİ SÜRGÜNDEN KAÇIYOR

1943 yılında Molla Mustafa Barzanî, sürgün ha-

yatı yaşadığı Süleymaniye şehrinde, kendisine Hükümet tarafından verilen ödenekle geçimini, hatta bir lokma ekmeğini bile sağlayamaz duruma gelmişti.⁽¹¹⁸⁾ Yaşamını sürdürebilmek için karısının başındaki bütün altınları⁽¹¹⁹⁾ alıp sattıktan ve elinde avucunda ne varsa hepsini tükettikten sonra kaçmaya karar verdi. Bu kararını da 1943 yılının yazında uyguladı.⁽¹²⁰⁾

Barzanî Süleymaniye'den kaçtıktan sonra yürüyerek İran'a geçti. Oradan da dönüp tekrar Irak'a geçti ve İran-Irak sınırınının 120 mil kuzeybatısında bulunan Barzan bölgesine ulaştı. Fakat Barzan'a varır varmaz, daha doğru dürüst yerleşmeden, aşiret mensupları çevresinde toplandılar. Bu nedenle komşu aşiret liderleri ile Hükümet görevlileri yeniden endişeye ve telaşa kapıldılar. Bunlar, kendisini alıp yine sür-

(118) Sürgündeki her Kürde verilen aylık ödenek sadece üç dinardı. Bu miktar, o zaman bir Irak jandarma erinin aldığı en az maaşa denkti. (C.F.) Bu miktar yaklaşık olarak 135 TL.'na eşittir. (M.E.B.)

(119) Kürt kadınlarının, başlarındaki büyük başlıklara madeni paralar takmaları âdetidir. Bu paralar, o kadınların sosyal durumlarına göre altın, gümüş ya da bakır olabilir. Başlık, ona sürekli olarak takılı duran bu paraların verdiği ağırlıkla kadınların vücutlarında ve hareketlerinde denge sağlayan bir etken olur. O kadar ki, bu ağırlık kaldırıldığında, buna alışmış olan kadınların sağlık durumlarında bazı bozukluklar meydana gelir. Bazen de kadın psikolojik yönden etkilenecek sıkıntı duyar ya da başağrısına uğrar. Öte yandan bu paraların değerli olanları, aile için bir yedek akçe teşkil eder. Aile maddi yönden sıkıntıya düştüğü zaman bu paralarla ihtiyaçlarını giderir. Bu duruma düşen Mustafa Barzanî de, ihtiyaçlarını, gidermek için bu paraları satmak zorunda kalmış, ancak karısının başlığına, paraların verdiği ağırlığı sağlamak için başka madeni parçalar takmıştır. (C.F.)

(120) Süleymaniye'den 12 Temmuz 1943 tarihinde ayrıldı. (C.F.)

gün yerine götürmek istiyorlardı ve sürekli olarak buna çalışıyorlardı.

Öte yandan Barzanî, Kürt ulusal hareketi üyelerinin büyük ilgisini üzerinde toplamıştı. Bunlar arasında, merkezî otoriteye meydan okuyabilecek yetekte, tecrübeli, yeterli bir kişiye katılmak için tetikte bekleyen bazı Kürt subayları da vardı. Bu subaylar Irak ordusunda görevliydi.

Molla Mustafa Barzanî, kısa boylu olmasına rağmen, heybetli bir adamdır. En önemli ve belirgin özelliği, uyanık ve sert bir yüzün kararlılığını ve güçlülüğünü belirten yüzhatlarını daha da güçlendiren keskin ve delecekmiş gibi nüfuz eden gözleridir.

Gerçi Barzanî, köyündeki din adamlarını yanında gördüğü medrese ilköğreniminin ötesinde bir öğrenim görmemiştir ama, giriştiği işlerde duruma hızlı bir şekilde hakim olabilme ve sorunların özünü hemen kavrayabilme yeteneğine sahiptir. Giriştiği işlerde amacına ulaşmak için büyük bir diplomasi dehasına ve askerî yeteneğe sahip olduğunu kanıtlamıştır. İnatçı bir yaradılışa sahip olan Barzanî, aynı zamanda kendine çok güvenen bir adamdır. Bununla birlikte, kültür alanındaki eksikliklerini bilmekte ve bilgileri, kültürleri sayesinde ülkelerine büyük hizmetlerde bulunma yeteneğine sahip olan Kürt aydınlarına duyduğu hayranlığı da gizlememektedir.

Iran Kürtlerinin lideri Kadî Muhammed'e duyduğu hayranlık ve saygının nedenlerinden biri de işte budur.

Kendisinin fırsatçı, kendini başkalarının üstünde

tutmak isteyen, kısa görüşlü ve katı bir kişi olduğunu söyleyenler de vardır.

Sonuç olarak Barzanî geniş özlemleri ve duyguları harekete geçirebilen, kendisiyle birlikte çalışan ya da kendisini tanıyan kişilerde değişik izlenimler ve etkiler bırakan bir kişiliğe sahiptir.

5.

BARZANÎ'NİN 1943 HAREKETİ

Molla Mustafa Barzanî, Barzan bölgesine vardık-tan kısa bir süre sonra silâhlı bir aşiret gücü toplayarak Irak polis ve jandarma karakollarına karşı saldırılar düzenlemeye başladı. Bir yandan komşu aşiretlere temsilciler göndererek desteklerini sağlamaya çalışırken, bir yandan da Bağdad'daki İngiliz Elçiliğiyle yazıştırdı.⁽¹²¹⁾ Zaman zaman da Irak Hükümetiyle görüşmeler yapardı. Irak ordusunda görevli bulunan Kürt subaylarını kendi tarafına çekmeye ve Hükümete olan bağlılıklarına son vermelerini sağlamaya da çalıştırdı.

Irak Hükümeti yeniden «düzeni sağlamak» ama-

---

(121) Barzanî'nin İngiliz yetkililerine yazdığı mektupları, çoğu zaman Iraklı memurlar götürürlerdi. Barzanî, gönderdiği mektuplarda, Kürt sorunlarının ancak, o sıralarda Irak'ı fiilen işgal altında tutan İngiliz Büyükelçiliğinin Barzanî'nin bir mektubuna verdiği cevap göstermektedir. Bu cevapta şöyle denilmiştir:

«İngiliz görevlileri, Irak Hükümetinin şartlarını kabul etmeniz için size nasihatta bulundular. Fakat siz onların bu nasihatlarını kabul etmediğiniz ve bu işler İngiliz Hükümetinin savaş çalışmalarını tehlikeli ölçüde engellemeye başladığı için, İngiliz Hükümeti, sizin niyetlerinizi, kendine karşı düşmanca olarak sayacak ve sizi yok olmaya, yıkıntıya sevkedecektir.»

cıyla Barzanî'nin üzerine Irak ordusunun bazı birliklerini gönderdi. Ne var ki bu birlikler onur kırıcı bir şekilde ağır yenilgiye uğradılar. Kendilerine verilen görev de böylece tam bir fiyaskoyla sonuçlandı.

1943 yılı sonlarında Molla Mustafa Barzanî'nin gücü ve otoritesi çok arttı. Savaş kaynakları da büyük ölçüde genişlemişti. O kadar ki, artık dar kapsamlı bir askerî harekâtla kendisine boyun eğdirmek olanaksız hale gelmişti. Buna rağmen Nuri Said'in kurduğu yeni kabine, savaş yerine görüşme yolunu tercih etti. Bu nedenle Kürt İşleriyle İlgili Yeni Devlet Bakanı Macid Mustafa'yı Kuzey'e gönderdi. Kürt olan Macid Mustafa yaklaşık olarak 45 yaşındaydı. I. Dünya Savaşından sonra Süleymaniye'de Şeyh Mahmud hareketine katılmıştı. Daha sonra devlet memuru olmuştu. Bununla birlikte aynı zamanda Kürt milliyet-

---

Mektupların ve aracılıkların çoğu, Musul Siyasal Müsteşarı Kenj ile Kuzey Bölgesi Siyasal Danışmanı Yarbay Mad aracılığıyla yapılıyordu. Sıkıyönetim tarafından Molla Mustafa Barzanî ve adamlarının aleyhine açılan dava dosyasında rastladığım mektuplardan biri de, Barzanî'nin Irak sınırını aştıktan sonra Erbil Valisi Said Kazzaz'a gönderdiği mektuptu. Barzanî bu mektubunda, kendisine aracı olarak bir Iraklı'nın gönderilmesini istiyor ve bakan dahi olsa bir Iraklı aracının anlaşma yapmak yetkisine sahip bulunmadığını, aracı olarak Albay Mad'in gönderilmesini tercih ettiğini, çünkü gerçek yetki sahibinin bu albay olduğunu bildiriyordu. Açıktır ki, bu açık ve ağır dil, Irak yetkililerinin Kürtlerden intikam almak için kin beslemelerine başlıca etken olmuştur. İngilizler de o sırada Irak üzerindeki hegemonyalarını gizlemeye ya da ülkenin içişlerine yaptıkları müdahaleyi mahallî yönetim maskesiyle kamufle etmeye bile gerek duymuyorlardı. Bu nedenle yazarın, Barzanî'nin bu tutumunu fırsatçılık anlamına gelebilecek bir biçimde vermemesi, gerçekçi bir politika olarak değerlendirmesi gerekirdi. Olaylar, o günden günümüze kadar, çok nazik bir durumda olan Kürt hareketi için bu siyasetin isabetli olduğunu kanıtlamıştır. (C.F.)

çisi olarak kalmıştı. Fakat bu alanda ılımlı ve dengeliydi.

İşte bu bakan, Molla Mustafa Barzanî'nin isteklerinin çoğunu kabul ederek, Kürdistan'da bir çeşit teslimiyete dayanan bir istikrar sağlamayı başardı. Ancak Bağdat Hükümetinin, elinde kalan otoritesinin bir kısmını daha Kürtlere bırakacağı yolundaki tehlikeli varsayımların güç kazanmasına da yolaçtı. Nitekim öyle de oldu. Çünkü Macid Mustafa'nın büyük bir sevgi ve anlayış havası içinde Molla Mustafa Barzanî ile yaptığı görüşmeler, Barzanî ve arkadaşlarının kendilerine olan güvenlerini artırdı ve Bağdat Hükümetinden daha çok taviz istemelerine yolaçtı.

Başbakan Nuri Said bazı noktalarda Kürt isteklerini kabul etmek eğilimindeydi.⁽¹²²⁾ Ne var ki Arap bakan arkadaşlarının çoğu, Irak'ın toprak bütünlüğünün tehlikeye gireceğini anlayarak, Nuri Said'in bu eğilimini desteklemekten vazgeçtiler. Bunun üzerine

---

(122) Bu, Nuri Said'in ikinci başkanlığı dönemindeydi. Bu dönemde Nuri Said Hükümeti, 16 Ocak 1944 tarihli toplantısında, devletin pençesinin daha da güçlenmesini öngören birtakım idarî ve güvenlik tedbirleri alınmasını, Kürt ihtilâlcilerinin gizlendikleri yerlerden sayılan kasabalarda ve sınır boylarında karakollar yapılmasını, ayrıca Molla Mustafa Barzanî'nin de mecburî ikamete tabi tutulmasını içeren bir karar aldı.

Resmî kaynaklar bunu ortaya koymaktadır. Fakat iyi haber alan gözlemciler, Nuri Said'in soruna başka bir çözüm yolu getirilmesi görüşünde olduğunu ve Kürt bölgesine bir çeşit adem-i merkezîyetçi yönetim verilmesi konusunda bir siyasal plan hazırladığını belirtmektedirler. Fakat Bakanlar Kurulunun planı onaylamaması Nuri Said'in istifa etmesine ve Hamdi Paçacı kabinesinin kurulmasına yolaçmıştır. Bu gözlemciler, belirttikleri bu görüşlerini, Nuri Said'in istifasından hemen önce Kerkük'teki İkinci Tümen Orduevinde yaptığı konuşmayla kanıtlamaktadırlar. Nuri Said, o konuşmasında, Kürtlerin kültürel ve idarî haklarını kullanma hakkına sahip olduklarını söylemiştir. (C.F.)

Hükümet düştü. Bundan sonra kurulan yeni Hükümet, Kürtlerin istek ve sorunlarını incelemeye hazır olduğunu açıkladı. Fakat başlıca sorunlar konusunda pazarlık yapmaya hazır değildi. Molla Mustafa Barzanî ise, her şeye rağmen, Bağdat Hükümetiyle temasları için açık kapı bıraktı. Bununla birlikte polis karakollarına karşı giriştiği saldırılarını ve devlet mallarına el koyma işlemlerini de sürdürüyordu.

Barzanî'nin Hükümete karşı akınlarını sürdürdüğü bu uzun dönem içinde, Irak ordusunda görev yapan Kürt subaylar aracılığıyla Bağdat Hükümetiyle ilişkiler de garip bir şekilde sürdürülüyordu. Bu subaylar ana dilleri ve Kürt-Arap kültürlerinin karışımı olan kültürleri sayesinde, görüşmeler ve pazarlıklar yoluyla bir Kürt-Irak yakınlaşmasını gerçekleştirmeye çalışmak için uygun görülmüşlerdi.

Bu subayların başında, bir ara Veliahd'ın yaverliğini yapmış olan İmadiyahli Binbaşı İzzet Abdülaziz geliyordu. Binbaşı İzzet Abdülaziz, Arapların da, Kürtlerin de, İngilizlerin de güvenini kazanmış bir subaydı. Bu subayların ikincisi de Yarbay Muhammed Emin Rewandûzî'ydi. Yarbay Rewandûzî 1944 yılının başlarında Rewandûz'da kaymakamlık yapıyordu ve bu sıfatla Hükümet tarafından Barzanî ile ilişki kurmakla resmen görevlendirilmişti ve bu ilişkilerini sürdürüyordu. Üçüncü subay ise, aslen Şemdinanlı olan Yüzbaşı Abdülaziz Geylanî'ydi. Daha önce de sözünü ettiğimiz Yüzbaşı Abdülaziz Geylanî, İran Kürdistan'ının Kuzey bölgesindeki büyük tasavvuf lideri Şeyh Abdullah Efendi'nin oğluydu.

Ne var ki Kuzey'de yaşayan Kürtlerin damarlarında dolaşan kan, salında, Bağdat'ta akan Arap sularının akışından daha güçlüydü. Oysa bu durum uzun süre bilinmiyordu, açığa da çıkmıyordu. Yukarıda adı

geçen subayların da «Hêvî» örgütünde üye olduklarını Irak yetkilileri bilmiyorlardı. Hatta bu yetkililerin «Hêvî»nin faaliyetlerinden bile haberleri yoktu.

Üstüne üstlük, Macid Mustafa'nın verdiği öğüt üzerine, Nuri Said Hükümetince, Barzan bölgesi için dört irtibat subayı da tayin edildi. Bu subayların hepsi Kürttü ve Kürt milliyetçisi olarak tanınmışlardı. O kadar ki, Mehabad'da «Komel» örgütünün kurulması ve sonra da gelişerek öne atılması onlarla kurulan ilişki ve onların teşviki sonucu olmuştu. Bu subaylar Zaxo (Zaho)dan Yüzbaşı Mîr Hac, Köysançak'tan Yüzbaşı Mustafa Xoşnav (Hoşnav), Süleymaniye'den Yüzbaşı Mecid Ali⁽¹²³⁾ ve yine Süleymaniye'den olup 1961 yılında bakan olacak olan Yüzbaşı Fuad Arif⁽¹²⁴⁾ idiler.

Bu subaylar aracılığıyla yürütülen görüşmeler sonucunda, 1944 yılı başında Şeyh Ahmed Barzanî serbest bırakıldı. Barzan'a dönen Şeyh Ahmed dinsel liderliğini yine sürdürdü. Siyasal ve askerî alanlarda ise fiilî otorite Molla Mustafa'nın elinde kaldı. Zaten bu işlere kendisi daha yetenekliydi.

6.

BARZANİ'NİN 1945 HAREKETİ

1945 yılının Mart ayında, Molla Mustafa Barzanî ve onunla birlikte Irak Hükümetine karşı silâhlı hare-

---

(123) 1960'larda Tuğgeneral rütbesindeyken emekliye sevk edildi. 1966 yılında Abdüsselâm Arif yönetimi sırasında tutuklanarak Fuad Arif'le birlikte sınır dışı edildi. (C.F.)

(124) 1958 devriminden sonra kurulan ilk Hükümette Devlet Bakanı olan Fuad Arif, 1966 silâh bırakışmasından sonra Başbakan Yardımcısı oldu. (C.F.)

kete katılmaktan sanık olan diğer Kürtler için, 1944 yılının Şubat ayından önceki eylemlerini kapsayan bir genel af çıkarıldı. Oysa gösterdiği büyük askerî yetenekler, elde ettiği yeterli silâh ve Kürdistan'ın her tarafında diriltmeyi başardığı Kürt milliyetçiliği ruhu sayesinde kendini çok üstün gören, dolayısıyla razı edilmesi çok güç olan Molla Mustafa Barzanî'nin de, dev görünüşlü savaşçılar olan Barzanîlerin de, kendi toprakları üzerinde kendi otoritelerinin üstünde bir otorite tanımaya artık niyetleri yoktu.

1945 yılının Nisan ayında, Barzan aşiretinin ileri gelenlerinden Ulu Bey adında bir kişi, Mêrgesor'un kuzeyinde bulunan bir polis karakoluna giderek çay ve buğday almak istedi. Kendisiyle polisler arasında çıkan tartışma kısa zamanda büyüyerek kavgaya dönüştü. Kavgada Ulu Bey ve birkaç polis öldüler. Bunun üzerine Barzanîler Mêrgesor Karakolunu önce kuşattılar, sonra da işgal ettiler.

Molla Mustafa Barzanî o sırada, Barzan bölgesinin batı kesiminde bir aşiret anlaşmazlığını gidermekle uğraşıyordu. Kavgayı haber alır almaz derhal döndü ve çarpışmaları yönetme işini eline aldı. Ayaklanmanın yayılmasıyla birlikte Molla Mustafa da yavaş yavaş milliyetçi hareketin liderlik mevkiine yükseliyordu. İngilizlerin de kendisini desteklediklerini iddia ediyordu. Oysa İngiliz yetkilileri, kendisine karşı Irak Hükümetini destekleyeceklerini hem bildirdiler, hem de açıkça ihtar ettiler.

Sonra Irak ordu birlikleri yeniden bölgeye gönderildiler. Bu birlikler de kendilerinden öncekiler gibi az daha pusuya düşürülüyorlardı. Fakat İngiliz Kraliyet Hava Kuvvetleri'ne bağlı savaş uçakları duruma müdahale ederek onları bu tehlikeden kurtardılar. Uçaklar, yaptıkları bombardımanlarla Barzanîleri hem

büyük maddî zararlara uğrattılar, hem de morallerinin bozulmasına yolaçtılar. Irak hükümeti aynı zamanda Molla Mustafa'nın rakipleri olan bazı komşu aşiretlerin desteğini de sağladı. Bunların başında Zibarîler, Berwarîler, Dostikîler ve Şerefbeyanîler (ya da Şereffanîler) geliyordu. Ayrıca Şemdinanlı Seyyid Taha'nın soyundan gelenlere bağlı olan bazı göçmenler de Hükümeti tutuyorlardı. Bu başıbozuk kuvvetlere de, Irak ordusunda görevli Abdülkerim Kasım adında bir subay komuta ediyordu.⁽¹²⁵⁾

Eylül ayının sonlarına doğru, Molla Mustafa'nın önünde bir tek yol kalmıştı. O da daha güvenilir olan sınır ötesinde bir bölgeye çekilmektir. Türkiye sınırına çekilmeyi uygun görmediği için İran'ı seçti. Çünkü İran'da Kürt hareketi, Mehabad'ı çevreleyen bütün bölgeleri egemenliği altına almıştı. Ayrıca Kürt bölgesi İran ordusundan kurtarılmıştı, Sovyet ordusu da bölgeden çekilmişti.

Molla Mustafa Barzani'nin, İran'a geçmeden önce, Sovyetlerle ilişki kurarak, Irak Kürdistan'ında özerk bir Kürt yönetimi kurmak için giriştiği çabalarda kendisini desteklemelerini istediğine inananlar

---

(125) O zaman Kurmay Binbaşı olan Abdülkerim Kasım, Üçüncü Tümeğe bağlı Dördüncü Alayın Kurmay Başkanıydı. (C.F.)

1958 devriminden sonra krallığı kaldırıp cumhuriyet ilân eden ve o zaman Tümgeneral olan Abdülkerim Kasım, cumhuriyet döneminin ilk başbakanı oldu. 8 Şubat 1963 tarihinde Baas Partisi'nin yaptığı kanlı darbeye devrilerle karşına dizildi. Bu darbeden sonra iktidara gelen Baas Partisi, «komünistleri öldürün» sloganıyla açtığı katliam hareketinde 10 bin devrimci ve ilerici demokrati öldürdü. (M.E.B.)

hâlâ mevcuttur. Oysa Bakû görüşmeleri bunun tersini doğrulamaktadır. Çünkü Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti Başbakanı Cafer Bakırof'un, Bakû'yu ziyaret eden Kürt heyetiyle yaptığı görüşmede, Barzanî'nin bir İngiliz ajanı olabileceği yolundaki uyarısı, eğer İran Kürtleri heyetini kandırmak amacını taşıyor idiyse, o dönemde onun gerçek görüşünün ifadesi olarak kabul edilebilir.

Şunu da hatırlamamız gerekir ki: Ortadoğu gibi bir bölgede kesin olarak duruma egemen olan İngilizlerin sınırsız gücü ve gizli otoritesi uzun sürmüş, hatta kalktıktan sonra da var olan ve varlığı kuşku götürmeyen bir gerçekmiş gibi kabul edilmiştir. İşte bu nedenle Sovyetler ve bazı öncü Kürt çevreleri, ister Barzanîlerin giriştiği bir hareket olsun, ister «Hêvî» adlı Kürt örgütü ya da akınlarıyla ün yapan Hame Reşid Han tarafından girilen hareketler olsun. Irak'ta patlak veren her hareketin İngilizlerin başlarının altından çıktığından ve onların kışkırtmalarıyla patlak verdiğinden kuşku duyuyorlardı.

Oysa Molla Mustafa Barzanî, daha sonra fırsat bulduğunda, Mehabad Kürt Cumhuriyeti'ne ve ona yakın olan Sovyet varlığına karşı gerçek tutumunu açığa vuracaktı.⁽¹²⁶⁾

---

(126) Mahmud Durre, El-Kadiyye el-Kurdiyye (Kürt Sorunu) adlı kitabında bu konuda şunları yazmıştır: «Molla Mustafa Barzanî'nin Sovyetler Birliği ile olan ilişkileri, İzzet Aziz ve Mustafa Xoşnav (Hoşnav) adlı iki subay tarafından sağlandı. Bu iki subay İran'a giderek Ruslarla görüştüler. Ayrıca Molla Mustafa Barzanî, «Samendof» adlı bir Rus yetkilisine, Irak ile İran arasında gidip gelen Herki aşiretinin lideri Fettah Ağa ile bir mektup göndererek kendisiyle görüşmek istediğini bildirdi. Yapılan görüşmede, denildiğine göre, Mehabad'da kurulacak olan Kürt Hükümetinden önce Ruslar tarafından Azerbaycan'da kurulan «Ko-

YEDİNCİ BÖLÜM

MEHABAD'DA BAĞIMSIZLIK HAZIRLIKLARI

1.

SİLÂHLAR

Kürt heyeti Bakû'dan döndüğünde, Mehabad'da herkesin, tehlikelerle dolu olan Kürt ulusal hareketi yolunda yürümek için son derece büyük coşku ve şevk içinde olduğunu gördü.

«Gerek aşiretlere bağlı olan, gerekse şehirlerde yaşayan Kürtler, Sovyetler Birliği'nin Azerbaycan'ı işgal etmesinden bu yana geçen dört yıl içinde kendilerine silâh sağlamışlardı. Mehabad'da her eve en azından bir tüfek girmişti ama, yine de şehir halkı silâh

---

«mel» Hükümetine benzer bir Kürt yöresel Hükümetinin kurulması konusu ele alındı.»

Yazar, bu bilgileri hangi kaynaktan aldığını belirtmemiştir. Yazıdaki «Samendof» adından, daha önce sözü edilen Dr. Samedof'u kastetmiştir galiba. (C.F.)

azlığından yakınıyordu. Bu nedenle Kadı Muhammed, Mehabad'daki Sovyet Ticaret Temsilcisi Babayof aracılığıyla bir parti tüfek daha getirtti.

Daha sonra, Azerbaycan kuvvetlerinin Rızaiye'deki İran Jandarma karakollarını işgal etmelerinden birkaç gün sonra, Rızaiye yolundan gelen birkaç Sovyet yük arabası «Pıra Sor»⁽¹²⁷⁾ adıyla bilinen köprü-nün üzerinden Sablax ırmağını geçerek Mehabad'ın güneybatısından ilerlediler. Gece gelen bu arabaların hepsinin farları sönmüktü. Bu sırada «Komel» örgüt-nünün bazı üyeleri de Mehabad'ın dar sokaklarında dizilmişlerdi. Bu üyeler, gelen arabalardan boşaltılan 1 200 tüfeği teslim aldılar. Tüfekler İran jandarma teşkilâtına aitti. Sovyet subaylarının kontrolü altında boşaltılıp teslim edilen tüfeklerden başka büyük miktarda cephane ve savaş malzemesi de boşaltılıp «Komel» üyelerine teslim edildi.

Sovyetlerin Kürdistan'a vermeyi taahhüt ettikleri silâhların bu ilk partisi yarı yarıya gizli bir şekilde teslim edildi. Ne var ki Bakû'da Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti Başbakanı Cafer Bakıroff'la görüşmüş olan Kürtler, aralarında tank ve top gibi ağır silâhların da bulunduğu silâh ve savaş malzemelerinin de pek yakında gönderileceğini dostlarına haber vermişlerdi.

2.

BARZANÎ KADI MUHAMMED'İN EMRİNE GİRİYOR

Kürt heyetinin Bakû'dan dönmesinden kısa bir süre sonra, Molla Mustafa Barzanî ve yanındaki silâhlı

---

(127) «Kızıl Köprü» demektir. (M.E.B.)

Barzanîler, dağlardan inip Eşneviye'ye geldiler. Sonra da Karapapak topraklarını geçerek, Mehabad'ın 10 kilometre kuzeyinde, Rızaiye yolu üzerinde bulunan Kumkule köyüne geldiler. Gelenlerin arasında dinsel liderliği elinde tutan Şeyh Ahmed de vardı. Aşiretin fiilî liderliği ise, askeri komutan olan küçük kardeşi Molla Mustafa'nın elindeydi.

Bütün Barzanîler, o sırada müttefikleri olanlarla birlikte İran'a gelmişlerdi. Sayıları 10 000'e ulaşıyordu. Bu sayıya çocuklar ve kadınlar da dahildi. Aralarında üç bin savaşçı vardı. Bunların hepsi de Molla Mustafa Barzanî'ye bağlıydı. Gelenlerin arasında Barzanîlerden başka, Barzan şeyhlerini tutan Şirvanîler, Mizûrîler, Birûşîler ve Devletmırîler de vardı. Ayrıca Irak Kürdistan'ının her tarafından gelen kuvvetler de bulunuyordu. Irak ordusunda görev yapan Mir Hac, Mustafa Xoşnav (Hoşnav), Hayrullah Abdülkerim, İzzet Abdülaziz ve Nuri Ahmed Taha gibi subaylar da onlara katılmışlardı.⁽¹²⁸⁾

Barzanî ile birlikte gelen subaylar arasında bulunan Yüzbaşı Abdülaziz Geylanî'ye özel bir önem veriliyordu. Çünkü kendisi Şeyh Abdullah Efendi'nin büyük oğluydu ve temsil ettiği aile, Kürt liderliği üzerin-

---

(128) Archi Roosevelt bu konuda şunları yazmıştır: «Barzanî'nin komutası altında İran'a giren Barzan kuvvetleri 12 subay, bazı öğretmenler ve Barzan aşiretinden 1 000 silâhlı adamdan oluşmuştu. Bunlar, Irak ordusundan ganimet aldıkları birkaç makineli tüfek ve bir sahra topu da birlikte götürdüler. Bu kuvvet, ihtilâlden sonra Irak Kürtlerinden iltica edenlerin katılmalarıyla birlikte daha da büyüdü». Roosevelt, Molla Mustafa Barzanî'nin, aralarında Batı Azerbaycan Kuvvetleri Komutanının da bulunduğu bazı Sovyet subaylarıyla da görüştüğünü ve Azerbaycan Kuvvetleri Komutanının kendisinden, Kadı Muhammed'le işbirliği yapmasını istediğini yazmıştır. (C.F.)

de Kadı Muhammed'e rekabet edebilirdi. Yüzbaşı Abdülaziz Mehabad'a vardktan kısa bir süre sonra, Sovyetler Birliği'nde yüksek öğrenim yapmak üzere seçildi. Bunu, kendi ailesinin Kadı Muhammed'in ailesiyle rekabet etmesine bağlayanlar vardır. Onun Sovyetler Birliği'ne öğrenim için gönderilmesinden sonra Sovyetler, Şeyh Abdullah'la işbirliği yapmayı ummakta haklı bir neden buldular, Şeyh'in umulan iyi davranışlarından ayrı olarak.

Barzan aşiretine bağlı olmayan diğer Iraklı Kürtler ise, birkaç ay önce Kur'an'a el basarak silâhlarını geniş amaçlı bir Kürt ulusal hareketinin emrine vereceklerine yemin etmiş olan liderlerin oluşturdukları geniş cephe ittifakına dahil olanlardan artakalanlardı. Sözüne bağlı kalan bu az kişiler arasında, Rewandûz'a bağlı Celdiyan köyü ağası Vahab Muhammed Ali Ağa da vardı.⁽¹²⁹⁾ Şemdinanlı Seyyid Taha'nın Batas köyünde oturan iki küçük oğlu Seyyid Ahmed ve Şeyh Zîno da sözlerine bağlı kalanlar arasındaydı. Bu iki kardeş daha sonra kendileriyle birlikte göç etmiş olan 50 adamlarıyla Naxede köyüne yerleştiler. Seyyid Ahmed, orada Karapapak aşiretinin en zengin ve en çok nüfuzlu liderlerinden birinin güzel kızıyla evlendi.⁽¹³⁰⁾

Molla Mustafa Barzanî'ye gelince; Kadı Muhammed'le yaptığı ilk görüşmede, yanındaki savaşçıların

---

(129) Abdülvahab Ağa ömrünün sonuna kadar Kürt hareketine bağlı kaldı. 1947 yılında Şeyh Ahmed'in kafilesiyle birlikte yurda döndükten sonra idama mahkûm edildi. Birkaç yıl hapiste kaldıktan sonra serbest bırakıldı. 1961 yılında patlak veren Kürt ihtilâline katıldı ve ihtilâl Komuta Konseyinde, bir ara da Yürütme Bürosunda üye olarak görev aldı. Şubat 1972'de ansızın öldü. (C.F.)

(130) Şimdi Irak Sayfiye Dairesinde memur olarak çalışmaktadır. (C.F.)

tümünü Kürt davasının emrine verdiğini bildirdi. Ayrıca adamlarının ve akrabalarının Mehabad çevresinde çeşitli yerlerde mevzilendirilmelerini de kabul etti.

Molla Mustafa'nın hayatının bu döneme rastlayan bölümü ile ilgili ayrıntılar konusunda aydınlatıcı bilgi yoktur ama, Sovyet subayları ile ilişki kurup, eski ilişkileri ya da iddia edilen eğilimleri konusundaki kuşkularını gidermeye çalışmakla zaman kaybetmemiş olduğu muhtemeldir.

3.

KÜRDİSTAN DEMOKRAT PARTİSİ'NİN DOĞUŞU

Bu sırada, Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti Başbakanı Cafer Bakırof'un, «Komel» örgütü yerine «Kürdistan Demokrat Partisi» adıyla yeni bir siyasal örgüt kurulması yolundaki tavsiyesini gerçekleştirmek amacıyla yapılan çalışmalar hızlandırılmıştı. Bu iş için 20 gün çalışıldı.

1945 yılının Eylül ayında Rızaiye'deki Sovyet Konsolosu Haşimof, Mehabad'da bir Kültürel ilişkiler Merkezi açtı.⁽¹³¹⁾

---

(131) Archi Roosevelt bu konuda şöyle demiştir: «O sırada, kısa adı VOKS olan Sovyet Dış Propaganda Örgütü, İran'ın her tarafında birer İran-Sovyet Kültürel İlişkileri Derneği kurmaya başladı. Bu arada artık toplantılarını, özel evlerde yapamayacak kadar genişlemiş olan «Komel» örgütünün liderleri de, Sovyet görevlilerinden, bu derneklerin bir şubesinin Mehabad'da da açılmasını istediler ve böylece kendilerinin de bir toplantı yerine kavuşmayı umduklarını belirttiler. Sovyetlerce bu istek hemen kabul edildi ve bir dernek kuruldu. Ancak bu dernek diğer yerlerde kurulan derneklerden farklı olarak «Encumené Ferhengé Kurdistan û Şürewî» (Kürdistan-Sovyet Kültür Derneği) adıyla

Öte yandan, «Komel» örgütü gizli bir örgüt olduğu için toplantılarını yapacak bir genel merkezi yoktu. Bu nedenle, Kadı Muhammed'in çağrısı üzerine örgüt üyeleri, aşiret liderlerinden ve şehir ileri gelenlerinden 60 kadar kişiyle birlikte 1945 yılının Ekim ayında toplandılar. Gerçi bu toplantı da aslında Sovyetlerin tavsiyesiyle yapılıyordu ama, Sovyet görevlileri uzak kaldılar ve işi Kürtlere bıraktılar.

Toplantıda Kadı Muhammed güçlü ve mantıklı bir konuşma yaptı. Önce Bakû gezisini anlatan Kadı Muhammed, sonra Bakırof'un, «Komel» örgütünün adının değiştirilerek açık çalışmaya geçilmesi ve bu çalışmanın da demokratik ilkelerle ve demokratik sloganlar altında yapılması yolundaki tavsiyesinden sözetti ve şöyle dedi:

«Sovyet kardeşlerimiz yeni partiyi destekleyeceklerdir.»

Kadı Muhammed konuşmasının sonunda bu konuda soru sormak ya da yorum yapmak, öneride bulunmak isteyen olup olmadığını sordu. Kimseden ses çıkmayınca, «O halde karar verilmiştir» dedi.⁽¹³²⁾

---

kuruldu. Kürtler bundan duydukları minneti ifade etmek için, Leningrad Savaşında zafer kazanmış olan Sovyet askerlerine hediye olarak Kürt tütününden yapılmış 10 sandık sigara gönderdiler.» (C.F.)

(132) Kadı Muhammed bu toplantıda, kurulması tasarlanan partinin, adından da anlaşılacağı gibi Amerika'da uygulanan demokrasiye benzer şekilde demokratik ilkeler için çalışacağını söyledi. Sonra, aralarında Kadı Muhammed'in de bulunduğu Kürt liderlerinden 106 kişinin imzaladığı bir bildiri hazırlandı. Bildiride şöyle deniliyordu:

«Kürt halkı şimdi, dünyanın faşizmden kurtulmuş olmasından yararlanmak ve Atlantik Antlaşmasının getirdiği taahhütlerde kendi katkısının da bulunmasını istemektedir. Kürt halkının

Toplantıda, Kürt özerk yönetimi konusunda belirli bir öneride bulunulmadı. Ne var ki toplantıya katılanların büyük çoğunluğu, Bakırof'un Bakû'da verdiği sözü biliyorlardı.

«Komel» örgütünün yerine «Kürdistan Demokrat Partisi»nin geçmesi, örgütün yapısında esaslı bir değişiklik yapılmasına yolaçmadı. Hatta Merkez Komitesi üyeleri olan kişiler dahi yeniden gözden geçirilmedi ve parti tüzüğünde de değişiklik yapılmadı. Kadı Muhammed ise, «Komel» örgütünde olduğu gibi yeni partide de basit üyeliğiyle yetindi. Hatta Merkez Komitesi'ne bile girmedi. Ne var ki duruma hakim olan ve bütün işleri yürüten kendisiydi.

Yeni parti bir de program kabul etti. Bu programın bazı maddeleri şöyleydi:

1 — İran'daki Kürt halkı, kendi ulusal ve yöresel işlerini yürütmekte özerk bir yönetime sahip olacaktır.

2 — Resmî dil ve öğretim dili Kürtçe olacaktır.

3 — İran Anayasası hükümlerine uygun olarak Kürdistan'da bütün kamu işleri üzerine kontrol ve denetim hakkını kullanacak bir yasama meclisi kurulması için en kısa zamanda seçim yapılacaktır.

4 — Bütün devlet memurlarının Kürt olmaları gerekir.

Rıza Şah tarafından inkâr edilen anayasal ve insanî haklarından başka bir isteği yoktur.»

Bildiride daha sonra, bu kitabın başka bir bölümünde görüleceği Kürt halkının hakları belirtildi.

Öte yandan, bu partinin kurulması «Komel» örgütünün feshedilmesine ve tabanı ile lider kadrosunun yeni partiye katılmalarına neden oldu. Aslında, bu, örgütün adının değişmesinden başka bir işlem gerektirmeyen bir şeydi. (C.F.)

5 — Kürdistan'da toplanan vergi ve resimler Kürdistan'a harcanacaktır.

6 — Kürdistan Demokrat Partisi Azerbaycanlılarla ve bölgede yaşayan azınlıklarla samimi kardeşlik ilişkileri kurmak için çalışmalar yapacaktır.

7 — Parti, halkın kültürünü geliştirmek, genel sağlık hizmetlerini yaygınlaştırmak ve tarımla ticareti geliştirmekle Kürt halkının kültürel ve ahlakî düzeyini yükseltmeye ve ekonomik durumu iyileştirmeye çalışacaktır.⁽¹³³⁾

---

(133) Archi Roosevelt bu programı şöyle vermiştir:

«1 — İran'daki Kürt halkı, kendi yöresel işlerini yönetmekle özerkliğe sahip olacak ve İran Devleti çerçevesi içinde otomatik olarak olacaktır.

«2 — Öğretim dili ve Hükümet dairelerindeki resmî dil Kürtçe olacaktır.

«3 — İran Anayasası hükümleri gereğince derhal bir yöresel yasama meclisi kurulacak ve bu meclis tüm devlet işlerinde ve kamu hayatında denetim hakkına sahip olacaktır.

«4 — Resmî görevlilerin Kürtler açısından seçilmeleri gerekir.

«5 — Köylülerle toprak sahipleri arasında yasal eşitlik sağlanacak ve her ikisinin geleceği garanti altına alınacaktır.

«6 — Kürdistan Demokrat Partisi, Azerbaycan halkı ve Azerbaycan'da yaşayan Asurlular, Ermeniler gibi diğer halklarla tam bir birlik ve kardeşlik gerçekleştirmek amacıyla özel çabalar harcayacak ve bu halkları mücadelelerinde destekleyecektir.

«7 — Kürdistan Demokrat Partisi, Kürdistan'ın çok zengin olan doğal zenginlik kaynaklarını işleterek Kürt halkının ekonomik ve sosyal hayat düzeyini yükseltmek için çaba gösterecek ve ticaretle tarımı geliştirmeye, sağlık ve öğrenim düzeyini yükseltmek için çaba gösterecek ve ticaretle tarımı geliştirmeye, sağlık ve öğrenim düzeyini yükseltmeye çalışacaktır.

«8 — Kürdistan Demokrat Partisi, İran halklarını İran ülkesini bir bütün olarak geliştirmek ve kendi refahlarını gerçekleştirmek için çalışmalar yapmak gücünde olduğuna inanmaktadır.

Böylece Kürt ulusal hareketi demokratik bir nitelik kazandı. Bu hareket, giderek canlılık kazandı ve bir yıl kadar sonra, «Komel» örgütünün kuruluşu sırasında görülen ılımlılık ve idare-i maslahatçılık politikasından bütünüyle uzaklaştı. Hareket artık daha örgütlü ve canlı bir nitelik kazanarak geliyordu. Bu gelişmeyi gösterirken Sovyet deneyinin ışığı altında ve Sovyet liderlerinin öğütleriyle ilerliyordu.

Hareketin başında ise, Stalin dönemi için zorunlu kabul edilen nitelikte, halkçı bir lider vardı. Bu lider, «Komel» örgütünün kurucu üyelerinden çoğunun adından bile ürktükleri Kadı Muhammed'di. Kadı Muhammed, otoriter kişiliğini Kürt ulusal hareketine kabul ettirmişti. Sovyetler de kendisini diğerlerinden üstün tutuyorlardı.

Kadı Muhammed, Sovyet yöntemlerinin Kürt halkının nihaî zafere ulaşmasını sağlayacağına kesinlikle inanıyordu. Sovyet vesayetinin altına girdiği yolundaki iddialara gelince; Kadı Muhammed sonuna kadar katıksız bir Kürt milliyetçisi kaldı ve kimsenin komutasını kabul etmedi. Sayıları parmak sayısını geçmeyen bir grup dışında bütün arkadaşları da böyleydi.

Bu arada olup bitenler konusunda kuşkuya kapılanlar da vardı. Bunlardan biri olan Bûkan aşiretinden ilhanzade Kasım Ağa, Kürt davasının güçlenmesini sağlamak için bir fırsat olacak diye, General Selim Atakşiyof'un Bakû ziyareti için yaptığı çağırışı kabul etmişti. Ne var ki daha sonra, Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti Başbakanı Cafer Bakırof'un planlarının İran'ı bölmeyi ve Sovyet nüfuzunun Güneye kadar genişlemesini sağlamayı amaçladığı konusunda kuşkuya kapıldı.

Mameş aşiretinden Kak Hamza da olup bitenlerden korkuya kapıldı. Bakû ziyaretinden döndükten hemen sonra, ulusal ruhla dolup taşan Mehabad'da kalmak yerine Tebriz'e gitti. Tebriz'de birkaç hafta kalan Kak Hamza, kapıldığı endişe ve korkuya birçok kişiyi de ortak etti. Sovyetler, Bakû toplantısıyla ilgili bilgileri sızdıran kaynakları buluncaya kadar da Kak Hamza'nın bu faaliyetleri devam etti. Bakû toplantısıyla ilgili bilgilerin Mehabad'da bulunan Kasım Ağa tarafından sızdırıldığından kuşku duyuluyordu. Bu kuşkuyu duyanlar haksız da değillerdi. Zira Deburge ve Bûkan aşiretlerinden birkaç lider, Mehabad'ın güney sınırında karargâh kurmuş olan İran Ordu Birlikleri Komutanı General Fazlullah Hümayunî'yle ilişki kurdular.⁽¹³⁴⁾

4.

İRAN AZERBAJCAN'INDA ÖZERKLİK İLAN EDİLİYOR

Mehabad'da bu gelişmeler olurken, İran Azerbaycan'ında da tarih yazılıyordu. 1945 yılının Ekim ayında Azerbaycan'daki Sovyet birlikleri takviye edildikten sonra Kasım ayı ortalarında, aralarında Sovyet Azerbaycan'ından gelmiş göçmenlerin de bulunduğu silâhlı partizanlar, bölgeyi hem sivil hem de askerî alanlarda kendi egemenlikleri altına almak için güçlü bir saldırıya geçtiler ve İran ordu birliklerini Tebriz'den çekilmeye zorladılar. Partizanlar polis ve jandarma karakollarına da saldırarak buradaki gö-

---

(134) O sırada İran Dördüncü Piyade Tümeni Sakız-Bane-Serdeşt hattında mevzilenmişti. (C.F.)

revlileri silâhsızlandırdılar. Ayrıca Tebriz'deki bütün kamu binalarını işgal ettiler. Şehrin Tahran'la bağlantısı da kesildi.

Sovyet görevlilerinin Azerbaycan'daki Iran görevlilerine karşı tutum ve davranışları son derece nazikçe olduğu halde, Iran kuvvetlerinin bölgeye girmesi halinde amacına ulaşması çok güç olan bir ayaklanma hareketini destekliyorlardı. Tahran Hükümetinin bölgeye yardım gönderme çabaları, oradaki Sovyet işgal kuvvetlerinin varlığı yüzünden başarısızlığa uğruyordu.⁽¹³⁵⁾

17 Kasım tarihinde Iran Hükümeti, Tahran'daki Sovyet Büyükelçiliğine, Tebriz'e ordu birlikleri göndermek niyetinde olduğunu «bilgi için» duyurdu. Fakat iki taburdan oluşan Iran kuvvetleri, Azerbaycan sınırından hayli uzakta bulunan Kazvin'de karşılına çıkan Sovyet kuvvetleri tarafından durduruldular. İran'ın protestosu da Sovyetler tarafından reddedildi. Sovyetler Birliği'ndeki İngiliz ve Amerikan elçileri, Aralık 1945'te, Azerbaycan sorununun, İran'da girişilmek istenen iç reformlar çerçevesi içinde denetim altına alınmasını istedilerse de, Stalin bu planı reddetti ve

---

(135) Iran Başbakanı Ahmed Kıvamussaltana, 17 Ekim 1945 tarihinde, Tahran'daki Sovyet Büyükelçiliğine, Azerbaycan'daki ihtilâli bastırmak için askerî kuvvet göndermek niyetinde olduğunu bildirdi. Fakat Sovyetler bunu engellediler ve Azerbaycan'daki hareketin spontane bir halk hareketi olduğu, Sovyetler tarafından düzenlenmediği gibi Sovyetlerin bilgisi içinde de olmadığı yolunda bir yorum yayınladılar. Amerika'nın buna gösterdiği tepki ise, İran'daki yabancı kuvvetlerin çekileceği tarihin öne alınmasını isteyen bir nota vermek oldu. 4 Kasım tarihinde verilen notada, çekilme için 10 Ocak 1946 tarihinin saptanması isteniyordu. (C.F.)

Iran'ın Müttefikler arasında yapılacak toplantının gündeminde bulunmadığını bildirdi.⁽¹³⁶⁾

Bu arada Tebriz'de Cafer Peşvarî ve arkadaşlarının özerk bir yönetim için giriştikleri hazırlıklar ilerliyordu. Nihayet 12 Aralık 1945 günü, Azerbaycan Ulusal Meclisi resmen toplandı. Meclis 101 üyeden oluşuyordu. Bu üyelerin hepsi Azerbaycan Demokrat Partisi tarafından seçilmişlerdi.

Azerbaycan Ulusal Meclisi'nin toplanması bilimsel ve yasal açıdan tartışma konusu edilebilir. Çünkü bu bir bağımsızlık hareketi değil, İran devleti çerçevesi içinde kurulan bir özerklikti. Böyle bir özerklik ise İran Anayasasına uygundu. Çünkü İran Anayasası yöresel yasama meclislerinin kurulmasını öngörüyordu.

Azerbaycan'da özerklik ilân edildikten sonra, mülk sahiplerine, mülklerine dokunulmayacağı yolunda garanti verildi. Ancak, buna rağmen, bankaların devletleştirilmesini ve toprak dağıtımının yeniden yapılmasını öngören bir dizi devrimci kararnameler çıkarıldı. Başka bir kararname ile de öğretim dilinin ve resmî dilin Türkçe olduğu açıklandı. Gerçi Sovyet görevlileri bu kararnamelerin öyle büyük önem taşımadığını kanıtlamaya çalışıyor idiyseleler de, girişilen işler bunun tam tersini kanıtlıyordu.

Öte yandan Kadı Muhammed de, Azerbaycan Ulusal Meclisi'nde Kürdistan Demokrat Partisi'ni ve Mehabad bölgesini temsil edecek olan beş kişilik bir heyet gönderdi. Bunlar Kadı Muhammed'in amcasının oğlu Seyfi Kadı, Hacı Mustafa Davudî, Menaf Kerimî, Kerim Ahmedyan ve Vahab Belûryan'dı. Bu beş üye

---

(136) J. F. Byrnes, *Speaking Frankly*. London - 1947 P., 120 (W.A.)

Tebriz'e varıp Meclise girdikten sonra ayrı bir bölge olan Kürdistan bölgesinin temsilcileri olarak değil de, Azerbaycan'ın diğer kesimlerinden seçilip gelmiş Azerî temsilcilerinin durumuna düştüler. Bunun üzerine, Kürdistan'ın ancak bir belediye meclisine sahip olabileceğini ve bunun da Azerbaycan Meclisinden daha az önemli olacağını anladılar. Meclisin yaptığı üç toplantıdan sonra da Kürt temsilcileri Mehabad'a döndüler ve durumdan memnun olmadıklarını bildirdiler. Zaten Kürtler, komşuları Azerîlerin bu gibi manevralara başvurabileceklerinden kuşulanmışlardı ama, Sovyet dostlarını gücendirmemek için Tebriz'e sözü edilen heyeti göndermişlerdi.

5.

KÜRTLER DE ÖZERKLİK İLAN EDİYOR

Bu arada Sovyetler Birliği, Kürtlere verdiği sözlerinden birini yerine getirerek, 1945 yılının Kasım ayında Mehabad'a bir matbaa makinesi gönderdiler. Bu makine, Sovyetler Birliği'nin Bakû'da yapacağını vadettiği maddî yardımın ilk bölümünü teşkil ediyordu. Fakat Sovyetler temkinli davranıyorlardı. Bu nedenle Mehabad'a hediye ettikleri bu matbaa makinesinin bir ticarî anlaşma gereğince satılmış olduğunu göstermekte ısrar ettiler ve bir satış sözleşmesi düzenleyerek bu makineyi 100 000 toman (yaklaşık olarak 22 000 dolar) karşılığında sattıklarını belirttiler.

Matbaa makinesinin Mehabad'a ulaşmasından sonra Kürtçe basın ve yayın yapılmaya başlandı. Çıkan yayınlar arasında **Kurdistan** adlı bir de gazete vardı. Gerek bu gazete ve gerekse diğer yayınlar bölgede büyük bir potansiyel yarattı. Özellikle genç kuşaklar

arasında çok belirgin olan bu potansiyel Kürt ulusal hareketi için büyük bir itici güç meydana getirdi.

Öte yandan Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti Başbakanı Cafer Bakırof, Kürt özerkliğinin Sovyetler Birliği tarafından destekleneceğini vadedmişti. Özerkliğinin uzun süre ertelenmesi ise mümkün değildi. Kadı Muhammed acele edilmemesi gerektiğini söyleyerek davranılmasını tavsiye ediyordu yine de. Fakat 17 Aralık 1945 günü hamasî duygular temkinli davranışları yenilgiye uğratarak harekete geçti. Bir parti mitingi, İran otoritesinin Mehabad'daki son kalıntısı olan Adliye Sarayı'nı da ele geçirmeye yönelik bir yürüyüşe dönüştü. Toplanan büyük kalabalık, Adliye Sarayı'nın ateşe verilmesini istediye de, akılcılık galip geldi ve bina ateşe verilmedi. Bunun yerine binanın pencerelerinden Kürt amblemleri gösterildi ve damındaki direğe de Kürt bayrağı çekildi.

Aralık ayının sonlarına doğru Kadı Muhammed, Abdurrahman Zebihî ile Ali Reyhani'yi Tebriz'deki İngiliz Konsolosu ile ilişki kurmakla ve gelecekte özerk Kürdistan'la İngiltere ve diğer Batılı ülkeler arasında resmen ilişki kurulması konusunu kendisiyle görüşmekle görevlendirdi. Fakat İngiliz Konsolosunun cevabı, Kürtlerin anlattıklarına göre cesaret verici olmadı ve belirsiz oldu.

Ayrıca Kadı Muhammed de, Kürt isteklerini Cafer Peşvarî ve Sovyet görevlileriyle görüşmek üzere bizzat Tebriz'e gitti. Mehabad'a dönüşünde halkın nabzını yokladı. Sonra Kürt özerkliğinin resmen ilânı için Kürt takvimine göre «Rîbandan» ayının ikisine rastlayan 22 Ocak 1946 tarihini saptadı ve bu tarihin gelmesini sükûnetle beklemeye koyuldu. Bir yandan da gereken hazırlıklara girişmişti.

Birkaç gün sonra da Kadı Muhammed, bu planı

nı Meyanduwab'daki Sovyet Siyasal Subayı Teğmen Galazyof'la ve Tebriz'deki Sovyet görevlilerinin İrtibat Subayı olan Binbaşı Yarmakof'la görüştü. Onlar da itiraz etmediler. 17 Ocak günü, «Ribandan» ayının ikisinde Çuwarçıra Meydanında büyük ve önemli bir toplantı yapılacağı haberi şehirde ve dağlık bölgelerdeki köylerde yayıldı. Toplantının yapılacağı günden bir gün önce, şehrin en büyük camiinde toplanan birçok Kürt ileri gelenleri, özerklik konusunu ve ertesi günkü toplantının programını görüştüler. Bu toplantı büyük bir gizlilik içinde yapıldı. O kadar ki ayrıntıları birçok kimseler tarafından bilinmiyordu. Yalnız 20 kişi, Kürt halkı adına konuşanların yaptıkları hazırlıkların anlamını kavramıştı.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

MEHABAD KÜRT CUMHURİYETİ'NİN İLANI

1.

22 OCAK 1946

1946 yılının 22 Ocak sabahıyla birlikte, Mehabad' da güneşli bir gün başladı. Oysa, deniz yüzeyinden 1 000 metreden fazla yüksekte bulunan ve 37. kuzey enleminde yer alan Mehabad'da kışın ortasında böylesine güneşli bir gün, alışılmış bir şey değildi. Üstelik bir gün önce de kar yağmıştı şehirde.

İşte bu güneşli günde, güneş doğduktan biraz sonra şehir halkından ve şehre gelmiş aşiret adamlarından oluşan büyük bir kalabalık, Çuwarçıra Meydanını hıncahınç doldurmuştu. Çuwarçıra Meydanına ulaşan şehrin her iki caddesi de Kürt bayraklarıyla ve kırmızı, beyaz, yeşil renkli flamalarla süslenmişti.

Toplananlar arasındaki ileri gelenlerden oluşan

bir heyet, Kadı Muhammed'i evinden alıp meydana getirmek üzere, meydanın yüz metre kadar batısındaki Sablax ırmağı kıyısındaki geniş avlulu, kiremitli evine doğru gitti. Kadı Muhammed'in konuşması için meydanın kuzeydoğu köşesinde bir tahta kürsü kurulmuştu. Kadı Muhammed kürsüye çıktığı zaman çeşitli ve renk renk kıyafetler içinde bulunan muazam bir kalabalıkla yüzyüze gelecekti. Bu kalabalık erkeklerden ve çocuklardan meydana gelmişti. Kadınlar ise meydana bakan evlerin damlarından, pencerelerinden meydanı seyrediyorlardı. Gözlerinden başka bütün yüzleri peçelerle örtülüydü.

Kürdistan Demokrat Partisi Merkez Komitesi üyeleri ise o sırada toplanmış olanlar arasında en güçlüleri ve en faal olanlarıydı. Buna rağmen kılık kıyafetleri çok basit ve az gözüktü. Çoğu Mehabad kentinden olan bu üyelerin büyük kısmı orta tabakadan, bir kısmı da üst tabakadan olan gençlerdi. Eski moda, ilginç bir kıyafet vardı hepsinin üzerinde ve bu kıyafet vücutlarıyla hiç de uyum içinde değildi. Hatta bir kısmının başında Kürtlere özgü külâhlar bile vardı.

Toplantıda hemen hemen bölgedeki bütün aşiretler temsil edilmişlerdi. Mahabad, Mameş, Mingur, Ke-vork, Zerza, gibi Irak sınırına komşu olan aşiretlerin liderleri de katılmışlardı toplantıya. Bunların hepsi Güney Kürtlere özgü kıyafetler içindeydi. Herkî, Beyzade, Barzan gibi aşiret mensupları ise Kuzey Kürtlerine özgü kıyafetler giymişlerdi. Bu kıyafetin başlıca özellikleri yöresel dokumadan çıkmış ve beyaza boyanmış olmasıdır. Bu aşiretlerin bazı adamları da beyaz zemin üzerinde kırmızı ya da mavi noktaları olan Irak kuşağını külâhlarının çevresine sarmışlardı.

Toplananlar arasında bir tek Rus yoktu. Yalnız

Yarmakof Tebriz'den gelip bir cip arabasının içinde oturmuştu ve uzaktan toplantıyı seyrediyordu.

Kendisini almaya giden heyetle birlikte evinden çıkıp meydana gelen Kadı Muhammed, kürsüye çıktı ve konuşmaya başladı. Ağır konuşması ve ince sesiyle yaptığı konuşmasının başında Kürtlerin kendi başlarına var olan bir halk olduğunu, bu halkın kendi toprakları üzerinde yaşadığını ve diğer halklar gibi kendi kaderini tayin etme hakkına sahip bulunduğunu hatırlattı.

Kadı Muhammed Kürtlerin artık uykularından uyandıklarını ve Kürt halkının güçlü dostları bulunduğunu söyleyerek, Mehabad Kürt Cumhuriyeti'ni şu sözlerle ilân etti:

«Şu anda özerk Kürt Cumhuriyeti kurulmuştur.»

Kadı Muhammed'in bu sözleri meydanı doldurmuş olanların büyük sevgi gösterileriyle karşılandı.

Kadı Muhammed ayrıca, Cumhuriyetin ilânı konusunda karar vermiş olan Kürdistan Demokrat Partisi Merkez Komitesi'ne de teşekkür etti.

15 dakikadan fazla sürmeyen konuşmasında Kadı Muhammed, Sovyetler Birliği'ne de Kürtlere sağladığı maddî ve manevî destekten dolayı teşekkür etti. Ayrıca bağımsızlıklarını gerçekleştirmiş olan «kardeş Azerbaycanlılar»ı da kutladı ve Azerilerle Kürtlerin birbirlerini destekleyeceklerini söyledi.

Kadı Muhammed konuşmasını tamamladıktan sonra, kötü biçilmiş bol ve uzun cübbesini çıkararak, halkın karşısında zarif bir şekilde ve dimdik ayakta durdu. Üzerinde Sovyet üniforması biçiminde yapılmış ve bir süre önce Tebriz'de dikilmiş olan bir

askerî üniforma vardı. Her zaman başına giydiği beyaz sarığı ise yine başındaydı. Bu sarığı, dinsel görevini belirlediği için giyerdi. Bazı kaynaklara göre Kadı Muhammed, sarığını da çıkarıp bir askerî şapka giymek istemiş, ancak dostları, sarık giymenin kendisi için daha yerinde olacağını ve dinsel mevkiiyle daha iyi bağdaşacağını söyleyerek onu ikna etmişlerdi. O da dostlarının bu tavsiyesine uyararak sarığını değiştirmemiş, ancak kadınlara özgü olan uzun cübbesini askerî üniformayla değiştirmeye karar vermişti. O gün, bu kıyafeti giyen tek kişi zaten oydu. Ama daha sonra, Cumhuriyet yönetimi, Mehabad Kürt Cumhuriyeti sınırları içinde askerler ve sivil liderler için resmî kıyafetler kabul etti.

Kadı Muhammed konuşmasını bitirip kürsüden iner inmez, alkış seslerine tüfek sesleri de karıştı. Üç yüz tüfekten şenlik için ateş açılıyordu ve her tüfekte beş el ateş ediliyordu. Şunu da belirtelim ki Kürtler, silâh seslerinin karışmadığı şenlikleri tam şenlik saymazlar.

Toplananların hiç biri, Kadı Muhammed'in Kürt-Azerî kardeşliği konusundaki sözlerinin içtenliğinden kuşku duymuyor ve o mutlu şenliğin tadını kaçıracak bir davranışta bulunmak istemiyordu. Ne var ki, ayrımcı unsurlardan biri herkesi etkilemiş olan o büyüleyici havanın etkisini azaltmak için öne atıldı. Bu olay şöyle oldu:

Şehir ileri gelenlerinden ve aşiret liderlerinden birkaç kişi, Kadı Muhammed'den sonra kürsüye çıkıp kendisini ve Kürdistan halkını bu mutlu olay dolayısıyla kutladılar. Derken, Herkî aşiretinden Zêro Bey, konuşmak üzere kürsüye doğru gitti. Herkes onun da diğerleri gibi Cumhuriyet'in ilânını kutlayacağını

ve bu yolda bir konuşma yapacağını sandı. Ne var ki Zêro Bey, kutlama yerine, Geylanlı Şeyh Abdullah Efendi'yi sert bir dille eleştirdi ve Şeyh'in Kürt ulusal hareketini bütün yüreğiyle desteklemediğini ve büyük bir ihtimalle yabancı bir devletin, açıkçası İngiltere'nin uşağı olduğunu öne sürdü.

Zêro Bey'in Şeyh Abdullah Efendi'ye karşı bu saygısızlığı oradakileri şaşkına çevirdi. Topluluk içinden kürsüye fırlayan Şeyh Abdullah Efendi'nin daha önce Irak ordusundaki görevini bırakarak Mehabad Kürt hareketine katılmış olan oğlu Seyyid Abdülaziz, babasını savundu ve istediği şeyleri söyledi.

Bundan sonra Kadı Muhammed ikinci kez kürsüye çıkarak Şeyh Abdullah Efendi'yi savunmak üzere konuşmaya başladı. Zêro Bey'in Şeyh'e yönelttiği suçlamaları küçümseyen Kadı Muhammed, bu suçlamaların kişisel nedenlere dayandığını söyledi.

Bazı Kürtler ise, Zêro Bey'in, o zaman Meyanduwab'da bulunan ve İngiliz yanlısı eğilimler taşıdığından kuşku duyduğu Şeyh Abdullah Efendi'ye güvenmeyen Yüzbaşı Gazalyof tarafından kışkırtıldığından şüphe ettiler.

Cumhuriyet'in ilânından sonra Mehabad sokaklarında bütün gün boyunca şenlikler devam etti. Davul ve zurna, Kürtlerin o büyüleyici halay havasını çaldı durdu. Şenlikler tamamlandıktan sonra, Mehabad Kürt Cumhuriyeti'nin kurucuları, amaçlarının artık gerçekleştirildiğine ve yarattıkları Cumhuriyet'in Sovyetler Birliği'nin desteğiyle yaşayacağına inanıyorlardı.

2.

SOVYET VARLIğI

Özerkliğin ilânından iki gün sonra Mehabad'da bir siyasal cinâyet işlendi. Oysa bu tür olaylar o günlerde gerçekten nadir rastlanan olaylardı. Olayın başlangıcı ve meydana gelişı şöyle oldu:

Cafer Peşvarî yönetimindeki Azerbaycan Demokrat Partisi'nin Aralık 1945'te iktidarı ele geçirmesinden sonra, komünistlerin öncülüğündeki Azerbaycan özerklik hareketi, egemen olduğu bölgede bir terör hareketine girişti. Güçlü bir kampanya olmamakla birlikte gerçek bir terör hareketiydi bu. Gizli Polis elemanları ve ajanları, gericilerin komünist nitelikteki kitle hareketinin genişlemesini engellemelerini önlemek amacıyla her tarafa yayıldılar. Eskiden «Tudeh Partisi» olup sonradan adı «Azerbaycan Demokrat Partisi» olarak değiştirilen parti, misyonunu yerine getirmekte, Sovyet Azerbaycan'ından gelmiş olan göçmenler tarafından da destekleniyordu. Tebrizli birçok zengin toprak ağaları ise Tahran'a kaçmışlardı.

Mehabad'da ise durum değişikti. Orada bir sosyalist devrim yoktu. Ayrıca toprakların yeniden dağıtılması için ciddi bir hareket de görülüyordu. Marksist kavramlar, gizli polis örgütü, Sovyet sistemiyle eğitim görmüş siyasal kadrolar da yoktu. Gerçi Mehabad'da da Sovyet nüfuzu vardı. Ancak bu nüfuzun derecesi, Kürt liderlerinin yaptıkları hesaba bağlıydı. Kürt liderleri, Sovyet isteklerini olumlu karşılamadıkça ve Sovyet görevlilerinin öğütlerine uymadıkça davalarının başarıya ulaşamayacağını hesaplıyorlardı. Ayrıca iki taraf arasındaki işbirliği yine iki tarafın isteğiyle sağlanmıştı. Örneğin Sovyetler Kürtle-

re matbaa makinesi gibi malzemeler veriyordu. Kürtler de Sovyet savaş gücünün byklgn övüyor ve resmî dairelere, evlere Stalin'in resimlerini asıyorlardı.

Derken, 24 Ocak 1946 günü, Yüzbaşı Gazalyof, Tebriz ve Rızaiye'de Sovyet ve Macar radyoları satıcılıgını yapan, ayrıca İran Hükümetinin Mehabad'da Şeker dağıtım memuru olan Cafer Mahmudyan adlı bir Kürdün, hem Sovyet görevlilerine ve hem de İranlılara bilgi veren iki yüzlü bir ajan olduğu için yakalandıgını Kadı Muhammed'e bildirdi. Yüzbaşı Gazalyof ayrıca, bu gibi tehlikeli hainlerin yolun üzerinden kaldırılacakları konusunda kendisine garanti verilmesini istedi. Kadı Muhammed bu isteği uygun görerek Cafer Mahmudyan'ın tutuklanmasını ve Mehabad Polis Merkezine getirilmesini emretti. Ne var ki Cafer Mahmudyan, Polis Merkezine getirilirken yolda, Yüzbaşı Gazalyof'un oturduğu evin yakınında  polis tarafından kurşuna dizilerek öldürüldü.

Cafer Mahmudyan'ın öldürülmesi yukarıda da belirttiğimiz gibi ender görülebilecek olaylardandı. Bundan sonra Sovyetler, çoğu zaman, Kürtleri dizginlemeye ve Şiddet olaylarına girişmelerini önlemeye çalıştılar. Bu amaçla Azerbaycan ve Kürdistan'a, birkaç subay ve Kürtlerin durumu konusunda az ya da çok uzmanlaşmış olan birkaç sivil memur atandılar.

Daha önce de belirttiğimiz gibi bazı Sovyet subayları, Kürt aşiret liderlerinin 1941 yılında Bakû'ya yaptıkları ilk ziyarete katılmışlardı. Bunlardan biri de, İran Azerbaycan'ındaki Sovyet siyasal subaylarının başı olan Genearl Selim Atakşiyof'tu.

Kürtlerle ilişki halinde bulunan diğer bir Sovyet subayı da, 1941 yılından beri bölgede bulunan Albay Aslanof'tu. Sovyetler Birliği'nde yaşayan Kürtlerden

olan Albay Aslanof, İran'daki uluslarının çocuklarıyla ilişki kurup bu ilişkiyi sürdürmüş olan az Sovyet Kürtlerinden biriydi.

Kürtlerle ilişki kurmuş olan üçüncü Sovyet subayı ise Mustafayof'tu. Rızaiye'deki Sovyet Konsolosluğunda görev alan Mustafayof da, ilk Bakû ziyaretinde Kürt liderlerine eşlik etmişti. 1945'te Sovyetler Birliği'nin Azerbaycan ve Kürdistan'la ilgili planları yürürlüğe konunca Albay Aslanof da, Mustafayof da bölgeden ayrıldılar.

1945 yılında Tebriz'de sözü geçen Sovyet subayı General Selim Atakşiyof'tu. Sovyet ordusunun İran'dan çekildiği 1946 yılının Mayıs ayına kadar Azerbaycan'da kalan General Atakşiyof, Bakûlü bir Azeriydi. 50 yaşında olmasına rağmen daha az gösteriyordu. Sağlam yapılı bir adam olan Atakşiyof, genellikle sivil giyinirdi. Kürt dostları ve tanıdıkları, kendisinin zekâ ve dehayı kişiliğinde toplamış bir subay olduğunu söylerler. Çoğu zaman kendi kullandığı arabasıyla sabah Mehabad'a gider, aynı gün Tebriz'e dönerdi. Sovyet Hükümetine önemli bir konuyu duyurmak isteyen Kürtler, bu komutanı ya da rütbece kendisinden sonra gelen bir başka görevliyi görmek için Tebriz'e giderlerdi.

Sovyetlerin Tebriz'deki ilişkilerini yürütenlerden biri de, Pehlevî Caddesinde, Gülistan Parkı yakınında bulunan Sovyet Hastanesinde çalışan orta yaşlı bir doktordu. Samedof adındaki bu doktorun güzel karısı da göz hastalıkları mütehassısıydı. Samedof, ikinci Bakû ziyaretine giden Kürt liderlerinden birkaçı ile hastanesinde görüşmüştü.

Bir başka doktor daha vardı. Onun adı da Kol-yof'tu. Samedof hazır bulunmadığı zaman onunla

görüşme yapılırdı. Böylece onun siyasal fonksiyonu hep ikinci derecede kaldı.

Samedof'un kendisine sorulan sorulara cevap vermesi ya da kendisini ziyaret eden Kürtlerin işini yaptırması alışılmış bir durumdu. Bununla birlikte bazı sorunlar bu iki doktordan daha yetkili olan General Selim Atakşiyof gibi üst derecedeki görevlilere havale edilirdi. Bu yüksek dereceli görevliler de bazen kendilerine havale edilen konularda danışmak üzere Bakû'ya hatta kimi zaman Moskova'ya başvururlardı. Her iki doktor da Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin son gününe kadar Tebriz'deki hastanede kaldılar.

Kürt işlerinde uzmanlaşmış bir başka Sovyet görevlisi de, Rızaiye'de Sovyet Genel Temsilcisi olan Haşimof'tu. Orta yaşlı bir Azerî Türkü olan Haşimof Rızaiye'deki Sovyet Konsolosluğuna bağlıydı. Azerbaycan'da özerklik ilânından önce Rızaiye'ye gelmiş ve Mehabad Kürt Cumhuriyeti tasfiye edilinceye kadar orada kalmıştı. Görevinin gereği olarak çoğu zaman Mehabad'a gidip, Kadı Muhammed ve diğer Kürt yetkilileriyle görüşürdü. Halk uzun boylu ve tıknaz bir adam olan Haşimof'u hoşsohbet, Kürt aşiretleri ve Kürt şahsiyetleri hakkında geniş bilgili olarak bilirdi. Haşimof, 1946 yılında, büyük bir ihtimalle, Sovyetler Birliği'nin Kürtlerle ilgili siyasetinin uygulanmasından doğrudan sorumlu olan en baştaki görevliydi.

Mehabad kentinde ise en derin etki bırakan Sovyet subayı Salahaddin Kâzımof'tu. Kürtler kendisini sevdikleri için ona «Kak Ağa» adını vermişlerdi ve onu bu adla tanıyorlardı. 1946 yılının Mart ayında Mehabad Kürt Cumhuriyeti'ne Askerî Danışman olarak gönderilen Kâzımof, Mehabad'da zeki ve çalışkan bir subay olarak tanınmıştı. Ayrıca sade ve açık görüşlü

bir adamdı. Fakat şehir halkının arasına pek karışmazdı. Oysa Azerî olduğu için Türkçe biliyordu ve Azerî Türkçesini hemen hemen bütün Mehabadlılar anlıyorlardı.

Mehabad'da sürekli kalan tek Sovyet görevlisi ise Ticaret Temsilcisi Esedof'tu. 45 yaşında olan Esedof, 1946 yılının Şubat ayında Mehabad'a gelmiş ve Cumhuriyet yıkılıncaya kadar orada kalmıştı. Cumhuriyet yıkıldıktan sonra Rızaiye'deki Sovyet Konsolosluğunda bulunan görevliler arasına katıldı. Mehabad'daki Ticaret Temsilciliğinde ise önce Hacıyof'u, sonra da Babayof'u bıraktı. Esedof, zamanının çoğunu ticarî faaliyetlere ayıramıyordu. Çünkü Siyasal Danışman olarak esas görevi, Kak Ağa'nın askerî görev ve planlarını tamamlamak ve gerektiğinde değişiklik yapmaktı.

Sovyet Siyasal Temsilcisi Yüzbaşı Gazalyof ise daha önce de belirttiğimiz gibi Meyanduwab'da kalıyordu. O da 35 yaşlarında bir Azerî Türküydü. İçeride kapık, az konuşan bir adam olan Gazalyof, Kürt tanıdıkları tarafından diğer Sovyet görevlilerinden daha az halkçı olarak bilinirdi. Cip arabasıyla Mehabad'a bir saat uzaklıkta bulunan Meyanduwab'da kaldığı halde zamanının çoğunu Mehabad'da geçirirdi.

Tebriz'de Sovyet Hastanesindeki doktorlardan ve General Selim Atakşiyof'tan başka Binbaşı Yarmakof da vardı. Yarmakof'un gizli adı ise sadece «Telefon No. 11»di. Bu binbaşı da Sovyet ordusuyla birlikte 1946 yılının Mayıs ayında İran'dan ayrıldı.

Aynı tarihte İran'ı terkeden üç Sovyet subayı daha vardı. Bunlardan biri, Şıkakan aşiretinin de dahil olduğu Kuzey İran Kürtleri konusunda uzmanlaşmış Binbaşı Caferof'tu. Diğerleri de Nexede'de karargâh kurmuş olan Yüzbaşı Samedof ile Eşneviye'de karargâh kurmuş olan Fethullahof'tu.

KÜRDİSTAN BAKANLAR KURULU

Cumhuriyet'in ilân edildiği 22 Ocak toplantısından sonra, Kürdistan Demokrat Partisi görevlileri ve sorumluları, resmî dairelerin ve yeni devletin genel hizmetler mekanizmasının kurulmasını öngören, zorluklarla dolu bir çalışmaya giriştiler.

Şeyh Mahmud da, I. Dünya Savaşından sonra Irak'ın Süleymaniye bölgesinde bir Kürt devleti kurmak ve sağlam temellere oturtmak konusundaki çabalarında benzer güçlüklerle karşılaşmıştı.⁽¹³⁷⁾ Ne var ki sınırsız kişisel özlemleri, kalıcı niteliği olan bir şey yapmadan düşmesine yolaçtı.⁽¹³⁸⁾

Mehabadlı Kürt liderlerinin ilk önem verdikleri konu ise, devletin güvenliğini garanti altına almak ve

---

(137) «Şeyh Mahmud Hafid» adıyla tanınan Şeyh Mahmud 10 Ekim 1922 tarihinde kendini Kürdistan Kralı ilân etti. Aynı tarihte Şeyh Kadir başkanlığında bir hükümet de kuran Şeyh Mahmud'un, kabul ettiği bir bayrağı ve bastırıldığı posta pulları da vardı. (C.F.)

(138) 30 Nisan 1923 tarihinde, Irak ve İngiltere arasında imzalanan ve daha önce sözünü ettiğimiz antlaşmaya ek olan bir protokol imzalandı. Bu protokolda Süleymaniye bölgesinin doğrudan doğruya İngiliz Yüksek Komiserinin denetimi altında kalmasından vazgeçildi ve bu bölge Irak'ın öbür illeri gibi bir Irak ili haline getirilmesi ve Bağdat'daki İçişleri Bakanlığına bağlanması kabul edildi. Bu, Şeyh Mahmud'un egemenliğini tanımamak ve bu egemenliği açıkça ortadan kaldırmak anlamına geliyordu. Durum bu olduğuna göre, sorunun «kişisel özlem»le ilgisi bulunmadığı açıktır. Anlaşıldığı kadarıyla Yazar, bu görüşü Bay Edmonds'tan almıştır. Çünkü Edmonds, Şeyh Mahmud'un, kendi yönetimi altına girecek olan bölgenin genişliği konusunda İngiliz yönetimiyle anlaşmazlığa düştüğünü anlatırken bu görüşü öne sürmüştür. (C.F.)

sınırlarının Sovyet nüfuz bölgesinin ötesine kadar genişlemesini sağlamak oldu. Kadı Muhammed, bu amacı gerçekleştirmek için Sovyet sınırı bölgesindeki Celalî aşiretinden Irak sınırı yakınlarında, Kermaşah'ın kuzeybatısında bulunan ve çevrelerinden tamamen kopuk durumda olan Hewreman aşiretine ve aynı bölgedeki Cıwanrûd vadilerine, İran ordu birliklerinin varlığının Kürt faaliyetini sınırladığı, hatta yer yer felce uğrattığı Serdeşt-Sakız hattının gerisine kadar, İran Kürdistan'ının her tarafına ve her köşesine heyetler gönderdi. Bu hattın kuzeyinde yaşayan aşiret liderleri ise büyük tehlikelere uğramalarına yolaçabilecek girişimlerde bulunmayı reddettiler.

Daha önce «Komel» örgütünün, arkasından da Kürdistan Demokrat Partisi'nin giriştikleri çalışmaların dışında da, bir Kürt özerk yönetimi kurulmasına elverişli bir toprak parçasını ele geçirmeyi başaran bir Kürt hareketi daha olmuştu. Bu hareket, II. Dünya Savaşı sırasında Hame Reşid Han'ın 1941 yılında İran'ın teslim olmasından sonra giriştiği hareketti. Ne var ki Hame Reşid Han'ın hareketi, sadece İran otoritesinin bıraktığı otorite boşluğunu doldurmayı amaçlayan bir aşiret hareketinden başka bir şey değildi. Hame Reşid Han, bu boşluğu doldurduysa da yönetim için zorunlu olan güvenlik, düzen ve devlet mekanizmasını kurmayı başaramadı. Bu nedenle 1944 yılında artık hiç bir etkisi kalmamıştı ve elindeki topraklardan atıldı. Bunun üzerine Irak'a geçmek zorunda kaldı. Fakat 1945 yılında 200 silâhlı süvarinin başında yine İran'a döndü. Bu kez yanındaki adamlarla birlikte İran ordusundan uzak, güvenilir bir yerde kalan

Hame Reşid Han, İran ordusuyla çatışmaya girmekten dikkatle sakındı.

Hame Reşid Han, aynı yılın yaz aylarında adamlarını Mehabad'a getirdiyse de sonra yine güneye, Serdeşt'e doğru çekildi. Özerk Kürt Cumhuriyeti'nin ilânından kısa bir süre sonra ise, tekrar yeni devletin başkentini ziyaret ederek bu devletin liderleriyle hareket içindeki görevlerini görüşmeye başladı. Yeni devletin liderliğinden, kendisinin hareket içinde «solda sıfır» olmayacağı şeklinde söz aldıktan sonra yine başkentten ayrıldı. Ne var ki Sovyetler, daha önce Irak Kürtlerinden kuşkulandıkları gibi Hame Reşid Han'dan da kuşkuluyorlardı. Gerek Irak Kürtlerinin, gerekse Hame Reşid Han'ın İngiliz etkisinde olduklarından kuşkulanan Sovyetler, Hame Reşid Han tarafından yeni devlete sağlanacak «yarar»ın sınırlı olmasında yarar görüyorlardı.

Gerçi Mehabad halkı 22 Ocak gününden sonra Kadı Muhammed'in liderliğini kabul etmişti ama, bir devlet başkanının seçilmesi ile bir bakanlar kurulunun kurulması gündemdeki en önemli sorun olarak kalmıştı. Bu nedenle Kadı Muhammed, Şubat ayı başlarında, Kürdistan Demokrat Partisi Merkez Komitesi üyelerinden 10 kişiyi Kürt-Sovyet Ticaret Merkezinde toplantıya çağırırdı ve Hükümetin kurulması konusunda görüşlerini belirtmelerini istedi. Ayrıca kendilerinin de bakanlıklara aday olduklarını söyledi. Görüşme sonucunda bakan adaylarının adlarını kapsayan bir liste hazırlandı. Kadı Muhammed'in yanında saklı kalan liste, hiç bir değişiklik yapılmadan, 11 Şubat 1946 günü **Kurdistan** gazetesinde aynen yayınlandı. Liste-

nin yayınlanmasıyla birlikte Kadı Muhammed Mehabad Kürt Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı olarak görevini içtenlikle ve Cumhuriyet'e bağlı kalarak yerine getireceğine yemin etti. Bakanlar da aynı şekilde yemin ettiler.

Cumhurbaşkanı'ndan sonra devletin iki numaralı yöneticisi Başbakan'dı. Başbakanlığa Bûkan aşiretinden Hacı Baba Şeyh getirildi. Hacı Baba Şeyh, 65 yaşındaydı ve ömrünün çoğunu siyasetle uğraşarak geçirmişti. Bûkan aşiretinin «Zenbil» diye adlandırılan şeyhlerinden olan Hacı Baba Şeyh kısa boylu ve ince yapılıydı. Beyaz sakalı ve gözlükleriyle geniş kültürlü bir bilim adamını andırıyordu. Oysa tanınmış bilim enstitülerinden hiç birinde okumamıştı. Daha önceleri Rıza Şah'ın dostu ve büyük bir desteği olan Hacı Baba Şeyh, Rıza Şah'ın sürgüne gönderilmesinden sonra, o sıralarda Sakız-Bane bölgesini elinde tutan Hame Reşid Han'ın yanına gitmişti. Daha sonra ise Mehabad Kürt Cumhuriyeti'nin kurulması ve güçlenmesi için çalışmaya başladı.

Hacı Baba Şeyh, bölge halkı içinde geniş bir itibara sahipti ve halkçılığıyla tanınmıştı. Bununla birlikte «Komel» örgütüne faal üye olmamıştı. Fakat 1945 yılının sonlarına doğru Kürdistan Demokrat Partisi'ne katıldı ve kişisel özlemlerini Kürt milliyetçiliğiyle birleştirdi.

Hacı Baba Şeyh, Kadı Muhammed'in samimi dostu değildi. Hatta bazı çevrelerde, Bûkan aşiretinden İlhanzade ailesinin nüfuzuyla denge sağlanması amacıyla Başbakanlığa atanmış olduğu yolunda bazı söylentiler de yayıldı. Görevinin yüksek olmasına rağmen Hükümet içinde güçlü bir kişiliği de yoktu.

Kürdistan Demokrat Partisi Merkez Komitesi, Savaş Bakanlığına da Kadı Muhammed'in amcasının oğ-

lu Muhammed Hüseyin Seyfi Kadı'yı seçti. Muhammed Hüseyin Seyfi Kadı, bu görevine ek olarak Cumhurbaşkanlığı yardımcılığı göreviyle de görevlendirildi.

Kadı Muhammed bir genç olan Mehabadlı Menaf Kerimî'yi de Milli Eğitim Bakanlığına ve Cumhurbaşkanlığı özel yardımcılığı görevine getirdi. Menaf Kerimî, «Komel» örgütünün en eski üyelerinden biriydi ve Merkez Komitesi içinde de önde gelen daimî üyelerdendi. Gerçi yaşı 25'in üstünde değildi ama, Mehabad'da sevilen ve tanınan bir şahsiyetti. Ailesi ise orta halli olmakla birlikte üst tabakaya dahil ailelerden sayılırdı.

Kadı Muhammed, Mehabadlı Muhammed Emin Muinî'yi de İçişleri Bakanlığına getirdi. Muhammed Emin Muinî Mehabad'da bir garajın sahibi olduğu için, II. Dünya Savaşının ilk yıllarında Tebriz'den gelen Sovyet ticaret adamlarıyla sağlam ilişkiler kurmayı başarmıştı. Daha sonra Sovyetlerin siyasal yönden Kürtlerle yakınlık kurmaları üzerine Muhammed Emin Muinî iki taraf arasındaki ilişkilerin, yardımlaşmanın gelişmesinde büyük rol oynamış ve güvenilir bir kişi olmuştu.

Kadı Muhammed Sağlık Bakanlığı görevi için de Seyyid Muhammed Eyyubîyan'ı seçti. 30 yaşında bir genç olan Muhammed Eyyubîyan, zenginliği sayesinde üst düzeydeki aileler arasına girmiş olan bir ailenin çocuğuydu. Muhammed Eyyubîyan az eğitim görmüş olmakla birlikte kendi kendini yetiştirmiş, kültürünü ve bilgisini artırmış bir kişiydi. Bu niteliğiyle, babasından kalma Mehabad'ın en büyük eczanesini de yönetiyordu. «Komel» örgütüne, kurulmasından bir yıldan fazla bir zaman sonra üye olmuştu.

Mehabad Kürt Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı görevine de İlhanzade ailesinden Hacı Bayezid Ağa'nın

oğlu Abdurrahman İlhanzade atandı. Amcasının oğlu İsmail Ağa İlhanzade ise Ulaştırma ve Yol İşleri Bakanı oldu. Debugre aşiretinin bđyđk nđfuz sahibi olan Bđkan kolundan gelen bu iki kişinin kabineye alınması, siyasal şartların gerekli kıldığı bir zorunluluktur. đnkđ bu aile nđfuz alanında Kadı Muhammed'in zilesiyle rekabet ediyordu. Ancak İlhanzade ailesi, kendi ailelerinden iki kişinin Hđkđmette gđrev alması için baskı yapmadıklarını, hatta bunu uygun bile gđrmediklerini, ancak o sıralarda aşiretine bağlı bazı adamlarıyla birlikte Bđkan'da bulunan Molla Mustafa Barzanî'nin baskı yapması üzerine buna razı olduklarını öne sürmektedirler. Bu iki bakandan Abdurrahman Ağa iyi bir din öğrenimi gđrmüřtü. «Komel» örgütünün de ilk üyelerindendi. İsmail Ağa ise az dinsel öğrenim gđrmüřtü. 1944 yılına kadar da «Komel» örgütüne üye olmamıştı. Bu her iki bakan da 35 yaşlarındaydı.

Ekonomi Bakanlığına da Ahmed İlâhî tayin edildi. 40 yaşlarında olan Ahmed İlâhî, ikinci derecedeki ailelerden birinin çocuğuydu. Mehabad kentinde bir ticarethanede çalışıyordu. Zengin olmamakla birlikte, Kđrt ticaretinin sırlarını bilen, okumuş bir kişiydi. Ahmed İlâhî aynı zamanda «Komel» örgütünün en eski üyelerinden biriydi. Kadı Muhammed örgüte üye olurken evinde yemin etmişti.

Çalışma Bakanlığı gđrevine Halil Hđsrevî getirildi. Sosyal merdivenin ikinci basamağında yer alan ve orta halli bir maddî mevkiye sahip olan, eski ve köklü bir ailenin çocuğu olan Halil Hđsrevî, «Komel» örgütüne ancak kuruluşunun üzerinden dđrt ay geçtikten sonra üye olmuştu.

Posta Telgraf Telefon İşleri Bakanlığı gđrevi de Kerim Ahmedîyan'a verildi. İyi bir ailenin çocuğu olan ve 40 yaşlarında bulunan Kerim Ahmedîyan'ın bđyđk

nüfuzu yoktu. Kendisi aynı zamanda zayıf kişilikli bir adamdı. Kadı Muhammed'in eşinin akrabasıydı.

Ticaret Bakanlığına Hacı Mustafa Davudî getirildi. 55 yaşlarında olan Hacı Mustafa Davudî, Mehabadlı büyük ve saygıdeğer bir aileden gelmişti. «Komel» örgütü, 1942 yılında onun bahçesinde kurulmuştu. Ne var ki kendisi ancak bir yıl geçtikten sonra örgüte üye olmuştu.⁽¹³⁹⁾

Adalet Bakanlığına ise Molla Hüseyin Mecdî tayin edildi. Çok büyük bir saygı gören Molla Hüseyin Mecdî, din bilgisi alanında da Mehabad'daki bütün din bilginlerinden üstündü. Örgüte üye olmasının üzerinden gerçi birkaç aydan fazla bir zaman geçmemişti ama, kadılık görevindeki ve dinsel görevdeki şöhreti, Adalet Bakanlığı için en güçlü aday olmasını sağlamıştı.

Mehabad Kürt Cumhuriyeti Hükümetinin en genç üyesi ise 23 yaşındaki Tarım Bakanı Muhammed Velizade idi. Tahran yakınlarındaki Karac Yüksek Tarım Okulundan mezun olan Muhammed Velizade'nin Tarım Bakanlığı görevine layık olduğunu söylemeye gerek yoktur. «Komel» örgütüne 1943 yılında üye olmuştu. Kendisi Mehabad'da yüksek tabakada yer alan bir ailenin çocuğuydu.

Mehabad Kürt Cumhuriyeti Hükümetinin yapısını incelediğimiz zaman, bu Hükümetin Mehabad şehri ve çevresindeki halkın üst tabakasını temsil eden kişilerden oluşmuş olduğunu görürüz. Siyasal ve ekonomik alanlarda tutuculuğa eğilimiydi. Toprak ve mülk sahiplerinin de bekleдикleri buydu. Ne var ki Hükümet

---

(139) Bundan anlaşılıyor ki, bahçesinde yapılan ilk toplandıan haberi yoktu. (C.F.)

eğitim ve sosyal alanlarda Kürtler arasındaki ölçülere göre nispeten yenilikçiydi.

Kürt Hükümeti, bünyesinde topladığı bakanlarla örgütlü Kürt ulusal hareketini ve Mehabad bölgesini gerçi iyi temsil ediyordu ama, kuzeyde bulunan Rı-zaiye bölgesinden ve güneyde bulunan Sakız-Ser-deşt bölgelerinden temsilci almayı ihmal etmişti. Ay-rıca Mehabad Kürt Cumhuriyeti'nin sınırları dışından, Kürdistan'ın öbür bölgelerinden de temsilci almamıştı.

Ne var ki bu Hükümetin, önemli aşiret temsilci-lerini bünyesine almamış olması, Mehabad'daki yer-leşik Kürtlerden küçük bir topluluğun tüm Kürtlere kendi iradelerini kabul ettirdiği anlamına gelmiyordu. Çünkü daha sonra bir Yasama Meclisi için seçim yapılacaktır ve bu seçim nüfus dağılımı esasına dayalı olacaktır. İşte bu seçim yapılıp aşiret liderleri ya da temsilcileri seçimlerle kurulacak olan bu mecliste yer-lerini alıncaya kadar, kendi bölgelerindeki işlerini kendilerinin yürütecekleri doğaldı. Tabii bu da Kürt başkentinin çizdiği yöntemlere uygun olacaktır.

Kaldı ki Kadı Muhammed ile Kürdistan Bakanlar Kurulu, rneğin şıkakan aşireti lideri mer Han řı-kak, Herk aşireti lideri Reşid Bey ve Barzan aşi-reti lideri Molla Mustafa Barzanî gibi belli başlı aşiret liderlerinin görüşlerini almadan askerî ya da siyasal alanlarda önemli kararlar almazlardı.

Böylece Mehabad Kürt Cumhuriyeti'ndeki Yürüt-me Organı, yine de aşiret esaslarına göre kurulmuş ve görevler aşiretleri temsil eden kişilere dağıtılmıştı. Tabii bu kişilerin, Kadı Muhammed'in liderliğine, ki-şiliğine, sosyal mevkiine ve sahip bulunduğu Sovyet desteğine ayak uydurabilecek kişiler arasından seçil-melerine de dikkat edilmışti.

Bir geçiş dönemi için kurulmuş olan bu Hkme-

tin böylesine bir denge gözetilerek ve âdil ölçülere, yeterlilik esasına uyularak kurulmuş olması Kadı Muhammed'in yeterli, hamaset dolu liderliği sayesinde sağlanmıştı. Kadı Muhammed öylesine uzak görüşlü bir liderdi ki, bütün bölgesel yönetimleri ve otoriteyi aşiret liderlerine bırakmıştı.⁽¹⁴⁰⁾

---

(140) Kadı Muhammed Cumhurbaşkanı olduğu halde «Cumhurbaşkanı» ya da «Devlet Başkanı» unvanını taşııyordu. Taşıdığı ve tanındığı tek unvan, «Pêşewayê Partî Demokratî Kurd» (Kürt Demokrat Partisi Önderi) unvanıydı. Bakanların da bir süre sonra «Bakan» unvanından vazgeçmeleri uygun görüldü ve Bakanlar Kurulu üyeleri, «Reys» ya da «Reis» unvanıyla tanınmaya başladılar. (C.F.)

DOKUZUNCU BÖLÜM

M A R T

1.

İRAN SORUNU

Sovyetler Birliği ile İngiltere'nin 1941 yılının Ağustos ayında İran'ı işgal etmeleri ve Rıza Şah'ın aynı yılın Eylül ayında tahttan uzaklaştırılması üzerinden uzun bir süre geçmeden, Tahran'daki İngiliz Büyükelçisi Sir Reader Bullard, ikili işgalin yasal statüsünün saptanması için İran Hükümetiyle görüşmelere başladı.⁽¹⁴¹⁾ İngiliz Büyükelçisi, bu görüşmelerde, İngiliz Dışişleri Bakanlığı tarafından hazırlanmış ve Sovyet Hükümetince de onaylanmış olan bir taslak öne sürmüştü.

Bu taslakta, İran çıkarlarının korunmasını öngören bazı değişiklikler yapıldıktan sonra İran Parlamen-

---

(141) The Camels Must Go, London - 1961 (W.A.)

tosu 29 Ocak 1942 tarihinde bu konudaki anlaşmayı onayladı.⁽¹⁴²⁾

Anlaşmanın bir maddesinde Sovyet ve İngiliz ordularının İran'daki varlıklarının bir işgal amacına yönelik olmadığı belirtilerek şöyle deniyordu:

«Müttefik orduların İran'da bulunmaları herhangi bir askerî işgal amacına yönelik değildir. Müttefik orduların İran'daki varlığı, yönetim işlerini ve yönetim mekanizmasının işleyişini ancak mümkün olan en az oranda etkileyecek; ayrıca İran güvenlik kuvvetlerinin çalışmalarını engellemeyecektir. Müttefik orduların ülkenin ekonomik hayatı, yurttaşların normal gezileri ve İran kanun ve yönetmeliklerinin uygulanması ile bir ilgisi olmayacaktır.»

Ne var ki Sovyetler Birliği'nin giriştiği bazı davranışları, örneğin Azerbaycan ve Kürdistan'daki hareketleri desteklemesini söz konusu anlaşmanın yukarıda belirtilen maddesini ihlâl anlamına alan İran, 1946 yılının ilkbaharında durumu Birleşmiş Milletler'e şikâyet etti ve bunu kendisi için bir hak kabul etti.

Sözünü ettiğimiz anlaşma gereğince, İran'daki tüm yabancı kuvvetlerin en geç 2 Mart 1946 tarihine kadar ülkeyi terketmeleri gerekiyordu.⁽¹⁴³⁾

Bu süre dolup da İran Azerbaycan'ında üslenmiş bulunan Sovyet kuvvetlerinde çekilme belirtisi olabilecek bir hareket görülmeyince⁽¹⁴⁴⁾ İngiliz Hükümeti 4 Mart günü Sovyetler Birliği'ne bir resmî protesto

---

(142) G. Lenczowski, *Russia and The West in Iran*. Ithaca, N.Y. - 1949, P. 175 (W.A.)

(143) Bu konudaki madde şöyleydi: «Müttefik kuvvetler İran'dan, savaşın sona ermesinden itibaren altı ayı geçmeyecek bir süre içinde çekileceklerdir.» (C.F.)

(144) İran'daki Sovyet kuvvetlerinin mevcudu savaştan sonra 30 000 tahmin ediliyordu. (C.F.)

notası verdi. İki gün sonra da Amerika Birleşik Devletleri aynı yola başvurdu.⁽¹⁴⁵⁾

Ne var ki Avrupa başkentlerine, İran'daki Sovyet kuvvetlerinin çekilecekleri yerde zırhlı alaylarla takviye edilmeye başladıkları ve bu kuvvetlerin Tahran yönündeki ve Türkiye ile Irak sınırları yakınlarındaki stratejik yerlerde mevzilendikleri yolunda raporlar gelmeye başladı.⁽¹⁴⁶⁾

---

(145) Belirtmeye değer ki Molotof, Yalta Konferansında, Müttefik orduların İran topraklarından çekilmeleri konusunda bir süre saptanması için görüşme açılmasını öngören bir İngiliz-Amerikan ortak önerisini kabul etmeye yanaşmamıştır. (C.F.)

(146) Sovyetler Birliği'nin Mart ayı başlarında başlayan bu askerî atılımı sürpriz oldu ve siyasal gözlemciler bunun nedenleri konusunda şaşkına döndüler. Bu atılımdan önce İran'daki Sovyet kuvvetleri Rızaiye'de bir piyade tümeni, Tebriz ve Erdebil'de birer suvari tümeni ve yine Erdebil'de ve Tahran yolu üzerinde bazı tank birliklerinden ibaretti. 6 Mart günü, mekanik savaşta uzmanlaşmış olan Mareşal İvan Bağramyan İran'daki Sovyet Kuvvetleri Başkomutanlığı görevini aldı. Ülkede mevzilenmiş diğer birlikleri takviye etmek için de 750 tanktan oluşan bir kuvvet gönderilerek Türkiye ve Irak sınır bölgelerinde mevzilenmeye başladı. Aynı sıralarda Mareşal Talbokin komutasındaki bir diğer Sovyet ordusu da Güney Bulgaristan'a ilerleyerek oradaki Türkiye sınır bölgesinde mevzilendi. Bunun üzerine askerî gözlemciler, Sovyetler Birliği'nin bu hareketlerinin İran'ı baskı altına almayı amaçladığını, Türkiye'ye karşı yapıldığını anladılar. Yazarın sözünü ettiği Amerikan protesto notası bu konuyla ilgiliydi. Sovyet Hükümetine verilen bu notanın başında şöyle denilmekteydi: «Birleşik Devletler Hükümeti, savaşa girmiş olan Sovyet ordularının geniş çapta bir harekâta giriştikleri ve Sovyetler Birliği'nden Tebriz'e, oradan da Türkiye ve Irak sınırına ve Tahran'a doğru savaş gereçlerinin sevk edilği yolunda raporlar almaktadır. Birleşik Devletler Hükümeti, Sovyet Hükümeti'nin İran'daki mevcut kuvvetlerini çekeceği yerde İran'a yeni yedek kuvvetler göndermesini gerektiren nedenler konusunda bilgi sahibi kılınmak istemektedir.» Sovyet Hükümeti bu notaya cevap vermedi. Yalnız

Bunun üzerine Amerika Birleşik Devletleri, 9 Mart 1946 günü Sovyet Hükümetine bir nota vererek durumdan duyduğu büyük endişeyi belirtti. Bu noktayla birlikte artık Sovyetler Birliği'nin karşısında sorumluluk yüklenme işi Londra'dan Washington'a geçiyordu.

Amerika'nın tutumunda beliren sertlik, New-York'ta Birleşmiş Milletler'de kendini göstermeye başladı. O sıralarda Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin yapacağı toplantının tarihi yaklaşıyordu. Birleşmiş Milletler'deki İran Temsilcisi Hüseyin Alâ ülkesine destek sağlamak için çalışıyor ve geniş destek de sağlıyordu.

Olaylar bir bunalıma dönüşmek üzereydi ki, Sovyetler Birliği ansızın tutumunu değiştirdi. Birleşmiş Milletler'deki Sovyet Temsilcisi Gromiko, 26 Mart 1946'da yaptığı açıklamada, hesapta olmayan bir durum baş göstermediği takdirde, Sovyet kuvvetlerinin beş ya da altı hafta içinde İran'ı terkedeceklerini bildirdi.⁽¹⁴⁷⁾

Daha sonra 5 Nisan tarihinde İran Başbakanı Kıvamussaltana ile Tahran'daki Sovyet Büyükelçisi İ. G. Sadçikof arasında, Sovyetler Birliği'nin en geç 6 Mayıs 1946 tarihine kadar İran'daki kuvvetlerini çekmeyi taahhüt ettiği konusunda bir anlaşma yapıldı.⁽¹⁴⁸⁾

TASS Ajansı, Washington'a ulaşan raporların gerçeği içermediğini bildirmek konusunda yetkili kılındı. (C.F.)

(147) 24 Mart'ta Tahran'daki Sovyet Büyükelçisi, Ahmed Kıvamussaltana'ya, Sovyet ordularının aynı gün İran'dan çekilmeye başladıklarını bildirdi ve kendisine, Sovyetler Birliği'ne verilen petrol imtiyazı ile ilgili antlaşma ve Azerbaycan'daki özerklik konularında birer nota verdi. (C.F.)

(148) Bu anlaşma 5 Nisan değil, 4 Nisan tarihinde yapıldı. Anlaşma gereğince Kızıl Ordu, 24 Mart tarihinden itibaren altı hafta içinde İran topraklarından çekilecek ve Azerbaycan bölgesin-

Anlaşmada, kurulması tasarlanan Iran-Sovyet Ortak Şirketi konusunda da şöyle deniliyordu:

«Bu anlaşmadan güdülen amaç, bir Iran-Sovyet Ortak Şirketi kurmaktır. Bu şirketle ilgili kanun tasarısı, 24 Mart tarihini izleyen yedi ay içinde onaylamak üzere Iran Temsilciler Meclisinin 15. dönemine sunulacaktır.»⁽¹⁴⁹⁾

Iran Azerbaycan'ı konusunda ise antlaşmada şartlar vardı:

«Azerbaycan sorunu Iran'ın bir iç işi olduğundan, Iran hükümeti ile Azerbaycan halkı arasındaki anlaşmazlığın sona erdirilmesi amacıyla, barışçı nitelik taşıyan gerekli tedbirler alınacaktır.»⁽¹⁵⁰⁾

Iran-Sovyet antlaşmasında kurulması öngörülen ortak şirketin amacı Iran'da petrol araması yapmaktır. Sovyetler Birliği'nin Iran'da petrol aramakla ilgili isteği aslında yeni değildi. 1944 yılının yaz aylarında da Iran'ın Kuzey bölgelerinde petrol arama ve çıkarma hakkı elde etmek amacıyla birkaç kez istekte bulunmuştu. Iran Hükümeti ise, savaşın sona ermesine kadar hiç bir yabancı ülkeye petrol imtiyazı verilmesi ve bu konudaki isteklerin incelenmemesi ile il-

---

de hiç bir Sovyet askeri kalmayacaktı. Petrol antlaşması ise 50 yıl süreyle yürürlükte kalacaktı ve 24 Mart tarihinden itibaren yedi ay içinde Iran parlamentosuna sunulacaktı. Iran Hükümeti de kendi yönünden Azerbaycan konusunda «durumun sağduyu ve hoşgörüyü ele alınacağı»nı vadetti. (C.F.)

(149) Iran-Sovyet anlaşmasından hemen sonra, Iran parlamentosu, ülkede yabancı kuvvetler kaldıkça genel seçimlerin yapılmasını yasaklayan bir kanunu kabul etti. Bu, Başbakan Ahmed Kıvamussaltana'nın Sovyet kuvvetlerinin çekilmesini çabuklaştırmayı öngören parlak bir manevrasıydı. Çünkü çekilme geciktikçe, yeni Meclis için seçimlerin yapılması da gecikecekti, seçimlerin gecikmesi ise Petrol Anlaşmasının parlamentoya sunulmasının gecikmesine yolaçacaktı. (C.F.)

(150) 6 Nisan 1946 tarihli New-York Times gazetesi. (W.A.)

gili bir Bakanlar Kurulu kararını hatırlatarak bu isteği reddetti. Söz konusu karar daha önce alınmıştı. Sovyetler Birliği'nin propaganda araçları bunun üzerine İran Hükümetine karşı saldırıya geçtiler. Sonunda İran Başbakanı istifa etmek zorunda kaldı. Fakat Sovyet propaganda kampanyasından korkuya kapılan İran Temsilciler Meclisi, herhangi bir sorumlu merciiin yabancı bir devlete ya da şirkete petrol arama ve çıkarma hakkı vermesi ya da bu konudaki istekleri görüşmesini yasaklayan bir kanun kabul etti.⁽¹⁵¹⁾

Daha sonra İran Başbakanı Kıvamussaltana, Sovyetler Birliği Büyükelçisiyle yukarıda sözünü ettiğimiz anlaşmayı imzalamakla İran Temsilciler Meclisi tarafından çıkarılan bu kanunu çiğnemiş oldu. Ancak, Kıvamussaltana'nın amacı, bu taahhüde karşılık, Sovyet kuvvetlerinin İran'dan çekilmelerini çabuklaştırmaktı.⁽¹⁵²⁾

2.

KADI MUHAMMED-PEŞVARİ GÖRÜŞMESİ

1946 yılının Mart ayında Washington, Londra, New-York ve Moskova'nın ilgisini çeken İran Azerbaycan'ının, güneyinde ve doğusunda yer alan küçük bir

---

(151) Anlaşıldığına göre İran parlamentosu, başbakanları ve bakanları korumak için petrol konusuna el koymuş ve bu kanunu o amaçla çıkarmıştır. (M.E.B.)

(152) Nitekim işler, tam Kıvamussaltana'nın planladığı gibi yürüdü. Sovyet kuvvetlerinin çekilmesi işi tamamlandıktan sonra, yenilenen seçimle toplanan parlamentoda yaptığı konuşmada, petrol konusunda yaptığı görüşmelerle ilgili bir rapor sundu ve petrol anlaşmasını belirli şartlar altında imzaladığını söyleyerek onaylanmamasını istedi. Bu sıralarda parlamentonun söz konusu anlaşma konusunu ele almasından hemen önce İran-Amerikan Kültürel İlişkiler Merkezinde bir konuşma yapan Amerikan Büyükelçisi, parla-

Kürt devletini de sınırları içinde göstermek istediği bilinmiyordu. Oysa Azerbaycan yöneticilerinin sınırlarla ilgili propagandalarında hep bu konu işleniyordu.

Ne var ki Mehabad'da olaylar Sovyetlerin bile tahminini aşan bir hızla gelişmişti.

'Mehabad'da Kürt Hükümetinin kurulmasından kısa bir süre sonra, Kürdistan Demokrat Partisi'nin iki belli başlı üyesi Tebriz'e gittiler. Bu üyeler Muhammed Emin Şerefi ile Halil Hüsrevi'ydü. Tebriz'e, bazı özel işlerini görmek ve partiyle ilgili bazı görevleri yerine getirmek amacıyla gitmişlerdi.

Ne var ki bu iki üye ile Sovyet Hastanesinde görüşen Dr. Samedof, Kürtlerin Sovyetler Birliği'nin onayını almadan Azerbaycan'dan ayrılıp bağımsızlıklarını ilân etmelerinin ve kendilerine özgü bir Hükümet kurmalarının nedenlerini sordu. Sovyet görevlileri, Kürdistan Demokrat Partisi'nin bu iki üyesi tarafından verilen cevapları inandırıcı bulmayınca Kadı Muhammed'den, Tebriz'e gelip Cafer Peşvarî ile görüşmesini istediler.

Tebriz'e gelen Kürt Cumhurbaşkanı, «Grand Otel» diye adlandırılan önemsiz bir otele indi. Azerbaycan Başbakanı Cafer Peşvarî de kendisiyle görüş-

---

mentoya karar almakta cesaret verici sözler söyledi ve şöyle dedi: «İran, anlaşma konusunda istediği yolu seçmekte özgürdür. Eğer anlaşmayı reddetmek yolunu seçerse, Sovyet baskısına karşı koymakta Birleşik Devletler'in desteğine güvenebilir.» 22 Ekim 1946 tarihinde parlamento, 2'ye karşı 102 oyla anlaşmayı reddetti. Red gerekçesinde şöyle denilmekteydi: «Başbakan'ın petrol anlaşması konusunda yaptığı görüşme geçersizdir ve hiç bir değer taşımamaktadır. Ancak Başbakan, herhangi bir yabancı ülkeye petrol imtiyazı verilmesi konusunda bakanların kendiliğinden görüşme yapmalarını yasaklayan Aralık 1944'te çıkarılmış kanunun gerektirdiği cezadan bağışlanacaktır.» Bu konuda fazla bilgi için Peter Avery'nin **Modern Iran** adlı kitabına bakınız. (C.F.)

mek üzere aynı otele gitti. Kadı Muhammed'in cevabı gayet basitti. Şöyle dedi:

«Tebriz'deki Sovyet Siyasal Komiseri Yarmakof, 22 Ocaktan önce Kürtlerin amaç ve niyetlerini biliyordu. Yarmakof ayrıca, Çuvarçıra Meydanında Cumhuriyetin ilânı için yapılan töreni de, meydana yakın bir yerde durdurduğu arabasının içinde oturarak seyretti.»

Daha önce Yarmakof, bir Kürt Hükümeti kurulması konusunda yetkili olduğunu inkâr etmişti. Ne var ki Kadı Muhammed'in açıklaması General Atakşiyof'u inandırmaya, aynı zamanda da Cafer Peşvarîyi susturmaya yetmişti.

Görüşmeden sonra Kadı Muhammed Mehabad'a dönerek, Cumhuriyet'in sağlam temellere oturtulması için gerekli çalışmalara girişti. Cumhuriyet'in sağlam temellere oturtulması için gerekli unsurların başında ise düzenli bir askerî güç geliyordu.

3.

MEHABAD KÜRT CUMHURİYETİ'NE YAPILAN SOVYET YARDIMLARI

Mehabad'da Kürt Hükümetinin kurulmasının üzerinden henüz kısa bir zaman geçmişti ki, Şubat 1946 sonlarında Mehabad'a iki parti Sovyet silâhı gönderildi. Bu iki partide tüfek, makinelitüfek, «Golt» ve «Brno» marka tabanca olmak üzere 5 000 parça silâh vardı. Top ve tank ise gönderilmedi. Oysa anlaşmaya göre bunların da gönderilmesi gerekirdi. Fakat Sovyetler bunların yerine zırh deliciler ve fitilli gaz lambaları gönderdiler. Gönderilen Sovyet silâh-

ları, bir Kürt ordusu kuruluncaya kadar geçici olarak Mehabad Tütün Tekel Dairesi depolarında saklandı.

4.

KÜRDİSTAN ULUSAL MARŞI

Sovyet silâhlarının gönderilmesinden bir ay sonra Mehabad'a bir Sovyet hediyesi daha geldi. Bu hediye, Kürt Ulusal Marşı'nı ve diğer askerî marşları çalmak üzere kurulan bando tarafından kullanılacak olan askerî müzik aletleriydi.

Şair Hejar tarafından yazılan Kürt Ulusal Marşı'nın bestesini her ikisi de bakan olan Menaf Kerimî ile Mahmud Velizade yapmışlardı. Kürt-İran makamlarının karışımı bir makamla yapılan bu beste Batılı anlamda seslendirilmişti.

Kürt Ulusal Marşı'nın ilk kıtası ile nakaratında tahmin edileceği gibi Anavatan ve «öğretici önder» Başkan Kadı Muhammed yüceltiliyordu. Ne var ki Marş'ın son kıtası, Mehabad Kürt Cumhuriyeti'nin coğrafi özlemlerini ortaya koyması bakımından çok büyük anlam taşıyordu. Son kıta şöyleydi:

«Neftim awê zîyane
«Le Sêrt û Kermaşa'ne
«Baba Gurgur dîzane
«Le Mûsıl'da hemane.»

Bunun çevirisi şöyledir:

«Petrolüm hayat suyu
«Hem Siirt'te, hem Kermaşah'ta
«Baba Gurgur da biliyor ki
«Musul Petrolü de bizimdir.»

BARZANİLER MEHABAD'A YERLEŞİYOR

Mehabad Kürt Cumhuriyeti kurulduğu zaman, Kürt Ordusunun çekirdeği aslında mevcuttu. Bu çekirdek Barzanilerden oluşmuştu.

Barzanilerin liderleri, 1945 yılının Kasım ayında sınırı geçip İran'a girdikten beri birkaç kez Mehabad'ı ziyaret etmişlerdi. Ne var ki kadın ve çocuklarla birlikte sayıları 10 000'i bulan toplulukları, kuzeybatıya düşen ve Irak sınırı boyunca Xane'den Eşneviye'ye kadar uzanan bölgede kalmışlardı. Öncü muhafızları ise, Mehabad kentinin 13 kilometre kuzeyinde, Sablax ırmağı kıyılarında bulunan ve «Kümkalet» diye adlandırılan Debugre köyü önlerinde karargâh kurmuşlardı.

Daha sonra 1946 yılının Mart ayı başlarında, Molla Mustafa Barzanî, en iyi savaşçıların büyük bir kısmını aileleriyle birlikte Mehabad kentinde toplamaya başladı. Mehabad'da Barzanilerden 3 000 kişilik bir kuvvet meydana geldikten sonra Molla Mustafa Barzanî de karargâhını oraya getirdi. Günümüzde «Cihannüma Oteli»nin bulunduğu yerde o zaman Barzanî'nin karargâhı kurulmuştu.

Barzanilerin şehirde kaldıkları binalardan biri de, daha önce Amerikan Misyonerler Heyeti tarafından kurulmuş ve merkez olarak kullanılmış olan binaydı. Daha önce de sözünü ettiğimiz Amerikan asıllı Bayan Dahl Habîbî, Kürt ulusal hareketinin Sovyet yanlısı bir çizgiye yöneldiğini görünce ve Kadı Muhammed'e karşı kırgınlık duyunca 1945 yılının Ağustos ayında ailesiyle birlikte Tahran'a gittiğinde bu binayı boşaltmıştı.

Mehabad şehrine yerleşen 3 000 Barzanî'nin halka karşı tutumları iyiydi. Zaten halkın arasına pek fazla karışmazlardı.

Öte yandan Molla Mustafa Barzanî, o sırada, kendisini güvenilir bir kişi bulmayan Sovyetlerin güvenini kazanmaya ve onları bu yolda ikna etmeye çalışıyordu. Birkaç yakın dostuna, Başkan Kadı Muhammed'in Sovyet görevlileriyle birlikte kendisine karşı bir komplo kurmasından endişe ettiğini, oysa kendisinin Kadı Muhammed'i memnun etmeye ve hiç bir zaman gücendirmemeye büyük özen gösterdiğini söylemişti. Denildiğine göre Barzanî katıldığı tartışmalarda, Sovyet desteğinin Cumhuriyet'i güçlendirebileceğini söylerdi.

6.

KÜRTLER AZERBAYCAN'A KATILMAYI REDEDEDİYORLAR

Kadı Muhammed ile Azerbaycan Başbakanı Cafer Peşvarî arasında Şubet 1946'da Tebriz'de yapılan görüşmede İran Kürtlerinin özerklik haklarının kabul edildiği sanılıyordu. Ne var ki, Azerbaycanlılar, İran Kürdistan'ının Azerbaycan özerk yönetimi çerçevesi içinde yarı-özerkliğe sahip olmaları ve bunun ötesine gitmemeleri gerektiği yolundaki görüşlerini koruyorlardı.

1946 yılının Mart ayı sonlarında, Tebriz'deki Sovyet yetkilileri, Kadı Muhammed'in diğer Kürt liderleriyle birlikte İran-Azerbaycan'ının başkenti Tebriz'e gitmesini istediler. Fakat, Sovyet Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Bakanı Mirza İbrahimof ile Bakülü Ge-

neral Kolyof'la görüşmek üzere çağrıldıkları kendilerine bildirilmedi.

Yapılan bu çağrı üzerine Kadı Muhammed, Başbakan Hacı Baba Şeyh, Savaş Bakanı Seyfi Kadı, Eğitim Bakanı Menaf Kerimî, Sağlık Bakanı Seyyid Muhammed Eyyubîyan, Mameş aşiretinin Kadirî kolu lideri Abdullah Kadirî, Mameş aşiretinin Aşairî kolu lideri Kak Hamza ve Mingur'dan da Kak Suvar Mingur Tebriz'e gittiler.

Kürt liderleri ile Tebriz'de görüşen Sovyet Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Bakanı Mirza İbrahimof, Kürtlerle Azerîlerin birleşmelerinin yararlarını anlattı ve Irak (.....) Kürtlerinin kurtulacakları tarihe kadar bu birliğin devam etmesi gerektiğini, o zaman daha geniş ve daha güçlü bir Kürt devletinin kurulmasının mümkün olacağını söyledi. Mirza İbrahimof ayrıca, «Kürtlere, kendilerine özgü bir Hükümet kurmaları için kim izin verdi?» diye sordu.

Bu soruya eskiden verilen cevap tekrarlanarak verildi:

«Her şey Yarmakof'a anlatılıp açıklanmıştı.»

Sovyet yetkililerinin artan baskıları karşısında Kadı Muhammed endişe duymaya başladı ve sonra kendi kendine şöyle dedi:

«Hastanın doktorun tavsiyesine uyması gerekir.»

Ne var ki Seyfi Kadı ile Hacı Baba Şeyh yumuşamadılar ve güçlü bir direniş göstererek Sovyet yetkililerine şöyle dediler:

«Siz Ruslar bizden çok ilerisiniz. Bu nedenle size uymamız gereklidir. Fakat, uygarlık merdiveninde bizden daha yüksek bir basamakta olmayan bir halka teslim olmamız için ısrar ettiğiniz takdirde bu isteğinize boyun eğmemizi gerektiren ve bizi buna zorlayan bir neden yoktur. Ayrıca, eğer konu, Kürtlerin bu zayıf

halleriyle bir büyük devlete katılmaları konusu ise, Kürtler için yeniden İran'a katılmak daha iyi olacaktır.»

Bunun üzerine Sovyet yetkilileri, Kürt heyetinden, Bakû'dan talimat gelinceye kadar, 24 saat beklemelelerini istediler. Bu sırada Bakû'dan şu cevap geldi:

«Kürtler kendilerine özgü bir Hükümet kurabilirler.»

Bu ziyaret sırasında Kadı Muhammed'e, Rus yapısı olmayan, siyah renkli bir özel araba da hediye edildi.

Bu ziyaretin üzerinden henüz kısa bir zaman geçmişti ki, Meyanduwab bölgesinde Şeyhağayî aşiretine bağlı Kürtlerle yöredeki Azerîler arasında bir kavga başgösterdi. Geniş kapsamlı bir çarpışmaya dönüşmeye yüz tutan bu kavgayı önlemek için Kadı Muhammed Mehabad'dan kalkıp Meyanduwab'a gitmek zorunda kaldı. Bu, iki cumhuriyetin taraftarları arasında çıkan anlaşmazlıkların sonuncusu olmayacaktı.

7.

MEHABAD'DA KÜRT ORDUSU KURULUYOR

Bakanlar Kurulunun kurulmasından ve Seyfi Kadı'nın Savaş Bakanlığı görevine atanmasından kısa bir süre sonra, Barzan aşiretine bağlı savaşçılardan ve Cumhuriyet'i savunmaya her an hazır olmalarının garantili olduğunu bildiren İran'daki Kürt aşiretlerinden ayrı olarak bir düzenli Kürt ordusunun kurulması için de gerekli girişimler yapıldı.

O zamana kadar görülen Kürt ulusal hareketlerinin genel niteliği şu olmuştu:

Yerleşik Kürt unsurlar, söz ve propağanda alanlarında merkezî hükümetlere karşı en ağır yükün altına giriyorlardı. Ayrıca Kürt isteklerinin yerine getirilmesi konusunda da en çok bunlar ısrar ediyordu. Ne var ki Kürt yerleşik unsurları, merkezî hükümetlere kafa tutmakta ve Kürt hakları ile imtiyazlarını o hükümetlerden koparıp almakta en az güce sahip bulunuyorlardı.

Buna karşılık yerleşik olmayan Kürt aşiretleri ise zaman zaman ayaklanma ve ayrılma hareketleri için gereken olanaklara sahip bulunuyorlardı. Fakat aşiretler de örgütlü değildi ve, ulusal eğilimleriyle feodal otoriteyi, aşiretçilikle özerkliği birbirlerine karıştırdıkları için güvenilir dayanak da değillerdi.

İşte bu nedenle Mehabad Kürt Cumhuriyeti liderleri, kendi disiplinleri altında olacak, ulusal bilince sahip, Hükümete bağlı, çağdaş bir askerî güç kurmaya karar verdiler.

Bu kararın bir sonucu olarak Kadı Muhammed ve Muhammed Hüseyin Seyfi Kadı yeni kurulacak orduya komuta edecek subayları tayin etmeye başladılar. Bu tayinde Mehabad şehri ile Mehabad bölgesi esas alındı. Aşiret liderlerine de «askerî onur rütbeleri» verildi. Fakat bunlara herhangi bir aylık verilmiyordu.

İlk adım olarak tayin edilen 70 subay, Kürt ordusunun çekirdeğini teşkil ediyorlardı. Bu subayların hemen hemen hepsi İran ordusunda fiilî görev yapıyordu. Bu subaylara yardımcı olarak da bazı assubaylar tayin edildiler. Tayin edilen subay ve assubayların komuta edecekleri 1 200 kişilik bir askerî birlik de aynı sıralarda kuruldu. Silâh altına alınan askerlere Kürtler «serbaz» adını vermişlerdi. Subayların

çoğuna askerî görevlerinin yanı sıra yönetimle ilgili bilgiler de veriliyordu.⁽¹⁵³⁾

Mehabad Kürt kuvvetlerinin içinde, gerek kuruluş sırasında ve gerekse daha sonra cephede, Barzanîlerle birlikte 12 genç daha vardı. Bu gençler Irak ordusunda görev yapan subay ve assubaylardı. Molla Mustafa Barzanî'yle birlikte hareket eden bu subay ve assubaylar daha sonra Mehabad Kürt Cumhuriyeti'ne katılmışlardı. Bunların birkaçı Barzan aşiretindendi, geriye kalanlar ise Nuri Sait ve Macid Mustafa hükümetleri tarafından tayin edilmiş ve Kuzey Irak'taki Kürtlerin isteklerini izlemekle görevlendirilmiş olan irtibat subayları idi. Bu subaylardan Albay Mustafa Xoşnav (Hoşnav) ile Yüzbaşı Muhammed Mahmud Kudsi, Mehabad'da kurulan Kürt ordusunun eğitim çalışmalarına katıldılar ve büyük yararlıklar gösterdiler. Diğer subaylar ise Güney cephesindeki Kürt kuvvetleri komutanlıklarına dağıtıldılar.⁽¹⁵⁴⁾

Aynı yılın Mart ayı içinde Mehabad'a, Sovyet or-

---

(153) Kürdistan Demokrat Partisi Merkez Komitesi üyelerine Yarbay rütbesi verilmişti. (W.A.)

(154) Kürt ordusunun İran Kürdistan'ından olan subaylarından bazıları şunlardı: Savaş Bakanı General Muhammed Hüseyin Seyfi Kadı, General Ömer Han Şerifi Şıkak, General Hame Reşid Han, Genelkurmay Başkanı Binbaşı Ali Han Şîrzad, Mehabad Kuvvetleri Komutanı Binbaşı İbrahim Salih, Yüzbaşı Halil Muvaffakî, Yüzbaşı Hasan Rahîmzade, Askerî İnzibat Komutanı Yüzbaşı Hamid Mazûcî.

Irak Kürdistan'ından gelip Mehabad Kürt ordusuna katılan General Mustafa Barzanî'den başka Irak ordusunun eski Kürt subayları da şunlardı: Eski Yüzbaşı Albay Mustafa Xoşnav (Hoşnav), eski Üsteğmen Erbilli Binbaşı Hayrullah Abdülkerim, Abdulaziz, eski Teğmen Binbaşı Nuri Ahmed Taha, eski Yüzbaşı Albay Mir Hac, eski Yüzbaşı Şemdinanlı Seyyid Abdülaziz Geylânî, Üsteğmen Nuri Şirvanî, Üsteğmen Celâl Emin, eski Assubay Üsteğmen Abdülaziz Şerif Numan, Yüzbaşı Nuri Emin. (W.A.)

dusunda görevli Yüzbaşı Salahaddin Kâzımof adında bir subay da geldi. Kürt ulusal ordusunun eğitim işlerine yardımcı olmak amacıyla Mehabad'a gönderilen Kâzımof, yeni görev yerine varır varmaz albay rütbesine yükseltilerek yeni orduda görevlendirildi. Kürt dostları Salahaddin Kâzımof'a «Kak Ağa» lakabını verdiler.

Kürt ordusunda uygulanan eğitim sistemi basitti. Fakat çok-yönlü bir biçimde uygulanıyordu. Örneğin beden eğitimi, tüfek ve makinelitüfek eğitimi, elbombasının kullanılması gibi çeşitli dalları kapsıyordu. Bazı gönüllülere ayrıca otomobil ve kamyon şoförlüğü öğretiliyordu. Kürtlerin elinde Tebriz'deki Sovyet Ticaret Heyeti tarafından gönderilen Sovyet yapısı 10 kamyon, eski tip Amerikan yapısı 10 büyük kamyon ve 10 tane de cip vardı. Bütün bunlar Sovyetler Birliği tarafından yardım olarak verilmişti.

Mart ayının sonlarına doğru **Kurdistan** gazetesinde, dört subayın general rütbesine yükseltildikleri konusunda bir kararname yayınlandı. Bu subaylar Savaş Bakanı Muhammed Hüseyin Seyfi Kadı, Şıkakan aşireti lideri Ömer Han Şıkak, Bane'den Hame Reşid Han ve Barzan aşireti lideri Molla Mustafa Barzanî idi. Bunlar arasında, savaşa sokabilecekleri kuvvetlerin sayısı bakımından en güçlülere, emrinde disiplinli, emre uymaya alışmış, eğitilmiş 1 200 savaşçı bulunan Molla Mustafa Barzanî'ydi. O sırada 65 yaşına ulaşmış olan Ömer Han Şıkak, Kuzey Kürdistan'da büyük saygı gören ve «Büyük Şeyh» diye anılan bir kişiydi. Ömer Han, hepsi şahsen kendisine bağlı bulunan 700 süvariye komuta ediyordu. Hame Reşid Han

ise, general rütbesine yükseltildiği zaman Mehabad' da bulunmuyordu. Emrindeki kuvvetlerin sayısı ise 200 kişiyi geçmiyordu. Buna rağmen, daha önce 1942-1944 yıllarında Sakız'da İran kuvvetlerine karşı yaptığı savaşlar sayesinde general rütbesine yükseltildi.

Bu subaylardan başka Kürtlerin «Kak Ağa» diye adlandırdıkları Sovyet subayı Yüzbaşı Salahaddin Kâzımoğ, Mehabadlı Nanewezade, ve Irak ordusunda görev yapmış bazı subaylar da albay rütbesine yükseltildiler. Bunlardan ve yukarıda generalliğe yükseltilen subaylardan başka kimsenin rütbesi yükseltilmedi. O kadar ki, yeni orduda Genelkurmay Başkanı olan Cafer Kerimî adındaki bir genç subayın rütbesi yarbaydı. Nüfuzlu kişilerin yarısı kadarı da bu durumdaydı. Hatta Kürdistan Demokrat Partisi Merkez Komitesi üyeleri olup da çoğu Bakan olan kişiler, taşıdıkları fahri yarbaylık apoletlerini takmıyorlardı. Bunlar, ancak, Sovyet subaylarının üniformaları biçiminde hazırlanmış olan üniformalarını giydikleri zaman rütbe işaretlerini ve apoletlerini takıyorlardı.

Mart başlarında Binbaşı Muhammed Emin Şerefi, askerî üniformalar için kullanılacak kumaş, rütbe ve apoletler almak, bir de Kürt ulusal arması yaptırmak amacıyla Tebriz'e gitti.

Nisan ayından sonra artık Kürt subaylarının kıyafeti tamamlanmıştı. Öyle ki Kürt Hükümetinde ya da Kürt ordusunda görevli olan her subay, uygun gördüğü zaman, Sovyet subaylarının üniformasını andırarak hakiki üniformasını, yüksek ökçeli çizmelerini, bol paçalı pantolonunu ve şapkasını giyebiliyordu. Birçok aşiret liderleri de bu üniformayı değişmez bir kıyafet olarak giymeye başladılar.

Üniforma yapımı dolayısıyla o günler Mehabad, Rızaiye ve Tebriz terzileri için parlak günler olmuştu.

Çünkü birçok subay ve askerler için yapılan üniformaları bu tarziler dikiyordu ve bu nedenle de sürekli çalışıyorlardı.

Mart ayında, bir yandan Kürt düzenli askerî gücünün kurulması için girişilen çalışmalar yoğunlaşırken, bir yandan da aşiretçi nitelikleri ağır basan bazı öncü gruplar, Serdeşt bölgesinin güneyinde, İran ordusundan yetersiz miktarda bazı birliklerin mevzilenmiş oldukları yerleri işgal ediyorlardı.

Mart ayının ikinci haftasında, Herkî aşireti lideri Zêro Bey ile aşiretinden bazı adamların, yöresel aşiretlerin de desteğiyle İran ordusunun karakollarının bulunduğu birkaç köye karşı saldırıya geçmeleri üzerine küçük çaplı bazı çarpışmalar meydana geldi. 200 kadar Kürdün katıldığı saldırı kötü yönetilmişti ve Kürt Hükümetinin emri olmadan yapılmıştı. Bu nedenle de başarısızlıkla sonuçlandı. Bunun üzerinden bir ay geçtikten sonra, 21 Nisan tarihinde, İran ordusunun bazı birlikleriyle Serdeşt garnizonu takviye edildi. Fakat Kürt cephesi de o süre içinde takviye edilmişti.

ONUNCU BÖLÜM

N I S A N

1.

ULUSLARARASI DURUM

İran Hükümeti ile dünya devletlerinin çoğu, 1946 yılının Nisan ayı boyunca, Sovyet kuvvetlerinin İran Azerbaycan'ından çekilmeleri için saptanmış olan sürenin sonu olan Mayıs ayının başını umutla karışık bir umutsuzluk içinde bekliyorlardı.

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi de o sırada İran sorunu ile meşguldü. Güvenlik Konseyi'nin önünde, Sovyetler Birliği Temsilcisi Gromiko'nun, Hükümeti ile İran Hükümeti arasında, İran'ın şikâyetinin nedenlerini ortadan kaldıracak nitelikte bir antlaşma yapılmış olduğu yolundaki açıklaması vardı. Gromiko ayrıca, 24 Mart tarihinden başlayarak beş ya da altı hafta içinde İran'dan çekilineceği yolundaki Sovyet vaadinin yerine getirileceğini ve bu çekilmenin tam

olarak gerçekleştirileceğini, ayrıca herhangi bir şarta da bağlı bulunmadığını birkaç kez açıklamıştı.

Tahran Hükümeti ise, Sovyet kuvvetlerinin İran'da kalmalarının, Kuzey İran'da Sovyetler Birliği'ne petrol imtiyazları verilmesi ve İran'ın Azerbaycan'daki siyasal durumu tanıyacağını garanti etmesi yolunda bir baskı aracı olarak kullanılacağını belirtiyordu.

4 Nisan 1946 tarihinde Sovyetler Birliği'nin Tahran Büyükelçisi ile İran Başbakanı arasında imzalanan antlaşma oldukça üstükapalı bir antlaşmaydı. Sovyet ordusunun İran'dan çekileceği tarih ise henüz kesinlik kazanmamıştı. Bu nedenle taraflardan her biri, karşı tarafın girişimde bulunmasını bekliyordu.

2.

KÜRT-AZERİ SINIR ANLAŞMAZLIĞI

Öte yandan, Mehabad'da, o sıralarda saatlerin geriye, yani özerkliğin ilân edilmesinden önceki duruma alınması artık olanak dışıydı. Kak Ağa, Sovyet ordularının İran Azerbaycan'ından çekilmesinden sonra, Kürtlerin elde etmiş oldukları kazançları korumakla görevlendirilmiş olan Kürt ordusunu eğitmekle uğraşıyordu ve kendini bütünüyle bu göreve vermişti. Mehabad'da bulunan ve 1941 yılındaki Sovyet işgali sırasında kısmen, hasar görmüş olan eski İran askerî kışlaları Kürt ordusu tarafından kullanılmak üzere yeniden onarıldı.

Nisan ayı başlarında ise Barzanîlerden 1 200 kişiye Sovyetler tarafından kurulmuş olan silâh depolarından en iyi tip tüfek, tabanca, makineli tüfek ve el bombası gibi silâhlar verildi. Bu Barzanîler, Kürt aşiretlerinden meydana gelen başıbozuk ve pejmürde kı-

lıklılı suvari birliklerinden ve İhtilâl ordusunun çekirdeğini teşkil eden askerlerden çok daha disiplinli ve savaşma yeteneğine sahiptiler.

Barzanîler, Sakız'ın kuzeyindeki mevzilerde üslenmek üzere Güney'e indiler. İran mevzileri de takviye edilmişti. O sıralarda Şıkakan ve Büyük Herkf aşiretlerinden de bazı kabileler dağlardan inerek Rızaiye'nin güneyinde toplandılar, sonra da, Barzanîlerin batı yönünde uzanarak Irak sınırına kadar ulaşan sağ kanatlarını desteklemek üzere güneye doğru harekete geçtiler.

İranlılarla ilişkilerin gerginleştiği bu sıralarda, Kadı Muhammed özerk yönetime sahip Kürtlerle kendileri gibi özerk yönetime sahip Azerbaycanlılar arasında her iki taraf için de yıkıcı sonuçlar doğurabilecek çatışmaların patlak vermesinden endişe ediyordu ve bütün dikkatini böyle bir çatışmayı önlemek yönünde yoğunlaştırmıştı. Bu endişenin nedeni, Azerbaycanlıların, Kürdistan'ın kendilerine tabi olması gerektiği yolundaki iddialarını sürdürmeleriydi. Azerbaycan kuvvetleri daha önce, Irak sınırına yakın, her iki halk arasında yer alan bazı yerleşme merkezlerini de egemenliği altına almıştı. Bu davranış da Kürt-Azeri ilişkilerinin büyük ölçüde gerginleşmesine yolaçmıştı.

Azerbaycan kuvvetlerinin ele geçirdiği merkezler arasında, 35 000 nüfuslu büyük bir şehir olan Hoy da vardı. Rızaiye gölünün kuzeybatısında bulunan Hoy Şehri Azerbaycan'a sınır komşusudur. Ancak her iki yandan dağ Kürtleriyle doludur.

Azerbaycan kuvvetlerinin ele geçirdikleri şehirlerden biri de, Hoy'un 30 mil batısında bulunan Şahbur Şehriydi. 12 000 nüfuslu olan bu şehirde yaşayan Türkler Kürtlere oranlara çoğunlukta dırlar.

Azerbaycanlıların işgal ettiği şehirler arasında,

Rızaiye gölünün batısında yer alan 55 000 nüfuslu Rızaiye de vardı. Çoğunluğunu Türklerin teşkil ettiği bu şehrin nüfusunun 8 000 kadarı da Hıristiyandı. Bazı Kürtler, Mehabad yerine Rızaiye'nin başkent olmasını istemişlerdi.

Azerbaycanlıların ele geçirdiği şehirlerden biri de yaklaşık olarak 8 000 nüfuslu Meyanduwab'dı. Rızaiye gölünün birkaç mil güneydoğusunda yer alan bu şehirde yaşayanların çoğu Azeriydi. Ancak Kürtler, buranın hiç değilse bir kesimini kendi ülkelerinden saymaktadırlar.

Doğal bir sınır çizmek isteyen Kürtler, Rızaiye gölünün 90 mil uzunluğundaki batı kıyısının kendi ülkelerinin sınırını teşkil etmesini istiyorlardı. Bununla birlikte Rızaiye ve Şahbur kentlerinde çoğunluğun Azerî Türklerinde olduğunu da kabul ediyorlardı.

O şartlar içinde, yukarıda adı geçen dört şehirde yaşayan ve çoğunluğu Türkçe konuşan halkın Kürdistan'ın bir bölümü olmayı arzu edip etmeyeceklerini saptamak gerçi güçtü. Fakat bunların bir bölümü, Mehabad Kürt Cumhuriyeti'ndeki nisbî huzuru ve sakin ortamı, bir komünist ihtilâl ortamı içinde bulunan ve havası sloganlarla gittikçe ağırlaşan Tebriz'e tercih ediyordu.

3.

KÜRT-AZERİ ANTLAŞMASI

Rızaiye, Mehabad ve Tebriz'de bulunan Sovyet danışmanları, 1946 yılının Nisan ayı ortalarında, Azerî ve Kürt Hükümetlerini, aralarındaki anlaşmazlıkları

görüşmek üzere bir araya getirmek amacıyla gerekli girişimlerde bulundular. Bu girişim olumlu sonuç verdi ve taraflar toplantı masasına oturdular.

Toplantı Tebriz’de yapıldı. Toplantıda Kürtleri Kadı Muhammed, Muhammed Hüseyin Seyfi Kadı, Seyyid Abdullah Geylanî, Ömer Han Şıkak, Herkî aşiretinden Reşid Bey ve Zêro Bey, Eşneviye’den de Kadı Muhammed Xerzî temsil ediyorlardı. Sovyetler Birliği’nin Tebriz Konsolosu Haşimof’un da girişimiyle oluşturulan Kürt heyetinin bu kadar kalabalık olmasının nedeni, Rızaiye gölünün batısında yaşayan Kürt aşiretlerinin kafasını çok meşgul eden en önemli sorunun sınır sorunu olduğunun kanıtlanmak istenmesiydi.

Kürt heyetiyle görüşme yapan Azerbaycan Cumhuriyeti heyeti ise Cafer Peşvarî, Hacı Mirza Ali Şabesterî, Sadık Badkan, Selâmullah Cavid ve Muhammed Biriya’dan kurulmuştu.

Kürt kaynaklarının bildirdiğine göre, Kürt-Azerî görüşmelerinin yapıldığı salonun bitişiğindeki odada Sovyet yetkilileri kalıyorlardı. Yine Kürt kaynakları, 23 Nisan 1946 tarihinde imzalanan Kürt-Azerî Dostluk ve İşbirliği Antlaşması’nın da Sovyet yetkililerinin etkisiyle oluşturulduğunu söylemektedirler.

Görüşmeler sırasında Kürt temsilcileri, Rızaiye gölünün kıyısına paralel uzanan bölgenin tümü ile ilgili iddialarında önemli bir destek sağlamayı başaramadılar. Sovyet yetkilileri, (.....) Irak Kürtleri ile İran Kürtleri arasında birleşme sağlayıncaya kadar sınırın son biçimini almasının çok güç olacağı yolundaki eski görüşlerini tekrarladılar.

Görüşmeler sonunda 23 Nisan 1946’da imzalanan

Kürt-Azerî Antlaşması, uyuşmazlığın temelini teşkil eden sınır anlaşmazlığına değinmedi.⁽¹⁵⁵⁾

Yedi maddeden oluşan, 23 Nisan 1946 tarihli Kürt-Azerî Dostluk ve İşbirliği Antlaşmasının tam metni şöyleydi:

«Madde 1 — İki taraf, zorunlu gördükleri zaman, her biri diğèrinin ülkesinde resmî temsilci tayin eder.

«Madde 2 — Azerbaycan'da Kürtlerin nüfus bakımından Türklere oranla çoğunlukta oldukları bölgelerde devlet dairelerine Kürtler tayin edilirler. Kürdistan'da da Türklerin Kürtlere oranla çoğunlukta oldukları bölgelerde de devlet dairelerine Türkler tayin edilirler.

«Madde 3 — Her iki Hükümet, ekonomik sorunların ele alınıp çözülmesi amacıyla bir ortak ekonomik komisyon kuracaklardır. Bu komisyonun vereceği kararlar, her iki hükümetin başkanları için bağlayıcı olmak gerekir.

«Madde 4 — Zorunluluk halinde iki taraf bir askerî antlaşma imzalayacaklar ve taraflardan her biri diğèrine gereken desteği sağlayacaktır.

«Madde 5 — İran Hükümeti ile bu antlaşmayı yapan taraflardan biri arasında yapılmak istenen görüşmelere, öteki tarafın onayı alınmadan başlanılmayacaktır.

«Madde 6 — Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Hükümeti, kendi sınırları içinde yaşayan Kürtlerin dil ve kültür gelişmelerinde katkıda bulunmak amacıyla gereken tedbirleri alacaktır. Mehabad Kürt Cumhuriyeti Hükümeti de, kendi sınırlarında yaşayan Türkler için aynı yükümlülüğü yerine getirecektir.

---

(155) Necef Kulî Besyan, **Ez Mehabad-i Hüni Ta Karaniyi Rûde Aras** (Kanlı Mehabad'dan Aras Kıyılarına), Tahran-Aralık 1949 (W.A.)

«Madde 7 — Her kim ki iki halk arasındaki tarihsel dostluk ve işbirliğini zedeleyici girişimlerde bulunursa ve her kim ki iki halkın ulusal birliğini ortadan kaldırmaya çaba harcarsa iki halk tarafından cezalandırılacaktır.»⁽¹⁵⁶⁾

Yapılan bu antlaşma, yukarıda adlarını yazdığımız temsilcilerin hepsi tarafından imzalandı.

---

(156) Antlaşmanın Yazar tarafından verilen yukarıdaki metni ile Archi Roosevelt'in verdiği metni arasında bazı ufak farklar vardır. Karşılaştırma yapılabilmesi için Roosevelt tarafından verilen metni de buraya aktarmayı uygun gördük:

«Madde 1 — İmzacı iki taraf, zorunlu oldukça, karşılıklı temsilciler göndereceklerdir.

«Madde 2 — Azerbaycan'da Kürtlerin çoğunlukta oldukları bölgelerde Devlet dairelerine Kürtler tayin edileceklerdir. Kürdistan'da da Azerilerin çoğunlukta oldukları bölgelerde Devlet dairelerine Azeriler tayin edileceklerdir.

«Madde 3 — İmzacı iki Hükümetin karşılaştıkları ekonomik sorunları çözmek amacıyla bir karma ekonomi komisyonu kuracak ve bu komisyonun üyeleri iki devletin başkanları tarafından atanacaklardır.

«Madde 4 — Zorunlu görüldüğünde iki devletin silâhlı kuvvetleri birbirine yardım edeceklerdir.

«Madde 5 — Tahran Hükümeti ile yapılacak herhangi bir görüşmenin Azerbaycan ve Kürdistan Hükümetlerinin çıkarına olması ve bilgileri içinde yapılması zorunludur.

«Madde 6 — Azerbaycan Ulusal Hükümeti, Azerbaycan Kürtleri arasında Kürt dilinin kullanılmasının geliştirilmesi ve Kürt kültürünün geliştirilmesi için gereken tedbirleri alacaktır. Kürt Ulusal Hükümeti de, Kürdistan'da yaşayan Azeriler için aynı tedbirleri alacaktır.

«Madde 7 — İmzacı iki taraf, Azeri-Kürt demokratik kardeşliğini ve tarihsel dostluğunu ortadan kaldırmaya yönelik çalışmalar yapan herhangi bir kişiyi ya da topluluğu cezalandırmak için gerekli tedbirleri alacaklardır.» (C.F.)

Tahran'da ise bu antlaşma büyük bir kızgınlık ve öfkeyle karşılandı. İran'ın iki bölgesi arasında, tam egemenlik sahibi olan iki devlet arasında olduğu gibi, birbirine resmî temsilci göndermelerini öngören bir antlaşma imzalandığı haberi gelince Tahran yöneticileri büyük bir öfkeye kapıldılar.

Ne var ki daha sonra, İran Başbakanı Ahmed Kıvamussaltana, İran Hükümeti ile yapılacak antlaşmayla ilgili beşinci maddenin bilmezlikten gelinmesini isteyen Azerbaycanlıların bu arzusundan yararlanmasını bildi. Böylece, Tebriz'de Azerbaycan liderleriyle Tahran Hükümeti arasında Kürtlerin tam onayı alınmadan bir antlaşma yapıldı. İran Hükümeti ayrıca, Azerbaycan ile Kürdistan arasında askıda kalmış olan sınır anlaşmazlığından da yararlandı. Bunun sonucu olarak Kürtler Tahran'a karşı duydukları kinden daha fazla Tebriz'e karşı kin duymaya başladılar.

Bununla birlikte, Kadı Muhammed, Kürt-Azerî antlaşmasının en çok bir maddesinden memnun olmuştu ve Sovyet ordularının bölge üzerindeki koruyuculuğunun sona ermek üzere olduğu o günlerde en çok bu maddenin önem ve değer taşıdığını kabul ediyordu. Bu da, bir savaşın patlak vermesi halinde iki tarafı da, karşılıklı askerî yardım yapmakla yükümlü kılan dördüncü maddeydi.

Kadı Muhammed Tebriz'den Mehabad'a döndükten sonra bazı askerî ve sivil yöneticileri toplayarak, Azerbaycan'ı, bir saldırıya uğradığı takdirde savunacaklarına yemin etmelerini istedi. Kadı Muhammed, Azerbaycan liderlerinin de aynı yolu izlemelerini ve böylece, Kendilerinin de Kürdistan'ı savunmak konusundaki taahhütlerinde samimi olduklarını göstermelerini temenni ediyordu. Bunu, Azerbaycan askerî gücüne çok büyük güven duyduğu için değil, komünist-

lerin yönetiminde bulunan Tebriz Hükümetinin gerek ideolojik olarak ve gerekse coğrafi bakımdan Sovyetler Birliği'ne daha yakın olması nedeniyle diliyordu. Zaten bu nedenle, Kürdistan ile, yaşamasının büyük bir devletin nüfuzuna bağlı olduğuna inanılan bir devlet arasında imzalanan bir askerî antlaşma, Kürtler arasında bilinçli olarak bir rahatlama duygusu sağlamıştı.

4.

SOVYETLER BİRLİĞİ'NE GÖNDERİLEN KÜRT ÖĞRENCİLERİ

Kürt-Azerî Dostluk ve İşbirliği Antlaşmasının imzalandığı Nisan ayında, Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti'nin başkenti Bakû'ya bazı Kürt öğrencileri gönderildiler.

Hatırlanacağı gibi yukarıda da, 1945 yılının Kasım ayında Sovyetler Birliği tarafından Mehabad'a 1 200 tüfek gönderildiğini yazmıştık. Aynı yılın Aralık ayında da gerçekten değerli olan bir matbaa makinesi gönderildi ve hemen işletmeye açıldı. Cumhuriyet'in ilânından yaklaşık olarak bir ay sonra Mehabad'a sekiz kamyon dolusu hafif silah ve teçizat gönderildi. Bundan 15 gün kadar sonra da beş kamyon dolusu hafif silâh ve teçizat daha yollandı.

Öte yandan Kürtler, kendi askerî güçlerini, Güney'deki İran birliklerinin düzeyine yakın bir düzeye getirebilmek amacıyla sürekli olarak tank ya da hiç değilse zorunlu olan top istemişlerdi. Sovyetler Birliği ise bu istekleri kesin olarak reddetmiyordu. Hatta yakında sekiz top gönderileceğini dahi vadetmişti. Ne var ki bu toplar gönderilmedi. Tanklara gelince, Sov-

yet yetkilileri kendi desteklerinin açıkça görünmemesi için, eski model Amerikan ve İran toplarının yararlarını anlatıp duruyorlardı. Fakat bu tanklar da gönderilmedi. Tekrarlanan Kürt isteklerine olumlu ya da olumsuz kesin bir karşılık da vermiyorlardı.

Bakû'da yapılan görüşmeler sırasında Sovyetler Birliği'nin Kürtlere malî yardım yapması konusu da ele alınmıştı. Fakat bu alanda da bir şey gönderilmedi.

Kürtlere yapılan Sovyet vaatlerinden biri ise harfi harfine uygulandı. Bu da, Kürt gençlerinin Sovyetler Birliği'nde eğitilmeleri ve mezun edilmeleriyle ilgili vaatti. Azerbaycan Sovyet Cumhuriyet Başbakanı Cafer Bakırof, Bakû'yu ziyaret eden Kürt heyetine, Bakû Askerî Okuluna istedikleri kadar öğrenci gönderebileceklerini söylemişti. Bakırof, Kürt çocuklarının Bakû'da yapacakları eğitim sayesinde, içlerinden birçoğunun Sovyet askerî okullarında ya da başka fakültelerde okuma yeteneği göstereceklerini bildiği için böylesine cömert davranmıştı.

Kadı Muhammed 1946 yılının Mart ve Nisan aylarında, Mehabadlı öğrenciler arasında geleceğin subayları olabilecek olanları aradı durdu. Kendisine bu konuda Eğitim Bakanı Menaf Kerimî de yardım ediyordu. Gönderilecek öğrencilerin kabulü için aranan eğitim düzeyi şartı hızla düşürülerek, ilköğrenimin altıncı sınıfını bitirmiş olan çocukların gönderilmesi bile mümkün kılındı. Böylece gönderilecek öğrencilerin sayısı 600'e ulaşabilecekti. Nisan ayı ortalarında ilk öğrenci grubu seçilerek gönderildi. Bu grup 40 öğrenciden meydana gelmişti. Ne var ki daha önce seçilmiş olan öğrencilerin bir bölümünün Bakû'ya gönderilmeyip bunun yerine Tebriz Askerî Lisesinde okumaları önerildi. Bu çocukların babaları ise buna rıza

göstermediler ve çocuklarını Bakû yerine Tebriz'de okutulmak istenmelerini protesto ettiler.

Nisan sonlarında 40 öğrenciden kurulu ilk grup, Bakû'ya gitmek üzere Tebriz'e vardılar. Tebriz'e karkarî yol masraflarını kendileri karşılamışlardı. 15 gün kadar sonra da bunlara ikinci bir grup daha katıldı. Bu grup da 20 öğrenciden oluşuyordu. Sovyet yetkilileri bunların hepsini Tebriz'den alıp trenle Bakû'ya götürdüler. Kürt öğrencileri Bakû'da Askerî Okula alındılar. Ancak bu okul aslında, askerî eğitimin yanı sıra ortaöğrenim programlarını da uygulayan bir enstitüydü. Kürt öğrencileri grubuna Hüseyin Hacıyof adında bir albay komuta ediyordu.

Kürt çocuklarına askerî öğrenci üniforması giydirildi ve yeteneklerine, öğrenim durumlarına göre sınıflara dağıtıldılar. Bunların bütün masrafları Sovyet Devleti tarafından karşılanıyordu. Kendilerine ayrıca ek olarak harçlık da veriliyordu.

Kürt öğrencilerine sistemli bir şekilde komünizm propagandası yapılmıyor ve komünizmin ilkeleri öğretilmiyordu. Ancak Sovyetler Birliği'nin başarıları ve Stalin'in büyüklüğü her gün anlatılıyordu. Kendilerine Kürt milliyetçiliği ilkeleri de sürekli olarak telkin edilip öğretiliyordu.

Kürt öğrencileri, gerçi Bakû'daki Azerbaycanlılarla iyi anlaşır geçinebiliyorlardı ama, İran-Azerbaycan'ından gelmiş olan 250 Azerî öğrenciyle olan ilişkilerindeki samimiyet geleneksel düşmanlık yüzünden zayıftı.

Bu Kürt öğrencilerinin çoğu daha sonra yurtlarına döndüler. Sayıları 60 olan bu öğrencilerin az bir bölümü Bakû'da kaldı.

Bakû'da kalan öğrenciler şunlardı:

Halen Bakû'da doktorluk yapan Sultan Atamşî,

tıp öğrenimini tamamladıktan sonra yine Bakû'da kalan ve orada plastik ameliyat operatörlüğü yapan Seyyid Kerim Eyyûbî, Rahman Germiyânî, halen Irak'ta doktorluk yapan Hasan Hisamî Sovyetler Birliği'nde oturan Rahim Seyfi Kadı.

Bakû'da kalan Kürt öğrencilerinden biri de Gelawîz⁽¹⁵⁷⁾ adlı bir gençti. Bu genç daha sonra 1961 yılında Doğu Berlin'de İran'ın aleyhine yayın yapan radyonun Kürtçe bölümünde spikerlik yapmaya başladı. Bakû'da kalanlar arasında Hamid Xusrewî (Hüsrevî) adında bir çocukla Hejar Zendî adında bir genç kız da vardı. Bunların ikisi, Caferof'un ilgisi ve yardımıyla Rızâiye'de muhabere eğitimi görmüşlerdi. Bakû'ya gidenler arasında Mehabad Lisesi öğrencilerinden üç çocuk da vardı. Bakû Üniversitesi tarafından bir yıl önce İran Hükümetine verilen burslardan yararlanarak Bakû'ya gitmiş olan bu öğrenciler Rahman Halevî, Xusrew (Hüsrev) Zülfikarî ve Mustafa Şelmaşî idi. Bunlardan yalnız Şelmaşî Sovyetler Birliği'nde kaldı.

Alınmış olan karar gereğince, 1946 yılının Nisan ayı sonlarında Bakû'ya gönderilen bu 60 Kürt öğrencisinden sonra daha birçok öğrenci grupları gönderilecekti. Bunlar Sovyetler Birliği'nde öğrenim görüp ülkelerine döneceklerdi ve öncü kadrolar olarak askerî ve sivil görevleri ellerine alacaklardı.

Ne var ki olaylar hızla gelişti ve ikinci grubun bile gönderilmesine olanak kalmadı. Bu ikinci grubun toplanması çabaları gerçekten garipliklerle doluydu. Mehabad'daki yöneticiler, ikinci gruba katılacak olan öğrencileri aşiret liderlerinin çocukları arasından seçmeye karar vermişlerdi. Bunun nedeni, bu aşiret li-

---

(157) «Gelawîz», parlak bir yıldızın adıdır. (M.E.B.)

derlerinin Cumhuriyet'e olan bağılıklarına bazı sorunlar yüzünden biraz sertlik karışmış olduğu için, çocuklarının bir çeşit rehine olarak Bakû'da tutulmak istenmesiydi. Fakat bu aşiret liderleri çocuklarını vermemek için çeşitli mazeretler ileri sürmeye başladılar. Bazıları, aşiret mallarını denetlemekte yardım edecek olan çocuklara «evde ihtiyaç olduğu»nu söylerken; bir kısmı da çocuklarının görmüş oldukları eğitimin zayıf olduğunu öne sürüyorlardı. Kimi babalar da çocuklarını Bakû'ya göndermeyi samimi olarak istediklerini, ancak bu işin «hasattan sonra» mümkün olabileceğini bildiriyorlardı.

Bu savsaklamalar aşiret liderleri için olumlu sonuç verdi. Çünkü öğrencileri Bakû'ya gönderme planı daha uygulanamadan, aşiret liderleri Cumhuriyet'in son aylarına tanık olmaya başladılar. Böylece Ruslardan duydukları korkudan da kurtuldular. Oysa Ruslar kendilerine iyilik ediyorlardı.

Aynı sıralarda Bakû'daki 60 Kürt öğrencisi, karışık geleceklerinin kendilerini amaçlarına ulaştırıncaya kadar habersiz, bütün yaz boyunca öğrenimlerini sürdürüyorlardı.

5.

QEHRAWA (KAHRAVA) ÇARPIŞMALARI VE KÜRTLERİN İLK ZAFERİ

Sakız'daki takviyeli İran askerî birliği, Nisan sonlarında artık bir güç gösterisi yapabilecek duruma gelmişti. Karşısındaki Kürt kuvvetlerinin gönlüne biraz korku salmak, İran askerlerinin morallerini yükseltmek ve o bölgede kendilerinden yana olan büyük aşiretlerin bir kısmının tam desteğini sağlamak amacıyla böyle bir güç gösterisini gerekli görüyorlardı.

Güney yönünde Tatehû çayına paralel olarak uzanan ikinci bir yol vardır. Çayın kaynağından Bûkan'a kadar 40 mil mesafede olan bu yol, Bûkan'dan sonra güneye doğru 30 mil daha uzayarak Sakız'a varır, oradan da Senendec⁽¹⁵⁸⁾ ve Kermaşah'a ulaşır ve orada son bulur. Bu yolun geçtiği ve Meyan duwab ile Sakız arasında kalan vadide güzel köyler görülmektedir. İlhanzadelere, Bûkanlılara ve Sakız'a yakın Feyzullah Beylere ait olan bu zengin köylerin her biri diğerlerine birkaç mil uzaklıktadır.

24 Nisan 1946 sabahı, Sakız Garnizon Komutanı Albay Kisra, bazı topçu ve suvari birliklerinin desteğinde, 600 kadar askerden oluşan bir kuvvetle, «düşman» topraklarına girmek üzere kuzeye doğru harekete geçti. Askarî bandonun çaldığı marşların eşliğinde yürüyüşe başlayan alay, öğleye kadar sekiz milik bir mesafe alarak, Kürtlerin «Qehrawa» (Kahrava) diye adlandırdıkları küçük «Kahrabad» köyüne ulaştı. Orada karşılıklarına, her taraftan çıplak dağlarla çevrelenmiş olan verimli topraklardaki sık ağaçlı bahçeleri sulayan soğuk pınar suları çıktı. Burada askerler silâh ve ağırlıklarını bırakarak oturdular ve bir piknikteymişler gibi dinlenmeye geçtiler.

Sakız'ın kuzey tarafında ve yolun batısında ise Barzanîler mevzilenmişlerdi. İran alayının giriştiği bu güç gösterisi Barzanîlere doğrudan yöneltilmiş olan bir tehdit niteliğindediydi. İranlıların harekete geçtiği haberi her tarafa yayılmış ve düşmanlarına da ulaş-

---

(158) Eskiden adı «Sine» olan Senendec, XVIII. yüzyılda, bağımsız Erdelan Kürt beyliğinin başkentiydi. Günümüzde ise İran'ın Kürdistan eyaletinin yönetim merkezidir. Bu eyalet Sakız ve Bane'yi de içine almaktadır. (C.F.)

mıştı. Bunun üzerine girişimi ele alan Barzaniler pusuya yattılar, sonra da ansızın saldırarak, her taraftan İran askerlerine yakın mesafeden ateş ettiler. İran askerlerinden 21 kişi öldü, 17 kişi de yaralandı, 40 kişi de esir düştü. Kalanlar ise gerisingeri kaçtılar ve Barzaniler tarafından Sakız'a kadar kovalandılar.⁽¹⁵⁹⁾

Aynı gün akşama doğru, İranlı esirler üstü açık bir kamyonu bindirilerek Mehabad'a getirildiler. Mehabad'da onları büyük bir kalabalık karşıladı. İranlı esirlerin şehre getirilmesi sevinçlere ve gösterilere neden oldu. İranlı esirler Kürtlerden iyi muamele gördüler. Çünkü Kürtler kendilerini, öfke duyulan düşmandan çok, «değerli bir savaş ganimeti »olarak sayıyorlardı. İranlı esir subaylar derhal arkadaşlarına katılmak üzere Sakız'a gönderildiler. Askerler ise Kuzey'e, Tebriz'e yollandılar. Sonra da orada serbest bırakıldılar ve hepsi Tahran'a geri döndü. Qehrawa (Kahrava) çarpışması, gerçekte anlamda bir çarpışma olmaktan çok, Kürtlerin klasik bir pususuydu. Bu nedenle de, gerçekte bir askerî değerlendirme açısından, zafer kazanan tarafın bölgede daha üstün bir askerî güce sahip olduğunu kanıtlayamazdı. Çünkü İranlı askerler, savaşmaktan korktukları ya da gevşek davrandıkları için değil, mevkileri müstahkem olmadığı için yenilmişlerdi.⁽¹⁶⁰⁾

Ama ne olursa olsun, Kürtlerin kazandığı bu zafer küçük Cumhuriyetleri için bir kuvvet iksiri oldu.

---

(159) Archi Roosevelt, Barzanilerin bu çarpışmada iki makineli tüfek, 4 000 mermi ganimet aldıklarını, esirler arasındaki Kürt askerlerin Kürt ordusuna katıldıklarını, diğerlerinin de Tebriz'e gönderildiklerini yazmıştır. (C.F.)

(160) Savaş ortamında müstahkem mevki yapmamak bir ordu için mazeret olamaz. Yoksa her yenilginin bir benzer mazereti bulunabilir. (M.E.B.)

ON BİRİNCİ BÖLÜM

SOVYET KUVVETLERİ ÇEKİLİYOR

1.

MAAŞ ALMAYI REDDEDEN BİR CUMHURBAŞKANI

Mayıs ayına girilmesiyle birlikte Mehabad'a yeni bir canlılık geldiği ve bütün halkın psikolojik açıdan bundan etkilendikleri görülüyordu. Aslında Kürdistan Demokrat Partisi Merkez Komitesi olan Kürdistan Bakanlar Kurulu tüm olarak da, bütün bakanlar ayrı ayrı olarak da, üst sınıfa mensup kişiler arasında alışılmamış biçimde büyük bir coşkuyla, yorulmak nedir bilmeyen bir azimle, gece gündüz uzun saatlar boyunca çalışıp duruyorlardı.

Kürt bakanları, görülmemiş bu fedakâr ve feragatkârca çalışmalarını hiç bir şekilde karşılayamayacak olan az maaşlar peşinde koştukları için bu mevkileri işgal etmiş kişiler değildi.

Her gün yapılan Bakanlar Kurulu toplantılarına bizzat Kadı Muhammed başkanlık ediyordu. Oysa kendisi Başbakan değil, Cumhurbaşkanlığıydı. Hükümetin kuruluşu sırasında Kürdistan Demokrat Partisi Kadı Muhammed'e 3 000 toman (700 dolar) tutarında aylık maaş bağlanmasını önermişti. Fakat kendisi yaptığı hizmetlerin karşılığında hiç bir şey almayı kabul etmemişti. Bakanlar ise ayda 280 toman (65 dolar) maaş alıyorlardı.

Maaşlarının bu kadar az olmasının nedeni, Cumhuriyet'in ekonomik durumunun kötü olması ya da hazinede tehlikeli ölçüde açık bulunması değildi. Tersine bir önceki yıl iyi ürün alınmıştı. Ayrıca silâh, cep hane, matbaa makinesi ve bazı motorlu taşıtlar gibi değerli madde ve donatımları da Sovyetler Birliği'nden bedava almışlardı. Vergiler ise Ahmed Alemî'nin⁽¹⁶¹⁾ denetimi altında, İran Maliye Bakanlığının eski görevli memurları tarafından düzenli olarak alınıyordu. Alınan bütün vergiler Kürdistan Demokrat Partisi'nin hazinesine giriyordu ve bu hazine aslında devletin hazinesiydi.

Ahmed Alemî'nin güçlü ellerine ve «Turukî Şirketi»ne Sovyetler Birliği'yle ticarî ilişkiler kurma yetkisi de verildi. Cumhuriyet'in yapacağı dış ticaret anlaşmalarını düzenleyen ve yönetim kurulu üyeleri arasında İçişleri Bakanı Muhammed Emin Muinî'nin de bulunduğu bu şirket resmî bir ticarî şirketti.

2.

TÜTÜN TİCARETİ

Mehabad Kürt Cumhuriyeti döneminde yapılan

---

(161) Bakanlar arasında adı geçmemesine rağmen, Maliye Bakanı olduğu anlaşılıyor. (M.E.B.)

en önemli ticarî antlaşma, Sovyetler Birliği'yle yapılan tütün satışı antlaşmasıydı. 1945 yılında üretilen tütünler, 1946 yılı başlarında Mehabad Tekel Dairesi depolarında depo edilmişti. Bu tütünleri başlangıçta İran alacaktı. İran Tekel Dairesi, bu konuda Kürt yöneticileriyle yaptığı anlaşma gereğince bu tütünlerin değerinin yüzde 10'unu da ödemişti. Ne var ki paranın tamamını ödemek niyetinde olduğunu gösteren belirtilere rastlanmadı. Bu nedenle Kadı Muhammed, 1946 yılının Nisan ayı sonlarında, Kürt tütünlerinin satılacağını Dr. Samedof aracılığıyla Sovyetlere duyurmak üzere Muhammed Emin Şereff'i Tebriz'e gönderdi.

Dr. Samedof ilgiyle dinledi ve olumlu karşılık verdi. Fakat konunun dikkat ve titizlikle ele alınmasını öğütledi. Samedof şöyle dedi:

«Kürt yetkililerinin önce Tahran'a bir telgraf çekerek, tütün bedelinin kalan miktarının da anlaşma gereğince ödenmesini rica etmelidirler. Bu telgrafın bir kopyasının da İran Millet Meclisindeki Mehabad Temsilcisi Sadri Kadı'ya gönderilmesi gerekir. İranlılar beş gün içinde cevap vermedikleri takdirde, o zaman Ağabeyof adında bir Sovyet ticaret subayı Tahran'dan Kürdistan'a gönderilecek ve Kürt yetkilileriyle bu tütünlerin satışı konusunda görüşmeler yapacaktır».

Böylece Kürt tütünlerinin tamamı Mayıs ayı başlarında Sovyetler Birliği'ne satıldı. Tütünlerin 800 000 dolar tutan bedelinin bir kısmı İran parasıyla ödendi. bir kısmının karşılığında ise şeker, pamuklu kumaş, şişe ve porselen eşya, kap kakak gibi Sovyet yapısı eşya verildi.

Sovyetler Birliği'nin Kürt tütünlerine verdiği fiyat gerçi İran Tekel Dairesinin verdiği fiyattan daha düşüktü ama, Kürtlerin bu tütünler karşılığın-

da elde ettikleri gelirin tamamı, eski rejim sırasında alabilecekleri gelirden çok daha fazlaydı. Çünkü yapılan iyi tartı sonucunda, Sovyetler Birliği'ne satılan miktarın daha önce İranlı görevlilerin yaptıkları tartı sonucunda çıkardıkları rakamlardan çok çok fazla olduğu ortaya çıktı. Kürtlerin elde ettiği yararlarından biri de Sovyet Ticaret Heyetiyle bir malî anlaşma yapmak, almak istediği Sovyet eşyası için aynı bir kanunî girişimde bulunmak zorunluluğundan kurtulmaları oldu.

Kürtler, İran Tekel Dairesinin tütün bedelinin daha önce ödemiş olduğu yüzde 10'unu da geri vermediler. Zaten Tahran Hükümeti de bunu geri almak için bir girişimde bulunmamıştı.

Antlaşmanın yapılmasından birkaç gün sonra ve Sovyet ordusunun İran Azerbaycan'ından çekilmesinden önce, Tebriz ve Meyanduwab'dan Mehabad'a bir kamyon konvoyu geldi. Kürt hammalları satılan tütünlere bu kamyonlara yüklediler. 1 875 500 kilogram tütün sadece 48 saat içinde Aras ırmağının öte yanına taşındı. Çok geçmeden Sovyet ordusu da aynı yolu izleyerek İran'dan ayrıldı.

3.

İRAN-AZERBAYCAN İLİŞKİLERİ

Moskova radyosuna göre, bütün Sovyet kuvvetleri 9 Mayıs 1946 gününe kadar İran'ı terketti. Ancak, taraflı gözlemciler, birkaç gün daha geçinceye kadar bunun inandırıcı olmasının çok güç olduğunu belirtiyorlardı.

Sovyet ordusunun çekilmesi, Azerbaycan Federe Hükümeti ile Tahran yönetimi arasında iyi ilişkiler ku-

rulmasına bağlıydı. Daha sonra da İran Parlamentosu, Sovyetlere kuzeyde verilen petrol arama iznini onaylayacaktı.

Ruslar, önce Azerbaycan sorunu çözüme ulaşmadan, petrol arama izninin onaylanmasına kuvvetlerinin de çekilmesinden sonra büyük umut bağlanamayacağını anlamışlardı. Azerbaycan sorununun çözüme ulaşması da güç görünüyordu. Çünkü İran Başbakanı Kıvamussaltana, İran Hükümeti bütün İran topraklarında otoritesini yerleştirmeye kadar parlamento seçimlerinin erteleneceğini kuşkuyla yer bırakmayacak şekilde açıklamıştı.

Öte yandan Amerika Birleşik Devletleri ile diğer Batılı ülkelerin baskıları da Sovyetler Birliği'nin İran'la ilgili planlarını büyük ölçüde engelliyordu.

Ancak Sovyetler açısından durum yine de büyük ölçüde umut vericiydi. Çünkü İran'da Tudeh Partisi vardı. Ve Tudeh Partisi gerek Tahran'da ve gerekse öteki şehirlerde, Sovyetler Birliği'nden yana olduklarından hiç kuşku duyulmayan Azerbaycanlı milletvekillerinden oluşan dayanışma içindeki sağlam bir grupla birlik olup, tüm İran'ı Sovyet yanlısı bir çizgiye getirebilirdi.

Sovyetler Birliği'nin, Azerbaycan Hükümeti ile İran Başbakanı Ahmed Kıvamussaltana arasında bir antlaşma imzalanmasının çabuklaştırılmasını isterken yaptığı hesap işte buydu.

Derken, İran Azerbaycan'ı Başbakanı Cafer Peşvarî, 28 Nisan 1946 tarihinde İran başkentine gitti. Tahran'da 15 gün kalan Peşvarî, İran yöneticileriyle Azerbaycan ve özerk yönetime sahip Kürt bölgeleri konusunda görüşmeler yaptı. Bilindiği gibi Azerbaycanlılarla Kürtler arasında daha önce, İran'la yapılacak görüşmeler konusunu da kapsayan bir antlaşma yapılmıştı.

Peşvarî ile İran yetkilileri arasında cereyan eden görüşmelerin esasını, bizzat İran Başbakanı Kıvamussaltana'nın 22 Nisan tarihinde yayınladığı, yedi maddeden oluşan bir program teşkil ediyordu. Bu programda İran Başbakanı, Tahran Hükümetinin Azerbaycan'da ordu ve jandarma birlikleri bulundurma hakkına sahip bulunduğu konusunu da almış ve bunda ısrar etmişti. Ne var ki Cafer Peşvarî'nin, İran Başbakanının bu isteğini kabul etmesi, Tebriz Hükümetinin Tahran'a teslim olması demek olacaktı.

14 Mayıs tarihinde, İran Başbakanı Ahmet Kıvamussaltana bir açıklama yaparak, görüşmelerin kesilmesi sorumluluğunu Azerbaycan heyetine yükledi. İran Başbakanı, açıklamasında ayrıca şöyle diyordu:

«Azerbaycan heyetine, kanun hükümleri gereğince ve Kuzey petroleri konusunda Sovyet Hükümeti ile yapılmış olan antlaşma uyarınca, İran Millî Meclisinin 15. dönem toplantısının, söz konusu antlaşmanın imzalandığı tarihten itibaren yedi ay içinde yapılması gerektiğini, bu nedenle de seçimlerin mümkün olan hızla yapılıp tamamlanmasının zorunlu olduğunu söyledim. Azerbaycanlı milletvekillerinden, seçimlerin yapılması için zorunlu olan kolaylıkları göstermelerini beklerim.»

Cafer Peşvarî de aynı tarihte, yani 14 Mayıs günü Tahran'dan Tebriz'e dönerek, görüşmelerin kesilmesi konusunda kendi görüşünü açıkladı. Azerbaycan Hükümetinin kendi bünyesi içinde Savaş Bakanı ile Dışişleri Bakanı tayin etmediğine dikkati çeken Peşvarî, Azerbaycan'ın İran Devleti çerçevesi içinde kalmak istediğini tekrarladı. Peşvarî, İran Başbakanı Kıvamussaltana'nın Azerbaycan'ın «kayıtsız şartsız teslim olmasını» istediğini de açıklayarak, İran

Başbakanının petrol ve seçim sorunlarını da konuya karıştırmasını kendisinin garip karşıladığını söyledi.

Ne var ki Sovyetler Birliği, soruna görüşmeler yoluyla bir çözüm bulunmasını istiyordu ve bunu kendi açısından gerekli kılan nedenler de vardı. Bu nedenle, Azerbaycan ve İran yöneticileri arasında Mayıs ayı sonlarında yeniden görüşmelere başlandı. Bu sefer Tebriz'de yapılan görüşmelerde İran'ı, Başbakan Ahmed Kıvamussaltana'nın dostlarından olan ve Sovyetler Birliği yanlısı olarak tanınan Muzaffer Firuz temsil ediyordu.

4.

KÜRTLERİN SALDIRI HAZIRLIKLARI

Kürtlerin hiç bir kayıp vermeden bir İran alayını ağır yenilgiye uğratıp darmadağın ettikleri Qehrawa çarpışmasından sonra, Kürdistan Demokrat Partisi'ne katılmalar büyük artış ve tırmanma göstermeye başladı.

Bunun üzerine, Güney'de toplanmış olan askerî birliklerden başka Kürt siyasal liderleri de, İran Kürdistan'ının diğer bölgelerini de kurtarıp Mehabad Kürt Cumhuriyeti'ne katmak amacıyla, Kermaşah'a doğru askerî bir hareket başlatmayı düşünmek cesaretini kendilerinde buldular.

Derken, 20 Mayıs 1946 günü, Barzanîlerden bir grup, aslen Senendec Kürtlerinden olan Yüzbaşı Hüsrevî komutasındaki bir İran keşif bölüğüne saldırdılar. Sakız savunma hatlarının gerisi konusunda bilgi toplamak amacıyla keşif görevine çıktığı sırada saldırıya uğrayan İran bölüğünün komutanı Yüzbaşı Hüsrevî ile

bölüğünden iki er öldüler. Bu durum, İran kuvvetlerinin morallerinin daha da bozulmasına yolaçtı.

Haziran başlarında ise, Sakız bölgesinde üslenmiş olan İran ordu birlikleri doğrudan doğruya İran Genelkurmay Başkanı General Razmara'nın komutasına bağlandı. Bölgede General Razmara'nın elinde ayrıca, tank, top ve uçaklarla desteklenen ve mevcutları 5 000 asker olan üç tabur daha vardı.

Beklenen saldırıyı gerçekleştirmek üzere bu cephede ve cephe yakınlarında mevzilenmiş bulunan Kürt kuvvetlerinin mevcudu ise 13 000 savaşçıdan oluşmuştu. Bunların hepsi Sakız ile Irak sınırı arasında üslenmişti. Bu kuvvetler, Mehabad Kürt Cumhuriyeti'nin çıkarabileceği en büyük askerî güç olduğu için, bunların düzenlenme biçimi, o günlerde aşiretlerin güç kaynaklarına da ışık tutacak niteliktedir.

Ancak, buna göz atmadan önce önemli bir konuyu hatırlatmalıyız:

Her şeyden önce, Kürtlerin savaşma yöntemlerini ve geleneklerini hesaba katmamız gerekir. Çünkü Kürt kuvvetlerinin saldırı gücünde, bu yöntemlerin ve geleneklerin çok önemli etkisi vardır.

Avrupa'da örnek Kürt savaşçısı, XIX. yüzyıla kadar, o zamanın silâhi ile donatılmış, atlı bir savaşçı biçiminde tasvir ediliyordu. Bölgeye gelen Batılı gezginler de genel olarak Kürt aşiret adamlarının cesaretlerini sık sık anlatıyor ve parlak yiğitliklerini yüceltiyorlardı. O dönemde Kürt savaşçıları, mızraklarını yükselterek ve sanki bir mızrak ormanıymışlar gibi bir manzara oluşturarak savaşa giriyorlardı. Bindikleri atlar ise durmadan öne atılıyor, şaha kalkıp savaş meydanında dönüp dolaşıyorlardı.

Ne var ki 1880 yılından sonra hızlı ateş gücüne sahip «Martin» tipi tüfek yaygınlaştıktan sonra, artık

o eski suvari savaşları da tarihe karıştı. Gerçi dñnyanın başka yerlerinde olduğu gibi Kñrtler arasında da bu suvari savaşlarının ortadan kalkması bir gerçektir ama, Kñrt suvarisinin iyi silåhlendirilmemiř ve iyi dñzenlenmemiř kuvvetlerin yñreklerine korku salan saldışmalarının bazı yararları håla vardır.

Fakat, Kñrdistan'ın sarp topraklarının oluşturduğu iyi siperlerin arkasında korunan, eğitilmiş ve otomatik silåhlarla silåhlanmıř piyadelerin yanında, artık suvari kuvvetlerin başarı şansı kalmamıştı. Buna ek olarak şunu da belirtmek gerekir ki, savaşcının kolaylıkla çarpışma alanının ortasına kadar sokulmasını sağlayan korunaklar,⁽¹⁶²⁾ savaşçıya geri çekilmesi sırasında da aynı kolaylığı sağlamaktadır.

Değişiklikler ve dñnüşümler sırasında böyle olmuştu. Ne var ki, birkaç yıl önce Hame Reşid Han'ın giriştiği akınlar sırasında Kñrt suvarileri yine başarı kazandılar. Kim bilir, belki de eski yöntemlerinde, håla varlığını korumakta olan bazı üstün özellikleri vardır?

Nitekim, 1946 yılında Mehabad'ın güneyinde toplanan Kñrt kuvvetlerinin çoğu suvari sınıfına dahildi. Ayrıntılı bir aşiret listesinden bu durum açıkça gör÷lmektedir.

Bundan, bu savaşcıların at sırtında olmadan savaşamayacakları hiç bir zaman anlaşılmasın. şunu bilmek zorundayız ki; bu savaşcılar, savaş şartları kendilerini doğal korunaklardan yararlanmaya zorladığı zaman, atlarını bırakıp piyade olarak çarpışmalarını sürdürürler.

Kaldı ki Kñrt atları da güvenilen tecrübeli ve tek-

---

(162) Kayalıklardan oluşan doğal korunakları kast ediyor. (M.E.B.)

nik eğitimden geçmiş atlardan değillerdir. Bu nedenle birçok kişiler, belirli zamanlarda atlardan çok, çarpışmaların gidişine ve komutanlarının kişisel yeteneklerine güvenirler.

O sıralarda, Mehabad'da güçlerinden ve savaş yeteneklerinden korkulan başlıca kuvvetin Barzanîler olduğu, genellikle kabul ediliyordu. Zira Barzanîler, gerek komşuları olan aşiretlerle uzun yıllar yaptıkları savaşlar ve giriştikleri kanlı çarpışmalar ve gerekse, uzun bir tarihte, önceleri Osmanlı ordularına, daha sonra da Irak ordu birliklerine karşı kurdukları pusular sayesinde, dağ savaşlarının rakip kabul etmez ustaları haline gelmişlerdir. Örneğin düşman kuvvetinin tamamı pusularına düşünceye kadar saklanmak ve bu süre içinde hiç bir harekette bulunmamak Barzanîler için pek kolaydır. Ayrıca, uzak bölgelerdeki polis ve jandarma karakollarını, adamlarını düşmanın duvarların arkasından açacağı ateşe aptalca ve serserice hedef yapmaksızın, sağlam ve ince bir abluka altına almak taktiklerinde de ustalaşmışlardır.

Kürtlerin düşmanlarına karşı giriştikleri savaşlarda başarıya ulaşmalarının bir sırrı da, uğradıkları kayıpların pek az oluşunda yatmaktadır. Çünkü aşiret adamlarının herhangi bir askerî serüvene girme eğilimleri, az ya da çok kayıp verilmesi ihtimaline ve bu hareketten elde edecekleri maddî ve manevî kazancın miktarına bağlı olarak belirlenir.

Kürt aşiretlerinin özelliklerinden biri de, her aşiretin kendi bölgesinin dışında, kendi adamlarından uzak bir mesafede, örneğin 50 mil olarak belirleyebileceğimiz bir uzaklıkta, çarpışma hareketini etkili bir

biçimde yürütememesidir. Bu, genellikle görülen bir özelliktir. Fakat aşiret liderleri ve Irak ordusunda görev yapmış subaylar tarafından tecrübeli ve yetenekli bir komuta ile yönetilen Barzanîler bu genel kuralın dışındadırlar. Onlar bir istisna teşkil ederler. Nitekim Sakız cephesinde mevzi aldıkları zaman da bu kuralın dışındaydılar.

1946 yılının Mayıs ayı ortalarında, Güney cephesinde mevzilenmiş Kürt kuvvetleri, Kuzey aşiretlerinden Güney aşiretlerine doğru, yaklaşık olarak şöyle sınıflandırılmıştı:

Aşiretin adı	Komutanı	Savaşçı sayısı
Barzanîler	Molla Mustafa Barzanî	1 200 piyade
Barzanîler	Şeyh Ahmed Barzanî	900 »
(Cephede değillerdi)		
Celâlîler, Meylânîler		400 suvari
Şıkakîler	Ömer Han Şıkak	800 »
Şıkakîler	Sımko'nun oğlu Tahir Han	500 »
Herkîler, Beyzadeler	Reşid Bey, Nuri Bey	1 000 »
Herkîler	Zêro Bey	700 piyade
Geylânîler	Seyyid Fehim	200 suvari
Zerza aşireti	Musa Han	300 »
Karapapaklar (Türkmenler)	Paşa Han ve Hürevî Han	500 »

Mameşiler	Kak Abdullah Ka- dirî	400	»
Mameşiler	Kak Hamza Nalûs	500	»
Piraniler	Muhammed Emin		
	Ağa, Karenî Ağa	300	»
Mingurîler	Abdullah Bayezîdî	300	»
Mingurîler	Salim Ağa Ocak	200	»
Mingurîler	Ali Han ve İbra- him Sâlârî	400	»
Serdeştîler	Kak Alâ	200	»
Mehabad Kework	Bayezîd Aziz Ağa	300	»
Kework Sakız	Ali Cıwanmerdî, Mamend Ağa, Ha- cı İbrahim Ağa	400	»
Serdeşt aşiretinin çeşitli kabileleri		500	»
Sosinî kabilesi		100	»
Mehabad, Debugrî	Cafer Kerimî	400	»
Bûkan, Debugrî	İlhanzade Ağaları	500	»
Feyzullah Beyler (Bû- kan ve Sakız'dan)		800	»
Bedaxî ailesi (Sakız' dan)		200	»
Mehabad ve Şahen- dîz'den çeşitli ka- bileler		300	»
Hame Reşid Han'ın adamları (Bane' den)		300	»
Cumhuriyet'in Güne- yindeki Cıwanrûd ve Hewreman'dan gelen gönüllüler.		150	»
Toplam		12 750	»

Aşiretlerden meydana gelen bu kuvvetlerin, yiyecek ve cephanelerinin sağlanması için düzenli bir ikmal hattına ihtiyaçları vardı. İşte Mehabad'da kurulan düzenli Kürt ordusunun yararı burada da kendini gösterdi. Çünkü her aşiret birliğine tayin edilmiş olan bir subay, askerî emir ve talimatları aktarmasının yanı sıra, erzak ve gerekli ihtiyaç maddelerini sağlamakla da görevlendirilmişti. Cumhuriyet, bu yöntemle ayrıca, böylesine geniş çaplı bir aşiret hareketinin dağılmasına ve parçalanmasına yolaçabilecek bir etkeni de ortadan kaldırmış oldu. Bu etken de bu gibi akınlarda meydana gelebilecek talan ve soygunculuk ihtimaliydi.

5.

KÜRT-İRAN GÖRÜŞMELERİ VE ATEŞKES ANLAŞMASI

3 Mayıs 1946 günü, İran Genelkurmay Başkanı Tümgeneral Ramazan, takviye edilme işlemleri tamamlanmış olan bölgedeki İran ordu birliklerinin komutasını ele almak, hem de ateşkesin korunmasını ve ikmal yollarının açık kalmasını sağlamak amacıyla mümkün olduğu takdirde Kürt temsilcileriyle görüşmeler yapmak için Sakız cephesine geldi.

Aynı sıralarda Sakız'da bir Azerî-Kürt karma heyeti de bulunuyordu. Bu heyet de İran Askerî Komutanı ile sınır sorunları konusunda görüşmeler yapmaktaydı. Bu heyetteki Kürt üyeler Iraklı Yarbay İzzet Abdülaziz, Binbaşı İbrahim Salih ve Mehabad Debugre'den olan Genelkurmay Başkanı Cafer Kerimî'ydi. Azerbaycanlı üyeler ise İbrahim Alizad, Halil Azerbedkân ve Hasan Cevdet'ti.

Kürdistan Genelkurmay Başkanı Cafer Kerimî, Sakız'dan Bane ve Serdeşt'teki İran garnizonuna giden yolu açmak için gereken tedbirleri almıştı. Fakat İran tarafı, bu ulaşım yolunun açık tutulmasının garanti altına alınması için yazılı bir anlaşma istiyordu. İşte bu anlaşma 3 Mayıs tarihinde imzalandı.

Yürürlüğe girip uygulanmasının Mehabad Hükümetinin onayına bağlı olduğu iki tarafça da bilinen bu anlaşma, Kürt kuvvetlerinin Sakız'dan dört kilometre, Serdeşt'e giden yoldan da üç kilometre geri çekilmesini, ayrıca taraflar arasında ateşkes yapılmasını ve Sakız şehrinde daimî Kürt temsilcileri bulundurulmasını öngörüyordu.

Gerçi İran kuvvetleri, kuzeye doğru ilerlemeyeceklerini taahhüt etmişlerdi ama, diğer bütün şartlar askerî açıdan İran tarafının lehindeydi. Bu nedenle Mehabad Hükümetinin bu anlaşmayı onaylamayı reddedeceği bekleniyordu. Galiba Kürt temsilcileri, İran ordusunun bir komutanı ile sınır anlaşması yapılması konusunda görüşmeler yaptıkları sırada, başlarına buyruk hareket edecek kadar gurura kapılmışlardı. Hem de Mehabad Kürt Cumhuriyeti liderlerinin, Senendec yönünde saldırıya geçmek üzere toplanmış oldukları kuvvetlerini gerisingeri çekmeye niyetli olmadıkları bilindiği halde.

6.

İRAN-AZERBAYCAN ANLAŞMASI

Mayıs ayı sonlarında ve Haziran ayı başlarında, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Başbakanı Cafer Peşvarî ile Tahran Hükümeti Temsilcisi Firuz, Merkezi Hükümetle Azerbaycan Mahallî Hükümeti arasındaki

sorunlara bir çözüm yolu bulabilmek amacıyla, İran Başbakanı Ahmed Kıvamussaltana'nın 20 Nisan tarihinde açıklamış olduğu 10 maddelik program üzerine tartışmalar yapıyorlardı.

Bu sırada, Birleşmiş Milletler'deki İran Başdelegesi Hüseyin Alâ'ya ve onun girişimlerine karşı, Azerbaycan'ın özerkliği konusundaki resmî durum bizzat Azerbaycan'da ters-yüz oldu. Çünkü Hüseyin Alâ Azerbaycan sorununun Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin gündeminde kalmasını sağlamaya çalışıyordu.⁽¹⁶³⁾

İşte bu çabalar karşısında Tebriz'deki Azerî yöneticileri ve gazeteleri, beklenmedik bir şekilde, Azerbaycan'ın hâlâ İran yurdunun bölünmez bir parçası olduğunu, bu nedenle Azerbaycan'ın İran Merkezî Hükümetiyle olan ilişkilerinin salt bir iç sorun teşkil ettiğini bildirmeye başladılar.

Azerbaycan yöneticileriyle basınının bu kampanyayı başlatmalarında Sovyetler Birliği'nin parmağı olduğu da belliydi. Çünkü Azerbaycan Başbakanı Cafer Peşvarî, 27 Mayıs tarihinde, Merkezî Hükümetle bir anlaşma yapılması gerektiğini bildirirken şöyle diyordu:

«Çünkü Amerikalılar ve İngilizler, Azerbaycan sorununu, büyük dostumuz Sovyetler Birliği'ne karşı

---

(163) İran Başbakanı Ahmed Kıvamussaltana, Hüseyin Alâ'nın Azerbaycan sorununu doruk noktasına ulaştırmak için ısrar etmesinden ötürü Sovyet Büyükelçisi ve Tudeh Partisi tarafından yapılan baskının altında bulunuyordu. Ne var ki aslında, Birleşmiş Milletler'deki Temsilcisinin çıkardığı bu gürültüden memnundu. Fakat baskı karşısında, Alâ'ya biraz zaman kazanmaya çalışmasını tavsiye ediyordu. Bütün bunlar olup bitirken Kıvamussaltana «zamanlama» etkeninden azamî ölçüde yararlanmak istiyordu. Bunu da başardı. (C.F.)

birtakım oyunlar ve entrikalar çevirmek için araç olarak kullanmaya çalışmaktadırlar.»⁽¹⁶⁴⁾

Aslında Sovyetler Birliği de, Batılı ülkelerin Birleşmiş Milletler'deki baskısı olmasa bile, İran'ın her tarafında Parlamento seçimleri yapılmasını sağlayacak bir anlaşmanın imzalanmasını istiyordu. Çünkü Sovyetler Birliği, yeni toplanacak olan Meclise Tudeh Partisi üyelerinden büyük bir sayının gireceğini umuyordu. Bunlardan başka Azerbaycanlı milletvekilleri de Meclise gireceklerdi. Böylece Sovyet-İran petrol anlaşmasının onaylanması da garanti altına alınmış olurdu.

Sonunda Azerbaycan Başbakanı Cafer Peşvarî ile Tahran Hükümeti Temsilcisi Firuz arasında, 13 Haziran 1946 tarihinde bir anlaşmaya varıldı. 15 maddeden oluşan bu anlaşmada İran Merkezî Hükümeti, 22 Nisan tarihinde Başbakan Ahmed Kıvamussaltana'nın açıkladığı 10 maddelik programdan bazı tavizler verecek gerilemişti. Bu anlaşma gereğince İran Azerbaycan'ı «Anavatan»a yeniden katılıyordu. Buna karşılık Tahran Hükümeti Azerbaycan Yasama Meclisini bir Yöresel Meclis olarak tanıyordu. Azerbaycan askerî kuvvetleri ise İran ordusunun bir bölümü sayılıyordu. Ancak askerî kuvvetlerle ilgili bu durum geçici olacaktı ve daha sonra Merkezî Hükümet ile Azerbaycan Yöresel Meclisi temsilcilerinden oluşan bir karma komisyon kurulacak, Azerbaycan silâhlı kuvvetleri ile subayları konusu bu komisyonda ele alınıp kanunî

---

(164) Robert Rossow Jr., *The Battle of Azerbaijan* (Azerbaycan Mücadelesi), 1960 (W.A.)

Robert Rossow Jr. Aralık 1945'ten Haziran 1946'ya kadar ki süre içinde Amerika'nın Tebriz Konsolosu idi. Sonra da Ocak 1947'ye kadar Tahran'daki Amerikan Elçiliği Siyasal Bölümü Başkanlığı görevinde bulundu. (C.F.)

bir çözüme kavuşturulacaktı. Anlaşma gereğince ayrıca, Merkezî Hükümet bölgeye, Azerbaycan Yöresel Meclisinin göstereceği adaylar arasından birini seçip Genel Vali olarak tayin edecekti.

İran-Azerbaycan antlaşmasında Kürdistan'dan sadece 13. maddede sözediliyordu. Bu madde, Hükümetin, Azerbaycan'da yaşayan Kürtlerin antlaşmanın maddelerinden yararlanmalarını kabul etmesini öngörüyordu. Ayrıca Başbakan Kıvamussaltana'nın Hükümet adına açıkladığı 22 Nisan tarihli programın 3. maddesi gereğince, Kürtlerin ilkokullarda beşinci sınıfa kadar Kürt dili ile öğrenim yapmaları da üçüncü maddede kabul edilmişti.⁽¹⁶⁵⁾

İran-Azerbaycan antlaşmasının birçok madde ve fıkraları açıklıktan uzaktı. Uygulanması ise, her hal-ükârda, belli zamanda bölgede fiilî otoriteyi elinde bulunduranlara bağlıydı. Antlaşmada ayrıca, Mehabad'da da Azerbaycan'ınki gibi bir Yöresel Meclisin kurulmasından sözedilmiyordu. Kürt özerkliği ise hiç bir şekilde tanınmamıştı.

Sovyet orduları Aras ırmağının kuzey yakasında üslenmişti. Azerbaycan biçimsel olarak İran'ın bölünmez bir parçası olmuştu ve başına da İran Hükümetinin tayin ettiği Selâmullah Cavid adında bir vali vardı. Mehabad Hükümeti ise henüz uzayda imiş gibi askıda duruyordu ve kanunî durumu saptanmamıştı. İşte durumun özeti buydu.

Durum bu noktaya ulaştıktan sonra artık Mehabad'daki Kürt liderlerinin bir tek umudu kalmıştı. O

---

(165) Archi Roosevelt, Azerbaycanlıların Ahmed Kıvamussaltana ile yaptıkları görüşmelerde Sadrî Kadı'nın da Kürdistan temsilcisi ya da gözlemcisi olarak bulunduğunu bildirmektedir. (C.F.)

da, Sovyet danışmanlarının ve dostlarının nüfuzlarının, kendi cumhuriyetlerinin varlığını ve sürekliliğini herhangi bir şekilde garanti etmeleri umduydu. Sovyet tutumu da bu gelişmeleri izleyen birkaç gün içinde daha da aydınlığa kavuşacaktı.

Kaldı ki Kürtlerin önünde bir görev daha vardı. O da, önce, Sakız'da üslenmiş bulunan İran ordu birliklerine karşı, şehrin kuzeyinde üslenmiş olan Barzan aşiret kuvvetleriyle bir saldırıya geçmeleri gerekliydi.

ON IKINCI BÖLÜM

MAMEŞAH ÇARPIŞMASI

1.

22 ÖLÜYE KARŞI BİR ÖLÜ

Barzanîler, Haziran ayının ilk yarısı boyunca, Sakız şehrine kuzey ve batıdan egemen olan tepelerdeki mevzilerini tahkim etmeye koyuldular. Barzanîler ayrıca, Bane ve Serdeşt'teki İran garnizonlarına donatım ikmalî yapan ulaşım hatlarına karşı da tehdit edici bir durum aldılar. Ayrıca mevzilendikleri tepelerden, İran ordu birliklerinin bizzat Sakız'da yaptığı hareketleri de gözetlemeye başlamışlardı.

Cephe komutanlığını bizzat üzerine almış olan İran Genelkurmay Başkanı General Razmara, Molla Mustafa Barzanî'nin Bane ve Serdeşt üzerindeki denetimini ve bu iki şehrin Barzanî'nin soluklarını enselerinde duymalarını, tahammül edilmesi imkânsız bir durum olarak kabul ediyordu. Özellikle Kürtle-

rin, gizlendikleri mevzilerden, ayaklarının altındaki toprak yoldan geçen taşıtlara ve ikmal araçlarına ateş etmeleri, İranlı Generalin bu tahammülsüzlüğünü kat kat artırmıştı.

Bu durum karşısında sessiz kalmak ve herhangi bir tedbir almamak, Batı'daki İran garnizonlarının sonunun gelmesine ve Sakız garnizonunun moralini da daha vahim sonuçlara yolaçacak biçimde bozulmasına neden olabilirdi. Bu duruma uzun süre göz yumulması, ayrıca, Güneyde yaşayan İran yanlısı büyük Kürt aşiretlerinin hesaplarını da bozabilirdi.

Bu nedenlerden ötürü General Razmara, Barzanîlerin mevzilenmiş olduğu tepelerden en yakınlarına karşı güçlü bir saldırıya geçmeye karar verdi. General'in saldırmaya karar verdiği ilk yer, «Mameşah» adıyla bilinen yüksek bir dağdı.

General Razmara, subaylarına hitaben yaptığı bir konuşmada, İran ordusunun ve özellikle subayların prestijinin, girişilecek olan çarpışmaların sonucuna bağlı olduğunu açıkladı.

Nihayet 15 Mayıs 1946 günü, şafakla birlikte, iki piyade taburu, topların, tankların ve uçakların desteğinde ilerlemeye başladı. Saldırıya geçen İran kuvvetleri, Mameşah dağı eteklerine, daha sonra da yüksek kesimlerine doğru ilerlemelerini sürdürdüler.

İki taraf arasında meydana gelen çarpışmaların çok şiddetli ve çetin geçtiği, iki tarafın da çarpışmalara iyi hazırlandığı konusunda İran kaynakları ile Kürt kaynakları aynı görüşü paylaşıyorlar. Barzanîlerin hiç bir şekilde görünmeyecek ölçüde iyi kamufle olduklarını, yerli dokumadan olan elbiselerinin dağın sarı renkli toprak ve kayalıklarından hemen hemen hiç ayırt edilemediğini de yine hem İran, hem de Kürt kaynakları kabul ediyorlar.

Fakat çarpışmaların bir safhası konusunda iki tarafın kaynakları arasında değişik şeyler söyleniyor. Kürt kaynaklarının iddiasına göre, Mameşah tepelerinin savunması görevi, çarpışmaların başlangıcında, ünlü savaşçı Halil Xoşewî (Hoşevî) komutasında bulunan ve tüfekler ve makinelitüfeklerle donatılmış olan 13 Barzanîye verilmişti. Çarpışma sırasında da 30 Barzanî daha, önceki 13 kişiyi takviye etmek için harekete geçerek onlara katılmıştı. Kürt kaynaklarının iddiası budur.

İran kaynakları ise, Barzanîlerin savunma hatlarının, sayıları 500 ilâ 800 arasında değişen savaşçı tarafından tutulduğunu iddia etmektedirler.

Barzanîlerin, kendilerine özgü olan ünlü soğukkanlılıklarını bu çarpışmalarda da göstererek, İran kuvvetleri iyice yaklaşınca kadar ateş açmadıkları konusunda da Kürt ve İran kaynakları aynı görüşü paylaşıyorlar. Denildiğine göre Halil Xoşewî (Hoşevî), ancak 200 yarda mesafeden ateş açmaları ve namlularını düşmanlarının vücutlarının belden yukarı bölümlerine yönelterek ateş etmeleri için adamlarına emir vermişti.

Aynı gün akşam üzeri, güneş batmadan, İran ordusu Mameşah tepelerini işgal etmeyi başardı. Barzanîlerin küçük kuvveti ise gerilemek zorunda kaldı.

İran ordusu çarpışmalarda 22 ölü vermişti. Ayrıca 40 İran askeri de yaralanmıştı. Bazı İran kaynakları, çarpışmalarda Kürtlerin de büyük bir sayıda ölü verdiklerini iddia etmektedirler. Kürt kaynakları ise, kendilerinin sadece bir kayıp verdiklerinde, onun da komutanları Halil Xoşewî (Hoşevî) olduğunda ısrar etmektedirler. 10 kurşun yarası alan Halil Xoşewî (Hoşevî), Tebriz'deki Sovyet Hastanesine götürüldü, fakat iki gün sonra öldü.

Molla Mustafa Barzanî çarpışmalar sırasında Tebriz'de bulunuyordu. Sakız yakınlarında çarpışmanın patlak verdiği haberini alınca, Mameşah mevkiindeki 13 kişinin adlarını tek tek ve ağır ağır saymaya başladı. Sonra da, Halil Xoşewî (Hoşevî)nin sağ olarak dağı terketmeyeceğini söyledi.⁽¹⁶⁶⁾

O sırada, yani Haziran ortalarında Güney cephesindeki Kürt müstahkem mevkilerinde bulunan kuvvetlerin, Mameşah dağındaki Barzanîlere destek olmak ve tepeleri İranlılardan geri almak üzere bir genel karşı saldırıya geçmekten kaçınmalarının nedeni neydi?

Albay Mîr Hac, Barzanîlerden oluşan büyük bir kuvvetle birlikte o sırada batı tarafındaki tepelerde bulunuyordu. Fakat çarpışma başladığı zaman, mevziinde kalmayı ve harekete geçmemeyi kararlaştırdı. Çünkü İran ordusunun, Kürt savunma hatlarının diğer kesimlerini çember içine almak için batı tarafından saldırıya geçmesi ihtimali vardı.

Kürt müstahkem mevkilerindeki kuvvetlerin Mameşah çarpışmaları sırasında harekete geçmekten kaçınmalarının bir başka nedeni de, cephe hattının tü-

---

(166) Halil Xoşewî (Hoşevî)nin babası da Mustafa Barzanî'nin eski yardımcılarındandı. Baba Xoşewî de 1936 hareketi sırasında Rewandûz (Revanduz) cephesinde öldürülmüştü. (C.F.)

Barzanî liderliğinde 1961-1975 yılları arasında yapılan Kürt hareketinde önemli bir yer alan ve Tümen Komutanı olarak büyük yararlıklar gösteren, askerî alandaki başarılarının yanı sıra dürüst ve başarılı bir yönetici olmakla da ün yapan Esad Xoşewî (Hoşevî) Halil'in oğludur. (M.E.B.)

münü denetleyen bir «tek komuta»nın mevcut olmayıştıydı.

Nedenlerden biri de, Kürt aşiret kuvvetlerinin, sadece savunma durumunda kalmaları ve Mehabad'ın izni olmadan İran kuvvetlerine karşı saldırıya geçmelerini konusunda daha önce emir verilmiş olmasıydı.

Öyle anlaşılıyor ki Mameşah tepelerinde mevzilenmiş olan Barzanîler, fazla ilerlemiş ve emirle belirlenen yerleri geçerek, genel bir saldırı başlatılıncaya, ya da İran çerçevesi içinde Kürdistan'ın kanunî statüsü belirleninceye kadar İranlıların denetimindeki alanlar arasında olduğu iki tarafça da anlaşılan bir bölgenin içine girmişlerdi.

Mameşah çarpışması, görünüşe göre iki tarafın da sevinç duymasına neden olmuştu.

İran ordusu, sarp ve sağlam mevkilerde mevzilenmiş olan ve büyük bir kuvvet olduklarına inandıkları cengâver Barzanîlerin elindeki yerleri almakla amacına ulaşmış olmanın sevincini duyuyordu. Bu nedenle de morali büyük ölçüde yükselmişti.

Kürtler ise, başarısızlığa ya da yenilgiye uğramış olma duygusuna kapılmaktan çok uzaktılar. Çünkü sayıca kendilerinden çok çok üstün olan bu büyük kuvvete karşı 45 kişiye yakın bir kürt aşiret kuvveti, gündüz direnişine girişmişti ve bu ufak kuvvet o büyük kuvvete ağır kayıplar verdirmiş, buna karşılık sadece bir tek kişi kaybetmişti.

BEKLENEN SALDIRI

Mameşah çarpışmalarından sonra, Senendec'e karşı yapılması beklenen Kürt saldırısının karşısında duran engel neydi?

Bu sorunun cevabı çok geçmeden anlaşıldı.

Mehabad'daki Kürt liderleri, önceleri «Sine» adıyla bilinen ve sonra «Senendec» diye adlandırılan yerleşme merkezinin dahil olduğu İran Kürdistan'ının güney kesiminin de Mehabad Kürt Cumhuriyeti'ne bağlanmasıyla ilgili olarak hazırlanmış planlarının Sovyet danışmanları tarafından da destek göreceğini sanıyorlardı.

Kürt liderleri ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkileri sağlayan kişi, Ticaret Subayı sıfatıyla Mehabad'da kalmış olan Esedof'tu. Esedof, Güney cephesindeki Kürt aşiret kuvvetlerinin hareketlerini de, Haziran ayı içinde açıklanmayan bir tarihte yapılacak saldırının planını da biliyordu.

Daha önce, Kürt Eğitim Bakanı Menaf Kerimî ile bazı meslektaşları, Sovyet tutumunda beklenmedik bir değişiklik meydana geldiği takdirde, örneğin ikinci bir kurye gönderilmesini isteyerek öncekilerin tersine bir talimat vermeleri halinde, cephedeki kuvvetlerin verilecek savaş emrine uymaya ne ölçüde hazır olduklarını öğrenmek ve bu yolda nabızlarını yoklamak amacıyla Serdeşt'e kadar gitmişlerdi.

13 Haziran günü Tebriz'de, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Başbakanı Cafer Peşvarî ile Tahran Hükümeti Temsilcisi Muzaffer Firuz arasında bir antlaşma imzalanması rastlantı değildi. Bu antlaşma, Sov-

yetler Birliği'nin tüm ÷lkede nüfuz sağlamasına da yolaçabilirdi.

Antlaşmanın imzalanmasından sadece bir hafta, ve Mameşah çarpışmalarının patlak vermesinden de birkaç gün sonra, Sovyetler Birliği'nin Tebriz Konsolosu Haşimof, Sakız'ın kuzeyinde yer alan Sere köyüne geldi. Orada Kadı Muhammed .Molla Mustafa Barzanî, Ömer Han Şıkak, Mîr Hac, Mustafa Xoşnav (Hoşnav) ile görüşen Haşimof, Kürt kuvvetleri Sakız'ın öte tarafındaki İran kuvvetlerine baskı yapmakta ısrarlarına devam ederlerse, İngiliz nüfuz bölgesine girmelerinin kaçınılmaz olacağını sert bir dille ihtar etti.

Haşimof, Kürt kuvvetlerinin İngiliz nüfuz bölgesine girmelerinin, Kermaşah yakınlarındaki İngiliz petrol çıkarlarına karşı bir tehdit olarak kabul edilebileceğini, zira İngilizlerin bu bölgedeki petrol çıkarlarına hayatî önem verdiklerini de söyledi.

Haşimof ayrıca şöyle dedi:

«Eğer Kürtler bir saldırıya geçerlerse, İran ordusunun Cumhuriyet'in sınırlarına karşı başka bir cep heden saldırıya geçmesi halinde, Kürtler bu saldırıyı püskürtmekte Sovyet desteğine güvenmemelidirler.»

Bu sözler Kadı Muhammed ile arkadaşlarında istenen etkiyi bıraktı. Fakat yine de, saldırıdan vazgeçme kararı vermeden önce Hükümet düzeyinde bazı istişareler yapılmasını zorunlu gördüler. Kadı Muhammed bu amaçla Mehabad'a döndü ve aşiret liderleri ile Kürdistan Demokrat Partisi Merkez Komitesini toplantıya çağırdı. Toplantıda Haşimof'un ihtarlarını anlattıktan sonra, Kürtlerin önünde üç alternatif bulunduğunu ve bunlardan birini seçmelerinin zorunlu olduğunu söyledi. Bu alternatifler şunlardı:

1 — Kürt kuvvetlerinin, Rusların ihtarlarına aldırmayarak Senendec'e karşı saldırıya geçmeleri.

2 — Rusların öğütlerini kabul ederek geri çekilmeleri.

3 — İran Merkezî Hükümetine boyun eğmeleri.

Sovyetlerin, Güney cephesindeki İran ordu birlikleri Komutanının, sınır bölgesindeki şehirlerin Kürt kuvvetleri tarafından işgal edilmesine göz yumulması konusunda pek yakında Tahran'dan emir alacağı yolunda verdikleri teminat, ikinci alternatife ağırlık kazandırıyor. Kadı Muhammed, saldırı fikrinden vazgeçilmesinin tasvip edilmesi anlamına geldiği ve sağlam bir mantığa dayandığı anlaşılan bu Sovyet teminatını da anlattıktan sonra, nihaî kararı toplantıya katılmış olanlara bıraktı.

Toplantıda hazır bulunanlardan biri de Başbakan Hacı Baba Şeyh'ti. Herhangi bir otoriteden yoksun bir Başbakan olması dolayısıyla hep renksiz bir tutum içinde olduğu bilinen Hacı Baba Şeyh, bu renksiz tutumunu bir kenara iterek saldırı fikrinden yana olduğunu belirtti ve övünçle şöyle dedi:

«Ben sadece dört aşiret liderinin komutası altındaki adamlarıyla Senendec'i işgal edebilirim. Ruslar bunu protesto ettikleri takdirde, Kürt Hükümeti, Hacı Baba Şeyh ile bazı aşiret savaşçılarının emirlere aykırı hareket ederek bu işe giriştiklerini mazeret olarak öne sürecektir. O arada bütün İran Kürdistan'ının Cumhuriyet'e katılması işi de tamamlanmış olacaktır.»

Ne var ki toplantıya katılanların çoğunluğu ılımlı davranılmasını daha akıllıca buldu. Mehabad Kürt Cumhuriyeti'ni güçlü destekçisinin⁽¹⁶⁷⁾ öğütlerini uzun süre görmezlikten gelmesinin büyük tehlikeye yolaçabileceği şeklinde bir mazeret gösterebildikleri sü-

---

(167) Sovyetler Birliği'ni kastediyor. (M.E.B.)

rece, saldırı kararından vazgeçmek, Kürtlerin onuru ya da savaşçılıktaki ünlerini zedeleyemeyecekti.

Galiba saldırı fikrinden vazgeçilmesi eğilimi, o günkü toplantıya katılmış olan ve savaş konusundaki coşkularına yavaş yavaş korku ve zaaf karışmış bulunan bazı aşiret liderleri için de savaş tehlikesinden kurtulmanın bir kolay yolu olarak görülmüştü.

Bu aşiret liderlerinin coşkularına korku ve zaaf karışmasının nedeni, Kürt kuvvetlerinin Sakız cephesindeki İran kuvvetlerinin tümünü ezerek İran Kürdistan'ının kalan bölgelerini de ele geçirecekleri konusunda kuşku duymalarından değildi. Böyle bir kuşku yoktu. Ne var ki onlar, geleceğin kendilerine neler hazırladığını bilmiyorlardı. Zaaf ve korkularının nedeni işte bu idi. Çünkü Tebriz Tahran'la anlaşmaya varmış ve meşru bir yoldan İran birliğine yeniden katılmıştı. Sovyet kuvvetleri ise artık Aras ırmağının kuzey yakasında üslenmişlerdi ve her hal-ü kârda kendilerince uygun görülmeyen bir Kürt saldırısını desteklemeyeceklerdi. Tebriz'in tutumu da aynıydı. Onun da tutumu Sovyetler Birliği'nden farklı değildi.

Bu etkenlerden başka bir de Kuzey aşiret liderlerinin tutumundaki değişiklik vardı. Bu aşiret liderlerinin bir bölümü, düşmanca duygular beslemedikleri İran kuvvetlerine karşı kesin bir savaşa girilmesinin akıllıca bir hareket olabileceği ve yarar sağlayabileceği konusunda kuşkulananmaya başlamışlardı. Bunlar, gerçek düşmanlarının komünistlerin yönetiminde bulunan yanı başlarındaki Tebriz Hükümeti olduğu kanısındaydılar.

Ayrıca, dış radyoları izleyen bazı Kürt liderleri, İran'ın da yalnız olmadığını ve onun da dostları bulunduğunu anlamışlardı.

İşte bu nedenlerden ötürü saldırı fikrinden vazgeçilmesi kesinleşti. Mehabad Hükümeti, Güney cephesindeki İran komutanlarıyla bir ateşkes yapılması görüşmelerini başlatmaya ve programını adım adım uygulamaya karar verdi. Sovyet danışmanlarının da salıverdikleri gibi, İran kuvvetlerinin Sakız, Bane ve Serdeşt'ten çekilmeleri bundan başka hangi yolla mümkün olabilecekti. Ayrıca sabırlı olmak ve soğukkanlı davranmak Cumhuriyet'e yarar da getirebilirdi.

3.

ATEŞKES VE BARIŞ

Yukarıda, Kürt Eğitim Bakanı Menaf Kerimî'nin savaş hazırlıklarını yerinde görmek amacıyla, bazı arkadaşları ile birlikte Serdeşt'e gittiğini yazmıştık. Fakat Menaf Kerimî daha yoldayken Cumhuriyet'in Mehabad'daki yöneticileri, saldırı kararından vazgeçtiler ve bu konudaki kararı bir kurye aracılığıyla Kerimî'ye bildirdiler. Kurye yolda Menaf Kerimî'ye yetiştirerek, saldırı planının iptal edildiği yolundaki yeni kararı kendisine bildirdi.

Kürt Eğitim Bakanı, buna rağmen Serdeşt'e kadar yoluna devam etti ve orada bulunan Kürt kuvvetlerine saldırıdan vazgeçilmesi kararını anlattı, bu konuda gereken öğütleri verdi. Orada iki hafta kalan Kerimî, şehirde bulunan General Irom ve Albay Biziskiyan adlı iki kıdemli İran subayını da ziyaret etti. Bu görüşmeler dostluk havası içinde geçti. İki İran subayı, İranlılarla Kürtlerin, Azerbaycan'ın solcu Hükümetine karşı ortaklaşa bir saldırıya geçip bu Hükümeti düşürmelerini önerdiler. Bu plan, birçok Kürt tarafından iyi karşılandı. Kuzey'deki aşiret liderleri, hatta

Kürdistan Demokrat Partisi Merkez Komitesinin bazı üyeleri arasında da yankı yaptı.

Aynı sıralarda Kadı Muhammed ile General Razmara arasında Ser köyünde daha önemli ve daha tehlikeli görüşmeler yapılıyordu. Sovyet danışmanlarının İranlı yetkililerle ilişkilerinde yumuşak ve ılımlı davranması yolunda yaptıkları baskı yüzünden Kadı Muhammed, Bane ve Serdeşt'teki İran kuvvetlerinin ikmal yolunun açılmasını ve Sakız'a üç Kürt temsilcisinin tayin edilmelerini de kapsayan bir ateşkese razı oldu. Bu temsilciler Hacı Baba Şeyh⁽¹⁶⁸⁾, Şair Hejar ve Hacı Muhammed Ağa'ydı.

Bu üç temsilci, Sakız'da, Tahran Hükümetinin, sınır bölgesindeki şehirlerin Mehabad Kürt Cumhuriyeti'ne bırakılması yolunda İran Garnizon Komutanına göndereceği talimatı boşuna beklediler.⁽¹⁶⁹⁾

---

(168) Bu Hacı Baba Şeyh, Başbakan Hacı Baba Şeyh değil, başka bir kişiydi. (C.F.)

(169) Kardeş Hejar, bana, en az kendisinin, Tahran'dan hiç bir şekilde böyle bir talimat gelmeyeceğini anladığını söyledi. (C.F.)

ON ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MEHABAD KÜRT CUMHURİYETİ'NDE DURUM

1.

YARATILAN ÖZGÜRLÜK ORTAMI

İran kuvvetlerine karşı saldırıya geçme fikrinden Haziran ayı ortalarında vazgeçilmesinden sonra Temmuz ayına sükûnet içinde girildi. Ne var ki bu, aldatıcı bir sükûnetti.

Güney cephesinde bulunan aşiret kuvvetlerini birbirlerine bağlayan ve aralarında dayanışma sağlayan savaş amacının yarattığı potansiyel artık düşmüştü ve bu kuvvetleri kenetleyen önemli etkenlerden biri ortadan kalkmıştı. Bu nedenle Güney cephesindeki kuvvetler yavaş yavaş ve ağır ağır Kuzey'e doğru çekilmeye başladılar. Bu kuvvetlerin cephede bulunması bölgedeki köylüler için de bir ağırlık teşkil ediyordu. Çünkü köylüler sürekli olarak Mehabad'dan cepheye yiyecek maddeleri taşımak zorundaydılar. Bunun ya-

nında, cephedeki kuvvetlere karşı ev sahipliği gibi ağır bir görev de yapıyorlardı ve bu görev uzun sürüyordu.

İran Kürt aşiretlerinin teşkil ettikleri suvari kuvvetlerinin çekilmeleriyle Güney savunma cephesinde meydana gelen gedikleri doldurmak için Cumhuriyet'e olan bağlılıklarının sürekli olup olmayacağı konusunda kuşku duymaya başlamış olmalarıydı. Molla Mustafa Barzanî ise o dönemde kişiliğini hem Cumhuriyet'e, hem de Ruslara kabul ettirmişti.

Şunu da belirtmek gerekir ki, Irak'tan gelmiş olan Barzanîler, kendilerini ve diğer aşiretleri İran ordu birlikleriyle savaşmaktan bazı belli nedenlerin ve hesapların alıkoymuş olduklarının bilinci içindeydiler. Bu nedenle de, Mehabad Kürt Cumhuriyeti'nin emrine verilmiş olan kuvvetler arasında en dinamik ve en yararlı kuvvetler onlardı .

Öte yandan, o sırada Mehabad'da durum pek büyük bir değişiklik göstermiyordu. Seyfi Kadı, daha önce 13 Haziran tarihinde Azerbaycan Başbakanı Peşvarî ile Tahran Temsilcisi Muzaffer Firuz arasında varılan anlaşma gereğince Tebriz Genel Valisi tayin edilmiş olan Selâmullah Cavid'in emriyle Mehabad Valiliği görevine atandı.

Hükümet yönetimi ise eskiden olduğu gibi yine Kadı Muhammed'in demir pençesinde kaldı Kendisine, Kürdistan Demokrat Partisi Merkez Komitesi de yardım ediyordu.

Kürdistan Demokrat Partisi'nin malî kaynakları aslında fazla değildi. Ama yine de günlük cari masrafları karşılamaya yeterliydi. Parti, birkaç ay önce, Tebriz Hükümetinden 20 000 toman (4 400 dolar) tu-

tarında bir kredi de almıştı. Bundan doğan borcu da, Meyanduwab Şeker Fabrikasından elde edilen Kürt şekeri ile kapatmıştı. Öte yandan vergiler ve parti üyelerinin verdiği aidat da düzenli şekilde toplanıyordu. Özellikle, Cumhuriyet düzenine bağlılıklarını her fırsatta bildiren aşiret liderleri vergi ve aidatlarını ödemek için adeta yarışıyorlardı. Ayrıca, baştan beri Cumhuriyet'e karşı olan Mehabadlı Şifaî ailesi gibi az sayıdaki zengin aileler de Cumhuriyet'e bağış yapmakla yükümlü kılınmışlardı.

Mehabad Kürt Cumhuriyeti'nde alış-veriş hayli canlıydı. Pazarda kazançlı bir iş olan takas içi çok ilgi görüyordu. Takas edilen mallar genellikle Irak'tan kaçak olarak getiriliyor, sonra da Mehabad, Tebriz, hatta Tahran'da piyasaya sürülüyordu.

Normal vatandaşlar hem Cumhuriyet'in sınırları içinde istedikleri gibi dolaşabiliyor, hem de diledikçe bu sınırların dışına da çıkıp dönebiliyorlardı. Ancak belli başlı sorumlular, İran makamlarının eline geçmelerine yolaçabilecek bu gibi tehlikeli davranışlarda bulunmaktan tabii çekiniyorlardı.

Mehabad Kürt Cumhuriyeti'nin hemen hemen tamamen serbest olan ekonomisinin yanı sıra, getirdiği siyasal ve sosyal ortam da halkın daha önce alıştığından daha özgürdü. Örneğin yurttaşlar silâh taşımakta özgürdüler. Yetişkin erkeklerin hemen hemen hepsi de silâh taşıyordu. Cumhuriyet'in yurttaşları ayrıca, istedikleri radyoları dinleyebiliyorlardı. Bunda da tamamen özgürdüler. Azerbaycanlıların yanında bu onlar için âdeta bir imtiyazdı. Çünkü Azerbaycan'daki Türklere Reşwarî Hükümeti tarafından böyle bir özgürlük tanınmamıştı.

Mehabad'da gizli polis örgütünden eser bile yoktu. Oysa bu örgüt Tebriz'deki rejimin ayrılmaz bir

parçasını teşkil ediyordu. Kürt Askerî Polis Şefi Yüzbaşı Hamid Mazucî, bir yıl içinde, bir avuç yurttaştan başka kimseyi tutuklamamıştı. Bunlar da Kadı Muhammed'in düşmanlarıydı. Zaten Kadı Muhammed, Mehabad Kürt Cumhuriyeti toprakları üzerinde, Cumhuriyet'in varlığını tehdit edebilecek ya da ona zarar getirebilecek birtakım unsurlar bulunabileceğine inanmıyordu. Bu nedenle de, yurttaşların, siyasal eğilimleri yüzünden huzurlarının bozulmasından sakınılması için emir vermişti.

Kadı Muhammed bu sonuca varmakta ve bu tutumu seçmekte tamamen isabetli hareket etmişti. Çünkü Mehabad Kürt Cumhuriyeti, halka dayanıyor ve halkın büyük bir desteğine sahip bulunuyordu. Cumhuriyet, bölgede daha büyük ve daha güçlü bir otorite bulunmadıkça aşiretlerin sağladığı desteğe de güveniyordu.

Öte yandan, Temmuz ayında Sovyetler Birliği'nin gönderdiği matbaa makinesi **Kurdistan** adlı günlük gazete ile **Hawar**⁽¹⁷⁰⁾, **Agır**⁽¹⁷¹⁾ ve **Hilale**⁽¹⁷²⁾ gibi bazı haftalık ve aylık dergiler basmaya devam ediyordu. Bu gazete ve dergilerin hepsi Irak Kürdistan'ında ve İran Kürdistan'ında geniş çapta yayınlanıyor ve büyük ilgi görüyordu.⁽¹⁷³⁾

---

(170) «Feryad» demektir. (M.E.B.)

(171) «Ateş» demektir. (M.E.B.)

(172) «Hilâl» demektir. (M.E.B.)

(173) Yayınlanan başka gazete ve dergiler de vardı. Örneğin Süleymaniye'de yayınlanan **Gelawiz** (bir yıldızın adı) adlı dergiden ayrı olarak Mehabad'da da aynı adla bir dergi yayınlanıyordu. Kürdistan Demokrat Partisi'nin resmî yayın organı olan

Matbaa ayrıca Devlete ait belgeler, resmî kırtasiye, para havale kâğıdı vb. şeyleri de basılıyordu.

Temmuz ayı sonlarına doğru, Mehabad Kürt Cumhuriyeti okullarında okutulacak olan ilkokul kitapları, tamamlanmak ve baskıya verilmek üzereydi. Bu kitapların hepsi Kürtçe olarak hazırlanmıştı. Aynı sıralarda, Irak'tan bazı Kürtçe okul programları da getirilmişti. Fakat Irak Kürdistan'ı ile İran Kürdistan'ı arasında konuşulan lehçeler arasında bazı ufak farklar bulunduğu için bu programlardan pek yararlanılmadı.

Sovyetler Birliği'nden alınan radyo istasyonu vericisi ise öğleden sonra saat 16,00'da yayına başlar ve gece 22'00'ye kadar yayını sürdürürdü. Fakat yayın gücü zayıftı ve iyi dinlenemiyordu. Yayınları nerede ise Cumhuriyet'in sınır bölgelerine kadar bile ulaşamayacaktı. Bu nedenle, (.....) Irak'ta yaşayan Kürt yurttaşlara ulaştırmayı amaçladığı mesajını ulaştırmakta başarı elde edemedi. Daha güçlü bir radyo vericisi almak için Sovyetler Birliği'ne birçok kez başvuruldu ama, sonuç alınamadı.

Gerek gazeteler ve dergiler, gerekse radyo, haber yayınlarında daha çok yabancı radyo ve gazetelerden kaynaklanıyorlardı. Kaynaklandıkları başlıca yabancı radyo istasyonları, yakında bulunan Sovyet radyo istasyonlarıydı. Aslında Kürt radyo ve gazete yayınlarının içerikleri komünist nitelikte değildi fakat, Sovyet ordularını ve Sovyet liderlerini yücelten yayınlara büyük yer veriyorlar, özellikle Stalin dönemine özgü üslûpla Sovyetler Birliği'yle ilgili abartmalı övgülerle dolup taşıyorlardı.

Nıştımın (Vatan) gazetesi de yayınlanıyordu. Bu gazetenin kapağında Salahaddin-i Eyyubi'nin resmi vardı. (C.F.)

2.

SOVYET NÜFUZU VE SİYASAL EĞİLİMLER

Sovyetler Birliği'nin Mehabad Kürt Cumhuriyeti'ndeki varlığı, Azerbaycan'dakine oranla daha hafifti. Bununla birlikte Stalin'in resimlerine her yerde rastlanıyordu. O kadar çoktu ki Stalin'in resimleri, ancak Kadı Muhammed'in resimleri onunkinden daha fazlaydı. Duvarlara, resmi dairelere, hatta evlere bile asılmıştı Stalin'in resimleri. Şunu da belirtmek gerekir ki: Ortadoğu ülkelerinde resimlerin çokluğu, sahiplerinin halk tarafından sevildiğinden çok, o sıralarda elinde tuttuğu gücü ve temsil ettiği otoriteyi gösterir.

Kürtler Sovyetler Birliği'nin gücünü ve otoritesini dört yıl boyunca görüp tanımışlardı. Ayrıca Kürt liderleri birçok kez Sovyetler Birliği'ne duydukları içtenliği ve sempatiyi belirtmişlerdi. Bununla birlikte, Sovyetler Birliği'yle olan ilişkiler oldukça hassastı, daha doğrusu resmîydi; ve hiç kimse bu ilişkilerin iki eşit ülke arasında kurulan ilişkiler olduğunu iddia edemezdi.

Kürtler tarafından «Kak Ağa» adıyla adlandırılan Sovyet subayı Albay Salahaddin Kâzımof, Kürt ordusunu örgütlemek ve eğitmekle uğraşırken, Babayef ve Esedof da Kürdistan Demokrat Partisi'nin örgütlenmesine yardım ediyorlardı.

Burada belirtilmesi gereken hususlardan biri de şudur:

Daha önce kurulmuş olan «Komelê Zîyaneweyê Kurdistan» örgütü demokratik bir kuruluştur ve bu nitelikle çalışıyordu. Bu örgütün bir ideolojisi, ya da benimsediği bir teorisi yoktu. «Kürt kurtuluşu» olarak belirlediği amacının ötesinde, siyasal yönü de belir-

lenmemiş bir örgüttü. Daha sonra kurulan Kürdistan Demokrat Partisi ise, siyasal ideoloji bakımından bazı zaaf lar taşımakla ve bundan yakınmakla birlikte, Doğu'daki ve Batı'daki çağdaş ideolojik partilerin çizgisini izlemeye çalışıyordu. Parti üyeleri, ister bu hususu bütünüyle anlamış olsunlar ister olmasınlar, Kürdistan Demokrat Partisi, örgütlenme biçiminde örnek örgütler olarak komünist partileri seçmişti. Bunu gösteren belirtilerden biri, Kadı Muhammed'in eşinin başkanlığı altında bir kadınlar kolu kurulmasıydı. Diğer bir belirti ise Ali Xusrewî (Hüsrevî) tarafından çıkarılan parti kimlik kartları Mehabad Kürt Cumhuriyeti'nin şehir ve köylerinin çoğunda pek kısa zamanda dağıtıldı. Parti Gençlik Kolu, tabii ki doğrudan doğruya Parti Merkez Komitesinin yüksek disiplini altındaydı, ama kendine özgü niteliğini ve kimliğini de koruyordu. Gençlik Kolu, bu nedenle çalışma alanında büyük gelişmeler gösteriyordu ve partinin ana örgütünün sahip olduğu prestijden daha büyük bir prestij kazanmıştı.

Mayıs 1946'da, Parti lider kadrosunun genişletilmesinin ve halkın şikâyetlerini ele alıp bunlara çözüm bulmaya çalışmakla görevlendirilecek bazı unsurların da kadroya alınmasının yararlı görüldüğü belirtildi. Bunun sonucunda da «Yüksek Konsey» adı altında yeni bir kuruluşun oluşturulmasına karar verildi. 12 üyeden meydana gelen⁽¹⁷⁴⁾ Yüksek Konsey, partinin bir ikinci Merkez Komitesi niteliğindedeydi. Yüksek Konsey, bazı aşiret liderlerinden ve üst düzeydeki aile-

---

(174) Bu üyeler şunlardı: Molla Hüseyin Mecdî, Kerim Ağa Bayezidî, Aziz Abbas, Şeyh Hüseyin Şemsi Burhan, Seyyid Ali Hüseyinî, Ali Mingur Nûzerî, Abdullah Kadirî Mameş, Kasım İlhanzade Debugrî, Abdurrahman Zebihî, Necmeddin Tewhudî, Muhammed Emin Hatemî, Haşim Yusufî. (W.A.)

lerden oluşturulmuştu. Parti Merkez Komitesi gibi bu Meclisin üyelerinin çoğunluğu da Mehabad bölgesinden seçilmişlerdi. Yüksek Konsey, önemli kararlar alabilecek bir kuruluş değildi. Fakat bakanlıklara bağlı dairelerin yoğun çalışmalarından doğan ağır yüklerini, dert ve şikâyet sahiplerinin sorunlarını karşılamakla hafifletti ve böylece de oldukça yararlı işler başarmış oldu.

Kürdistan Demokrat Partisi, gerçi iç işleyişinde komünist örgütlerin yöntemlerini benimsemişti ama, hangi renkten olursa olsun her türlü siyasal yönelişlere de hemen hemen açıktı ve bu yapısıyla da neredeyse bir liberal parti görünümündeydi. Zaten o sıralarda Mehabad'da Marksist olan sadece bir tek kişi vardı. O da, merkezi Tahran'da bulunan Tudeh Partisi'yle ilişkisini kesmiş olan bir öğrenciydi.

Öte yandan, Kürdistan Demokrat Partisi yetkililerinin konuşmalarında ve parti tarafından yürütülen propagandalarda ilerici sloganlar ve Sovyetler Birliği'ne övgüler yer almakla birlikte, sosyalizme yöneliş, toprakların yeniden dağıtılması, köylülerle toprak ağaları arasında eşitlik kurulması gibi, Tebriz radyosu ve gazetelerinin yayınlarının ağırlık merkezini teşkil eden konulara işaret edilmiyordu.

Bununla birlikte, Mehabad şehrinde yaşayan halkın aşiret liderlerine karşı tam olmasa bile bir ölçüde ve belli edilmeyen, gizli bir memnunsuzluğu vardı. Ama halk, aşiret liderleriyle birlikte yaşamaya katlanmaları gerektiğinin de bilincindeydi. Ayrıca Mehabad şehrinde yaşayan halkın temsilcileri gerek Parti Merkez Komitesinde, gerekse devlet dairelerinde çoğunluklardılar. Aşiret liderlerinin sahip oldukları nüfuzun kısılmasından yana olanlar da Mehabad şehrinde çoğunluğu teşkil ediyorlardı. Ne var ki, Cum-

huriyet'in savunma gücü, küçük Kürt ordusu ve Irak Kürdistan'ından gelmiş olan Barzanîler hesaba katılmazsa, bütünüyle aşiretlere bağlı gönüllülerden meydana gelmişti. Bu nedenle, aşiret liderlerinin nüfuz ve etkilerini kısmak için girişilecek bir kampanyanın her hal-ü kârda dikkatle, akıllıca yürütülmesi ve açığa, doğrudan doğruya yapılmaması gerekirdi. Bu da, o liderlerin çocuklarının eğitim için Bakû ya da Tebriz okullarına gönderilmeleri, en iyi silâh ve cephanenin Kürt ordusuna ve Barzanîlere dağıtılması gibi tedbirlerle mümkün olabilirdi.

Sovyetler de kendi yönlerinden Kürt aşiret liderleri ve toprak ağaları ile olan ilişkilerinde sabırsız davranmıyorlardı. Ancak bununla birlikte, İngilizlerin Irak'ta yaptıkları gibi, II. Dünya Savaşı sırasında Kürt aşiret liderlerinin Müttefik devletleri desteklemelerini sağlamak amacıyla, Sovyetlerin bu liderlere para verdiklerini gösteren bir kanıt rastlanamamıştır. Fakat Sovyet subaylarının ve siyasal görevlilerinin dostluklarını kazanmayı zorunlu gördükleri kimselerle dostluk kurmaları ve dostluklarını pekiştirmeleri için başvurulan başka yöntemler vardı.

Sovyet danışmanları, Mehabad Kürt Cumhuriyeti konusunda niyetleri ne olursa olsun, 1946 yılında, ister şehirli olsun ister aşiretli olsun, Kürtlerin en nüfuzlu unsurlarının yardımlaşma ve dostluklarını garanti altına almak için bütün çabalarını harcamaya başladılar. Dostluğu kazanmak tek başına yeterli olmadığı zamanlarda ise Sovyet danışmanları, Kadı Muhammed'in askerî ve sivil alanlardaki önemli kararlarına da müdahale ediyorlardı. Bu durumlarda, Sovyetler Birliği'nin Mehabad Kürt Cumhuriyeti'ne sağladığı desteğin kesileceğini üstü kapalı bir şekilde ya da açıkça söylüyorlardı. Siyasal ve ekonomik alanlara

sol kavramları sokmaya çalışmaları ise hem aşiret liderlerinin, hem de Kadı Muhammed gibi şehirli liderlerin verimli yardımlaşma alanından uzaklaşmalarına yolaçacaktı. Bu, kaçınılmaz bir şeydi. Sovyet danışmanları da bunu biliyorlardı ve bu nedenle de o konularda ısrar etmekten ya da baskı yapmaktan kendilerini alıkoyuyorlardı. Ne var ki, kimi zamanlarda, ekonomik ve siyasal alanların dışında bazı hayati konularda da Kürt liderlerine kendi görüşlerini benimsetmekte başarısızlığa uğruyorlardı. Kürtlerle Azeriler arasında görüşme konusu olan sınır sorunu buna örnek olarak gösterilebilir.

.....

3.

KUZEY CEPHESİ

Rızaiye gölünün kuzeyinde, Kürdistan-Azerbaycan sınır bölgesinde yaşayan Kürt aşiret unsurları, Güney Kürdistan üzerindeki özelemlerinin geri çevrildiğini gördükten sonra, Azerbaycan Hükümetine karşı koymak için kendilerinde güç buldular. İran Hükümeti de Azerbaycan Hükümetinin Kürt Devletine kötülük yaptığı, ona karşı zararlı bir politika izlediği ve baskı yapmaya çalıştığı yolunda söylentiler yaymaktaydı.

Nihayet 19 Temmuz 1946'da, Herki ve Şıkakan aşiretlerine bağlı suvariler, en kuzeyde yer alan ve Sovyet sınırına yakın olan Makû şehrine, bir de Rızaiye gölünün kuzeybatısında bulunan büyük Xoy (Hoy) şehrine saldırdılar. Fakat bu ikinci şehre doğru Azerbaycan ordusu birlikleri harekete geçince, Kürtler ileri görüşlülük göstererek çekildiler. Ancak, an-

laşmazlık konusu olan bu iki şehirde yönetime katılma haklarından vazgeçemediler.

Kuzey'deki Kürt aşiretlerinin, komşuları Azerbaycanlılara karşı giriştikleri saldırıları durdurmaları, kendilerinden çok uzakta bulunan Mehabad'daki Kürt Hükümeti yetkililerinden çok, Rızaiye'deki Sovyetler Birliği Konsolosu sayesinde olmuştu.

Kürt aşiretlerinin Azerbaycanlılara karşı besledikleri husumette etken bir rol oynayan iki taraf arasındaki geleneksel kültür rekabetine şimdi de, toprak reformu yapmaya başlamış olan Tebriz Hükümetinin sola açılmasından Kürt aşiret liderlerinin duydukları kuşku da eklenmişti. Kürt aşiretlerinin saldırıya geçmelerinin bir nedeni de, Azerbaycan Başbakanı Cafer Peşvarî'nin Tahran Hükümetiyle yaptığı antlaşmaydı. Kürtler eskiden beri komşuları Azerbaycanlıların ulusal ruh taşımadıklarını iddia etmektedirler. Peşvarî'nin ülkesini İran egemen ailesine yeniden teslim etmesinin de bu iddialarını kanıtlandığını söylemektedirler. Kürtlere göre Peşvarî, Tahran Hükümeti ile yaptığı antlaşmayla, ulusal amaçlarını, daha geniş ufuklu olan komünizmin amaç ve çıkarlarına feda etmişti.

Kürtlerde ise ulusal bilincin öncelik taşıdığı tartışma götürmez bir gerçektir. Özellikle II. Dünya Savaşının başlamasından bu yana Kürt ulusal bilincinin ulaştığı derinliği hesaba katmayan ya da görmezlikten gelen hiç bir antlaşma ve belgeye ulusal özlemlerini feda etmeleri ya da ulusal özlemlerinden fedakârlık yapmaları mümkün değildir.

ON DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SONUN BAŞLANGICI

1.

TAHRAN'DA YAPILAN KÜRT-İRAN GÖRÜŞMELERİ

Kadı Muhammed, Kürt özerkliğini İran Devleti çerçevesi içinde meşru bir temele oturtmasını sağlayacak bir antlaşmaya varabilmek umudu ile, Sovyetler Birliği'nin de tavsiyesine uyarak, 1946 yılının Ağustos ayı başlarında Tahran'a gitti. İran başkentine sağ salim gidip gelmesini sağlamak amacıyla gereken güvenlik tedbirlerini de Sovyet Büyükelçiliği aldı.

Kadı Muhammed Tahran'da iki kez İran Başbakanı Ahmed Kıvamussaltana ile, bir kez de Genelkurmay Başkanı General Razmara ile görüştü. Her iki görüşmede de Sovyet Büyükelçiliği ile temas etti.

Ahmed Kıvamussaltana görüşmelerde makul davrandı. Senendec'in de dahil olduğu bütün İran Kür-

distan'ının «İstan» diye adlandırılan bir tek eyalette toplanmasını ve bu eyaletin Merkezi Hükümet tarafından atanacak bir Genel Valinin yönetimine verilmesini önerdi. Böylece Kürdistan'ın kanunî statüsü de Azerbaycan'inkine benzer bir duruma girecekti.

Kadı Muhammed, İran Başbakanının bu önerisini kabul etmek eğilimindeydi. Fakat Mehabad ile Tebriz arasındaki ilişkileri değiştirebilecek herhangi bir plan önerisini kabul etmek için Sovyetler Birliği'nin muvafakatını almanın zorunlu olduğunu biliyordu.

Kadı Muhammed'in Sovyetler Birliği Büyükelçiliğindeki karşılanışı, umduğu gibi pek parlak geçmedi. Orada, Kürtlerin, Kürt toplumu arasında yaşayan Azerî azınlığına karşı kötü muamelede buldukları yolda bazı yakınmalarla karşılaştı. Ayrıca kendisine, İran Başbakanı Ahmed Kıvamussaltana'nın önerilerinin kabul edilmesinin Azerbaycan'a ihanet anlamına geleceğini ve dolayısıyla Sovyetler Birliği'nin buna muvafakat etmesinin mümkün olamayacağını da bildirdiler.

Mehabad Kürt Cumhuriyeti esasen güçsüz olduğundan, Sovyetler Birliği'nden başka dostu da olmadığından ve geleceği bu büyük devletin sağlayacağı destek ve yardıma dayandığından, Kadı Muhammed iki taraf arasındaki bu ilişkileri kesmesinin sonuçlarına katlanmaya hazır değildi. Bu nedenle de bir şey elde edemeden ve kesin bir sonuca ya da karara varamadan Mehabad'a döndü.

Yaman bir diplomat olduğu ve siyaset oyunlarında uzmanlaştığı tartışma götürmeyen İran Başbakanı Ahmet Kıvamussaltana ise sonuçtan memnundu. Zaten büyük bir ihtimalle, yaptığı önerilerin bütün ilgili taraflarca kabul edilmeyeceğini önceden biliyordu.

2.

İRAN TARAFINDAN ALINAN KARARLAR

Mehabad, 1946 yılının Ağustos ayını da sükûneti içinde geçirdi. Aynı sıralarda dünya basını ve kamuoyu, Mehabad'ın İran'ın kendisiyle ilgili olmayan sorunlarına önem vermeye devam etmesinin güç olacağı kanısındaydı. Oysa İran'da bir iktidar kavgası sürüp gidiyordu. Hem de amansız bir kavgaydı bu.

2 Ağustos 1946 tarihinde, Başbakan Ahmed Kıvamussaltana kabinesinde değişiklik yaptı ve Hükûmete ilk kez, komünist Tudeh Partisi'nin üç üyesini aldı. Ayrıca, Sovyet eğilimli olarak bilinen Muzaffer Firuz'u da Başbakan Yardımcısı, Çalışma Bakanı ve Propaganda İşleri Bakanı olarak tayin etti.⁽¹⁷⁵⁾

Öte yandan aynı sıralarda, Tudeh Partisi'nin propagandacıları büyük şehirlerde ve Güney bölgelerindeki petrol alanlarında siyasal çalışmalar yapmaya girişmişlerdi. Vargüçleriyle giriştikleri bu çalışmalar sonucunda Temmuz 1946'da Anglo-İraniyan Petrol Şirketine greve gidildi. Bu grev daha sonra şiddet hareketlerine dönüştü ve birkaç kişinin ölümüne yolaçtı.

Komünizmin İran'a egemen olması umudu hiç bir zaman o dönemdeki kadar yakınlaşmamıştı. Özellikle Sovyetler Birliği'nin Azerbaycan'dan çekilmesi de bunu bir ölçüde çabuklaştırmıştı.

---

(175) Muzaffer Firuz, şimdiki Şah ailesinden önce hüküm süren Kaçar ailesinden bir prensti. İranlılar kendisini aile içinde bir «kara keçi» olarak nitelemektedirler. Kıvamussaltana'nın dostuydu ve kabineye girdikten sonra onun resmî sözcüsü oldu. Kıvamussaltana'nın Üçüncü Kabinesinin kuruluşu sırasında Tudeh Partisi'ne üye olan öbür bakanlarla birlikte kabine dışı bırakıldı; ve İran'ın Moskova Büyükelçiliği görevine atandı. (C.F.)

Derken İngiltere, İran petrol alanlarını ve bizat kendisinin Basra körfezindeki ve genel olarak Yakındoğu'daki stratejik durumunu kollayan ve gittikçe artan tehlikenin farkına vardı. Sonra da İran'a komşu olan Irak'ın liman kenti Basra'ya askerî birlikler çıkardı. Fakat bununla birlikte Tudeh Partisi'nin halk arasında başlattığı ajitasyon devam ediyordu.

20 Ağustos tarihinde İran Başbakanı Ahmed Kıvamussaltana, en aşırı komünist liderlerden bir bölümünü tutuklattı. Ne var ki bu yarım tedbirlerin yeterli olmadığı açıktı. O ana kadar bu kavgaya katılmamış bazı dinamik siyasal etkenler vardı. Bunlar da Güney'deki aşiretlerdi. Bunlar arasında Kaşkavî ve Bahtiyarî aşiretleri de vardı. Bu iki aşiret hem Tudeh Partisi'ne, hem de Hükümete karşı bir ayaklanma hareketi başlatmak üzere aralarında birlik kurmuşlardı. Bu ayaklanma hareketinin bazı liderlerinin bölgedeki İngiliz görevlileri ile ilişki halinde oldukları da söyleniyordu.

Ayaklanma patlak verdikten ve komünizme karşı olan bu aşiret hareketi Güney'de güç kazandıktan ve ayak bastığı yeri sağlamlaştırdıktan sonra, şehirlerdeki dindar ve tutucu unsurların çabucak değişmeye elverişli moralları, hissedilir ölçüde yükselmeye başladı.

İşte tam bu kritik ortamda Şah, Başbakan Ahmed Kıvamussaltana'dan istifa etmesini istedi. Başbakan hemen Şah'ın emrine uyararak görevden çekildi. Ne var ki yine Şah tarafından yeni kabineyi kurmakla görevlendirildi. Ama Şah, bu konuda iki şart da koştu. Bunlardan biri, Tudeh Partisi üyesi üç eski bakanın kabineye alınmaması, ikincisi ise Azer-

baycan'a yeniden İran otoritesinin egemen kılınması idi.⁽¹⁷⁶⁾

19 Ekim tarihinde kurulan yeni Hükümet, aşiretlerin giriştikleri ayaklanmayı ve siyasal bunalımı sona erdirdikten sonra, İran egemenliğini yeniden ülkenin her tarafına yerleştirmek için ince hesaplara dayanan çalışmalar yapmaya başladı.

Kasım ayı ortalarında ise Tudeh Partisi'nin 100 kadar militanı tutuklanarak hapse atıldılar.

16 Kasım günü de İran ordu birlikleri, Tebriz-Tahran yolunun ortasında bulunan büyük Zencan şehrine girdiler. Azerbaycan Genel Valisi Cavid ile Başbakanı Cafer Peşvarî, bu şehri Merkezî Hükümete bırakmayı kabul etmişlerdi. Şehir halkı, İran birliklerinin şehre girişlerini coşku ve sevinçle karşıladı.

Azerbaycan'da son perdenin oynanması için sahne hazırlanmıştı artık.

3.

SON ŞANSSIZLIKLAR

Mehabad Kürt Cumhuriyeti'nin görüşüne göre Tahran'daki bunalım,⁽¹⁷⁷⁾ İran'ın Güney bölgesindeki

---

(176) Bahtiyarî aşiretinin Başbakan Kıvamussaltana ile ilişkileri iyi değildi. Tersine Şah'ın babası Rıza Şah zamanından beri Kıvamussaltana'ya karşı kin ve nefret besliyordu. İran'daki en büyük aşiret olan Kaşkayî ise Başbakan'la iyi ilişkiler içindeydi. Bu nedenle, Kıvamussaltana'nın bu ayaklanmayı, Tudeh Partisi'ni vurmaya gerekçe olarak kullanmak istediği için kıskırttığına inanılıyordu. Çünkü ayaklananların Şiraz ileri gelenleriyle birlikte, Hükümete, Tudeh Partisi'nin faaliyetlerinin felce uğratılmasını isteyen birtakım isteklerde buldukları söyleniyordu. (C.F.)

(177) Suni olarak yaratılan siyasal bunalımı kastediyor. (M.E.B.)

aşiretlerin ve Tudeh Partisi'nin yaptıkları gövde gösterileri, Kuzey cephesinde Azerbaycan'la karşı karşıya gelmekten çok daha tehlikeliydi ve bu tehlike daha geniş boyutluysa. Bu olayların, Sakız bölgesinde henüz kesin şeklini alması kararlaştırılmamış olan sınırla da bir ilgisi yoktu.

Bu arada Mehabad'a yakın aşiretler arasında bulunan Mingur ve Mameş aşiretlerinden bir azınlığın liderleri Kadı Muhammed'le ve Barzanilerle kişisel anlaşmazlık içindeydiler. Bu aşiretlerin Cumhuriyet'e bağlı olan diğer kolları, o azınlıktaki kollarını ve liderlerini bölgeyi terkedip Irak'a sığınmaya zorlamışlardı.

Güney cephesi ise, Bane ve Serdeşt bölgelerinde meydana gelen bazı yerel çatışmalar hesaba katılmazsa, genellikle sakin ve istikrarlıydı. Ancak Sovyetler Birliği'nin verdiği teminata rağmen İran ordusu, sınır bölgesinde bulunan şehirleri boşaltmamıştı.

Kuzey bölgesine gelince, burada Herkî ve Şıkan aşiretleri ovalardaki Azerbaycanlı köylülere yaptıkları baskıyı sürdürüyorlardı ve Tebriz Hükümetinden, anlaşmazlık konusu olan dört şehirde bir çeşit ortak yönetim hakkını almışlardı. Örneğin Ekim ayı başlarında, Şahbûr kentindeki askerî valilik görevi, Herkî aşiretinden Albay Zêro Bey adlı bir Kürde ve Azerbaycanlı General Danişyan'a ortaklaşa olarak verilmişti.

Daha önce Eylül ayı başlarında da Kürdistan Demokrat Partisi Merkez Komitesi, Kadı Muhammed'le birlikte, İran Başbakanı Ahmed Kivamussaltana tarafından Tahran'da önerilmiş olan sınır anlaşmazlığıyla ilgili, çözüm yolunu bir karara bağlamak üzere çalışmalara başladı.

Ramazan ayı bittikten sonra, bayram günlerinde,

İran Genelkurmay Başkanı General Razmara, Yarbay Ali Asgar Fuyuzî'yi, Kürdistan'ın yeniden İran Devletinin çerçevesi içine alınması ve Kürt aşiretlerinin Sakız-Bane yolu üzerinde el koymuş oldukları İran silâhlarının geri verilmesi konusunda görüşmeler yapmak üzere Mehabad'a gönderdi. Yarbay Fuyuzîye ayrıca, rastlantı olarak elde edebileceği askerî bilgileri de toplaması için talimat verilmişti. Yarbay, ziyareti sırasında bir rastlantı olarak bir aşiret toplantısına ve Kadı Muhammed'in bütün askerî birlikleri teftiş ettiği bir askerî gösteriye de tanık oldu.

Bunlardan başka, iki taraf arasında yapılan görüşmeler de kötü geçti. Aslında, İran Hükümetinin, Kürt Hükümetinin silâhsızlandırılması yolundaki önerisi ile Kürdistan'ın Azerbaycan'dan ayrı bir statüye tabi olup İran Devleti çerçevesi içinde bir çeşit özel kanunî statüye sahip olmasını kabul etmesi, anlaşıldığı kadarıyla, Kadı Muhammed tarafından başlangıçta olumlu karşılanmıştı. Ne var ki bunu kabul etmesi, Kürt Hükümetinin onayına bağlı bulunuyordu. Kadı Muhammed, Yarbay Fuyuzî'ye, Mehabad'a vardığı günün ertesi günü, söz konusu İran önerisinin kabul edilmediğini ve Bane'de el konulmuş olan silâh ve diğer savaş araçlarının geri verilmesinin de mümkün olamayacağını bildirdi.

Bu arada, Yarbay Ali Asgar Fuyuzî, Kürtlerin askerî gücünün miktarı konusunda bir tahmine varabilmişti. Ancak şu kritik soruya kesin bir karşılık bulamamıştı:

Mehabad Kürt Cumhuriyeti, İran ordusunun gireceği bir ciddi saldırı karşısında kendini savunacak mıydı? Savunacaksa bunu nasıl yapacaktı?

Öte yandan, 1946 yılının Eylül ayı başlarında, Amerika Birleşik Devletleri'nin Tahran Askerî Ataşe

Yardımcısı Yüzbaşı Archi Roosevelt Jr., Mehabad'a gitti. Kendisi, Cumhuriyet döneminde Mehabad'ı ziyaret eden az sayıda ki Batılılardan biriydi.⁽¹⁷⁸⁾ Bu Yüzbaşının ziyareti konusunda yazdığı yazılar elimize geçmiştir ve Mehabad'da kalmış olan Kürtlerin anlattıklarına büyük ölçüde uymaktadır.⁽¹⁷⁹⁾ Mehabad'da bulunan ve hâlâ yaşamakta olan Kürtler, bu ünlü Amerikalı ziyaretçinin üzerinde iyi bir izlenim bırakmak için nasıl inceden inceye hazırlık yaptığını çok iyi hatırlamaktadırlar.

Gerçek şudur ki Roosevelt, Azerbaycan'da hüküm süren komünist disipline oranla Mehabad'da yaygın bulunan özgürlük ortamını görünce hayret etti. Bunu Kadı Muhammed'e de açıkça anlattı. Kadı Muhammed de, Amerikalı temsilciyi, Kürtlerin, demokratik ilkelerin egemen olacağı, Amerika Birleşik Devletleri'nin eyaletlerine benzer bir federe bölge kurmak istediklerine ikna etmeye çalıştı. Kadı Muhammed sonra şöyle dedi:

«Eğer Amerika Birleşik Devletleri, Kürt özlemlerini destekleyebilecek durumda değilse, Kürt özlemlerine karşı çıkması için de ortada hiç bir haklı neden yoktur.»

Kürdistan Demokrat Partisi Merkez Komitesi de, Kürdistan'daki Sovyet nüfuzunun bütün belirtilerini Amerikalı ziyaretçinin ziyareti sırasında gizlemek için büyük çaba harcadı. Bu, güç bir iş de değildi. Çünkü Mehabad Kürt Cumhuriyeti'nde Esedof'tan başka Sovyet görevlileri kalmamıştı.

---

(178) Mehabad'ı o dönemde dört Amerikalı ve dört Fransız ziyaret ettiler. (C.F.)

(179) Archi Roosevelt Jr., The Kurdish Republic of Mehabad, Middle East Journal, July 1947 (W.A.)

Gerçi Roosevelt bu ziyaretinden sonra, Mehabad Kürt Cumhuriyeti'ndeki durum konusunda kendi Hükümetine, daha önce edinilen bilgilerden daha doğru ve açık bilgi verebilirdi. Ne var ki, Amerika Birleşik Devletleri'nin, İran'ın uzak bir köşesinde henüz yeni filizlenmeye başlamış olan bir ulusal harekete bulaşmasını gerektiren bir neden yoktu.

Öte yandan, o sıralarda, Kuzey bölgesindeki Kürt aşiret liderleri için Tahran'daki siyasal eğilimler ve yönelişler, Mehabad'daki ulusal atmosfer içinde belirenden daha iyi bir şekilde belirlenmişti. Bu aşiret liderleri arasında Ömer Han Şıkak, durumu diğerlerinden daha iyi biliyor ve kavıyordu.⁽¹⁸⁰⁾ Kuzey'de yaşayan aşiretler için Mehabad Kürt Cumhuriyeti Hükümeti, kendi ulusal özelemlerinin meşru ve somutlaşmış bir simgesiydi. Ne var ki bu Hükümeti, kendi zorunlu ihtiyaçlarını karşılayamayacak, garantileyemeyecek durumda görüyorlardı.

Ömer Han Şıkak Doğu'ya baktığında, komünist Azerbaycanlılardan başka kimseyi göremedi. Bu nedenle de, Güney'deki Bahtiyarî ve Kaşkayî aşiretleri ile kendi arasında ortak çıkar bulunduğunu düşünmeye başladı. Neden kendisi de, İran Başbakanı Ahmed Kıvamussaltana'nın Tudeh Partisi'nin yeni tutum ve durumuna duyduğu açık nefreti paylaşan Güney'deki iki Kürt aşireti olan Bahtiyarî ve Kaşkayî aşiretleri ile birleşmiyordu ve hepsi birlikte «ortak düşman»a karşı İranlılarla elele çalışıyorlardı?

---

(180) Ömer Han Şıkak, Azerbaycan-İran antlaşmasından sonra askerî görevinden istifa ederek Şahbûr'un güneybatısında bulunan Zendaşt köyüne gitti ve orada inzivaya çekildi. (C.F.)

İşte böyle düşünen Ömer Han Şıkak, aynı sıralarda, kendisiyle aynı görüşleri paylaşan diğer Kürt aşiret liderleri adına ve kendi adına, Amerika Birleşik Devletleri'nin Tebriz'deki Konsolosluğundan, kendilerine karşı iyi davranılacağına söz verilmesi şartıyla İran Merkezî Hükümetine bağlılıklarını bildirecekleri konusunda Kıvamussaltana'ya bir mesaj gönderilmesini istedi. İran Başbakanının bu mesaja verdiği karşılık şu oldu:

«Hükümetimin Kürtlere karşı tutumu, onların bugünkü bunalımlı ortam içinde gösterecekleri bağlılıkla ve bu bağlılıklarını gelecekte de sürdüreceklerine söz vermeleriyle belirlenecektir.»

Bu cevap, adı geçen Kürt aşiret liderleri tarafından, ağır ve kaba olmakla birlikte, kendilerinin istedikleri teminat anlamına geldiği biçiminde yorumlandı.

Daha sonra, 12 Kasım tarihinde Ömer Han Şıkak'ın Tebriz'deki temsilcileri, «İran ordusu Azerbaycan'a girmek üzeredir» diyerek çabucak şehri terkettiler ve Şıkak bölgesine gittiler.

Kadı Muhammed, Ömer Han Şıkak'ın, Mehabad Kürt Cumhuriyeti'nin Sovyetler Birliği'nin desteğine dayanan durumuna bir alternatif ve bir çıkış yolu aramaya başladığının farkındaydı. Kadı Muhammed, bu gibi manevralara karşı çıkabilecek durumda değildi. Kendisi ise böyle manevralara girişemezdi. Çünkü Ömer Han Şıkak, bir aşiret lideri olduğu ve yanında silahlı adamları, aşireti bulunduğu için, başına buyruk davranabiliyordu. Kadı Muhammed ise bunu yapamazdı. Sovyetler Birliği'nin Mehabad'da temsilcileri vardı. Kadı Muhammed'in, Sovyet danışmanları ile olan bağlarını koparması halinde, görevden uzaklaş-

tırılması ve kendisinden kurtulunması uzak bir ihtimal değildi.

Bu nedenlerden ötürü Kadı Muhammed, liderliğini eline alıp özerkliğe kavuşturmuş olduğu halka karşı taşıdığı derin sorumluluk duygusuyla hareket ediyor ve işleri çekip çeviriyordu. Ne var ki içine düştüğü ağ gittikçe kendisinin ve davasının çevresinde adamakıllı dolanıyor, dolanıyor, dolanıyordu.

Amcasının oğlu Muhammed Hüseyin Seyfi Kadı da, sindirim sistemindeki rahatsızlığından dolayı tedavi olmak üzere gitmiş olduğu Bakû'dan 22 Kasım günü Mehabad'a döndü. Oysa dönüşünü biraz geciktirseydi ne kadar mutlu duruma düşecekti.

ON BEŞİNCİ BÖLÜM

S O N

1.

AZERBAYCAN'IN DÜŞÜŞÜ

Son, beklenmedik bir hızla yaklaşıyordu. Tahran'daki Sovyetler Birliği Büyükelçisi, ülkesinin sınırına yakın olan ve stratejik önem taşıyan Azerbaycan bölgesindeki karışıklıklara göz yumulmasının mümkün olmadığı yolunda İran Hükümetine daha önce birkaç kez ihtarda bulunmuştu. Birçokları bu ihtarları, İran Başbakanı Ahmed Kıvamussaltana'nın, genel seçimleri denetlemek üzere Azerbaycan'a İran ordusunun bazı birliklerini göndermeyi düşündüğü yolunda yaptığı açıklama karşısında Sovyetler Birliği'nin kuvvet kullanmaya karar verdiği şeklinde yorumladılar. Azerî ve Kürt liderleri ise, İran Başbakanı Ahmed Kıvamussaltana'nın Sovyetler Birliği'ni atlatmaya ya da

kandırmaya kalkışmasının hiç de makul olmayacağı kanısındaydılar.

Mehabad Kürt Cumhuriyeti'nin destek sağlayıp sağlayamayacağı ile ilgili kritik günler geride kalmış ve bu iş çözülmüştü.⁽¹⁸¹⁾ Kürtlerin kendilerine özgü bir statüsünün yaşayacağı konusunda karamsar olup buna inanmayanlar artık Mehabad'da çok değildi.

Derken, Tahran'daki Amerika Birleşik Devletleri Büyükelçisi George V. Allen, 27 Kasım 1946 tarihinde, bir açıklama yaparak, «İran Hükümetinin ülkenin her tarafına güvenlik kuvvetleri göndermeyi düşündüğü yolundaki açıklaması, buna göre doğru ve normal bir karardır» dedi.⁽¹⁸²⁾

Aynı gün Kadı Muhammed, İran Başbakanı Ahmed Kıvamussaltana'ya bir telgraf göndererek, Tahran Hükümetinin Azerbaycan ve Kürdistan'a kuvvet gönderilmesi konusundaki kararına itiraz etti. Ne var ki Kıvamussaltana, verdiği karardan caymadı.

Azerbaycan'ın İran kuvvetleri tarafından işgali için saptanan tarih yaklaştıkça, Sovyet danışmanlarının, müttefikleri olan Azerilere ve Kürtlere askerî yardım yapılması konusunda suskunluğu da artıyordu. Aralık ayı başlarında bir Kürt heyeti, Rızaiye'deki Sovyet Konsolosu Haşimof'la görüşmelerde bulunmak

---

(181) Sovyet desteği sağlandığı için böyle bir sorun kalmamıştı, demek istiyor galiba. (M.E.B.)

(182) Rossow, Middle East Journal (W.A.)

Amerikan Elçisinin açıklamasının tam metni şöyleydi: «Birleşik Devletler'in bilinen siyaseti, İran Devletinin egemenliğinin ve sınırlarının korunmasını öngörmektedir. Bu nedenle, İran Hükümetinin seçimlerden dolayı güvenliği sağlamak amacıyla, kuvvetlerinin şimdilik egemen olmadığı bölgeler de dahil olmak üzere, İran'ın her bölgesine kuvvet göndermek konusunda açıklanan niyeti, bana göre, tamamen normal ve doğru bir karardır.» (C.F.)

üzere Mehabad'dan Rızaiye'ye gitti. Heyete, İran Hükümetinin Kürdistan'a sembolik bir kuvvet göndermeyi düşündüğü, bunun seçimler sırasında güvenliği sağlamak için gereken kuvvetten daha küçük olacağı ve seçimlerden sonra çekileceği yolunda garanti verildi.

Sovyetlerin, her nedense, İran Başbakanı Ahmed Kıvamussaltana'nın «iyi niyeti»ne güvendikleri anlaşılıyordu.

Kadı Muhammed daha sonra, 5 Aralık tarihinde bir Savaş Konseyi topladı. Savaş Konseyine, aralarında Kürdistan Savaş Bakanı Muhammed Hüseyin Seyfi Kadı ile İran Parlamentosunda Mehabad Milletvekili olarak bulunan Sadrî Kadı'nın da bulunduğu 10 Kürt lideri katıldı. Savaş konseyi, İran ordusuna karşı Kürt ordusunun ve aşiretlerin direnişe geçmelerini kararlaştırdı. Toplantıya katılan üyeler tarafından imzalanan bu kararın bir sureti, ertesi gün, Kürdistan Demokrat Partisi'nin birçok üyeleri ile birçok aşiret liderlerinin Savaş Konseyinin kararını bekledikleri Abbas Ağa Camiine götürüldü. Orada konuşan Sadrî Kadı, Tahran'da kaldığı için, İran ordusunun, birlik içinde hareket edecek olan Kürt ordusu ile aşiret kuvvetlerinin önünde hiç bir zaman duramayacağını kesinlikle söyleyebileceğini bildirdi.

İran ordusuna karşı direnilmesi konusunda alınan kararın başlangıçta, geniş kitlelerin desteğine sahip olduğu sanılıyordu. Ne var ki daha sonra bazı sesler yükselerek, vaktin artık geçtiğini ve Mehabad Kürt Cumhuriyeti'nin geleceğinin Azerbaycan'da bundan sonra meydana gelecek olan gelişmelere ve büdevletlerin tutumuna bağlı olduğunu haber verdiler. Sonunda toplantı dağıldı ve, direniş konusundaki resmî kararın önemini ortadan kaldıran birçok

itiraz ve çekingen davranışların ortaya çıkmasından başka hiç bir sonuç elde edilemedi.

Tebriz'de de Mehabad'dakine benzer bir Savaş Konseyi toplandı. Savaş konseyine katılanlardan Genel Vali Selâmullah Cavid ile Bölgesel Meclis Başkanı Şabesterî teslimiyetçi bir tavır takındılar. Eğitim Bakanı Muhammed Beriya⁽¹⁸³⁾ ile Askerî Komutan Danişyan ise direnişe geçilmesini savundular. Gerçekçi davranan Başbakan Cafer Peşvarî ise bir ölçüde iki görüş arasında bir orta çözüm yolu sayılabilecek bir görüşten yana tavır aldı.

11 Aralık 1946 günü ise Tebriz'de yayınlanan bir bildiri ile halk direnişe geçmeye teşvik edildi. Fakat aynı günün daha sonraki saatlerinde Genel Vali Selâmullah Cavid'in Tahran'a bir bağlılık telgrafı gönderdiği ve Azerbaycan Demokrat Partisi'nin üst düzeydeki yöneticileri ile devlet memurlarının kuzeye doğru kaçmaya başladıkları yolunda söylentiler doluşmaya başladı.⁽¹⁸⁴⁾

---

(183) Bunun Sovyet İçişleri Bakanı Beria ile bir ilgisi yoktur. (C.F.)

(184) General Gulam Yahya Danişyan komutasındaki Azerbaycan Savunma hattının Meyane'de çökmesinden ve İran ordusunun 12 Ocak tarihinde o şehre girmesinden sonra, Sovyetler Birliği, antlaşıldığı kadarıyla, Azerbaycan rejimini ayakta tutmaya çalışmanın müdahale tehlikesini göğüslemeye bu dönemde değmeyeceğini anlamıştı. Bununla birlikte son bir diplomatik girişimde de bulundu. 13 Ocak günü Tahran'daki Sovyet Büyükelçisi Şah Muhammed Rıza'dan bir görüşme talebinde bulundu ve kendisine, Sovyet Hükümetinin sınırları üzerindeki karışıklıklara fazla sabır gösteremeyeceğini bildirdi. Ancak Şah, Elçinin konuşmasına devam etmesine meydan vermedi ve sözünü kese-

Ertesi gün ise Tebriz'de solculara karşı çok sert bir tepki başgösterdi ve bunu, bilinen kıyım hareketleri izledi. Eski Eğitim Bakanı Muhammed Beriya, kendisini kovalayanlardan kurtularak Sovyet Hastanesine sığındı. Fakat ayaktakımı hastaneye zorla girerek kurbanlarını yakaladılar ve dışarıya çıkarıp, hareket halinde olan bir cip arabasına bağladılar.⁽¹⁸⁵⁾

13 Aralık 1946 günü, yani Genel Vali Selümulah Cavid'in teslim olmasından iki gün sonra, İran ordusunun öncü birlikleri Tebriz şehrine girdiler.

2.

MEHABAD'IN DÜŞÜŞÜ

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin beklenmedik bir şekilde çökmesi, Mehabad Kürtlerini şaşkına uğrattı ve üzerlerinde yıldırım etkisi yaptı. Onlar kendi aralarında durumu tartışırken ve Kadı Muhammed'in vereceği talimatı beklerlerken, Rızaiye gölünün batı yakasında yaşayan Şıkakan ve Herkî aşiretleri rüzgârın hangi taraftan esmeye başladığını anlamışlardı ve 11 Aralık günü dağlardan ovaya inip, İran zaferinden kendi paylarına düşeni almak üzere Tebriz ve Rızaiye üzerine yürümeye başlamışlardı bile.

---

rek, Azerbaycan Genel Valisinin teslim telgrafını gönderdi. Öyle anlaşılıyor ki Büyükelçi, durumun gösterdiği gelişmeyi hiç bilmiyordu. Bu kelime dahi konuşmadan, olayların gelişmesinden şaşkına dönmüş bir durumda görüşmeyi terkettil. (C.F.)

(185) Tebriz Çöpçüler Sendikası Başkanı olan Muhammed Beriya, Yazarın belirttiği şekilde ayaktakımı tarafından öldürüldü. Bana anlatıldığına göre Azerbaycan Demokrat Partisi üyelerinden 500 kişi, daha İran ordusu şehre girmeden önce sokaklarda öldürülmüşlerdi. Ordunun şehre çirmesinden sonra da yüzlerce kişi tutuklanarak yargılandılar. (C.F.)

Mehabad'da ise Kadı Muhammed ve arkadaşları, Sovyetler Birliği'nin, bizzat yaratmış olduğu Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin çökmesine izin verdiğinin açıkça ortaya çıkmasından sonra, direniş e geçmek konusunda artık ciddi şekilde düşünmeyi bile gereksiz gördüler. Kürdistan Demokrat Partisi savaşıçılarında ve devlet memurlarında bir grup, şehri terkedip Irak'a ya da Sovyetler Birliği'ne iltica etme olanaklarını aramaya başladı; sonra da hazırlık yapmak üzere girişimde bulundular. Bunlar, 14 Aralık günü akşamı, Kadı Muhammed'in evine giderek onun da kendileriyle birlikte gitmesini istediler.

Kadı Muhammed, planlarını onayladı ve istedikleri erzak ve eşyayı da yanlarına almalarını salık verdi. Kendisinin ise Mehabad halkı ile, kendilerini korumak için yemin etmiş olduğu Mehabad halkı ile birlikte kalacağını söyledi. Bunun üzerine, ilticaya hazırlanan grubun birçok üyeleri, kararlarını yeniden gözden geçirdiler ve Kadı Muhammed'in kendisi sü-kûnet içinde, gönül rahatlığıyla şehirde kalmaya karar verdikten sonra, kendisinden daha az sorumlu olanların geleceklerinden korku ve endişe etmelerine neden bulunmadığı sonucuna vardılar.

Böylece direniş ve kaçma girişimlerinden vazgeçildikten sonra, Kürt geleneklerine uymaktan başka yapacakları bir şey kalmamıştı. Bu da kayıtsız şart-sız, uysal ve rahat bir şekilde oturup beklemektir. Onlar da öyle yaptılar.

14 Aralık günü, sivil memurlardan ve aşiret liderlerinden oluşan ilk grup, teslim olmak ve General Fazlullah Hümayunî ile görüşmelerde bulunmak üzere arabayla 50 kilometrelik yol alarak Kuzeydoğuda-ki Meyanduwab şehrine gittiler. General Hümayunî, Sakız bölgesinden doğruca Meyanduwab'a gelmişti.

Oraya giden Kürt heyetinde Mirza Rahme Şifaî, Şeyh Hasan Şems Burhan, Ali Ağa Mîr Aşair, ve zaman zaman Mehabad Kürt Cumhuriyeti'ne coşkuyla bağlılıklarını ilân etmek zorunda kalmış oldukları için şimdi İran ordusundan iyi bir muamele görmek ihtiyacında olduklarını anlayan birkaç kişi daha vardı.

Heyettekiler, General Hümayunî'yi affetmeyi müjdeleyen iyi bir mizaç içinde gördüler. Bu nedenle de iyi izlenimlerle Mehabad'a döndüler ve diğerlerine de, en güvenilir yolun İran'a bağlılıklarını ilân etmeleri olduğunu salıkverdiler.

15 Aralık günü, Mehabad'daki Sovyetler Birliği Ticarî Temsilcisi Esedof da şehri terketti ve Rızaiye'deki Sovyet Konsolosluğuna doğru yola çıktı. Bir Kürt yetkilisi, dostlarını terkettiği için kendisini kınadığı zaman da, hiç duraksamadan, Mehabad Kürt Cumhuriyeti'nin akıbetinin bir uluslararası sorun haline geldiğini, fakat Kürdistan Demokrat Partisi'nin adı eskiden olduğu gibi yine «Komel» olarak değiştirilirse Rusların yardım etme olanağı bulabileceklerini söyledi.

16 Aralık 1946 günü ise Kadı Muhammed, Muhammed Hüseyin Seyfi Kadı, Hacı Baba Şeyh ve daha başka birkaç kişi, General Hümayunî'ye teslim olmak üzere arabayla Meyanduwab'a gittiler.⁽¹⁸⁶⁾ Konuşma sırasında söz Mehabad'daki duruma gelince Kadı Muhammed, Barzanîlerin şehri savunmak için

---

(186) Archi Roosevelt'e göre, General Hümayunî'nin yanına ilk giden, Sadrî Kadı olmuştur. 13 Aralık günü Meyanduwab'a giden Mehabad Milletvekili Sadrî Kadı, General Hümayunî'ye, Kürtlerin direnme göstermeksizin İran ordusunu karşılamaya hazır olduklarını bildirmişti. General ise, Barzanîlerin Mehabad bölgesini boşaltmalarından sonra kuvvetlerini harekete geçireceğini söylemişti. (C.F.)

nazırladıklarını ve Bûkan'ı da ellerinde tuttıklarını General Hümayunî'ye ihtar etti.

Oysa General Hümayunî Bûkan'da neler olup bittiğini daha iyi biliyordu. Bu nedenle Kadı Muhammed, Hacı Baba Şeyh ve Seyfi Kadı'nın her şeyi gözleriyle görmek için oraya gitmelerini istedi. Bunlar Bûkan'a gittiklerinde, Barzanîlerin birkaç gün önce Bûkan'ı terkedip bir kestirme yoldan Mehabad'a doğru gitmiş olduklarını öğrendiler.

General Hümayunî ve yanındakiler Bûkan'dan Hamamyan köyüne gittiler. Hamamyan, Deburge aşiretinin bir köyüdür. Orada, bir yıl önce bazıları General Hümayunî ile görüşmüş olan İlhanzade liderleri oturmaktadırlar.

16 Aralık günü şafak vaktinde Kadı Muhammed ve Hacı Baba Şeyh, General Hümayunî'yi uykudan kaldırmak için hep birlikte ve derhal en kısa yoldan Mehabad'a gidilmesini önerdiler. Oysa Deburge aşiretinin liderleri, yolların kardan kapandığını kendilerine bildirmişlerdi. Bunun üzerine hep birlikte Meyanduwab'a geldiler. Oraya varır varmaz, Mehabad'dan telefonla arandıkları haberini aldılar. Kadı Muhammed telefonla konuştuktan sonra hemen General Hümayunî'ye gitti ve Kürdistan'ın başkentinde durum kontrolden çıkmaya başladığını, zira Barzanîlerin şehri kuşattıklarını ve Mehabad'ı savunacaklarının anlaşıldığını bildirdi. General Hümayunî ise, Muhammed'den Mehabad'a gitmesini ve İran ordusunun şehre girmesi için gereken tedbirleri almasını istedi.

11 Aralık 1946 tarihinde Azerbaycan direnişi çökünce, birkaç hafta önce Güney cephesini savunmak

üzere gönderilmiş olan birkaç bin Azerî askeri Tebriz'e doğru çekilmişlerdi.

Aynı sıralarda Molla Mustafa Barzanî de 1 500 kadar Barzanîyi ve iki aşiretten oluşan daha küçük bir başka grubu toplayarak, Meyanduwab yolu boyunca kuzey yönünde Bûkan'a kadar çekilmişti. Molla Mustafa Barzanî bu sırada İlhanzade aşireti liderlerinden birine şöyle demişti:

«Aslında İran ordusu Kürtleri yenmedi. İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri Sovyetler Birliği'ni yendiler.»

Albay Gaffarî ile İran ordusunun öncü kuvvetleri 12 Aralık günü Bûkan'a varınca, Barzanî'ye katılmış olan yerli aşiret adamları da kendisine katıldılar. Zaten bu aşiretler, Mehabad üzerine yapılacak saldırıya katkıda bulunmak üzere İran'a bağlılıklarını ilân etmek istemişlerdi.

Böylece Albay Gaffarî, 15 Aralık günü, kendini müttefiki aşiretlerle birlikte Mehabad'ın önlerinde tehditkâr bir durumda buluverdi. Bu durum, şehrin barışçı yoldan işgal etmesini önleyebilecek ve İran düzenli ordusunu zora başvurmaya itebilecek nitelikteydi.

Ne var ki Kadı Muhammed durumu çabucak kavradı. Bu, Kadı Muhammed'in çabuk kavrayış ve ileriye görüş yeteneğinin kendini gösterdiği ilk durum değildi. Kendisi bu çabuk kavrayış ve geniş görüş yeteneğiyle, bir katliama ve yağmaya bile yolaçabilecek bir saldırının önüne geçmek için, 16 Aralık günü Cafer Kerimi'yi Albay Gaffarî'ye göndererek, Mehabad'ın ordu tarafından işgal edilmesi konusunda General Hümayunî'yle anlaşmaya varılmış olduğunu bildirdi. Kadı Muhammed ayrıca Gaffarî'ye, Barzanîlerin bir kısmının şehirde buldukları ve aşiret adam-

larınin şehre zorla girmeye çalışmaları halinde büyük bir ihtimalle buna karşı koyacakları konusunda da uyarıda bulundu.

Kadı Muhammed'in bu uyarısı üzerine Albay Gaffarî, akıllıca davranmayı tercih ederek şehre girmeyi erteledi ve General Hümayunî'yi bekledi. Hümayunî 17 Aralık günü emrindeki kuvvetlerle birlikte kuzeydoğudan şehre yaklaşmaya başladı.

Bu arada Molla Mustafa Barzanî, 16 Aralık tarihinde Mehabad'a döndü. Kendisi, Kadı Muhammed'i, şehri terkedip Irak sınırına doğru çekilmesi konusunda ikna edebileceğini umuyordu. Ne var ki Kadı Muhammed, bu öneriyi kabul etmedi ve kaldığı takdirde hayatının tehlikeye gireceğine de inanmaya yanaşmadı.

Bunun üzerine Molla Mustafa Barzanî şehirde fazla kalmadı ve çabucak Mehabad'dan ayrıldı.⁽¹⁸⁷⁾

Kadı Muhammed ile diğer Kürt liderleri, İranlı görevlileri karşılamak ve geleneksel karşılama görevlerini yerine getirmek amacıyla, Mehabad şehrinin 13

---

(187) Ataları Irak'ın Qawş (Kavş) kasabasından gitmiş olan ve o sırada Mehabad'da dış tabii olarak çalışan merhum dostum Dr. Mêrxas (Mîrhas) bu konuda bana şunları söylemişti: «Molla Mustafa Barzanî, bir akşam bana geldi ve kendisiyle birlikte Kadı Muhammed'in evine gitmemi, Mehabad'ı terketmesi için onu birlikte ikna etmeye çalışmamızı istedi. Kadı Muhammed'in yanına birlikte gittikse de, çabalarımız hiç bir sonuç vermedi.» Dr. Mêrxas'a göre Kadı Muhammed, İranlıların kendisine bir zarar vermeyeceklerine inanmış gibiydi. Ayrıca onurunu düşünüyor ve tehlike sırasında kaçmaktan da utanıyordu. Bu konuyu Sayın Barzanî' den sormaya fırsat bulamadım. (C.F.)

kilometre kuzeybatısında bulunan K ytepe köyüne g tiler.

Iran ordusu da bundan sonra son derece sakin ve olaysız olarak kuzey yönünde Mehabad Şehrine girdi. Albay Gaffarî ile yanındaki aşiret adamları da doğudan Şehre girdiler.

Iran ordu birliklerinin Mehabad Şehrine girmeleriyle birlikte Mehabad Kürt Cumhuriyeti de son nefesini verdi ve bölge yeniden Iran egemenliğinin altına girdi.

Bu son dakikaya kadar da her Şey büyük bir sükûnet içinde ve kolaylıkla olup bitti.

Barzanîler ise o sırada, bütün sil hli kuvvetleriyle birlikte sağ salim, Şehrin batısına çekilmiŐler ve Şehre yakın bir yerde karargâh kurmuşlardı. Kuzeybatıdaki Nexede'de, Irak sınırına ulaşan yolun üzerinde de Barzanîlerin kuvveti vardı.

Bu arada Mehabad'da Kürt yetkilileri, bütün evrak, kayıt, defter, belge ve fotoğrafları çabucak imha etmek için büyük çaba harcıyorlardı. Ayrıca bütün kişiler ve aileler, Kürt ulusal hareketine yaptıkları katkıyı kanıtlayabilecek tüm izleri yok etmeye; mektuplarını, tayin emirlerini, Kadı Muhammed'in ve Stalin'in resimlerini, hatta kendi fotoğraflarını bile yakmaya başladılar.

Şehirde bazı hafif silâhlar saklandı. Fakat silâhların büyük bölümü Iran ordusuna teslim edildi. Zaten Barzanîler, Şehirden ayrıldıkları sırada en iyilerinden üç bin tüfek, 120 makineli tüfek ve iki sahra topu ile büyük miktarda elbombası alıp Nexede'ye g t rmuŐlerdi.

Öte yandan, İran askerleri uzun yolculuklarından ve dondurucu soğuktan bitkin düşmüş olmakla birlikte, çevreye egemen olan Barzanîlerle diğer aşiretlerin kendilerine karşı anî bir saldırıya girişebilecekleri korkusuyla ve ayrıca şehir içinde güvenliği sağlamak amacıyla şehrin iç ve dışını gözetlemelerine yarayacak birtakım kontrol kuleleri kurmaya başladılar.

General Fazlullah Hümayunî Mehabad'a varduktan sonra Kadı Muhammed kendisine, o sırada Tebriz'de bulunan oğlu Ali Kureş için endişe duyduğunu bildirdi. Bunun üzerine General Tebriz'e bir araba göndererek 19 Aralıkta çocuğu getirtti ve babasına teslim etti. Çocuğun cebinde, Kadı Muhammed'e, kardeşi Sadrî Kadı tarafından gönderilmiş bir de mektup bulundu. Kürt öğrencilerinin Mehabad'a geri gönderilmelerini denetlemek amacıyla 8 Aralık günü Rızaiye'ye, oradan da Tebriz'e gitmiş olan Sadrî Kadı, mektubunda kardeşine, General Hümayunî'yle dostluk kurmasını tavsiye ediyor, ayrıca, Mehabad Kürt Cumhuriyeti'nin liderlerinin selâmeti için bir çare bulmak amacıyla Tahran'a gidip İran Başbakanı Ahmed Kıvamussaltana ile görüşeceğini bildiriyordu.

General, mektubu okuduktan sonra Kadı Muhammed'e gönderdi.

3.

KADI MUHAMMED TUTUKLANIYOR

General Hümayunî, Mehabad'a varduktan kısa bir zaman sonra, Molla Mustafa Barzanî'den bir mektup aldı. Barzanî, mektubunda, General'le görüşmek istediğini bildirmişti.

Molla Mustafa Barzanî ile aşiretinden gelen adamları, o sırada, en karmaşık düğümün, Kürt aşiret-

lerinin silâhlarını bırakmaları sorununun oluşturduğu düğümün anahtarını teşkil ediyorlardı. Bu aşiretler ya silâhlarını bırakacaklar, ya da bunu reddedip İran kuvvetleriyle çarpışacaklardı.

Mektubu alan General Hümayunî, Molla Mustafa Barzanî'nin kendisiyle görüşmeler yapmak üzere Mehabad'a gelmesini kabul etti ve geliş-gidişi sırasında güvenlik içinde şehre gelip gidebileceği konusunda garanti verdi. Görüşme tarihi olarak da 20 Aralık gününü saptadı.

O sırada Kadı Muhammed evinde göz hapsine alındı ve kendisi ile Barzanî arasında bir temas sağlanmasını önlemek için de evi İran askerleri tarafından abluka altına alındı.

Molla Mustafa Barzanî ile General Fazlullah Hümayunî görüşme için buluştukları sırada, General şu soruyu sordu:

«İraklı bir aşiret liderinin İran topraklarında ne işi var?»

Barzanî ise, İngiliz Hükümetinin güvenliklerini sağlamayı garanti etmesi halinde, kendisinin ve adamlarının Barzan'a döneceklerini söyledi. Ayrıca İran ordusuna bir dostluk mesajı yazmayı da kabul etti ve mesajı Arapça olarak yazdı. Bunun üzerine General Hümayunî, İran Hükümeti ile maddî ihtiyaçları konusunda görüşmeler yapmak ve İngiliz Elçiliği aracılığıyla Irak'tan gerekli garantileri almak üzere Molla Mustafa Barzanî, Mîr Hac, İzzet Abdülaziz ve Nuri Ahmed'in⁽¹⁸⁸⁾ Albay Gaffarî ile birlikte Tahran'a gitmelerini önerdi.

---

(188) Galiba, o sırada Teğmen olan Nuri Ahmed Taha'yı kastediyor. Bugün binbaşılıktan emekli olan Taha, İran'dan döndükten sonra yargılanarak hapse mahkum edildi. Sonra 1961 yılında Kürt ihtilâline katıldı. Şimdi Süleymaniye'de ve ihtilâlin yönetimindeki bölgede yaşamaktadır. (C.F.)

General Hümeyunî, Tahran'la önceden herhangi bir temas kurmadan bu kararı almıştı. Ancak daha sonra, Molla Mustafa Barzanî çevrede kaldıkça aşiretleri de, yöredeki halkı da silâhsızlandırmak gücünde olmadığını açıklayacaktı.

21 Aralık 1946 günü sabahı Molla Mustafa Barzanî ile yanındakiler, Tahran'a gitmek üzere arabayla Tebriz'e hareket ettiler.

Aynı gün öğle saatlerinde General Hümeyunî Kadı Muhammed, Hacı Baba Şeyh ve Seyfi Kadı'yı yanına çağırarak, aşiretlerin silâhsızlandırılmaları ve Sovyetlerin verdiği de dahil olmak üzere bütün silâhların teslim edilmesi gerektiğini bildirdi ve bunu sağlayacak tedbirleri almalarını, emirleri vermelerini ısrarla istedi.

Kürt liderleri Sovyetler Birliği'nden 5 000 tüfek almış olduklarını ve bunların Kürdistan Demokrat Partisi Merkez Komitesi aracılığıyla dağıtıldığını, bu konudaki gerekli bilgilere yalnız Merkez Komitesinin sahip olduğunu bildirdiler. Bunun üzerine General, Kürdistan Demokrat Partisi Merkez Komitesi üyelerinin ve diğer Kürt ileri gelen liderlerinin çağrılmalarını emretti.

Bunun üzerine Mehabad Kürt Cumhuriyeti'nin 45 kadar ileri gelenleri Belediye binasında toplandılar. General Hümeyunî de oraya gelerek toplananlardan, dağıtılmış olan silâhların kayıtlarını ve kimlere dağıtıldığını gösteren belgeleri istedi. Fakat işe yarar bir karşılık alamadı. Çünkü bütün kayıt ve belgeler, birkaç gün önce Mehabad kışlasındaki hamama götürülüp yakılmıştı. Kalan külleri de bunun kanıtıydı.

Kadı Muhammed, bütün sorumluluğun kendisine ait olduğunu ilân etti.

Ne var ki, toplantıya katılanların hepsi, Belediye binasından ayrıldıklarında tutuklandılar.

4.

ELVEND PLANI

Molla Mustata Barzanî, Mîr Hac, İzzet Abdülaziz ve Nuri Ahmed Tahran'da bir aydan fazla kaldılar. Bu süre içinde Tahran Orduevinin misafirliğindeydiler.

Barzanî ve arkadaşları, İngiliz Elçiliği yetkilileriyle yaptıkları görüşmelerden, Irak'a döndükleri takdirde güvenliklerinin garanti edilmesi konusunda razı olabilecekleri bir sonuç alamadılar. Bunun zerine İranlılar kendilerine, Barzanî'lerin Kürdistan'ın güneydoğu ucunda, Hemedan yakınlarındaki Elvendi dağları bölgesinde iskn edilmeleri için öneride bulundular. Bunu kabul ettikleri takdirde İran makamları, onları sınırdan Hemedan'a taşıyacaklar, yol masraflarını karşılayacaklar ve ilk altı ay süresince geçimlerini de sağlayacaklardı.

Molla Mustafa Barzanî, bu planı kabul ettiğini bildirdi ve 29 Ocak 1947 tarihinde Mehabad'a döndü. Kendisiyle birlikte, yanına yiyecek ve yol masraflarını karşılamak üzere 100 000 toman (18 000 dolar) alan İran Maliye Bakanlığından bir de memur gelmişti. Bu memur, General Hümayunî'ye, Barzanîleri en kısa zamanda iskn etmek için bütün gücüyle çalışmasını bildiren bir mühürlü mektup da getirmişti

Bu arada Molla Mustafa Barzanî, önce kardeşi Şeyh Ahmed'i ziyaret etmek ve Elvend dağlarına taşınma ve yerleşme planı konusunda onun onayını al-

mak isteğinde ısrar etti. Kendisine izin verildi ve 24 saat mehil tanındı. Fakat o arada, Barzanîlerin buluncukları bölgeden ayrılmak istemedikleri yolunda bir haber geldi. Bunun üzerine Albay Gaffarî, Molla Mustafa Barzanî ile görüşmek üzere Nexede'ye gönderildi. Gaffarî döndüğünde, Barzanîlerin döğüşmeyi buldukları bölgeden ayrılmaya tercih ettiklerini söyledi. Bunun üzerine General Hümayunî ile Albay Gaffarî, doğrudan doğruya Şeyh Ahmed'le görüşmek üzere 19 Şubat günü silâhsız olarak Nexede'ye gittiler.

General Hümayunî, Nexede'ye vardığında, kuşuklarının yersiz olmadığını ve Barzanîlerin bölgeyi terketmek istemediklerini gördü. Şeyh Ahmed General Hümayunî ve Albay Gaffarî'ye, İngilizlerden garanti almasalar bile ilkbaharın gelmesi ve dağ geçitlerindeki karların erimesiyle birlikte yurtlarına döneceklerini ve Barzan bölgesini zor kullanarak ele geçireceklerini söyledi.

Fakat General Humayunî yeni bir ertelemeyi kabul etmedi ve kendilerine üç alternatif göstererek bunlardan birini seçmelerini istedi:

1 — Barzanîler ya derhal İran'ı terkedip Irak'a döneceklerdi.

2 — Ya da silahlarını teslim edecekler ve diğer aşiretlere de aynı şeyi yapmalarını salıkvereceklerdi.

3 — Yahut da çarpışacaklardı.

Toplantı sırasında Nexede'nin dışında, Hümayunî'nin askerleri ile Barzanîlerden bir grup arasında küçük bir çatışma oldu. Fakat çatışmada ölen olmadı.

General Hümayunî-Şeyh Ahmed Barzanî görüşmeleri ise hiç bir sonuç vermeden sona erdi. Bu durumda üçüncü alternatife başvurmaktan başka yol kalmamıştı.

Barzanîler savaşmak zorundaydılar.

5.

BAKÜ'DAKİ KÜRT ÖĞRENCİLERİ

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti yıkılınca, liderlerinin gerek toplu olarak ve gerekse tek tek Kuzeye doğru çekilmelerine karşılık, Mehabad Kürt Cumhuriyeti yetkilileri Sovyetler Birliği'ne iltica etmek istediklerini gösteren bir davranışta bulunmadılar.

Ancak, daha önce de belirttiğimiz gibi, 60 kadar Kürt öğrencisi Bakû'da bulunuyordu ve bunlar oradaki Sovyet askerî okullarında okuyorlardı. İşte bu öğrenciler, Sovyetler Birliği'ne sığınan Azerilerden, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin düşüşü sırasında meydana gelen olaylar ve Tebriz'de uygulanan kanlı cezalandırma hareketleri konusunda tüyler ürpertici şeyler duydular. Öğretmenleri ise onların bu endişelerini giderecek bir davranışta bulunmuyorlardı. Hatta bütün Kürt öğrencilerinin Sovyetler Birliği'nde kalmalarını ister gibi bir halleri vardı. Bu nedenle olacak ki, öğrencilerine, Güney sınırlarının ötesinde kendilerini ölümün beklediğini, yakınlarının da, eğer öldürülenler arasında değilse, pek yakında Bakû'ya gelip kendilerine katılacaklarını söylüyorlardı.

Ne var ki bütün bu korkutucu ihtarlara rağmen Kürt gençleri, Sovyet Azerbaycan'ında yurtlarından ve ailelerinden bütünüyle kopuk şekilde yaşamaya devam etme görüşünü benimsemediler. Ruslar ise dönüş isteklerini erteliyor ve savaşıyorlardı. Bunun üzerine öğrenciler açlık grevine başladılar. Bu davranışları amaçlarına ulaşmalarını sağladı ve Mart ayında dönmelerine izin verildi.⁽¹⁸⁹⁾

---

(189) Bazılarının dönmediği daha önce belirtildi. (M.E.B.)

ON ALTINCI BÖLÜM

S O N U Ç

1.

YİNE BARZANİLER

Molla Mustafa Barzanî, Hemedan bölgesinde tecrit edilmiş olarak gücünü ve kuvvetini kaybetmiş bir şekilde yerleşip kalmak istemiyordu. Ama bir yandan da Irak'a döndüğü takdirde karşılaşacağı durumdan da endişe ediyordu. Çünkü kendisi bir buçuk yıl kadar önce Irak'a karşı ihtilâl bayrağını açmış, sonra da topraklarını terketmek zorunda kalmıştı. Ayrıca yağın karlar, Irak'ın Biradost bölgesine ulaşan başlıca geçit ve yolların hepsini kapatmış ya da çocuklar ve kadınlar için bir yığın tehlike ve güçlüklerle dolu bir hale getirmişti.

İşte bu nedenlerden ötürü Barzanî, Irak'tan ya da İran'dan daha iyi şartlarla bazı olanaklar elde edebilmek umuduyla erteleme ve zaman kazanma ma-

nevralarına başvurdu. Anlaşıldığı kadarıyla planının özü, aşiretine bağlı adamları ve ailelerini küçük topluluklara ayırıp, Mehabad'ın batı ve kuzeyindeki Lahican'dan Rızaiye'nin batısındaki Tergever'e kadar Irak ve Türkiye sınırları boyunca uzanan vadilere yerleştirmeyi amaçlıyordu. Böylece adamları, yörenin ekonomik olanaklarıyla yaşayıp kışı geçirebilirlerdi. Ayrıca ilkbahara kadar kendi aralarında ulaşım olanaklarına da sahip olabilirlerdi.

Yerleşmek için seçilen bu bölgede, Irak'a doğru yola çıkan göçebe aşiretlerin oturduğu Mergever vadisinde bulunan Dizeyî kasabası da vardır.

İran ordusunun Mart ayından 15 Nisan 1947 tarihine kadar Barzanîlere karşı giriştiği saldırı, aslında bu gibi savaşlar için gösterilebilecek tarihsel trajedilerden bir örnekti.

Mehabad Kürt Cumhuriyeti düşmüştü. Ama ne var ki, İran ordusunun Azerbaycan'a girdiği Aralık 1946'dan diğer bölgelerde güvenliğin nihai olarak sağlandığı Haziran 1947'ye kadar geçen süre içinde meydana gelen olayları ve gelişmeleri kısaca da olsa anlatmadan, bu tarihsel olaylarla ilgili özetleme eksik kalacaktır.

Barzanîler 22 Şubat 1947 tarihinde Nexede'den ayrıldıktan sonra Lahican vadisinden geçerek kuzeye ve batıya doğru, Eşneviye şehrini çevreleyen bölge ve en kuzeyindeki Tergever vadisi yönünde genel bir yürüyüşe geçtiler.

Öte yandan, General Fazlullah Hümayunî Nexede'da Şeyh Ahmed Barzanî ile konuştuğu sıralarda, Lahican'ın batısında bulunan ve Mameş aşiretine bağlı olan Silva köyünde bir olay patlak verdi. Olay şuydu:

Barzanîlerden bir müfreze bu köyden geçerken, Mameş aşireti liderlerine, toplanıp silâhlarını teslim

etmelerini emrettiler. Bundan amaç, Mameş aşireti adamlarının, yürüyüş sırasında oradan geçecek olan Barzanîlere saldırmamalarını garanti altına almaktı. Mam Hüseyin'in⁽¹⁹⁰⁾ oğullarından birinin «onlara silâhları teslim edin» diye bağıarak adamlarına emir verdiği duyuldu. Ne var ki tam o sırada, bağıranın yeğenlerinden biri tabancasını çekti ya da Barzanîlerden biri onun bir hareketini yanlış anlayarak tabancasını çektiğini sandı. İşte adamın tabanca çektiğini gören ya da öyle anlayan Barzanîlerden biri, elindeki makineli tüfekle ateş ederek Mameş aşiretinden 11 kişiyi hemen öldürdü. Ölenlerden biri de, Aşayirilerin Beyi Ali Ağa'nın küçük kardeşi İbrahim'di.

Bu taşkın hareket Barzanîlerin itibarını düşürdü ve onlarla Mehabad arasına Mameş aşireti ile müttefiklerinden oluşan bazı Kürt kuvvetlerinin düşman olarak girmelerine yolaçtı.

Bu nedenle de Molla Mustafa Barzanî'nin Mehabad'da tutuklu bulunan Kadı Muhammad ile diğer Kürtleri zor kullanarak kurtarmak için düşünebileceği bir hareketin karşılaşıcağı tehlikeleri kat kat artmış oldu.

O sırada Barzanî'nin böyle bir girişimde bulunmayı düşündüğü yaygın şekilde söyleniyordu.

4 Mart günü Barzanî kuvvetlerinin öncü birlikleri Tergever vadisindeki Mawane'ye ulaştılar. Herkî aşireti lideri Reşid Bey ile Nuri Beyzade, Iraklı misafirleriyle anlaşmanın kendileri için daha yararlı olacağını anladılar.

Daha önce, 23 Şubat günü İran ordusu bütün aşiretlere bir bildiri yayınlayarak silâhlarını teslim etme-

---

(190) Aşiretin lideri ya da ileri gelenlerinden biri olsa gerek. (M.E.B.)

leri gerektiğini duyurdu. 12 Martta da bir alay, bu bildiriye uygulamak üzere Rızaiye'den çıkarak Mawane'ye doğru harekete geçti. Kısa bir çarpışmadan sonra Reşid ve Nuri Beyler teslim oldular. General Hümayunî, kendisiyle birlikte Barzanîlerin peşine düşmeleri şartıyla ikisini de affetti.

Bundan sonra İranlılar ciddî ve planlı bir saldırıya geçtiler. Plana göre üç alay harekâta katılacaktı. Bunlardan biri Kuzey bölgesinde Rızaiye'den, biri Mehabad'dan, biri de Güney bölgesindeki Nexede'den çıkarak harekete geçti. İlk meydana gelen çarpışmada Herkîler, İran ordusunun desteğiyle Mawane'nin güneyinde Barzanîlerin bir birliğiyle çarpıştı. Barzanîler bundan sonra, kuvvetlerini Mergever ve Eşneviye vadilerinde toplamak üzere güney yönünde çekildiler.

14 Mart günü de, Nexede-Eşneviye bölgesinde İranlılar saldırıya geçtiler. Fakat Barzanîler, son derece zeki ve güçlü bir düşman olduklarını ispat ettiler. Barzanîler kendi topraklarına benzeyen bir bölgede ve alışık oldukları şartlar altında çarpışıyorlardı. Çarpışma saatini de genellikle onlar kendi durumlarına göre seçiyor ve düşmanlarını o saatte çarpışmaya girmeye zorluyorlardı. Bu nedenle, çarpışmalar uzadıkça, İranlıların verdikleri ölü ve esir sayısının Kürtlerinkinden fazla olmasında bir gariplik yoktu.

Nisan ayında ise çarpışmalar daha da yoğunlaştı. O kadar ki hemen hemen çarpışma olmayan gün yoktu. Bu çarpışmaların bir kısmı geniş çapta oluyordu ve yakınlarında cereyan ettikleri köylerin adıyla anılıyordu.

arzanîler 16 Martta Nalus çarpışmasında, aralarında bir subayın da bulunduğu 12 İran askerini öldürdüler ve beş subay ile 68 er esir aldılar.

20 Mart 1947 tarihinde, «Geliyê Şîn»in⁽¹⁹¹⁾ güneyinde bulunan «Hacı Umran»⁽¹⁹²⁾ sınır karakolunda General Hümayunî ile Iraklı General Ali Hicazî⁽¹⁹³⁾ arasında bir görüşme yapıldı. Ali Hicazî, İran'ın yürüttüğü savaş harekâtını desteklemek üzere sınırın ötesine bazı Irak kuvvetlerini göndermeyi teklif etti. Fakat General Hümayunî, buna ihtiyaç olmadığını belirterek teklifi kabul etmedi.

20 Mart günü Barzanîler Haliç bölgesinde bir İran alayına saldırarak İmamî adında bir teğmenle 13 askeri öldürdüler ve General Cihan Banî'nin oğlu Teğmen Cihanbanî ile 15 askeri esir aldılar. İranlılar, yaptıkları bir karşı saldırıda da biri subay ve yedisi er olmak üzere sekiz ölü verdiler.

Barzanîlerin elde ettikleri bu mevzii zaferle, zaten yüksek bir düzeyde olan savaşçılık şöhretlerini ve dolayısıyla prestijlerini daha da yükseltti. Ne var ki İran saldırısı durmadan, hiç bir gevşeme göstermeden sürdürülüyordu. Bu yüzden de etkili oluyor ve Barzanîlerin, özellikle kadın ve çocukların morallarının bozulmasına yolaçıyordu. Hele 12 tane savaş uçağının yaptıkları bombardımanlar genel bir felâkete yolaçıyordu.

Bu nedenler yüzünden, aşiretin içinden gelen baskı, Irak'a dönülmesi yolundaki görüşü destekliyordu. Zira Irak'ta bir genel af çıkarılacağı ve lider durumundaki birkaç kişiden başka hepsinin bu aftan yararlanacağı söyleniyordu. Hatta Mustafa Xoşnav (Hoşnav), Hayrullah, Muhammed Mahmud, İzzet Abdülaziz gibi

---

(191) «Mavi geçit» demektir. (M.E.B.)

(192) Burası, son hareket sırasında bir ara Barzanî'nin kargâhıydı. (M.E.B.)

(193) Ali Hicazî, o sırada Irak ordusunda general değildi, Emniyet Genel Müdürü idi. (C.F.)

bazı eski subaylar, kendi yurtlarında belirsiz bir akı-
bete uğramayı bile, İran ordusu ile sonuç vermeye-
cek ve uzayıp gidecek bir savaşa tercih ettiklerini
söylediler.

Molla Mustafa Barzanî bunlara, akıllarına koymuş
oldukları ahmakça fikirden dönmelerini ihtar etti. An-
cak aşiret mensuplarının 18 aydan beri sürdürdükleri
göçebelik ve savaşlara bir son verilmesi için duyduk-
ları özlem, Barzanî'nin, onların bu fikirlerine karşı
göstereceği direnişten daha güçlü çıktı.

Barzanîlerin fiilî lideri gerçi Molla Mustafa idi
ama, dinsel ve resmî liderleri Şeyh Ahmed'di. Irak
Hükümeti, Şeyh Ahmed'i her zaman küçük kardeşi
Molla Mustafa'dan daha ılımlı ve daha kolay ikna edi-
lebilir görüyordu. İşte bu, Şeyh Ahmed, çarpışma-
lar sırasında ellerine düşen İranlı savaş esirlerini
teslim etmek işini Geylânlı Şeyh Abdullah Efendi
aracılığıyla düzene koydu. Aradan birkaç gün geç-
tikten sonra, Şeyh Ahmed, Irak Hükümetinden af ko-
nusunda yazılı bir taahhüt aldı. Bunun üzerine aşiret
mensuplarının çoğunu, «Geliyê Şin» geçidi yakınların-
daki birkaç geçiş noktasından geçirerek Irak'a gö-
türdü. Ne var ki bunlar, sınırın ötesinde kendilerini
bekleyen Irak ordusunun eline düştüler.

Bundan kısa bir süre sonra da Molla Mustafa
Barzanî, başka bir kuvvetle birlikte, daha az işlek bir
yoldan ilerleyerek ve yalnız geceleri yol alarak sınırı
geçti ve nisbî bir güvenlik içinde Barzan bölgesine
hakim dağlara ulaştı.⁽¹⁹⁴⁾

---

(194) 17 ve 18 Nisan tarihlerinde Şeyh Ahmed'in yönetimin-
de sınırı geçerek Irak'a giren iki kafilede çeşitli yaşlarda 1 329
çocuk, 1 688 kadın ve 1 550 erkek vardı. Molla Mustafa'nın ya-
nında ise 1 450 silâhlı vardı. (C.F.)

13 Nisan 1947 tarihinde, İranlı Albay Fulazbend, bütün Barzanîlerin Kedar ırmağını geçerek Irak topraklarına girmiş oldukları yolunda komutanlığının kargâhına rapor verdi.

2.

KADI MUHAMMED İDAM EDİLİYOR

Barzanîlerin İran'ı terketmelerinden üç hafta önce, Kadı Muhammed ile kardeşi Sadrî Kadı ve amcasının oğlu Seyfî Kadı, Mehabad'da «Çuwarçıra» meydana ayrı ayrı sehpalara asılarak idam edildiler.

Saatler gece yarısından sonra 03,00'ü gösteriyordu. Tarih ise 1946 yılının Mart ayının 31'iydi. Yani Mehabad Kürt Cumhuriyeti'nin ilân edilmesinden 14 ay sonraydı. Ve üç Kürt lideri, Mehabad Kürt Cumhuriyeti'nin ilân edildiği yerde idam ediliyorlardı.

İdam hükmünün infazı tam bir gizlilik içinde ve olağanüstü güvenlik tedbirleri arasında infaz edildi. Meydana yakın yerlerde oturan az sayıdaki yurttaşlar, geceleyin dışarda birtakım karmakarışık sesler duydıklarını hatırlamaktadırlar. Bunlardan başka da bir şey duyan olmamıştır.

Kadı Muhammed'le kardeşi ve amcasının oğlunun idam edilmeleri Mehabad için çok ağır bir darbe oldu. Mehabad bunun üzerine suskunluğa gömüldü. Üç liderinin idamı, Mehabad'a konuşma yeteneğini kaybettirmişti sanki. Bununla birlikte, idam hükmünün infazına karşı çıkmış olanların tahmin ettiklerinin tersine, aşiretler tarafından herhangi bir karışıklık çıkarılmadı.

Halk arasında çok saygıdeğer iki kişi olan Kadı Muhammed ile Seyfî Kadı, tutuklandıkları andan itibaren tek hücrelere kapatılmışlardı. Kendileri ile değişik suçlamaların yöneltildiği 28 kadar diğer Kürt yetkilileri arasında herhangi bir şekilde temas ve haberleşme yapılması yasaklanmıştı.

1947 yılının Ocak ayı başlarında Mehabad'da kurulan özel bir askerî mahkeme her iki Kadı'yı⁽¹⁹⁵⁾ yargılamaya başladı. Mahkemenin başkanlığını Albay Parsi Tebar yapıyordu. Savcı ise Albay Fuyuzî idi. İran ordusunun Mehabad'a giren ilk birliklerinin başında bu Albay Fuyuzî vardı. O sırada, General Fazlullah Hümayunî'nin Kurmay Başkanıydı.

Albay Fuyuzî, savcı olarak, önce mevcut delilleri inceledi. Sonra da Kadı Muhammed'in kardeşi Sadrî Kadı'nın milletvekili olarak bulunduğu Tahran'dan tanık olarak dinlenmek üzere mahkemeye celbedilmesini istedi. Sadrî Kadı ise o günlerde Tahran'da Başbakan Ahmed Kıvamussaltana ile görüşme yapıyordu. Yargılamanın başlamasından hemen önce, 30 Aralıkta mahkemeye teslim edildi ve «önemli tutuklular»ın üçüncüsü oldu.

Mahkemede yapılan duruşmalarda olup bitenlerin yayınlanmasına izin verilmedi. Ancak İran ordusunun bazı kaynaklarından ve bu arada General Fuyuzî'den, ayrıca Mehabad Kürt Cumhuriyeti'nin düşüşünden Barzanîlere karşı girişilen saldırının sonuna kadar geçen süre içinde Kürdistan'da meydana gelen olayları konu alan bir Farsça kitaptan duruşmalar konusunda bazı bilgiler elde etmek mümkün olabildi.

---

(195) Kadı Muhammed ve Muhammed Hüseyin Seyfî Kadı. (M.E.B.)

Yargılama başlamadain önce, sanıklardan, kendilerini savunacak avukat tutmaları istendi. Bunun üzerine Kadı Muhammed, o sırada Tahran'da bulunan ve en başarılı savunmalar yapmakla tanınmış olan iki ordu subayını avukat olarak seçti. Fakat Mahkeme bu isteğini, dışardan avukat getirtmenin mümkün olamayacağı gerekçesiyle reddetti. «Eğer yargılama, Tahran'dan bir avukatın gelmesi için ertelenirse, başka bir zaman da örneğin Londra'dan bir avukatın gelmesini beklemek için de ertelenmesi zorunlu olabilir» dediler.

Kadı Muhammed buna şu karşılığı verdi:

«Eğer Londra'ya buradakinden daha yakın olsaydım, yargılanmam da söz konusu olmayacaktı.»

Böylece çabuk kavrama ve mantikî cevap verme yeteneklerini kaybetmemiş olduğunu ispat etti.

Kadı Muhammed, isteğinin reddedilmesi üzerine, Mehabad garnizonundan Şerif adlı bir yüzbaşıyı avukat seçmekten başka çare bulamadı.

9 Ocak 1947 günü Kadı Muhammed, büyük bir yiğitlikle savunmasını yapmaya başladı. Önce uyulan yönleme ve biçime çattı. Mehabad'da kurulmuş bir sıkıyönetim özel mahkemesinin kendi davasına bakmaya yetkili olmadığını, çünkü kendisinin sivil olduğunu ve ancak sivil mahkemenin ya da Tahran'daki normal askerî mahkemelerden birinin önünde yargılabileceğini söyledi. Ayrıca Mahkemenin kendisine, istediği bir avukatı tutması için zaman tanımadığını belirterek bu tutumu da protesto etti. Fakat Mahkeme, her iki itirazını da reddetti ve yargılamayı sürdürdü.

Albay Fuyuzî, suçlamalarla dolu olan ve 22 maddede toplanan uzun bir iddianame hazırlayıp Mahkemeye sundu. Bu suçlamalar birbirinden ağır ve birbirinden önemliydi. Savcı, fırsat yakaladıkça, İran Ana-

yasasını ihlâl niteliğinde sayılan eylemlere girişilmiş olduğu suçlamasında bulunuyordu. 22 Ocak 1946 tarihinde Mehabad Kürt Cumhuriyeti'nin kurulması, askerî rütbeler verilmesi, silâh dağıtılması, İran bayrağının değiştirilmesi bu suçlamalar arasındaydı.

Kaynaklardan edinilmesi mümkün olan bilgilere göre Kadı Muhammed de, 1941 yılında meydana gelen Sovyet işgalinden sonra İran Hükümetinin Kürdistan'da yetkisini kullanamaz duruma düştüğünü, bu nedenle, İran Hükümetinin ortadan kaybolmasından doğan boşluğu doldurmak amacıyla kendi Hükümetini kurmaktan başka çare kalmadığını söyledi ve savunmasını bu esasa dayandırarak yaptı. Kadı Muhammed ayrıca, baskı altında ve istemeyerek Sovyetler Birliği'yle işbirliği yaptığını, nitekim Tahran'daki İran Hükümetinin de çeşitli alanlarda Sovyetler Birliği ile işbirliği yapmak zorunda kaldığını belirtti. Kürt bayrağı konusunda ise şöyle dedi:

«İran bayrağındaki kırmızı, beyaz ve yeşil renklerin nasıl sıralanacağını belirten bir kanun yoktur. Bu nedenle İran bayrağındaki renklerin yerlerini değiştirmek hiç bir zaman Anayasayı ihlâl anlamına gelemez.»

Bunun üzerine Savcı, bazı bayraklara konulan Kürt armasını ortaya çıkarmasını istedi. Kadı Muhammed cevap vermedi.

Savcı, iddianamede İranlıların can verdiği çarpışmaları ve bu çarpışmalarda cereyan eden olayları da sıralamaya devam etti. 1943 yılında Mehabad Polis Karakoluna yapılan saldırıdan başlayarak Qehrawe (Kahrave) çarpışmalarına kadar geçen bütün çarpışmalar anlatılıyordu. Suçlamanın bu bölümünün sonunda da, Kadı Muhammed'in, İran ordusuna karşı, Kür-

distan'a girmek istediği takdirde direniŖe geçilmesi gerektiği yolunda verdiği talimata yer verilmiŖti.

Kendisini ve her iki yakını savunan avukat, mvekillerinin, iddianamede anlatılan askerî arpıŖmalarla hiç bir ilgileri bulunmadığını söyledi. Fakat Savcı, Kadı Muhammed'in eŖinin, mvekilini daha içtenlikle savunması için askerî avukata 14 000 toman (2 800 dolar) verdiğini ispat edince Kadı Muhammed'in durumu kritikleŖti. Avukatlığını yapan YzbaŖı Ŗerif de bu parayı Mahkemeye iade etmek zorunda kaldı. DuruŖmada ayrıca baŖka subaylara da aynı amaçla 21 000 toman tutarında para verildiği açıklandı. Bu paraların hepsi geri alınarak, Tahran'ın emri zerine, Kadı Muhammed'in idam edilmesinden sonra eŖine verildi.

Muhammed Hüseyin Seyfi Kadı'ya yöneltilen suçlamalar ise general üniforması giymesi, üç kez Bakû'ya gitmesi, İran kuvvetlerine karŖı giriŖilen savaŖlara katılmıŖ olmasıydı.

Seyfi Kadı bu suçlamalara karŖı kendini savunurken, Sovyetler Birliği'ne yaptığı ziyaretlere Tebriz'deki yetkililerin muvafakat ettiklerini, Firuz-PeŖvar anlaŖması gereğince Mehabad'a Genel Vali olarak tayin edildikten sonra askerî üniforma giymediğini, ayrıca meydana gelmiŖ olan silhl atıŖmalardan Ŗahsen sorumlu tutulmasının da adalete uygun olmayacağını bildirdi.

Mehabad Kürt Cumhuriyeti döneminin çoğunu milletvekili olarak bulunduğu Tahran'da geçiren Sadr Kadı ise, yasama dokunulmazlığının o süre içinde suçsuzluğunu göstermeye yeterli delil teŖkil ettiğini, ondan sonra iŖlediđi bir suç varsa bir askerî mahkeme değil bir sivil mahkeme önünde yargılanması gerektiğini belirtti. Ne var ki 6 Aralık 1946'da Abbas

Ağa Camiinde yaptığı konuşmada İran ordusuna karşı direnişe geçilmesini tasvip etmiş olmasıyla ilgili suçlama inkâr edilemezdi ve bu suçlama yüzünden onun da durumu kritikleşti.

23 Ocak 1947 tarihinde Mahkeme, karar için toplandı ve 72 saat süren gizli görüşmeler sonunda her üç sanığın da idam edilmesine karar verdi. Hüküm hemen Tahran'a gönderildi. Hükümetin Mahkeme tarafından verilen idam cezalarını hafifletmek niyetinde olduğu yolunda bazı söylentiler dolaşmaya başlamıştı. Ne var ki Yargıtay'da iki heyet davayı inceledikten sonra Mahkemenin verdiği idam cezasını ikisi de onayladı. Bununla birlikte cezanın uygulanması için, yargılamayı yapanlara herhangi bir emir verilmedi. General Hümayunî kuşku içindeydi. Albay Fuyuzî'yi, ertelemenin nedenlerini sorması için davayla ilgili bütün belgelerle birlikte Tahran'a yolladı. Albaya, cezaların usulüne göre kesinleştiği ve Başbakan Ahmed Kıvamussaltana tarafından da onaylandığı, ancak bazı siyasal nedenler yüzünden infazın ertelendiği cevabı verildi. Bundan anlaşılıyordu ki, Kıvamussaltana'nın Sovyetler Birliği Elçiliği ile, iki ülke arasındaki ilişkiler, daha açıkçası petrol konusunda yaptığı görüşmeleri tamamlamak için biraz daha zamana ihtiyacı vardı.

30 Mart 1947 tarihinde, Azerbaycan'a, cezanın infaz edilmesi emri gönderildi. General Hümayunî ile Albay Fuyuzî, o sırada Rızaiye'de, Barzanîlere karşı askerî harekâtı yönetiyorlardı. Aynı gün radyo aracılığıyla Mehabad'a bir mesaj gönderilerek, ertesi sabah şafak vaktinde idam cezalarının yerine getirilmesi için emir verildi. Yukarıda da belirttiğimiz gibi cezalar ertesi sabah infaz edildi.

Kadı Muhammed'in idamını izleyen birkaç gün içinde, kendisiyle birlikte tutuklanmış ya da sonradan teslim olmuş olan Kürt Hükümeti üyelerinden ve Kürt ordusu komutanlarından 28 kişi daha mahkeme önüne çıkarıldılar. Bunlara da 2 yıldan 15 yıla kadar hapis cezaları verildi. Üç kişiye de önce ömürboyu hapis cezası verildi, sonra bu ceza 15 yıl hapse indirildi. 15 kişi ise cezadan kurtulmak için daha önce Irak'a ve başka ülkelere kaçmışlardı.

Nisan ayı başında ise beş Kürt yöneticisine daha idam cezası verildi ve ceza hemen yerine getirildi. Bunlardan biri, Bûkan'da ölen Binbaşı Alihan Şirzad'dı. Diğer dört kişi ise Mehabad'da asılarak idam edildiler. Bu subaylar da, Mehabad Kürt Cumhuriyeti sınırları içinde ve sınır bölgesinde İran ordusunun bazı mensuplarının öldürülmesinden sorumlu tutulmuşlardı.⁽¹⁹⁶⁾

Kadı ailesinin üç üyesi için verilen idam cezasının yerine getirilmesinin hangi düzeyde nihai karara bağlandığı bilinmemektedir. Ancak, İran Hükümeti ve İran ordusunda bu konuda görüş ayrılıkları belirdiği de bilinmektedir. Sonunda en aşırı görüş galebe çaldı.

Bu aşırı bağnaz gruba subayların egemen olduğu kesin olarak söyleyebiliriz. Görgü tanıklarının belirttiklerine göre, yargılama sırasında mahkemede,

---

(196) Bunlar 7 Nisan 1947 tarihinde idam edildiler. Ayrıca Bûkan'da idam edilen Albay Ali Şirazî'den başka Albay Emin Kesnizani, Ahmed Han Farukî ve iki kardeşi, Muhammed Şirzadî, Ahmed Han Keltikî, Mahmud Han Türkmen Kendî, Muhammed Han, Baba Han Beyağa, Sıddık Yazbılaxî, Ali Ağa Temûte ve Resul Ağa Merdî de öldürüldüler. (C.F.)

Kadı Muhammed'in iki ay önce Sakız'daki İran Askeri Komutanına göndermiş olduğu mektup okunduğu zaman, salonda bulunan subaylar büyük bir öfke ve kapılmışlardı.

Kadı Muhammed bu mektubunda, şair Firdevsî'nin⁽¹⁹⁷⁾ iki mısraını değiştirerek yazmıştı. Şiirin Farsça orijinali şöyledir:

«Ez'an beh ki kişwer be düşman dehem
«Heme ser be sertan be kuştan dehem».

Şiirin çevirisi de şöyledir:

«Ülkeyi düşmana bırakmaktan daha yeğdir.
«Bizim bir bir öldürülmemiz.»

Denildiğine göre Kadı Muhammed söz konusu mektubunda şöyle demişti:

«Siz ordu subayları, savaş patlak verip de canlar ucuzlayınca gerisingeri kaçarsınız ve Firdevsî'nin büyük mısralarını da şöyle değiştirerek tahrif edersiniz:

«Heme ser be puşet de düşman kunem
«Ez'an beh ki hudra be kuştan dehem.»

Şiirin bu tahrif edilen şeklinin anlamı da şudur:

«Hepimizin düşmana baş eğmemiz
«Kendimizi ölüme vermemizden yeğdir.»

İşte İran ordusuna yöneltilen bu öldürücü hakaret, Mahkemede hazır bulunan subayların büyük ço-

---

(197) Ünlü İran şairi Firdevsî, 932 yılında doğmuştur. En önemli eseri, 36 yılda tamamlamış olduğu **Şehname**'dir. Şair 1021 yılında ölmüştür. (M.E.B.)

ğunluğu tarafından affedilmez bir suç olarak kabul edilmişti. Ayrıca, ezici bir duygusal durumun meydana gelmesine yolaçmıştı ki, bu yüzden de sanıkların durumunu büyük ölçüde kritikleştirdi.

Muhammed Hüseyin Seyfi Kadı ise yalnız Mehabad Kürt Cumhuriyeti Cumhurbaşkanının amcasının oğlu değildi. Aynı zamanda Savaş Bakanıydı. Bu nedenle de İran ordusu, kendisini ilk cezalandırılması gereken kişi olarak kabul ediyordu.

Sadrî Kadı ise sanıklar arasında en çok beraat ettirilmesi gereken kişiydi. Çünkü Mehabad'da pek nadir bulunurdu. Ayrıca Merkezî Hükümet ile Mehabad Kürt Cumhuriyeti arasında birkaç kez barış elçisi rolünü de üstlenmişti. Ne var ki, Parlamentoda yapmış olduğu konuşmaların bir kısmında İran ordusunu çok sert bir dille eleştirmişti. Bir de 6 Aralık 1946'da Mehabad'da Abbas Ağa camiinde yaptığı konuşmada da İran ordusuna karşı direnişe geçilmesini istemişti.

Verilen cezaların böylesine şiddetli ve ağır olmasına yolaçan nedenler ne olursa olsun, birçok Kürt ve İranlı, Kadı Muhammed ailesine karşı daha müsamahalı davranılmasının İran'ın yararına olacağı kanısındaydılar. Ne var ki bu gibi işlerin bu kaniya ya da başka kanılara göre karara bağlanması mümkün değildir.

şu gerçek de olduğu gibi durmaktadır: 1943-1946 yılları arasındaki dönemde Kürt milliyetçiliği ateşiyle alevlenen ruh, Mehabad'da ve Kürdistan'ın her tarafında hâlâ canlılığını korumakta ve için için işlemektedir.

ON YEDİNCİ BÖLÜM

BARZANİ'NİN UZUN YÜRÜYÜŞÜ

1.

İRAK'TA İDAM EDİLEN KÜRT LİDERLERİ

İrak'a dönen Barzanîlerin büyük bir kısmı Irak askerî makamlarına teslim oldular. Bunların başında da Şeyh Ahmed Barzanî ile dört eski subay vardı. Teslim olanların çoğunu ise analar ve çocuklar teşkil ediyordu.

Bununla birlikte, Molla Mustafa Barzanî yönetimindeki Barzanîlerin askerî gücünün büyük bir bölümü, ülkenin Kuzeydoğu köşesinde gruplar halinde dağınık olmasına rağmen sağ salim kalmıştı. Bunlar, mümkün olduğu kadar Iraklılarla çarpışmaya girmeye de çalışıyorlardı. Çünkü o sırada, Irak Millet Meclisinde bulunan Kürt milletvekilleri aracılığıyla Bağdat'ta görüşmeler yapılıyor.

O günlerde bazı gözlemciler, Kürt yetkililerin ve ılımlı milletvekillerinin nüfuzunun, Mehabad Kürt Cumhuriyeti'ne katılmış olan dört subay hakkındaki cezanın affedilmesini ya da hafifletilmesini sağlayacağı

kanısında ydılar. Ne var ki Irak ordusunun ve çoğunluğu Arap bakanlardan oluşan Irak Hükümetinin caydırılması mümkün olmadı.

1947 yılının Haziran ayı sonlarında Mustafa Xoşnav (Hoşnav), Hayrullah Abdülkerim, Muhammed Mahmud Kudsi ve İzzet Abdülaziz idam edildiler. İzzet Abdülaziz'i, eskiden Veliht'a yaverlik yapmış olması bile kurtaramadı.

2.

BARZANİ'NİN TEHLİKELİ KARARI

Molla Mustafa Barzanî, Irak'ta havanın intikam duygusuyla dolu olduğunu anladı.⁽¹⁹⁸⁾ Bunun üzerine Mayıs ayı ortalarında, Barzan aşiretinin bazı ileri gelenleriyle birlikte dost bir ülkeye iltica etmenin tek kurtuluş yolu olduğunu kararlaştırdı. Tabii, son olaylarda İranlı subayların öldürülmeleri ve birçok İranlı'nın kanlarının akması yüzünden İran'a sığınmayı düşünmesi söz konusu olamazdı. Türkiye'nin de bu sığınmadan hoşlanacağını bekleyemezdi... Bu nedenle iltica edebileceği tek ülke Sovyetler Birliği'ydi, sınırlarının 200 mil uzak olmasına ve aralarında Aras ırmağı bulunmasına rağmen.

---

(198) Molla Mustafa ile görüşmemekte ısrar eden Irak Hükümeti, 14 Mayıs 1947'de bir bildiri yayınlayarak şöyle dedi: «Molla Mustafa ve adamlarının teslim olmamakta ısrar etmeleri nedeniyle, Hükümet, haklarında gereken tedbirleri almaktan başka çare kalmadığı görüşündedir.» Bu tedbirlerden biri olarak Hükümet, Rewandüz (Revanduz), Zibar ve İran sınırına komşu olan bütün diğer bölgelerde sıkıyönetim ilân etti ve bir sıkıyönetim mahkemesi kurdu. Bu mahkeme, Molla Mustafa'ya ve 110 kadar arkadaşına gıyaben idam cezası verdi. Cezaya çarpıtırılanlardan bazılarının davalarını takip ettiğim ve savunmalarını yaptığım 1947-1952 yılları arasında bu davayı incelemeye fırsat buldum. (C.F.)

Bu yürüyüş konusunda bugüne kadar karanlıkta kalmış bazı noktalar vardır: Alınan tedbirler nelerdi? Molla Mustafa Barzanî, daha önce Sovyetler Birliği'nden bu konuda garanti almış mıydı?

Barzanî kaynakları, Molla Mustafa'nın, aşiret ile-ri gelenlerini toplayarak, kendisine ve diğer bazı-larına iltica hakkı vermesi muhtemel tek ülkenin Sov-yetler Birliği olduğunu açıklamaları üzerine, toplanan-lar, sanki görünmeyen bir el tarafından kendilerine gül demeti atılmış gibi sevindiler. Barzanî, aile so-rumluluğu altında olmayan ve yakınları kendilerine muhtaç olmayan herkesi yanına alabileceğini de açık-ladı. Bunun üzerine, toplananların çoğu, kendisinin yanında olmayı tercih ettiler. Bazı gönüllüler de ist-enen şartları haiz olmadıkları için gidemediler. Mol-la Mustafa ile birlikte gitmeye karar verenlerin sayısı 500-800 arasındaydı.

3.

14 GÜNDE 220 MİL YÜRÜYÜŞ

27 Mayıs 1947 sabahı, sınırdaki Irak Kuvvetleri Komutanı, İran Ordu Komutanlığına, Barzanîlerin Tür-kiye sınırını aştıklarını ve İran'a doğru ilerlediklerini gösteren belirtiler bulunduğunu bildirdi. Aynı gün öğ-leden sonra, Beyzadeler ailesinden Nuri Bey, Terge-ver vadisinde, Abanî yakınlarında Barzanîlerin bir ön-cü grubunu gördü ve gördüğünü, o sırada Hoy'da bulunan General Hümayunî'ye bildirdi. Hümayunî, İ-ran'a döndükten sonra ilk kez Azerbaycan'ı ziyarete gelecek olan Şah'ı karşılamak üzere Hoy'da bulun-u-yordu.

29 Mayıs günü Barzanîler, kuzeye doğru ilerleme-lerine devam ettiler, Tergever vadisini geçip Şıkakan aşiretine ait olan Somay bölgesine girdiler. İran dev-

letine bağı Kurt aşiretlerini Barzanîlere karşı çarpıştırmakla görevlendirilen İranlı subaylar bunu başaramadılar. Fakat Barzanîlerin hareketlerini dikkatle izliyor ve onları gözden ayırmıyorlardı. Bu subaylardan birinin verdiği rapora göre, Barzanîler ağır ağır ilerliyor ve Molla Mustafa dahil hepsi de yürüyerek yol alıyorlardı. Yalnız yaralılar ve yürüyemeyecek durumda olanlar at ve katır sırtında bağı olarak götürülüyorlardı.

İran ordusu, 30 Mayıs günü, Barzanîlerin Sovyetler Birliğı sınırına doğıru ilerlediklerini tespit etti. Bunun üzerine İran Genelkurmay Başkanlığı, Kotur vadisinde yollarının kesilmesi için emir verdi. Bunu sağlamak amacıyla Hoy'dan iki tabur gönderildi. Ayrıca bazı alaylar da kuzeye, Bakû'ya doğıru harekete geçtiler.

31 Mayıs ile 2 Haziran günleri arasında ise Barzanîler görünmediler. Bu süre içinde batıya, sınıra doğıru dönmüşlerdi. Sonra Türkiye topraklarına geçtiler. Arkasından yine sınırı aşarak İran'a girdiler.

3 Haziran günü gün batarken, Barzanîlerden bir grup, Kotur'un kuzeyinde görüldü. Önceki gece hepsi İran taburlarının oluşturmuş oldukları çemberden sızarak çıkmışlardı ve İranlılardan hiç kimsenin de haberi olmamıştı.

O sırada Erdebil kentine varmış olan Şah, derhal Barzanîlerle çarpışmalara girilmesi için emir verdi. Görevlerinde ihmali görülen komutanların da askerî mahkemelere sevkedileceklerini ihtar etti. Genelkurmay Başkanlığından da buna benzer sert emirler verildi. Ne var ki, Hoy'un batısındaki o son derece sarp topraklarda Barzanîleri bulmak bile mümkün olmuyordu.

Ancak, 9 Haziran günü, Hoy'un 25 mil kadar ku-

zeybatısında bulunan Susuz dağlarında iki taraf arasında ilişki meydana geldi. O gün, İran askerî birliklerinden birinin her iki cenahına da ansızın ateş açıldı ve elbombalarıyla saldırıldı. Bu saldırı, birçok İran askerinin ölümüne ve 16 kişinin de teslim olarak esir düşmelerine yolaçtı.

Barzanîler bu çarpışmadan sonra Kuzey'deki dağlara doğru harekete geçtiler. 10 Haziran'da ise, Aras ırmağı düzlüklerine ve 10 mil kadar kuzeyde uzanan Sovyet sınırına hakim bulunan Ararat dağının⁽¹⁹⁹⁾ güneydoğusunda göründüler.

Barzanîler böylece 14 günde 220 milden fazla mesafe almışlardı.

10 Haziran günü Molla Mustafa Barzanî, adamlarından ikisini sınırı geçmekle görevlendirdi. Bunlar aynı gün Sovyet sınırını geçtiler.

Bunu izleyen beş gün içinde İran ordu birliklerinin bir kolu kuzeyde Hoy'dan, bir kolu da Makû'dan harekete geçtiler ve Barzanîlerin göründükleri bölgede birleştiler. Ne var ki, 18 Haziran'da bu bölgede buluştuğlarında, düşmanlarının önceki iki gün içinde sınırı geçerek Sovyetler Birliği topraklarına girmiş olduklarını anladılar.

Barzanîler, arkada az miktarda tüfek ve elbombası ile biraz cephane, bir de ırmakta boğulmuş olan iki adamlarının cesetlerini bırakmışlardı.

Geçişleri ise, Sovyet Sınır Karakolu olan Siraclu'nun karşısındaki noktadan olmuştu.

Molla Mustafa Barzanî, Sovyetler Birliği'nden, ancak 11 yıl 4 ay sonra yurduna dönebilecekti.⁽²⁰⁰⁾

---

(199) Ağrı dağının eski adı. (M.E.B.)

(200) Irak'a, çocuklar ve kadınlar dahil, 855 kişi döndü. (C.F.)

ARAPÇA ÇEVİRMENİ TARAFINDAN KİTABA YAPILAN EK

1946 yılında ilân edilen Mehabad Kürt Cumhuriyeti aslında neyi temsil ediyordu? Bu, gerçekten girilen yiğitçe bir ulusal mücadele miydi? Yoksa ayrılıkçı bir ayaklanma mıydı?

Molla Mustafa Barzanî'nin bu harekete katılmaktan amacı neydi? Bu, gerçekten namuslu bir davaya yapılan samimi bir katkı mıydı? Yoksa, kişisel ve aşiretçi nüfuzunu artırmayı amaçlayan kişisel, bencil bir girişim miydi?

Mehabad Kürt Cumhuriyeti'nin yıkılışını izleyen yıllarda, bu sorulara sadece çekemezlik, kişisel garaz ve şovenist açılardan cevap verildi.

Bu konudaki yorumları bir yana bıraksak bile, olaylar yavaş yavaş unutulmaya ve izleri kaybolmaya başlamıştır. Bu nedenle bu satırları yazmayı uygun gördüm.

Geçen 16 yıl⁽²⁰¹⁾ içinde Mehabad'ın hem görünümü, hem de kültürel yapısı değişikliğe uğradı.

Bugün artık şehirde yaşayan 22 000 yurttaş düzgün ve asfaltlanmış caddelerde yürüyorlar; 1946 yılında bulunmayan ve fakat çağdaş uygarlık için gerekli olan birçok hayat nimetlerinden yararlanan bir şehirde yaşıyorlar.

Bugün Mehabad'da İran Üçüncü Ordusunun kargâhı bulunmaktadır ve bu ordu, 1946 yılında Mehabad Kürt Cumhuriyeti'nin sınırlarını çembere alan ve Barzanîleri ülke dışına atmaya çalışan kuvvetlerden çok daha iyi eğitim görmüş ve daha üstün silâh ve teçizatla donatılmıştır.

Gerek Mehabad'da ve gerekse öteki Kürt şehirlerinde meydana gelen gelişmelerin çoğu, İran ordusundaki dinamik subay ve komutanların çalışmaları sayesinde olmuştur. Bunlardan biri de 1955-1960 yılları arasında Üçüncü Ordu Komutanı olarak görev yapan Korgeneral Kerim Ferahram'dır.

Mehabad'ın mizacı ise, bugün, 1945-1946 yıllarındaki sıcak günlerdekinden farklı olarak daha sakin ve teslimiyetçi bir durumdadır. Ama şehir halkı, 1941 yılındakinden öncekinden de daha canlı ve daha az uysaldır. Bu arada eğitim ve öğretim olanaklarının artması ve kişisel tecrübelerin çoğalması nedeniyle şehir kozmopolit bir görünüm aldı ve halkın Cumhuriyet dönemindekine oranla sadelikleri azaldı.

Mehabad Kürt Hükümetinde görev alanların çoğu, çoktan eski görevlerine döndüler. 1947 yılının Mart ayında yapılan idamlardan hemen sonra için için külleler altında işlemeye başlayan kin ateşi de zaman geç-

---

(201) Çevirmenin bu kitabı çevirdiği 1972'den bu yana üç yıl daha geçmiş bulunmaktadır. (M.E.B.)

tikçe yavaş yavaş söndü. Yalnız Kadı Muhammed ailesinin evleri, yürekler acısı olarak kadınlarla meskûn kaldı.

Bölgedeki aşiretler, artık eskisi gibi silâh taşıyamamaktadırlar. Ancak ağır başlı görünüşlerini ve ilgi çekici renk renk giysilerini hâlâ korumaktadırlar.

Ömer Han Şıkak, Ali Ağa Debugrî gibi bazı eski aşiret liderlerinin büyükleri toprağa gömüldüler. Ama bunların bir kısmı da hâlâ yaşıyor, geçmiş günleri hatırlıyor ve geleceklere için planlar kuruyorlar.

Gizlenmek ve gizli çalışmak zorunda kalan Kürt milliyetçiliği ise ateşli gençlerden başkalarını seferber edemedi. Ne var ki İran'daki Kürtlerin çoğunluğu, son zamanlarda Irak'ta yerini sağlamlaştırmaya başlayan Kürt ulusal hareketiyle duygusal olarak birlik içindedirler.

1958 Irak ihtilâli Molla Mustafa Barzanî ile yarındaki aşiret adamlarının geri dönmelerine izin verdikten sonra, Irak'ta Kürt ulusal özelemleri gelişip yer etmeye başladı. Yeni dönemler, yeni dönemin başlangıcında birer kahraman olarak karşılandılar. Molla Mustafa Barzanî başkanlığındaki Kürdistan Demokrat Partisi'nin açık çalışmasına, yayın ve propaganda yapmasına izin verildi.⁽²⁰²⁾

Bundan sonra Kürt ulusal talepleri gelişip geniş boyutlara ulaştı. Daha sonra 1961 yılının Eylül ayında

---

(202) Kürdistan Demokrat Partisi'nin açık çalışmasına resmen 9 Ocak 1960 tarihinde izin verildi. Partinin kurucu üyeleri şunlardı: Molla Mustafa Barzanî, İbrahim Ahmed, Ömer Mustafa, Ali Abdullah, Nuri Şaweys, Hilmi Ali Şerif, Şemseddin Müfti, Molla Abdullah İsmail, İsmail Arif, Salih Abdullah Yusufi. (C.F.)

Irak Kürt tarihinin en büyük ve en geniş ihtilâli patlak verdi. İhtilâlin başlangıcında Kürdistan Demokrat Partisi Başkanı ve aşiretlerin oluşturduğu birliğin lideri Molla Mustafa Barzanî Kuzey bölgesinde, daha Güney'de Ranya'da da Abbas Mamend Ağa⁽²⁰³⁾ inisiyatifi alarak hareket geçtiler. Süleymaniye şehrinde ve güneyinde de, kendilerine özgü nedenlerle Irak Hükümetine karşı olan bazı aşiret liderleri, Kürdistan Demokrat Partisi üyeleriyle birlik olup hareket katıldılar.

Bu arada Irak Merkezî Hükümeti, Şeyh Reşid Lolan'ı ikinci defa Barzanîlere karşı savaşmaya çağırdı. Ne var ki Şeyh Reşid Lolan, 1931 yılındakinden daha âciz bir durumdaydı.⁽²⁰⁴⁾

Göçebe Herkî aşireti de, her yıl yaptıkları göç sırasında geçtikleri yolun, Barzan toprakları içinde bulunan Erbil ovasından İran sınırına kadar tehlikelerle dolu hale geldiğini gördü.⁽²⁰⁵⁾

1932, 1943 ve 1945 yıllarında olduğu gibi Irak Hükümetinin Kürt aşiretlerine karşı kullandığı başlıca silâh yine hava kuvvetleri oldu. Hava kuvvetlerinde bugün artık eski uçaklar da değil, füzelerle donatılmış olan «Mig» tipi jet uçakları vardır.⁽²⁰⁶⁾

Irak Kürdistan'ının bugünkü durumu, 1945 yılında yapılan Bakû ziyaretinden sonra Sovyet çizgisine giren Mehabad'da kurulan Cumhuriyet'inkini pek an-

---

(203) 1966 yılında. Irak Hükümeti ile üçüncü görüşmenin başlaması sırasında öldü. (C.F.)

(204) 113 No.'lu nota bakınız. (M.E.B.)

(205) Herkî aşireti de Irak Hükümeti tarafından Kürt hareketine karşı kullanıldı. Fakat Şeyh Reşid Lolan gibi o da yenilgiye uğradı. Kürt hareketi, Irak Hükümetinin emrine girip Kürt hareketine karşı savaşan Kürtlere «Cahş» (Sıpa) derdi. (M.E.B.)

(206) 114 No.'lu nota bakınız. (M.E.B.)

dırmamaktadır. Ama aynı zamanda İran'daki «Komele» örgütü ve Irak'taki «Hêvî» Partisi günlerini de andırmaktadır. Aşiretleri çevresinde toplayan Irak'taki Kürt hareketi, özgürlük yolunda kendi geleneksel yöntemleriyle ve fakat büyük bir cüretle ve cesaretle ilerlemektedir.

Kürdistan'ın bu bölgesindeki aşiretler bir kez daha silâha sarılarak, tehlikelerle dolu olan, çeşitli umutların bağlandığı, fakat sonuçları belirsiz bir mücadeleye girişmişlerdir. Bu mücadele bazı durumlarda şu Kürt atasözünü hatırlatmaktadır:

«Şerr çaktire ji bêkariyê»⁽²⁰⁷⁾

Bu atasözünün anlamı şudur:

«Savaş boş oturmaktan iyidir.»

Geçmiş olayların ışığı altında gelecek hakkında diyebiliriz ki: Kürtler uzak dağlarında ve birbirinden ayrılmış vadilerinde, bir zamanlar için unutulabilirler ya da görmezlikten gelinebilirler. Ama iradeyle ve azimle öne atılınca da, bu kitapta adı geçen bazı kişilerin, ya da onlardan yaşça daha küçük olan ve Mehabad'ın hiç tanımadığı, bilmediği başka birtakım kişilerin adlarının yeniden duyulacağından hiç kuşku edilmesin.

Av. Cercis Fethullah

Beyrut : Ağustos 1972

---

(207) Bu atasözü bazı bölgelerde de «Şer ji bettaliyê xweş-tire» (Savaş işsizlikten güzeldir) şeklinde söylenmektedir. Anlam bakımından iki söyleniş biçimi arasında fark yoktur, değişiklik sadece sözcüklerdedir. (M.E.B.)

Mehabad'a 10 km. uzaklıkta bulunan kayalıkta oyulmuş bir Med mezarı

Sımıko (ortada oturan), gücünün doruğunda bulunduğu 1921 yılında

Geylânlı Şeyh Abdullah Efendi (ak sakallı) oğlu Şeyh Abdülkadir (sol başta), Seyyid Musa (soldan üçüncü) ve bu kitabın yazarı ile

Mehabad Polis Merkezi 1916'da. Kapının üstünde asılı bulunan Şah'ın resminin altında "Zindabad Şah" (Yaşasın Şah) sözleri yazılı

Mehabd'lı genç Kürd kızları

Mehabad'ın hemen batısında bulunan Xezzezık
(Gazgazık) köyünde Kürd çocukları

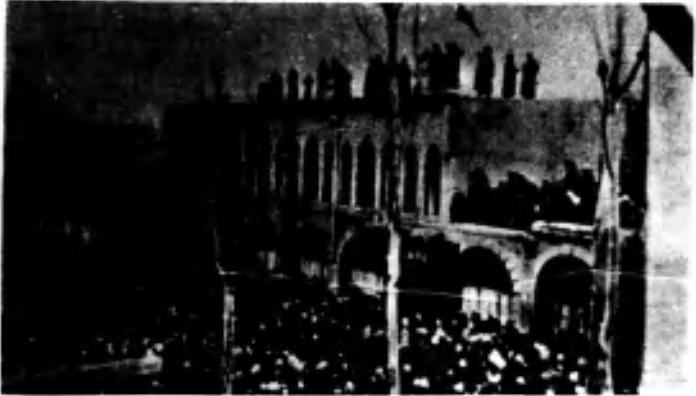
Mustafa Barzanî, Mehabad'da bulunduğu 1946 yılında

Barzan şeyhlerinin taştan yapılmış evleri

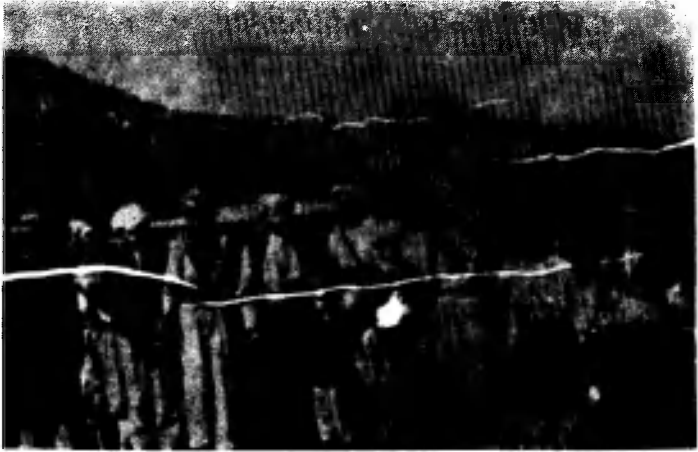
Kadı Muhammed, 22 Ocak 1946 günü Mehabad'ın Çuwarçıra Meydanında Mehabad Kürd Cumhuriyetini ilan ederken, kürsünün önünde duran adam (beyaz elbiseli) Mustafa Barzanî'dir.

17 Mart 1946 günü, Mehabad Adliye Sarayı'na Kürd bayrağı çekiliyor.

Barzanî ve yanındakiler 1946'da Mehabad'da. Ayaktakiler, soldan sağa: Albay Mîr Hac, Nuri Ahmed Taha, İzzet Abdülaziz, Mustafa Barzanî, Diyarbakır'lı Cemil Paşazade Kadri Bey, Yüzbaşı Hayrullah, Sağda oturan: Vahab Ali Ağa Cındıyan

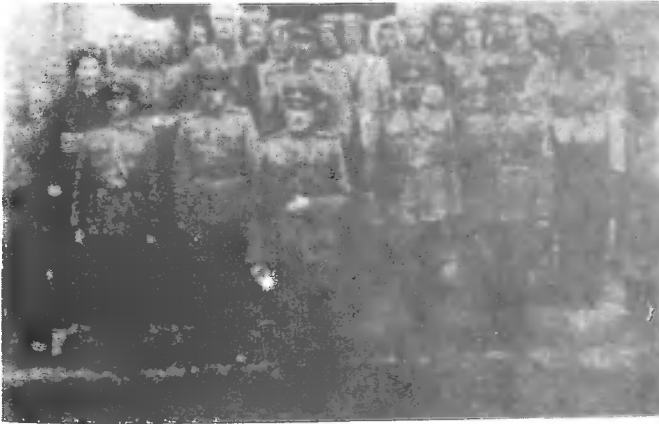

Barzan aşiretinin müttefikleri olan Şirvan aşireti lideri Mergesorlu Mahmud Ağa (soldan beşinci) ve adamları, Mustafa Barzanî'nin 1945 yılında uçurduğu bir polis karakolunun önünde

Kadı Muhammed (önde oturan), Şubat 1946'da bazı Kürt bakanları, memurları ve subayları ile. İlk sıradakiler, soldan sağa: Ali Reyhani, Kerim Ahmedyan, Abdurrahman İlhanzade, Vahab Belûryan, Muhammed Emin Muinî, Ahmed İlâhi, Halil Hüsrevî, Hacı Mustafa Davudî. İkinci sıradakiler, soldan sağa: Sıddîk Hayderî, Muhammed Yaho, Menaf Kerimî, Seyyid Muhammed Tahazade Eyubyan, Hüseyin Feruher, Abdurrahman Zebihî

Mehabad Kürt Cumhuriyeti ordusunun bazı subayları. İlk sıradakiler, soldan sağa: Teğmen Hüseyin Haffafî, Teğmen Muhammed Tekmeci, Albay Muhammed Nanewezade, Yüzbaşı Aziz Sıddîkî, Albay Salah

Kadı Muhammed, 1946 yazında Nexede yakınlarındaki Ciyan köyünde. Soldan sağa: Silâhlı muhafız, Rasim Cıwanrod Kadı, Kürtlerin "Kak Ağa" diye adlandırdığı Sovyet subayı Albay Salahaddin Kâzımof, Seyyid Ahmed, Seyyid Taha, Kadı Muhammed, Seyyid Hümayun, Irak'lı Teğmen Hayrullah, Türkmen Karapapak aşireti lideri Gulam Rıza Han

Mehabad Kürt Cumhuriyeti Savaş Bakanı
Muhammed Hüseyin Seyfi Kadı

Kürt birlikleri 1946 yılında Sakız Cephesinde. Cip arabasının direksiyonundaki subay, Savaş Bakanı Muhammed Seyfi Kadı'dır.

Mehabad Kürt Cumhuriyeti bakanları ve memurlarının bir kısmı. Oturanlar, soldan sağa: Vahab Beluryan, Seyyid Muhammed Eyubyan, Mustafa Sultanyan, Gani Hüsrevî, Muhammed Emin Şerefî, Halil Hüsrevî, Muhammed Yaho. Ayaktakiler, soldan sağa: Ulaştırma Genel Müdürü Vahab Kadı, Bakanlar Kurulu Genel Sekreteri Rahim Şükrü, Dilşad Rasulî, Kerim Ahmedyan, Menaf Kerimî, Seyyid Hümayunî, Ahmed İlâhî, Rahim Seyyidzade, Ali Reyhanî, Rahmet Eşhebi

İran Başbakanı Ahmed Kivamussaltana (oturan), 1946 yılında, İran-Azerbaycan anlaşmasını sağlayan Muzaffer Firuz'la

Kadı Muhammed, Eylül 1946'da Cumhurbaşkanlığı makamında

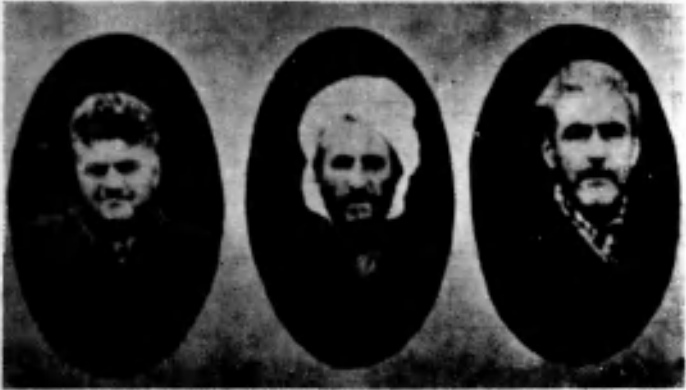
İran Hükümeti ile uzlaşan Şıkakan aşireti lideri Ömer Han Şerifi, (sağ baştaki). Mart 1947'de Tahran'daki Amerikan Büyükelçisi George F. Allen (ortadaki) ve Habib Emiri ile

Mehabad Kürt Cumhuriyeti'ni ve Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'ni yıkan İran Ordu Komutanı, General Fazlullah Hümayunî

Mehabad Kürt Cumhuriyeti'nin bazı yöneticileri, 1947 ilkbaharında tutuklu buldukları hapisanede. Oturanlar, soldan sağa: Seyyid Muhammed Eyubyan, İbrahim Kadirî, Muhammed Emin Şerefî, Ahmed İlâhî. Ayaktakiler, soldan sağa: Kerim Ahmedyan, Menaf Kerimî, Hüseyin Feruher, Aziz German, Polis Müdürü Seyyid Guhzêr Nizamî, Mehabad Garnizon Komutanı Seyyid Muhammed İshak

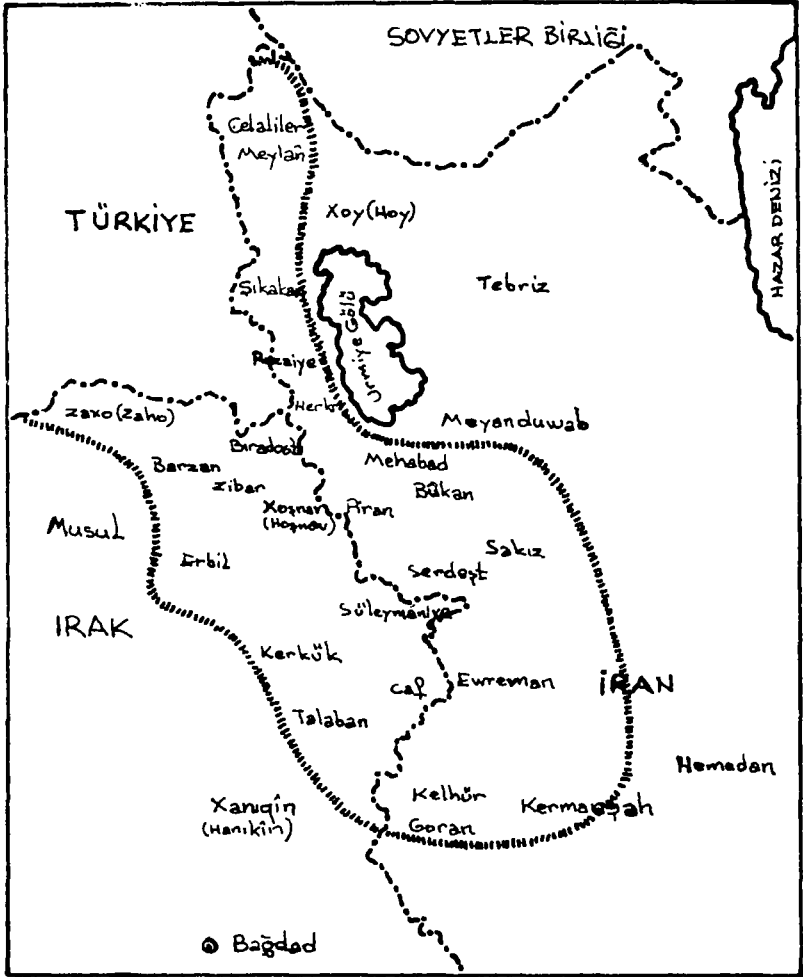
31 Mart 1947 günü idam edilen üç Kürt lideri. Soldan sağa: Muhammed Hüseyin Seyfi Kadî, Kadî Muhammed, Abdülkâsim Sadrî Kadî

Caf aşiretinin lideri Adile Hatun aşiretin ileri gelenleri ile

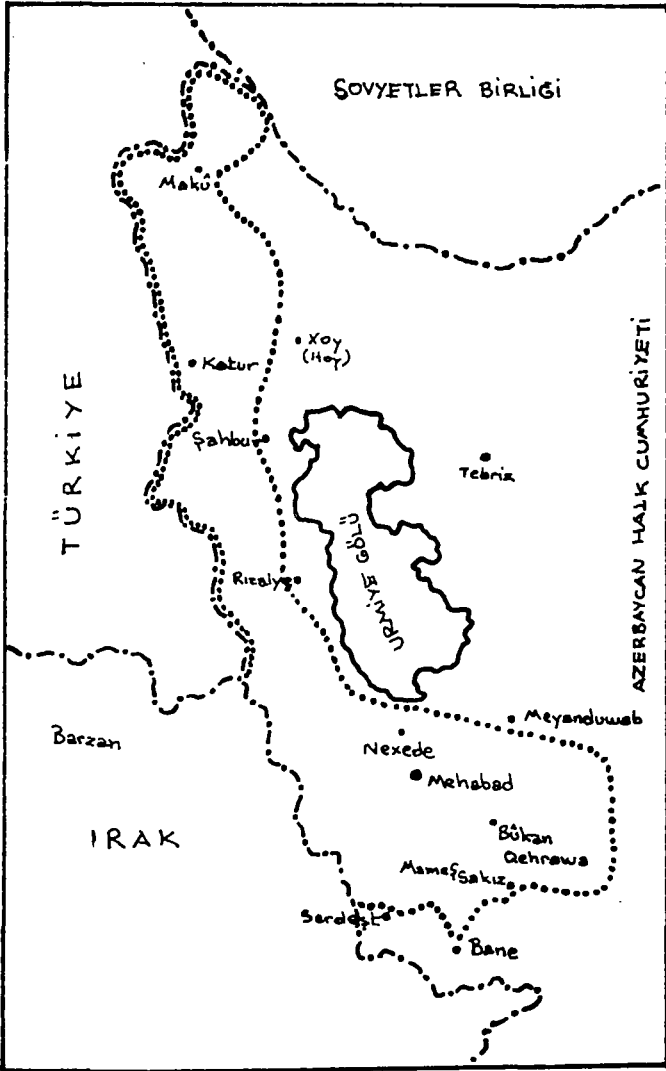

Şeyh Mahmud

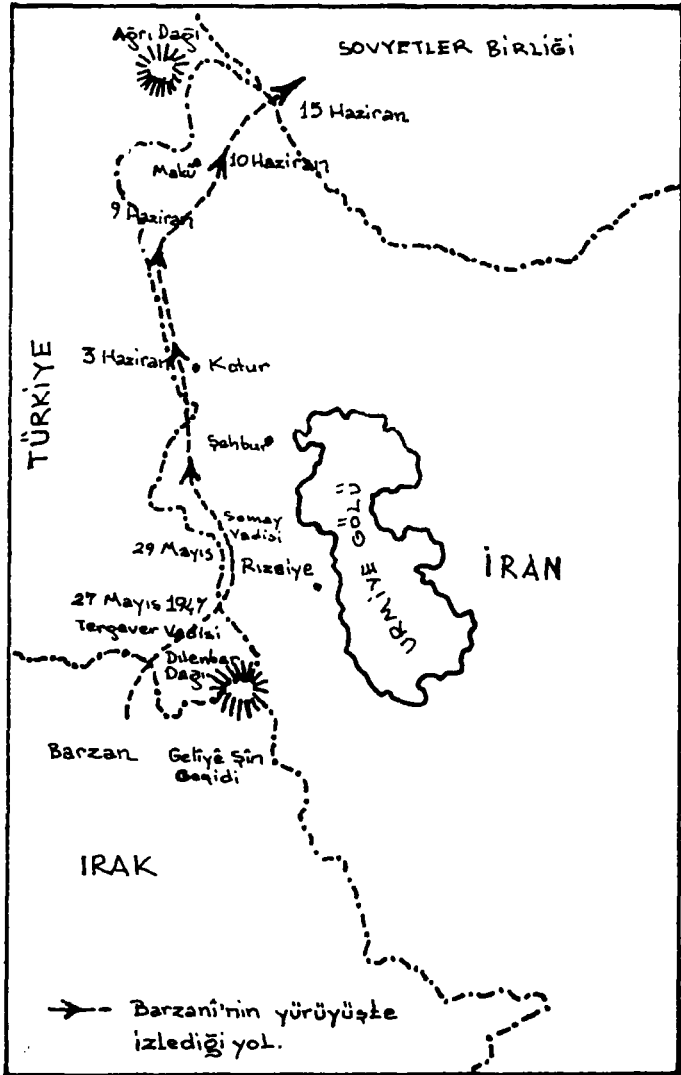
İran ve Irak'taki Kürt aşiretlerinin başlıcaları

Mehabad Kürt Cumhuriyetinin sınırları

Mustafa Barzani'nin 1947 yılında Sovyetler Birliği'ne sığınmak üzere izlediği yol

M. EMİN BOZARSLAN ve YAZARLIĞI

15 Eylül 1934 tarihinde Diyarbekir'in Lice ilçesine bağlı bir köyde dünyaya gelen M. Emin Bozarıslan, yazarlık yaşamına 1960 yılında başladı ve ilk kitabını yazdı. “İslâmiyet Açısından Şeyhlik-Ağalık” adını taşıyan bu kitabı 1964 yılında Ankara’da yayınlandı. 1966 yılında yine Ankara’da yayınlanan ikinci kitabının adı ise “Doğu’nun Sorunları” idi. Bozarıslan bu kitabında ilk kez, Kuzey Kürdistan’da Kürd dilinin serbestçe kullanılmasını ve Kürdçe radyo programlarının yayınlanmasını, Kürdçe gazete, dergi ve kitap yayınları yapılmasını, ayrıca köy okullarında öğrenimin Kürdçe olmasını istedi.

Türkçe olan bu iki kitabından sonra Kürdçe kitaplar da yazmaya başlayan M. Emin Bozarıslan, bu alanda ilk olarak Kürdçe “**Alfabe**”yi yazdı ve 1968 yılında İstanbul’da yayınladı. Bir yandan da, ölümsüz Kürd şairi ve düşünürü Ehmedê Xanî (Ahmed-i Hanî) tarafından 1695 yılında yazılmış olan ünlü Kürd destanı “**Mem û Zîn**”i Arap harflerinden Latin harflerine, ayrıca da Kürdçeden Türkçeye çevirdi ve Kürdçesi ile Türkçe çevirisini birlikte yayınladı; bu kitap da 1968 yılında “**Alfabe**”yle birlikte çıktı. Bozarıslan daha sonra, Bitlis Kürd hükümdarı Şeref Han tarafından 1597’de Kürd tarihi konusunda yazılmış olan “**Şerefname**” adlı ünlü kitabı Türkçeye çevirdi ve 1971 yılında yayınladı.

“**İçerdekiler ve Dışardakiler**” adlı öykü kitabını 1974 yılında yayınlayan Bozarıslan, güldürü üslubundaki siyasal öykülerden oluşan bu kitabında, “12 Mart faşizmi” adıyla bilinen 1971-1974 yılları arasındaki Türk askerî rejiminin Kuzey Kürdistan’da uyguladığı baskıları anlattı. XII. yüzyılda İbn’ül-Erzak tarafından yazılmış olan “**Tarihu Meyyafarkîn ve Amed**” (**Meyafarkin ve Amed Tarihi**) adlı kitabın birinci cildini “**Mervanî Kürtleri Tarihi**” adıyla Türkçeye çeviren Bozarıslan, bu kitabı da 1975’te yayınladı. Onun ardından da, Amerikalı diplomat ve yazar William Eagleton tarafından yazılmış olan “**Mehabad Kürt Cumhuriyeti**” adlı kitabı Türkçeye çevirdi. Bu kitap da 1976 yılında çıktı. 1977 yılında “**Anarşistler**” adlı kitabını yayınlayan Bozarıslan, bir uzun siyasal güldürüden oluşan bu kitabında yine 1971-1974 yılları arasındaki Türk askerî rejimini taşıladı.

Bozarslan, Yusuf Ziyaeddin Paşa'nın yazıp 1894'te Osmanlı padişahı Abdülhamid II'ye armağan ederek "**El-Hediyet'ul-Hamiddiye fi'l-Lugat'il-Kurdiyye**" (**Kürd Dilinde Hamidiye Armağanı**) adıyla yayınlamış olduğu Kürdçe-Arapça sözlüğü Arap harflerinden Latin harflerine, ayrıca Arapçasını Türkçeye de çevirdi ve bir Kürdçe-Türkçe sözlük durumuna getirip 1978 yılında "**Kürtçe-Türkçe Sözlük**" adıyla yayınladı. Bozarslan'ın "**Meyro**" adlı Kürdçe öykü kitabı da, kendisi tarafından yapılan Türkçe çevirisiyle birlikte 1979 yılının Şubat ayında yayınlandı. Bu, Kuzey Kürdistan'da yayınlanan ilk Kürdçe öykü kitabı oldu.

* *

M.Emin Bozarslan, 1979 yılından bu yana yazarlık çalışmalarını İsviçre'de sürdürmektedir. O yılın yaz aylarında, 1918-1919 yıllarında "Kürdistan Tealî Cemiyeti" tarafından Kürdçe-Türkçe olarak yayınlanmış olan "**Jîn**" (**Yaşam**) dergisi üzerine çalışmaya başladı. İstanbul'da yayınlanmış ve 25 sayı çıkmış olan bu dergi, Arap harfleriyle basılmıştı. Bozarslan, derginin her 25 sayısını da Arap harflerinden Latin harflerine çevirdi ve beş ciltte yeniden yayınladı. Bu ciltlerde, "**Jîn**"'in Bozarslan tarafından Latin harflerinde çevrilmiş sayılarının yanı sıra, Arap harfleriyle olan orijinal sayıları da yer almaktadır. Bozarslan'ın, genel olarak Kürd ulusal kurtuluş hareketinin 1900-1920 yılları arasındaki durumu üzerine ve özel olarak da "**Jîn**" dergisi üzerine yazdığı Kürdçe "**Pêşkêşî**" ile Türkçe çevirisi "**Sunuş**" da "**Jîn**"'in birinci cildinin başında yayınlandı. "**Jîn**"'in birinci ve ikinci ciltleri 1985 yılında, üçüncü cildi 1986, dördüncü cildi 1987, beşinci cildi de 1988 yıllarında yayınlandı.

Bozarslan İsviçre'de, "**Jîn**" dergisinden başka, Kürd halk masalları ve güldürüleri üzerindeki çalışmalarına da başladı. Kendisi o masal ve güldürüleri bir zamanlar Kürdistan'da toplamış, ancak üzerlerinde çalışma ve onları kitap olarak yayınlama olanağını bulamamıştı. İsviçre'de onları da yazıp ayrı ayrı kitaplar olarak yayınlamaya başladı. Kürd halk masalları ve güldürüleri alanındaki çalışmalarının bir bölümü, "Hayvan Masalları" dizisiydi. Bozarslan bu dizide beş kitap yazıp yayınladı. Dizinin ilk kitabı olan "**Mîr Zoro**" (**Kral Zorba**) 1981'de, dizinin ikincisi "**Gurê Bilûrvan**" (**Kavalcı Kurt**) ile üçüncüsü "**Kêz Xatûn**" (**Böcek Hatun**) 1982'de, dördüncüsü "**Serketina Mişkan**" (**Farelerin Zaferi**) 1984'te, beşincisi "**Pepûk**" (**Guguk**) da 1985'te yayınlandı.

1986 yılında da Bozarslan'ın Kürdçe Nasreddin Hoca fıkralarından oluşan "**Melayê Meşhûr**" (**Ünlü Hoca**) adlı kitabı çıktı. Kitaba uzun bir sunuş yazısı da yazan Bozarslan, bu sunuş yazısında, Kürdler arasında "Ünlü Hoca" anlamına gelen "Melayê Meşhûr" adıyla bilinen Nasreddin Hoca ile ilgili değişik görüş ve savları anlattı; Nasreddin Hoca fıkralarının Kürd, Türk, Fars ve

Arap folklorlarındaki yerlerini belirtip o folklorlardaki ortak fıkraların ve her birindeki kendine özgü fıkraların karşılaştırmasını yaptı; sonuç olarak da, bu fıkraların aslında Ordadoğu kültürünün ortak ürünleri olduğu sonucuna vardı.

Bozarslan, yukarıdaki kitaplardan sonra Kürd "Halk Güldürüleri" dizisine başladı. Beş kitaptan oluşan bu dizinin ilk kitabı "**Ma-siyên Beji**" (**Susuz Balıklar**) 1987 yılında yayınlandı. Bozarslan, bu kitabın başında yayınladığı uzun bir sunuş yazısında, tüm diziyeye giren güldürüleri değişik yönlerden tanıttı ve bunların Kürd folklorundaki yerlerini ve önemini belirtti; ayrıca, bazılarının taşıdığı mesajlara ve öğütlere de işaret etti. "Halk Güldürüleri" dizisinin ikinci kitabı olan "**Ji Dînan Dîntir**" (**Delilerden Daha Deli**) kitabı da 1988 yılında yayınladı. Dizinin diğer üç kitabı da, Bozarslan'ın programına göre, yılda bir tane olmak üzere üç yılda yayınlanacak ve dizi 1991 yılında tamamlanacaktır.

M. EMİN BOZARSLAN'IN KÜRDÇE KİTAPLARI

ALFABE, 1988 (ilk baskı: İstanbul 1968, İkinci baskı: İsveç 1980)

MEYRO, öykü kitabı, 1981 (ilk baskı: İstanbul 1979)

MÎR ZORO, hayvan masalları I, 1981

GURÊ BİLÛRVAN, hayvan masalları II, 1982

KÊZ XATÛN, hayvan masalları III, 1982

SERKETÎNA MÎŞKAN, hayvan masalları IV, 1984

PEPÛK, hayvan masalları V, 1985

MELAYÊ MEŞHÛR, Nasreddin Hoca fıkraları, 1986

MASÎYÊN BEJÎ, halk güldürüleri I, 1987

JÎ DÎNAN DÎNTÎR, halk güldürüleri II, 1988

Bu kitaplar şu iki adresten birinden temin edilebilirler:

1- M. Emin Bozarşlan
BOX 3050
750 03 Uppsala
Sweden

2- KOMKAR
Hansaring 28-30
5000 Köln 1
Bundesrepublik Deutschland

J Î N

KOVARA KURDÎ-TÎRKÎ * KÛRDÇE-TÛRKÇE DERGI

1918-1919

Cild I

Wergêr
ji tîpên Erebî
bo tîpên Latînî:

Arap harflerinden
Latin harflerine
çeviren:

M. EMÎN BOZARSLAN

1. cilt: 1985
2. cilt: 1985
3. cilt: 1986
4. cilt: 1987
5. cilt: 1988

İBN'ÜL-EZRAK

Mervanî Kürtleri Tarihi

Türkçesi:
Mehmet Emin Bozarslan

KOMKAR YAYINLARI

